

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 1 (53)

**На пошану
ВАСИЛЯ ЧУМАКА,
доктора філологічних наук, професора
(до 100-річчя з дня народження)**

Ужгород – 2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Мотокі Номачі, PhD, професор університету Хоккайдо, Саппоро, Японія.

Голова редакційної ради

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ.

Відповідальний редактор

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, декан філологічного факультету УжНУ.

Члени редакційної колегії

Зоя Адамія, доктор філологічних наук, професор, директор Грузинсько-українського інституту мови та культури університету імені Гурама Таварткіладзе, Тбілісі, Республіка Грузія.

Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Університету в Оломоуці, Оломоуць, Чеська Республіка.

Валентина Барчан, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Бедзір, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Аніко Берегсасі, доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» (спеціальність: філологія), доцент, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Берегово, Україна.

Міхал Вашичек, PhD, провідний науковий співробітник Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Василь Івашиків, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси, ЛНУ імені І. Франка, Львів, Україна.

Вікторія Лебедич, PhD, Університет ім. Лоранда Етвеша, Будапешт, Угорська Республіка.

Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна.

Валерій Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Грайфсвальдського університету, Грайфсвальд, Німеччина.

Леся Мушкетик, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Київ, Україна.

Сергій Потапенко, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології і філософії мови Національного лінгвістичного університету, Київ, Україна.

Мацей Рак, доктор філологічних наук габілітований, професор Інституту славистики Ягеллонського університету, Краків, Польська Республіка.

Дорота Крістіна Рембішевська, доктор філологічних наук, професор, Польська академія наук, Варшава, Республіка Польща
Іван Сабадош, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна.

Галина Шумицька, доктор філологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ, Ужгород, Україна.

Кароліна Скварська, PhD, зав. відділу Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Дмитро Цолін, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, Національний університет «Острозька академія», Україна; Університет Мартіна Лютера, доцент, Лейпциг, Німеччина.

Сергій Шаров, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри комп'ютерних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, Мелітополь, Україна.

Желька Фінк-Арсевські, доктор філологічних наук, професор Університету в Загребі, Загреб, Республіка Хорватія.

Мірослав Янков'як, PhD, науковий співробітник Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Харківська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, заступник декана філологічного факультету УжНУ, Ужгород, Україна.

Ольга Пискач, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Кузьма, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Тиховська, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Барчан, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Петріца, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології УжНУ, Ужгород, Україна.

Євген Саломін, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, завідувач кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Редактор-перекладач

Оксана Миголінець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології УжНУ, Україна.

Внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа рішенням №2178 Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення від 27.06.2024, протокол № 19. Присвоєно ідентифікатор R30-04775.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія» є фаховим виданням категорії «Б» із філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року. Додаток 4.
Журнал включено до Міжнародної наукометричної бази IndexCopernicus International (Республіка Польща).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції:

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88017

Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 7 від 30.06.2025.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series
PHILOLOGY

Issue 1 (53)

**In honour of
VASYL CHUMAK
Doctor of Philology, Professor
(to the 100th birthday anniversary)**

Uzhhorod – 2025

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Motoki Nomachi, PhD, Professor, University of Hokkaido, Sapporo, Japan.

Chairman of the Editorial Board

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Deputy Chief Editor

Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Board

Zoya Adamiya, Doctor of Philology, Professor, Head of the Georgian-Ukrainian Institute of Language and Culture, Guram Tavartkiladze University, Tbilisi, Republic of Georgia.

Alla Arkhanhelska, Doctor of Philology, Professor of Slavic Studies, University of Olomouc, Olomouc, Czech Republic.

Valentyna Barchan, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Bedzir, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Slavic Philology and World Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Aniko Beregsasi, Doctor of Philosophy in the Humanities (specialty: Philology), Associate Professor, Head of the Department of Philology of the Transcarpathian Hungarian Institute. Ferenc Rakoczi II, Beregovo, Ukraine.

Michal Vashychek, PhD, Leading Researcher at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Vasyl Ivashkiv, Doctor of Philology, Professor, Head of the Academician Filaret Kolessa Ukrainian Folklore Department, Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

Victoria Lebovich, PhD, Lorand Etvész University, Budapest, Republic of Hungary.

Olena Levchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

Valeriy Mokienko, Doctor of Philology, Professor at the Institute of Slavic Studies, University of Greifswald, Greifswald, Germany.

Lesya Mushketyk, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Serhiy Potapenko, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology and Philosophy of Language, National Linguistic University, Kyiv, Ukraine.

Maciej Rak, Doctor of Philology, habilitated, professor at the Institute of Slavic Studies, Jagiellonian University, Krakow, Republic of Poland.

Dorota Kristina Rembiszewska, Doctor of Philology, Professor, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Republic of Poland.

Ivan Sabadosh, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Halyna Shumytska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, Ukraine.

Karolina Skvarska, PhD, Head of the Department at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Dmytro Tsofin, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology, Ostroh Academy National University, Ukraine; Martin Luther University, Associate Professor, Leipzig, Germany.

Serhiy Sharov, Candidate of Pedagogy, Head of the Department of Computer Sciences, Dmytro Motornyi Tavriya State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine.

Zelka Fink-Arsovski, Doctor of Philology, Professor at the University of Zagreb, Zagreb, Republic of Croatia.

Miroslav Yankovyak, PhD, Researcher at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Deputy Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Ukraine.

Olha Pyskach, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Kuzma, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Tykhovska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Barchan, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Petritsa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Eugene Solomin, Candidate of Social Communications, Associate Professor, Head of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Editor-translator

Oksana Myholynets, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of English Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Included in the Register of Media Entities by Decision No. 2178 of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 27.06.2024, Minutes No. 19. Identifier R30-04775 was assigned.

«Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology» is a professional publication of category «B» in Philology (specialty 035 – Philology) on the basis of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886, July 2, 2020. Annex 4. The journal is included in the International scientific and metric base Index Copernicus International (Republic of Poland).

All electronic versions of the articles in the collection are available on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Editorial Board Address:

SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14 Universytetska str., Uzhhorod, 88017
Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfifak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Minutes № 7, 30.06.2025

**Василь Чумак
(1925–2006)**

ПАМ'ЯТЬ

«ПРОМОВЛЯЛА ДО МЕНЕ РІДНА ІСТОРІЯ, БУДИЛА УЯВУ, ТРИВОЖИЛА СУМЛІННЯ...»

До 100-річчя від дня народження Василя ЧУМАКА,
критика, літературознавця, професора кафедри
української літератури

1 червня 2025 року українська спільнота вшановує 100-річчя від дня народження Василя Герасимовича Чумака – постаті, яка стала символом глибокого наукового служіння, гуманістичного осмислення літературного процесу, духовної витривалості й відданості українському слову.

Народжений 1925 року в селі Свинарки на Черкащині (нині – Талалаївка), Василь Чумак рано пізнав суворість життя. Юнацькі роки були позначені випробуваннями війни: каторжні роботи в Німеччині, табори в Дуйсбурзі, голод, приниження, близькість смерті. Проте сила духу і внутрішній покликання до знання дали змогу не лише вижити, а й повернутись до життя – усвідомленого, сповненого смислів.

Після війни – навчання в Уманському учительському інституті, а далі – філологічний факультет щойно відкритого Ужгородського державного університету. Перший випуск філологів 1951 року вписав нову сторінку в історію не лише освітнього закладу, але й наукової думки Закарпаття. Серед них – і Василь Чумак.

Його науковий шлях – приклад повільного, глибокого проростання у велику справу, без поспі-

ху, але з великою любов'ю. Від журналіста (газети «Молодь Закарпаття», «Закарпатська правда») – до доктора наук, професора кафедри української літератури УжНУ, від літературного працівника – до одного з найвпливовіших вітчизняних літературознавців.

Його дослідницьке поле охоплює український історичний роман, який він осмислював не лише як жанрову структуру, а як модель пам'яті, образ духовного опору, діалог поколінь через літературу. У працях «Минуле – очима сучасника» (1980), «Далеч віків прозираючи...» (1985), у численних наукових статтях, Чумак глибоко аналізує твори С. Скляренка, П. Панча, П. Загребельного, Р. Іваничука, В. Шевчука, Ю. Мушкетика та інших авторів, які художньо моделювали історичні злами національного буття. У його дослідженнях поєднується критичний аналіз із чуттям історика, здатного побачити правду – і художню, і фактичну – крізь призму морального досвіду.

Не менш важливою є його праця на ниві популяризації закарпатоукраїнської літератури. Василь Чумак став одним із перших, хто вперто й глибоко писав про творчість місцевих письменників не як про «регіональний додаток», а як про

повноцінне явище національної літератури. Його критичні огляди творів Петра Угларенка, Михайла Томчанія, Василя Ладижця, Юрія Шипа, Юрія Боршоша-Кум'ятського, Петра Цибульського й інших стали важливою частиною крайового літературно-критичного дискурсу. Завдяки публікаціям у всеукраїнських виданнях («Дніпро», «Вітчизна», «Жовтень») він відкривав Закарпаття для загальнонаціонального читача.

Понад 400 наукових і публіцистичних текстів, редактовані та ре-

Василь Чумак на кафедрі української літератури з колегами М. Лакизою, В. Барчан та П. Потушняком

цензовані видання, газетні статті, педагогічні розвідки – це не лише цифри, це свідчення його служіння літературі як формі життя. Василь Чумак не сприймав літературу як об'єкт аналізу – він жив у ній і через неї.

Важливим акордом його творчого шляху став художньо-документальний роман «Далекі дзвони печалі» (1999), у якому переплітається особисте й національне, пам'ять і досвід. Це не просто твір – це свідчення пережитого, інтелектуальна сповідь людини, яка бачила обличчя історії зблизка і не втратила в ній гідності.

Не можна не згадати й педагогічний талант Василя Герасимовича. Майже сорок років він був викладачем, наставником, популяризатором українського письменства. Його лекції, спецкурси, наукові семінари – це завжди були зустрічі з живою думкою, з автором, який не тільки знає літературу, але й глибоко занурюється в її проблематику. Він був вчителем для багатьох поколінь студентів, магістрантів, учителів області. У його ставленні до слова, до студентів, до колег завжди відчувалася сила справжнього наставника – вимогливого, але справедливого, уважного, глибоко незалежного.

Окрема сторінка життя професора Василя Герасимовича Чумака – це його громадська активність і просвітницька праця, яка гармонійно доповнювала його наукову та педагогічну діяльність. Понад десять років він редагував газету «Ужгородський університет», формуючи її не лише як інформаційне видання, а й інтелектуальну та культурну платформу для академічної спільноти. Його редакторський стиль вирізнявся точністю, уважністю до слова та тонким відчуттям етичного тону публікації. Поза межами університету В.Г. Чумак залишався активним учасником культурного життя Закарпаття: виступав з лекціями перед громадськістю, популяризував українську літературу на радіо та телебаченні, долучався до наукових конференцій, літературних вечорів, був постійно присутнім у культурному житті краю. У ньому поєднувалися вчений і промовець, дослідник і просвітник, що робило його постать по-

мітною не лише в академічному, а й у суспільному просторі. Його слово, незалежно від формату, завжди було точним, переконливим і глибоко вкоріненим у любов до рідної літератури.

У 100-літній ювілей від дня народження Василя Герасимовича Чумака ми згадуємо не лише науковця, публіциста, професора кафедри української літератури Ужгородського університету – ми згадуємо свідка і творця часу, людину, яка пережила втрати, несправедливість, повнірвання – і не перетворила це на гнів чи зневіру, а переплавила в слово, у розмисел, у витончену інтелектуальну присутність у літературі.

Пам'ять про нього живе не лише в текстах, а в серцях учнів, колег, усіх, хто знав професора Василя Чумака. І вона – не про минуле, а про те світло, яке залишає після себе людина, що вміла не просто бачити, а – *прозирати далеч віків* через людську гідність і українське слово, національну історію.

Професор Василь Чумак читає лекцію студентам-філологам (1980-і роки)

© Кузьма О., 2025

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Евеліна БАЛЛА

СОНЕТИ ДМИТРА ПАВЛИЧКА В ПЕРЕКЛАДІ УГОРСЬКОЮ МОВОЮ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 821.161.2-1'253 Павличко: 811.511.141

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).8-14](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).8-14)

Балла Е. Сонети Дмитра Павличка в перекладі угорською мовою; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті представлено угорський дискурс постаті та творчості талановитого українського поета-шістдесятника Дмитра Павличка. З'ясовано, що творчий доробок цього автора майже від початків його письменницької кар'єри був у полі зору митців та критиків Угорщини, а з 70-х років з'являються перші публікації його творів у перекладі угорською мовою на сторінках періодичних видань, а також в антології української поезії. У 1981 році вийшла окрема збірка поезій Д. Павличка «Fénylő kékségben egy madár», у якій щедро представлено й сонетну творчість поета. Саме опубліковані тут художні тексти стали основним об'єктом наукового дослідження в цій публікації.

Зазначено, що пильна увага до мистецьких здобутків Д. Павличка зумовлена як історико-політичними, так і естетичними чинниками. З одного боку, угорські літературні кола позиціонують українського митця як чільного представника радянської літератури сусідньої країни, знають його як головного редактора журналу «Всесвіт» та активного громадського діяча, а з іншого, – вважають його талановитим поетом, що успішно працює в різних жанрах, через що залюбки беруться за інтерпретацію його творів угорською мовою. Окреслено імена перекладачів поезії Д. Павличка (Д. Тандорі, Д. Ронаї, Й. Ратко, Є. Гріґаші, Л. Балла), проаналізовано обсяг та якість реалізованих ними перекладів, висловлено оцінку їх перекладацької майстерності. Детально простежено корпус угорських версій сонетної спадщини Д. Павличка, багатоманітної за мотивами та поетикою. Виділено ключові зацікавлення перекладачів та специфіку їх підходу до інтерпретації оригінальних творів українського автора, звернено увагу на угорські версії його білих сонетів, притчево-сюжетних та ліричних творів цього класичного жанру. Здійснено компаративний аналіз першоджерел та перекладів, а також різних угорських версій одного й того ж сонета.

Зроблено висновок про те, що особистість Д. Павличка та його творча спадщина через численні публікації в угорській пресі, у солідних енциклопедіях та антологіях, через видання окремої збірки, важливе місце в якій займають і проаналізовані сонети, досить показово відкривалася угорському читачеві й таким чином ставала важливою ланкою українсько-угорської міжлітературної комунікації.

Ключові слова: Дмитро Павличко, українсько-угорські літературні взаємини, сонет, художній переклад, перекладацька майстерність.

Формулювання проблеми. Дмитро Павличко – це, безперечно, знакова фігура в історії української культури: витончений поет, автор філігранних сонетів та рубаї; неперевершений перекладач, завдяки якому сотні представників світового літературного простору зазвучали українською мовою; публіцист, редактор, активний громадський діяч.

Наприкінці вересня минулого року культурна громадськість святкувала 95-ліття від дня народження поета, життєва стрічка якого добігла кінця в січні 2023-го. Закінчилася подвижницька дорога чільного репрезентанта шістдесятницького руху, людини з непростю долею, якій довелося жити й працювати в добу ідеологічного пресингу та подвійних стандартів, а згодом долучитися до розбудови незалежної Української держави.

Не підлягає сумніву й те, що постать Д. Павличка намітно вписана в контекст світового письменства, адже він був активним популяризатором кращих поетичних зразків світової літератури в Україні та української культури у світі, а особливий

внесок у справу міжкультурної комунікації зробив як майстер художнього перекладу. Про цю іпостась творчого обдарування митця чимало спостережень висловлено в публікаціях авторитетних науковців. Однак потребує висвітлення питання, як інтерпретується лірика Д. Павличка іншими мовами, і, зокрема, наскільки відомою є вона для угорськомовної читацької аудиторії.

Аналіз досліджень. Творчість Д. Павличка та його перекладацька діяльність були об'єктом ґрунтовних студій та системних наукових досліджень. Варто згадати праці О. Дяченко, М. Ільницького, М. Жулинського, В. Моренця, О. Мороза, О. Никанорової, Г. Радько, Н. Савчин, у яких дослідники, розглядаючи різні аспекти мистецьких пошуків автора, окрему увагу фокусували на його сонетарії.

«Доробок Д. Павличка в жанрі сонета засвідчує плідне засвоєння сучасною поезією багатовікових художніх традицій світової культури, її художню трансформацію – творче переосмислення тем і мотивів, образів і форм. Тим-то цілком природно,

що поряд з оригінальною сонетотворчістю поет віддав багато праці перекладам українською мовою зразків цієї форми від часу її виникнення по сьогодні і створив власну антологію світового сонета» [Ільницький 1985, с. 141–142], – слушно зауважив поважний дослідник М. Ільницький.

Н. Савчин у дисертаційній праці «Сонети Д. Павличка. Поетика жанру» наголосила: «Д. Павличко створив новий поетичний вираз в українському слові, який акумулював у собі світоглядні переконання, індивідуальну манеру та особистість творця, національну своєрідність і сам процес художнього освоєння та організації життєвого матеріалу» [Савчин 1999, с. 16].

Г. Радько детально проаналізувала специфіку сонетів митця в контексті світової традиції й зазначила: «Говорити про сонетарій Павличка – це говорити про все те визначальне, чим характеризується його поетична індивідуальність. Поет не обмежується якимось певним колом спеціально для сонета призначених тем і мотивів, емоцій і почувань. Усе, притаманне йому як поетові взагалі, все, що природно виявляється в його деклараціях, посланнях, медитаціях, інвективах, елегіях, так само природно відбивається і в сонетах...» [Радько 2010, с. 130]. Власне, сонет стає візитівкою цього непересічного митця-шістдесятника, тим жанром, що репрезентує основні ідейні та поетикальні обриси його художнього профілю. І на це вказували майже всі дослідники його творчості.

Однак обране для висвітлення в цій публікації наукове питання – оприявлення сонетарію Д. Павличка угорською мовою – майже не привертало увагу літературознавців. Невеличку замітку щодо перекладів Д. Павличка угорською та словацькою мовами опублікував у журналі «Всесвіт» за 1982 рік Микола Рябчук, який, між іншим, зауважив: «Інтернаціональний пафос, притаманний творчості Д. Павличка, відіграв неабияку роль у наближенні його оригінальної поезії до іншомовних читачів» [Рябчук 1982, с. 174]. Автор статті, здійснивши порівняльний аналіз перекладу вірша Д. Павличка «*Navigare necesse est!*» угорською (автор – Деже Тандорі) та словацькою (автор – Ян Замбор) мовами й оглянувши інші переклади, прийшов до висновку, що «усі вони позначені високою фаховою ретельністю, вдумливістю, винахідливістю» [Рябчук 1982, с. 174].

В угорській пресі того часу коротку інформацію про вихід книги поезії Д. Павличка угорською мовою опублікував Мартон Колас (Kalász Márton), вказавши на «вишукану культуру форми» митця та вправність перекладачів як інтерпретаторів його художнього слова [Kalász 1981, с. 2].

Мета статті, завдання. З огляду на недостатню увагу до окресленого питання ми поставили перед собою мету – простежити рецепцію творчості Д. Павличка в Угорщині, представити корпус перекладених угорською мовою сонетів митця, зосередивши увагу на майстерності віддзеркалення в них поетики оригіналу. Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань: здійснити огляд матеріалів

про Дмитра Павличка, що друкувалися в угорських джерелах; простежити хронологію виходу його художніх текстів в угорських перекладах, зокрема зразків сонетотворчості автора; проаналізувати художню якість перекладів, здійснених різними інтерпретаторами.

Об'єктом вивчення в статті стали переважно переклади сонетів, що увійшли до збірки *Dmitro Pavlicsko «Fénylő kékségben egy madár»*, а також твори цього жанру, що друкувалися в угорській періодиці та антологіях.

Методи та методика дослідження. У процесі досягнення наукової мети послуговуватимемося культурно-історичним, естетичним, порівняльно-типологічним, частково біографічним методами літературознавчого та перекладознавчого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи угорський дискурс української літератури, зокрема творчості митців-шістдесятників, помічаємо постійний інтерес до художніх здобутків представників цієї літературної генерації, що виявляється, зокрема, і в численних публікаціях їхніх творів у перекладі угорською мовою. Звісно ж, це було зумовлено небувалим естетичним та ідейним розвоєм, що його репрезентувала діяльність цих «творчо й етично обдарованих» (Л. Костенко) молодих людей, однак мало при цьому й кон'юнктурне підґрунтя, бо в часи «соціалістичної співдружності» міжлітературна комунікація всляко стимулювалася: тісними були творчі контакти між митцями сусідніх країн, діяли відділи, що займалися упорядкуванням і публікацією відповідних матеріалів; регулярно виходили періодичні видання, що друкували різнопланові публікації, які відображали літературне обличчя так званих «сусідів-братів».

Саме в такому історико-культурному контексті звучав на угорських теренах поетичний голос Дмитра Павличка, якого в усіх публікаціях позиціонували як чільного представника нової талановитої плеяди українських митців. Перші його поетичні тексти з'явилися друком у перекладі угорською мовою в 1970 році в журналі «*Nagyvilág*». У рубриці «Шість українських віршів» («*Hat ukrán vers*») поряд із поезіями Л. Костенко, В. Симоненка, В. Коротича, І. Драча було опубліковано сонет «*Auschwitz*» («Освенцім») у перекладі Дьордя Ронаї. У супровідному слові Шара Каріґ репрезентує Д. Павличка як представника шістдесятників, який, «хоча і є прихильником традиційної поезії, за своїм поглядом на життя і світосприйняттям належить до цього покоління» (переклад з угор. – наш) [Karig 1970, с. 1603].

Пильна увага до постаті й творчості Д. Павличка журналу «*Nagyvilág*», назва якого перекладається як «Всесвіт», є не випадковою. Це журнал-попратим однойменного видання, що виходило в Україні ще з початку ХХ ст. і головним редактором якого в 1971–78 роках був саме Д. Павличко. З політичних причин поет змушений був звільнитися з цієї посади. У зв'язку з цим Д. Павличко в інтерв'ю з Є. Пшеничним називає 1978 рік серед найбільш трагічних у своїй долі, зазначаючи: «1978 року, ви-

гнаний з роботи у «Всесвіті», даремно ждучи на співчуття й допомогу читачів і письменників, бачачи, як друзі уникають зустрічі зі мною, я прагнув провалитися крізь землю. Перекладаючи 66-й сонет Шекспіра, де автор говорить про бажання смерті, я насправді переживав стан людини, яка зненавиділа життя» [Павличко 2009, с. 5]. На сторінках угорського «Всесвіту» вірші Д. Павличка з'являлися досить-таки часто: їх знаходимо у номерах журналу за 1970, 1976, 1977, 1979, 1981, 1982 роки. Усі опубліковані тут угорські версії Павличкових творів реалізовані Дежьо Тандорі, у перекладацькому активі якого загалом близько ста вісімдесяти ліричних текстів цього українського письменника.

Серед видань, які ознайомлювали громадськість зі зразками української літератури і творчістю Д. Павличка зокрема, були також журнали «Szovjet irodalom», «Tiszatáj», «Új szó», «Magyar Napló», «Igaz szó», «Élet és irodalom», «Műhely» та ін.

У журналі «Szovjet irodalom» («Радянська література») за 1982 рік (№8) було опубліковано переклади двох білих сонетів Д. Павличка – «Мати» («Anyám») та «Ще про коня» («Még egyszer a lóról»), здійснені відомим угорським поетом Йожефом Ратко. Помітно, що, володіючи тонким чуттям поетичного слова, Й. Ратко досить точно передав настроєве та змістове наповнення цих Павличкових сонетних віршів, відобразив у перекладах їх ритміко-синтаксичні властивості.

У другому номері журналу «Műhely» за 1986 рік надруковано переклад одного з ранніх і дуже відомих сонетів Д. Павличка – «О рідне слово, хто без тебе я...» («Hazai szó»). Засобами угорської мови відтворив цю поезію відомий угорський поет, перекладач, критик і педагог Імре Керік (Kerék Imre).

Важливу справу в галузі популяризації української літератури в Угорщині відігравало будапештське видавництво «Європа», при якому діяв відділ слов'янських літератур, який протягом тривалого часу очолювала Шара Каріг. Ця діячка чимало зробила для поширення української культури в Угорщині: вона упорядковувала десятки видань творів українських митців, друкувала в пресі науково-популярні статті, написала передмови до окремих книжок, сама перекладала зразки української прози (І. Вільде, О. Довженка, В. Симоненка та інших). Важливим її досягненням було упорядкування й видання кількох антологій української літератури («Ukrán költők» («Українські поети») (1970), «Ismerősöm, az oroszlán» («Мій знайомий лев») (1977), «Ukrán elbeszélők» («Українські оповідачі») (1968) та «Napraforgók. Mai ukrán elbeszélések» («Соняшники. Сучасні українські оповідання») (1982)).

До об'ємної поетичної антології «Ukrán költők» увійшло тринадцять творів Дмитра Павличка. Ці тексти угорською мовою підготували Дьордь Ронаї та Єва Грігаші. Є серед них і вже згаданий сонет «Auschwitz» («Освенцім») у перекладі Дьордя Ронаї [Ukrán költők 1971, с. 479].

У видавництві «Європа» у 1981 році вийшла й окрема книга поезій Д. Павличка «Fénylő kékségben egy madár» («Птаха у ясній блакиті»), що повно-

цінно представила українського автора як талановитого поета та сонетяря. Назва збірки походить від заключного рядка вірша Д. Павличка «Лелеки», транслерованого угорською мовою Д. Тандорі.

Відповідальним редактором цього видання, як і багатьох інших перекладних книжок, була Шара Каріг. А викінченого характеру книжці надала післямова Пала Мішлеї, внесок якого в угорську україністику важко переоцінити. Він відомий і як дослідник та знавець української літератури, автор численних публікацій у пресі та передмов до різних видань українських митців, як вправний інтерпретатор української прози угорською мовою. Післяслово до аналізованої нами поетичної книги Дмитра Павличка також засвідчує літературознавчий хист автора. Пал Мішлеї тут, зокрема, пише про те, що Павличко продовжує традиції І. Франка, Лесі Українки, М. Рильського й поета короткої та трагічної долі Б.-І. Антонича. Дослідник твердить, що «чистий, свіжий голос молодого автора, вся його мистецька палітра сприймається як органічна частина творчої програми поетів нового літературного покоління шістдесятих років, мистецька насага яких живиться високими почуттями особистої відповідальності за долю світу» [Мішлей 2019, с. 1001].

На задньому форзаці книги подано коротку біографію Д. Павличка, основні етапи його професійного становлення, здобутки в галузі художнього перекладу. Наголошено на тому, що він чимало перекладав і з угорської мови, зокрема твори Ендре Аді: «...з радістю відкриття він опублікував багато класичних і сучасних творів світової літератури (досі невідомих українському читачеві), у тому числі чимало творів угорських авторів. ... ми також завдячуємо йому перекладами багатьох прекрасних віршів Аді» (переклад з угор. – наш) [Pavlicsko 1981]. І загалом, Пал Мішлеї відіграв ключову роль у компонуванні цієї книжки, у підборі текстів, змістовному огляді доробку Д. Павличка, написанні коментарів, навіть підготовці чернеткових варіантів перекладів поетичних творів. Варто також додати, що він певною мірою готував угорського читача до «зустрічі» з окремою книгою відомого українського автора, надрукувавши замітку про Д. Павличка в журналі «Tiszatáj» за 1979 рік, у якій анонсував вихід цього видання [Misley 1979, с. 50]. Ця публікація була приурочена до 50-ліття Д. Павличка й містила, крім відгуку П. Мішлеї, шість віршів поета у перекладі Д. Тандорі, серед яких сонети «Híd» («Міст»), «Antoine de Saint-Exupéry» («Антуан де Сент-Екзюпері»), «Tavas» («Весна»).

Книжка «Fénylő kékségben egy madár» становить собою якісне й змістовне видання вибраних творів Дмитра Павличка угорською мовою. Тут конкретно зазначено, за якими джерелами здійснювався переклад художніх текстів, що особливо важливо для дослідника-перекладознавця, а назви усіх віршів подано двома мовами, що також програмує легку орієнтацію в іномовному просторі лірики українського шістдесятника. Уміщені тексти поділені на відповідні розділи. У цьому поділі перева-

жає тематичний та жанровий підхід, що відображено вже й у назвах окремих рубрик – «Példázatok» («Притчі»), «Szonettek» («Сонети»), «Rubáik» («Рубаї»). Нерідко назвою розділу стає характеристичний заголовок одного з віршів, що увійшов до нього («Зимові краєвиди», «Два кольори», «Зимове сонце», «Navigare necesse est» та ін.) або ж назва збірки, до якої входили ці тексти в українських виданнях, – «Пахощі хвої», «Таємниця твого обличчя» тощо. Таким чином, книга лірики Д. Павличка угорською мовою дає чітке уявлення про індивідуальний стиль українського поета, демонструє еволюцію його художнього мислення та жанрово-тематичне розмаїття його поезії.

Як відомо, поет-шістдесятник Дмитро Павличко оновив і збагатив жанр українського сонета. Його сонетарій чи не найбагатший і найдовершеніший в українській літературі другої половини ХХ століття. Творчо продовживши традиції І. Франка та поетів-неокласиків, зокрема М. Рильського, Д. Павличко підніс цей жанр на новий мистецький рівень. У його доробку є сонети притчево-сюжетні та суто ліричні, класичні римовані, а також білі сонети. Тематичний діапазон його сонетотворчості є широким і багатобарвним. Можемо упевнено стверджувати, що зінтерпретовані угорськими перекладачами тексти добре віддзеркалюють палітру сонетної творчості Д. Павличка: демонструють і традиційні, і новаторські її прикмети.

Книга «Fénylő kékségben egy madár» містить, як уже було зазначено, окремий розділ «Szonettek», до якого увійшло 52 твори сонетного жанру з різних збірок та циклів Д. Павличка – «Львівські сонети», «Білі сонети», «Київські сонети», «Сонети подільської осені».

Переважну частину сонетів переклав Дежьо Тандорі. У перекладі Дьордя Ронаї тут опубліковано тільки п'ять творів цього жанру. Мусимо додати, що на момент підготовки та публікації аналізованої нами книги Д. Ронаї уже відійшов за межу життя (у 1978 році). Обидва перекладачі самі були поетами, що дало їм змогу передати в угорських версіях поетичних творів Д. Павличка основні прикметні риси ідіостилу автора.

Перекладацьку вправність Д. Ронаї підтверджує, на нашу думку, переклад сонета «Коли мені підхлібник тисне руку...» («Ha kezem egy talpnyaló megszorítja...»), у якому інтерпретатор наближено до першотвору транслює угорськомовному реципієнту не лише його етико-філософський зміст, а й художній ареал, зокрема сонетно стрункий версифікаційний силует, практично зберігаючи при цьому схему римування та розвиток сонетної думки. Завдяки перекладацькій праці Д. Ронаї в угорському озвученні дійшли до читача також сонети «Біда навчить» («Baj tanít rá...») та «Замок над Хустом» («A Huszti vár»). Не можемо оминати, звісно, і той аспект, що Д. Ронаї, відповідно до запитів доби й офіційної влади, перекладає угорською й ідеологіч-

но марковані сонети Д. Павличка, зокрема перший сонет із циклу «Угорським комуністам», написаний молодим автором у 1956 році.

Найповніше розкривається в збірці «Fénylő kékségben egy madár» перекладацька індивідуальність Дежьо Тандорі – відомого майстра художнього перекладу, угорського поета та прозаїка, літературознавця й публіциста.

Переклавши майже п'ять десятків сонетів Д. Павличка, Д. Тандорі глибоко занурився в його художній простір. Об'єктом його угорськомовної інтерпретації стали різнопланові твори з кількох поетичних книг та циклів українського митця, тому вважаємо, що саме він явив угорському читачеві багатство сонетної творчості Павличка, продемонстрував його схильність як до розвитку традицій сонетописання, так і до торування нових поетичних стежок. Завдяки йому в угорському віддзеркаленні постали вірші з «твердою» композицією, де дотримано сонетний принцип побудови вірша за схемою теза – антитеза – висновок (наприклад, «Мені, малому, палиця ліскова...» («Gyerekkoromban mogorófarálca...»)); сонети, що мають притчеве забарвлення («Душа – немов коробка сірників» («Egy doboz gyufa – ilyesmi a lélek...»)), «Вже недалеко нам до роздорожжя» («Az útélágazás már közeleg...»), «Заходить сонце в золотих лісах» («Sűrű lomb közt arany napszállta fénye...»), «Яблуня» («Almafa») та інші).

Д. Тандорі, який і сам був творцем та теоретиком цієї канонічної форми в угорській літературі, є досить уважним до відображення «драматургії» сонета, його «конфліктної» природи та образно-метафоричного наповнення. Для прикладу, в угорському варіанті сонета «Вже недалеко нам до роздорожжя» добре передано поетику контрастів, що властива першотвору і є водночас прикметою авторського почерку Д. Павличка. Творець перекладу дещо зміщує логічні акценти (наприклад, трансформує вислів «на тому щасному розпутьті», що в оригіналі окреслює доленосне місце, на риторично-окличне звертання – «Boldog keresztút!», що перекладається як «щасливе перехрестя»), а «сонетний замок» переносить із останнього рядка в передостанній:

*Csak a gyűlölet jár a szerelemmel
Tovább is együtt, s ember lesz az ember.
És vér a vér; nem víz... Mi lenne más*
[Pavlicsko 1981, c. 143].

*Ненависть не розлучиться з любов'ю,
І не водою буде кров, а кров'ю,
І чоловіком буде чоловік!*
[Павличко 1979, с. 40].

Подібні трансформації дещо приглушують динаміку розвитку сонетного мотиву, однак дають можливість перекладачу зберегти метричну рамку вірша, відображену у відповідному римуванні.

Трепетне ставлення до поетики оригіналу спостерігаємо в художньому перекладі сонету «Зрілість» («Érettség»). Д. Тандорі уміло передає рух сонетної поетичної думки, що артикулює коливання між полюсами спокою й шаленої пристрасності. Він практично зберігає синтаксичний та версифікаційний каркас вірша, відображаючи наявність риторичних питань та окличних конструкцій, кільцеве римування в катренах, що правда трансформує його

в терцетах: в оригіналі маємо римування *622 662*, а в перекладі – *662 622*.

Сонет «Зрілість», як і згадані вище перекладені угорською мовою твори, репрезентують Д. Павличка як продовжувача традицій Франкового сонетотворення, жанровими прикметами якого були «карбований ритм», «конфлікт чуття», своєрідна набатність, вибуховість та контрастність. Подібне емоційне пульсування відчуваємо і в угорських варіантах Павличкових сонетів, адаптованих Д. Тандорі.

Потужним у сонетній творчості Д. Павличка є й ліричний струмінь. У книжці «*Fénylő kékségben egy madár*» цю тенденцію естетичних уподобань українського митця представляють переклади таких віршів, як «Карпати потонули в тишині» («*A Kárpátokra ráborult a csend...*»), «Нива» («*Szántóföld*»), «Осін» («*Ősz*»), «Сонце» («*Nap*») та інших, у яких переважають пейзажно-настрійні та філософські мотиви, відображено паралелізм буття природи і людини.

Заслуговує на увагу переклад сонета «Карпати потонули в тишині». Уже в перших рядках перекладач вдається до лексико-синтаксичних трансформацій, зміщуючи предикативні центри: «*A Kárpátokra ráborult a csend, A lucfenyőkben elpihen a lélek...*» [Pavlicsko 1981, с. 137], що українською дослівно означає «тиша впала на Карпати, у смереках розслабитися душа» (в оригіналі ж маємо «*Карпати потонули в тишині, стоять смереки у сонливій зморі...*» [Павличко 1979, с. 23]). Надалі він намагається досить точно передати образно-метафоричні компоненти поезії вірша, а от картину його поетичного синтаксису збагачує анафорою в трьох строфах та окличними інтонаціями в заключних рядках, підкреслюючи їх пуантність:

És mielőtt a napfény felragyog,

A hegyek ormán – ó, mily érzetek! –

A földőcéán ura lehetek! [Pavlicsko 1981, с. 137].

Водночас Д. Тандорі, вірний своїй перекладацькій тактиці, намагається максимально відобразити застосований автором спосіб римування (*абаб абб вгг вдд*).

Вдалим є й переклад вірша «Тиша» («*Csend*»), який кілька разів передруковувався в різних періодичних виданнях. Саме цей сонет добре ілюструє те, про що пише в післяслові П. Мішлеї – акустичну амплітуду поетичного вислову Д. Павличка, вдало відтворену Д. Тандорі в угорському варіанті цього сонета.

Свідченням новаторства Д. Павличка-сонетяра є його цикл «Білі сонети». Неримовані сонети, безумовно, щедро представлено в угорському виданні поезій Д. Павличка. Це сонети «Старенька рима» («*Ősdi rím*»), «Рембрандтова Даная» («*Rembrandt „Danaé”-ja*»), «Кохання» («*Szerelem*»), «Лоша» («*A csikó*»), «Міст» («*Híd*»), «Диво» («*A csoda*»), «Суть» («*A lényeg*»), «Хліб» («*Kenyér*»), «Сміх» («*Nevetés*») та кілька інших творів. Це якісні поетичні зразки, у яких добре простежується філософська струна мистецького обдарування Д. Павличка-лірика. Можемо зауважити, що угорські пе-

рекладачі залюбки беруться за переклад саме таких, неримованих, українських віршів.

Зразки сонетів знаходимо майже в усіх розділах збірки «*Fénylő kékségben egy madár*»: у циклі інтимної лірики «*Arcod titka*» («Таємниця твого обличчя») уміщено сонет «*Még sok napom vár ott túl a hegyen...*» («Ще днів моїх багато за горою...»), а в розділі «*Navigare necesse est*» – кілька таких текстів: «*Az én lelkem nem ismeri az Istent...*» («Моя душа не відає про Бога...»), «*E földön könnyelműen szét ne szórd...*» («Не розкидай без замислу по світі...»), «*Hasonmás*» («Двійник»), «*Tavaszi*» («Весна»), «*Moha*» («Мох»), «*Lelkem síkságaim ma havazott...*» («В моїй душі сьогодні сніг пішов...»), «*Íme egy ismeretlen nő...*» («Ось незнайома жінка...»). Ці твори увійшли до різних сонетних циклів Д. Павличка – «Київські сонети», «Білі сонети», «Сонети подільської осені», тому є серед них і римовані, і білі сонети.

До перекладів білих сонетів Д. Павличка вдавався й знаний перекладач із Закарпаття Ласло Балла. В авторській поетичній антології «*Csillagírás*» (1994), що об'єднала під однією обкладинкою переклади угорською мовою майже 90 українських поетів другої половини ХХ століття, опубліковано кілька віршів Павличка із циклу «Білі сонети», а саме: «*Tavaszi*» («Весна»), «*Könny és veríték*» («Сльози і піт»), «*Hangunk*» («Голос»), «*Csók*» («Цілунок»), «*A ló*» («Кінь»), «*Ismét a lóról*» («Ще про коня»), «*Tekintetem*» («Погляд»), «*Fagyal*» («Черемха»). Як бачимо, Л. Балла переклав деякі тексти, що вже публікувалися в інтерпретації інших перекладачів. Це, зокрема, ліричний білий сонет «Весна» та філософський сонет «Ще про коня». Перший із творів увійшов до збірки «*Fénylő kékségben egy madár*» у перекладі Д. Тандорі.

Цікаво порівняти дві угорські версії одного і того ж сонета. У перекладі першої строфи сонету «Весна» обидва перекладачі продемонстрували намагання максимально віддзеркалити зміст і художні прикмети першотвору, щоправда, підбирають для цього відмінні, переважно синонімічні еквіваленти. Ось для прикладу переклад перших двох рядків: «*Мов чорний гніт погашеної свічки, / Коло дороги дерево стоїть*» [Павличко 1979, с. 85] – «*Mint kilobbant gyertya sötét kanoca, / Az út szélén egy magányos fa áll*» (переклад Д. Тандорі) [Pavlicsko 1981, с. 247] – «*Mint oltott gyertya kormozó kanoca, / egy vedlett fatörzs áll az útfélen*» (переклад Л. Балли) [Balla 1994, с. 118]. Для передачі епітета «погашеної» використано майже синонімічні прикметники «*kilobbant*» та «*oltott*», а для перекладу епітета «чорний» жодний з інтерпретаторів не обирає його дослівний угорський відповідник «*fekete*»: Тандорі перекладає його словом «*sötét*», що означає «темний», а Л. Балла – «*kormozó*» («кіптявий; той, що коптить»). У наступному рядку перекладачі також вдаються до лексичних трансформацій та прийому семантичного розтягнення: Д. Тандорі додає до лексеми «*derevo*» епітет «*magányos*» – «самотнє», а Л. Балла взагалі застосовує метонімічний вираз – «*vedlett fatörzs*», що перекладається як «облізлий стовбур дерева».

У першому терцеті оригінального твору настрій ліричного героя Д. Павличка передано поетичною фразою «Мені на серці легітно» [Павличко 1979, с. 85]. Перекладачі угорською мовою передають її по-різному: Д. Тандорі чітко й стисло – «*Remeg a szívem*» [Pavlicsko 1981, с. 247], а Л. Балла знову ж таки із власними лексичними вкрапленням – «*Szívem oly könnyű, felhőtlen ma*» [Balla 1994, с. 118], що означає «моє серце таке легке й безхмарне сьогодні». Неоднаково перекладено угорською і вставне слово «мабуть». Л. Балла вживає форму «*vélem*» (на мою думку), а Д. Тандорі – «*biztosan*», що більше передає почуття впевненості, ніж сумніву.

У цілому ж, проаналізувавши ці переклади на предмет збереження образно-метафоричної, настроєвої та версифікаційної структури першоджерела, можемо зробити висновок, що переклад Д. Тандорі вправний, ритмічніший і ліричніший, ніж варіант Л. Балли.

Сонет «Ще раз про коня», як уже згадувалося, в угорському перекладі Йозефа Ратко було опубліковано в журналі «*Szovjet irodalom*». Порівнюючи переклад цього автора з версією Л. Балли, деякі роз-

біжності помічаємо вже у відображенні поетичного заголовка: Й. Ратко передає його дослівно, як «*Még egyszer a lóról*», у Л. Балли спостерігаємо незначну лексичну видозміну – «*Ismét a lóról*», що буквально перекладається, як «знову про коня». Компаративний аналіз показує, що обидва тексти дуже близькі до оригіналу. Окремі лексичні розбіжності в обох випадках не руйнують його змістової та настроєвої цілісності.

Висновки. Отже, сонетний доробок талановитого українського митця-шістдесятника Дмитра Павличка у багатьох його якісних зразках завдяки перекладацьким зусиллям Дежьо Тандорі, Дьордя Ронаї, Ласло Балли та Йозефа Ратко став набуток угорського читача. Сонети Д. Павличка, що увійшли до книги «*Fénylő kékségben egy madár*», авторської антології «*Csillagírás*» та друкувались у періодиці, віддзеркалюють широту його мистецьких шукань, філософський складник поетичного хисту, уміння в класичній формі оприятити важливі буттєві питання, при цьому зберігаючи композиційну та змістову стрункість, відповідне римуння або ж творючи оригінальні неримовані (білі) сонети.

Література

1. Ільницький М. Дмитро Павличко: Нарис творчості. Київ: Дніпро, 1985. 189 с.
2. Мішлей П. Птах у блакиті піднебесній [Післямова] / з угор. переклав Сергій Панько. *Про Дмитра Павличка: збірник статей* / кол. авт.; упорядкування, вст. ст., бібліографія, список авторів статей та індекс авторів Дмитра Пилипчука. Київ: ВЦ «Просвіта», 2019. С. 1001–1004.
3. Павличко Д. Вибрані твори в двох томах. Том другий. Київ: Дніпро, 1979. 478 с.
4. Павличко Д. Поклик: Збірка поезій. Дрогобич: Коло, 2009. 176 с.
5. Радько Г. Поетика сонетарію Дмитра Павличка у контексті світової традиції. *Київська старина*. 2010. С. 125–141. URL: https://www.libr.dp.ua/text/kiestar2010_1_Radko.pdf (дата звернення – 02.05.2025).
6. Рябчук М. Слово про поета. *Всесвіт*. 1982. №11. С. 173–174.
7. Balla László. Csillagírás. Kortárs ukrán költők versei. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó, 1994. 216 old.
8. Karig S. Hat ukrán vers. *Nagyvilág*. 1970. 11 szám. URL: <https://adt.arcanum.com/hu/search/results/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJMcQU5HlJogWyJIVSJKdSwgInF1ZXJ5IjogImhhdCB1a3JcdTAwZTFuIHZlcnMifQ> (дата звернення – 10.04.2025).
9. Kalász M. Fénylő kékségben egy madár. *Dmitro Pavlicsko versei. Új Tükör*. 1981. 45 szám. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Tukor_1981_10-12/?query=tandori+dezs%C5%91+pavlicsko+kal%C3%A1sz&pg=241&layout=s (дата звернення – 25.04.2023).
10. Misley P. *Dmitro Pavlicsko. Tiszatáj*. 1979. 11 szám. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Tiszataj_1979/?query=dmitro+pavlicsko+misley&pg=1187&layout=s (дата звернення – 21.04.2025).
11. Pavlicsko Dmitro. Fénylő kékségben egy madár. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1981. 278 old.
12. Ukrán költők / Vál. és szerk. Karig S. Budapest – Uzsgorod. Magvető Kiado – Kárpáti Kiado, 1971. 600 old.

References

1. Ilnytskyi M. (1985) *Dmytro Pavlychko: Narys tvorchosti*. [Dmytro Pavlychko: An essay about his work]. Kyiv: Dnipro. 189 s. [in Ukrainian].
2. Mishlei P. (2019) *Ptakh u blakyti pidnebesnii* [A bird in the blue sky] / z uhor. pereklav Serhii Panko. *Pro Dmytra Pavlychka: zbiryk statei*. Kyiv: VTs «Prosvita». S. 1001–1004 [in Ukrainian].
3. Pavlychko D. (1979) *Vybrani tvory v dvokh tomakh*. [Selected works in two volumes]. Tom druhyi. Kyiv: Dnipro. 478 s. [in Ukrainian].
4. Pavlychko D. (2009) *Poklyk: Zbirka poezii*. [Calling: a collection of poems]. Drohobych: Kolo. 176 s. [in Ukrainian].
5. Radko H. (2010) *Poetyka sonetariiu Dmytra Pavlychka u konteksti svitovoi tradytsii*. [The Poetics of Dmytro Pavlychko's Sonnetary in the Context of the World Tradition]. *Kyivska staryna*. S. 125–141. URL: https://www.libr.dp.ua/text/kiestar2010_1_Radko.pdf (data zvernennia – 02.05.2025) [in Ukrainian].
6. Riabchuk M. (1982) *Slovo pro poeta*. [A word about poet]. *Vsesvit*. № 11. S. 173–174 [in Ukrainian].
7. Balla László (1994) *Csillagírás. Kortárs ukrán költők versei*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó. 216 old. [in Hungarian].

8. Karig S. (1970) Hat ukrán vers. Nagyvilág. 11. szám. URL: <https://adt.arcanum.com/hu/search/results/?list=cyJmaWx0ZXJzIjogeyJMQU5HIjogWyJIVSJsJdfSwgInF1ZXJ5IjogImhhdCB1a3JcdTAwZTFuIHZlcnMifQ> (data zvernennia – 10.04.2025) [in Hungarian].
9. Kalász M. (1981) Fénylő kékságben egy madár. Dmítő Pavlicsko versei. Új Tükör. 45. szám. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Tukor_1981_10-12/?query=tandori+dezs%C5%91+pavlicsko+kal%C3%A1sz&pg=241&layout=s (data zvernennia – 25.04.2023) [in Hungarian].
10. Misley P. (1979) Dmítő Pavlicsko. *Tiszatáj*. 11. szám. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Tiszata_j_1979/?query=dmítő+pavlicsko+misley&pg=1187&layout=s (data zvernennia – 21.04.2025). [in Hungarian].
11. Pavlicsko Dmítő (1981) Fénylő kékságben egy madár. Budapest: Európa Könyvkiadó. 278 old. [in Hungarian].
12. Ukrán költők / Vál. és szerk. Karig S. (1971) Budapest – Uzsgorod. Magvető Kiado – Kárpáti Kiado. 600 old. [in Hungarian].

DMYTRO PAVLYCHKO'S SONNETS TRANSLATED INTO HUNGARIAN

Abstract. The article explores the Hungarian perspective on the life and works of the talented Ukrainian Sixties poet Dmytro Pavlychko. It is established that Pavlychko's literary output has been in the spotlight of Hungarian artists and critics almost from the beginning of his career. Since the 1970s, his works began appearing in Hungarian translations in periodicals and an anthology of Ukrainian poetry. In 1981, a separate collection of Pavlychko's poems, *Fénylő kékságben egy madár* («A Bird in Shining Blue»), was published, which extensively featured his sonnets. These published texts serve as the primary focus of this research.

The paper notes that the keen interest in Pavlychko's artistic achievements stems from historical-political and aesthetic factors. On the one hand, Hungarian literary circles view him as a leading representative of Soviet literature from a neighboring country, recognizing him as the editor-in-chief of the journal *Vsesvit* («The Universe») and an active public figure. On the other hand, they regard him as a talented poet who excels in various genres, prompting enthusiastic Hungarian interpretations of his works. The paper identifies the translators of Pavlychko's poetry (D. Tandori, D. Rónai, J. Ratkó, E. Görgényi, L. Balla), analyzes the volume and quality of their translations, and evaluates their skill.

A detailed examination is made of the corpus of Hungarian versions of Pavlychko's sonnets, which are diverse in themes and poetics. The key interests of the translators and their specific approaches to interpreting the Ukrainian poet's original works are highlighted, with particular attention paid to Hungarian renditions of his *blank sonnets*, parable-like narrative sonnets, and lyrical pieces in this classical genre. A comparative analysis is conducted between the original texts and their translations and between different Hungarian versions of the same sonnet.

The study concludes that Dmytro Pavlychko's persona and literary legacy have been vividly introduced to Hungarian readers through numerous publications in the Hungarian press, reputable encyclopedias, and anthologies, as well as through the release of a dedicated collection, where the analyzed sonnets hold a significant place. Thus, his works have become an important link in Ukrainian-Hungarian interliterary communication.

Keywords: Dmytro Pavlychko, Ukrainian-Hungarian literary relations, sonnet, literary translation, translation mastery.

© Балла Е., 2025 р.

Евеліна Балла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; доцент кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету, Ніредьгаза, Угорщина; evelina.balla76@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9460-331X>

Evelina Balla – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Culture, University of Níredgaza, Níredgaza, Hungary; evelina.balla76@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9460-331X>

МОДЕЛІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ В РОМАНАХ А. ЛЕВІ ТА ДЖ. РОБЕРТСОНА: МЕТАМОДЕРНІСТСЬКА ПЕРСПЕКТИВА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53) 2025

УДК 821.172.09:82-312.14(7)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1\(53\).15-20](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1(53).15-20)

Дроздовський Д. Моделі репрезентації історичного наративу в романах А. Леві та Дж. Робертсона: метамодерністська перспектива; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті досліджено репрезентації історії в сучасній британській романістиці А. Леві та Дж. Робертсона, зокрема в аспекті філософсько-світоглядних параметрів метамодернізму. Окреслено вектори деконструкції в британських романах традиційної репрезентації історичних подій минулого та конструювання альтернативних наративів, що довгий час залишалися на маргінесі офіційного дискурсу. Окреслена тенденція актуалізує відхід від постмодерністського релятивізму і прагнення оприятити в річці сучасного британського роману нові форми рефлексії, що поєднують художню вигадку з пошуком автентичності та виявів етичного буття. Основне завдання: типологізація художніх стратегій у романах сучасних британських авторів, які інтегрують постмодерністські ігрові прийоми з новим підходом до реконструкції історії, що ґрунтується на метамодерністському прагненні автентичності.

У дослідженні проаналізовано роман «Фанатик» Дж. Робертсона, де переплітаються два ключові часові виміри: події 1997 року та XVII століття. У першому часовому вимірі роман оприявнює події, що передували створенню шотландського парламенту, а в другому — період суду й страти Джеймса Мітчела за замах на архієпископа Шарпа. Персонаж Ендрю Карлін пов'язує ці наративи через одержимість історичною постаттю Мітчела. Показано, що сюжет роману ускладнюється пошуком легендарної «таємної книжки», яка надає нові перспективи осмислення історичних подій. Цей ключовий сюжетний момент розкриває інтенцію автора щодо репрезентації нестійкості історичних доказів та експлікує неоднозначність історичної правди. Дж. Робертсон порушує питання про те, як факти минулого впливають на сучасне сприйняття історичних подій.

Досліджено, що подвійна структура роману також підкреслює напруження між тим, що залишається поза фокусом історії, як постать Мітчела, і тим, що міфологізовано, як випадок Вейра. Визначено, що в тісному переплетінні реальності й вигадки виникає неможливість відновлення об'єктивної історичної правди.

Окреслено роль сучасного британського роману як інструменту рефлексії на помезі ідеологічного, етичного та соціокультурного вимірів. Метамодерністський британський роман є простором для репрезентації складних історичних питань, водночас він пропонує нові перспективи їх інтерпретації. Доведено, що особлива увага в романах приділена маніпуляціям історичними фактами: історичне минуле є об'єктом боротьби за контроль над сприйняттям, впливом та інтерпретацією в майбутньому. Метамодерністська інтенція в романах дає можливість розкрити приглушені або маргіналізовані аспекти, допомагаючи переосмислювати минуле через колективну рефлексію та пошук ціннісних орієнтирів. Визначено, що сучасна британська романістика періоду метамодернізму розглядається як платформа для діалогу між минулим і майбутнім, що переосмислює вплив історії та історичної спадщини на дискурс культурної пам'яті.

Ключові слова: метамодернізм, сучасна британська література, історичний наратив, альтернативна історія, деконструкція, автентичність.

Формулювання проблеми. У контексті наукових дискусій стосовно кристалізації в сучасному літературному процесі нового напрямку, який отримав назву метамодернізму (Т. Вермюлен, Р. ван ден Аккер та ін.), а також у процесі осмислення постмодерністських теоретично-мистецьких і літературних конфігурацій сучасної культури загалом та літератури зокрема [Бандровська 2021; Гапонюк 2024; Губернатор 2023; Дроздовський 2018; Манюков 2021; Манюков 2022; Пахаренко 2021; Петрова 2020; Чернишова 2023] та ін., важливо дослідити вектори репрезентації історії й моделі її художнього оприявнення в річці романів, написаних після 2000-го року, що реалізують у своєму наративному просторі метамодерністські тенденції.

Аналіз досліджень. Сучасні дослідники [Acheson 2017; Бандровська 2021; Дроздовський 2018; Петрова 2020; Чернишова 2023] акцентують на значній ролі історичної компоненти в лоні британської романістики, написаної після 2000 року.

Історичний матеріал реалізує себе в кількох напрямках. По-перше, він пропонує альтернативне осмислення минулого, відмінне від тієї версії, яку читачі знають на основі реконструкції офіційних історичних документів. По-друге, згідно з дослідницьким припущенням, звернення до минулого є частиною тенденції, пов'язаної з переглядом суспільно-історичних процесів. Така ревізія відбувається з метою пошуку правди та переосмислення табуованих сторінок історії, які не потрапляли до офіційного дискурсу, адже були репрезентовані так званими «малими голосами», викресленими відповідно до офіційної позиції структур влади, які мали статус найвищої інституційної суб'єктності. З огляду на це залучення до лона сучасних британських романів історичної компоненти дає можливість здійснити ревізію явищ (ритуально-культурних, звичаєвих, суспільно-політичних тощо) у минулому, що відповідає метамодерністським інтенціям, реалізованим відповідно до принципу віднаходження в просторі

культури виявив автентичності, що, на думку О. Манюкова [Манюков 2021; Манюков 2022], є визначальним чинником метамодернізму загалом.

Мета статті, завдання: окреслити конфігурації переходу в річищі сучасної британської романістики в аспекті сприйняття історії як монодискурсу до її розуміння в ролі кількавимірного процесу з різними (зокрема табуйованими/вилученими) векторами альтернативної інтерпретації. Зокрема одним із завдань є розгляд табуйованих «малих дискурсивних голосів», тобто локальних чи вторинних (недомінантних) наративів, які були приглушені офіційним дискурсом і не мали інтерпретації з погляду офіційного канону або визначальної суб'єктної позиції «сильного», дискурсу ідеології та влади. **Завдання:** визначити форми репрезентації історичного наративу в романістиці А. Леві та Дж. Робертсона; окреслити стратегію репрезентації історії в парадигмі метамодерністських підходів, що реалізує настанову на пошук *автентичності* через осмислення дискурсу пам'яті, колективних досвідів і травм, соціально-політичних міфів, ритуалів та ін.

Методи та методика дослідження: методи постколоніального переосмислення історико-літературних наративів попередніх культурно-історичних періодів, метод прискіпливого прочитання (*close reading*), структурно-семіотичний аналіз, підходи герменевтики.

Виклад основного матеріалу. Звернення до історії в контексті сучасного літературного процесу, зокрема у Великій Британії, поновлює дискусію про так званий «великий наратив» (“grand narrative”), який був поставлений під сумнів у межах практик і стратегій репрезентації художньої (та, відповідно, історичної) реальності в річищі постмодернізму. Історія як система знань і реконструкція минулого, спрямована на пошуки автентичності та максимально об'єктивне осмислення історичних постатей і подій, перебуває в конфронтації з релятивістськими постмодерністськими уявленнями про плинність і множинність культурних процесів.

Сучасні автори на кшталт А. Леві та Дж. Робертсона прагнуть знайти істину, наблизитися до реконструкції соціальної пам'яті в парадигмі автентичності, переосмислюючи історичні наративи та заглиблюючись у їхню суть. Занурення в історичний матеріал у сучасних британських романах може інкорпорувати постмодерністські стратегії організації художнього тексту як різношарового феномену, особливо якщо йдеться про паралельне зіставлення сучасності та минулого. У таких випадках на наративному рівні експліковано принципи, властиві для постмодернізму загалом. Однак важливою ознакою постпостмодерністського британського роману є прагнення розглядати минуле як дискурсивну альтернативних історій, які мають право на статус автентичного наративу. На основі історичних ситуацій і відтворених фактів автори акцентують на тому, як у межах історичних наративів могло відбуватися маніпулювання фактами. А. Леві (A. Levy) та Дж. Робертсон (J. Robertson) звертають

увагу на вилучення явищ із загальної картини історичних подій, що суперечили офіційному дискурсу. Такий підхід демонструє пошук рівноваги між художньою реконструкцією минулого та осмисленням його ідеологічного контексту в дискурсі пам'яті, соціальних травм, політичних міфів і ритуалів, які мають місце сьогодні.

Актуалізація історії в контексті сучасної британської романістики тісно пов'язана із загальною тенденцією до постановки етичних питань у сучасній літературі періоду метамодернізму. Етика літературного ландшафту детермінована потребою утвердження автентичності в історичних наративах, зокрема тих, що в різні часи були усунуті або маргіналізовані через їхню належність до альтернативних тенденцій, які не підтримувалися панівною ідеологією певної епохи. Для метамодернізму концепт *автентичності*, як переконливо доводить у дослідженнях О. Манюков [Манюков 2021; Манюков 2022], знаходить своє вираження, зокрема і в політичній площині. Дослідники підкреслюють, що метамодернізм є не лише літературно-мистецьким напрямом, а й феноменом, який взаємодіє з соціально-політичними практиками й ритуалами. Такі тенденції позначені прагненням сформувати етичне середовище в лоні метамодернізму, де *автентичність* є одним із ключових елементів у створенні літературно-культурного й соціополітичного ландшафту.

Залучення до сучасних британських романів історичної проблематики спрямоване на підваження офіційного історичного дискурсу та самої ідеї монолітності історії. Особливу увагу в романах А. Леві та Дж. Робертсона приділено деконструкції уявлень про те, що історія є монодискурсивним явищем.

Працюючи з альтернативними версіями історичних наративів, британські автори у згаданих творах звертаються до зображення складних колізій, пов'язаних із агресією, жорстокістю та воєнним протистоянням у минулому. Вони показують, що прагнення однієї спільноти панувати над іншою часто не підкріплювалося морально-етичними ідеями чи бажанням справедливого розподілу блага. Попри те, що мета здавалася шляхетною – утвердження пріоритетів економічної ідеології для побудови кращого світу, шлях до такого «кращого» буття пролягав через кровопролиття та насильство, про які тривалий час воліли не говорити.

Такий стан речей (замовчування або табування фактів, їх вилучення з колективної пам'яті тощо) детермінує неоднозначне ставлення до ідеології загалом. У контексті нинішніх загроз, як тероризм і світові війни, стає очевидно, що обраний цивілізаційний шлях далекий від ідеалу.

Британські письменники акцентують на історичному дискурсі, демонструючи, що література, яка звертається до історії, стає історичним наративом із виразною етичною перевагою. Історія функціонує як *репрезентація*, а літературний твір є моделлю певної картини світу, відображеної художньо. У цьому контексті теорія репрезентизму

набуває особливої актуальності в межах метамодерністського літературного напрямку. Відповідно до підходів репрезентизму, моделі осмислення та реконструкції минулого є умовними й залежать від чинників, які визначали форми ідеологічного конструювання реальності. Ключовим аспектом у процесі переосмислення різних альтернативних «голів історії» є дотримання етичних параметрів.

Модель представлення історичного нарративу, запропонована в романістиці Андреа Леві, виразно відображає метамодерністську природу. Маємо поєднання традиційного британського погляду на імперський період із демонстрацією острівного бачення. А. Леві прагне утвердити *автентичність* своїх нарративних версій минулого через взаємодію різних історичних візій. Вона підкреслює, що жоден нарратив не може претендувати на абсолютну істину, а сучасне осмислення минулого століття має базуватися на врахуванні обох перспектив.

А. Леві не лише реконструює традиційний колоніальний нарратив, а й робить це в метамодерністський спосіб, акцентуючи на тому, що всі версії історії автентичні, оскільки передають суб'єктивність і досвід кожного учасника. Проблема виникає тоді, коли один нарратив прагне домінувати над іншим. Для кожної окремої спільноти *їхній* історичний досвід стає основою саме *їхньої* автентичної версії правди. У своїх романах А. Леві проводить тонкий аналіз ментальності мешканців островів, торкаючись геокультурних питань. Вона висвітлює ті аспекти, які піддають уявлення про канонічний британський нарратив, викриваючи його претензію на неупередженість.

Через постколоніальну критику А. Леві показує імперські претензії Великої Британії в новому світлі, зокрема звертаючи увагу на негативні наслідки насадження церковних принципів у культурно чужих їй регіонах. Авторка зазначає, що саме така тенденція породжувала конфлікти, які часто набували жорстоких і загалом антигуманних форм. У цій перспективі історія британських домініонів постає не як альтернатива традиційній версії, а як рівноцінно *автентичний* нарратив, заснований на інших світоглядних засадах. Такий нарративний аспект визначає унікальність моделі відображення історії, яку пропонує в романі "Small Island" А. Леві.

Кейрнз Крейг (Cairns Craig) у розділі "James Robertson: In the Margins of History" зауважує, що в романі "The Fanatic" ("Фанатик", 2000) Дж. Робертсона хронологія експлікує два часових виміри. Перший – це 1997 рік, безпосередньо перед перемогою Лейбористської партії на виборах, що зрештою призвело до створення Шотландського парламенту. Другий період переносить читачів у XVII століття, коли в 1670-х роках Джеймса Мітчела судять і страчують за спробу вбивства архієпископа Шарпа, зрадника принципів шотландського Ковенанту. Обидва ці часові історичні виміри об'єднані через Ендрю Карліна – колишнього студента-історика, настільки схожого на привида, що його запрошують грати роль Майора Вейра під час театралізованих «екскурсій із примарами» у старій частині

Единбурга. Вейр, сучасник Мітчела, був страчений у 1670 році за інцест і контактування з дияволом. Захопившись історією Мітчела, Карлін прагне зрозуміти цю постать — людину, яка мала шанс увійти в історію: «Зараз час Мітчела, зараз він у центрі історії» [Robertson, 2000, с. 138], але, зрештою, зазнала поразки. Дослідники зауважують: "Carlin's obsession is mirrored in the seventeenth-century scenes by John Lauder, who is desperate to understand the 'fanaticism' that drives someone like Mitchel to the gallows for his faith. Doing research on the period, Carlin uncovers 'a secret book' supposedly written by Lauder, which brings him so close to the events of the past" [The Contemporary British Novel Since 2000 2017, с. 163].

У романі «Фанатик» одержимість Карліна знаходить своє відображення через персонажа Джона Лодера, який відчайдушно прагне зрозуміти «фанатизм» (автентичний вияв потужного духу й інтелекту), що змушує таких, як Мітчел, іти на страту заради своєї віри. Досліджуючи цей період, Карлін знаходить «таємну книгу», приписувану Лодеру, яка дає йому можливість наблизитися до усвідомлення подій минулого. "Before Carlin can finish Lauder's book, however, both the book and the librarian who provided it disappear, leaving no record of their existence. The history which Robertson's novel recounts may seem very real, but it is based either on absent textual evidence (even though the novel shows Lauder beginning to write his "secret book" [Robertson, 2000, с. 287]) or, as in the case of Weir, on a surfeit of textual evidence known to have been invented for propaganda purposes: the narrative veers between characters like Mitchel, who fail to make their mark on history, and other characters like Weir, who go down in history so wreathed in interminglings of the speculative and the supernatural – many of them gathered in Robertson's own collection of Scottish Ghost Stories – that "historical truth" is impossible to establish" [The Contemporary British Novel Since 2000 2017, с. 163].

У романі «Фанатик» порушено теми, пов'язані з історичною пам'яттю та складнощами спрощення історичної правди. Зникнення книги Лаудера та бібліотекаря, який її передав, акцентує на нестійкості джерел і сумнівній автентичності документованих фактів. Історія, що описується в романі Дж. Робертсона, попри свою реалістичність, базується на двох протилежних крайнощах: нестачі текстовальних доказів, як у випадку з книгою Лаудера, або вигаданості текстів, що використовувалися з пропагандистською метою, як у випадку Вейра. Наративну динаміку експліковано в конфігураціях взаємодії між такими персонажами, як Мітчел, що перебуває поза рамками історії, і Вейр, чий біографічний сповіст доміслює і надприродних елементів. Це створює ситуацію, коли розрізнити міф і факт практично неможливо. Ця плутанина між реальним і вигаданим також підсилюється через звернення до мотиву привидів. Таким чином, автор висвітлює обмеженість і умовність історичної «правди», яка завжди залишається відкритою до інтерпретації.

Дослідники роману Дж. Робертсона наголошують: “The double structure of *The Fanatic* is built around a crisis that Robertson has analyzed in his doctoral thesis on ‘The Construction and Expression of Scottish Patriotism in the Works of Walter Scott, which argued that Scott created a version of Scottish patriotism that was contained safely in the past so that it would not conflict with the British patriotism of a Scotland now committed to Union and Empire” [The Contemporary British Novel Since 2000 2017, с. 164]. Подвійна структура роману “*The Fanatic*” побудована навколо кризи, яку Робертсон проаналізував у своїй докторській дисертації за темою «Конструювання й вираження шотландського патріотизму у творах Вальтера Скотта» (1988). У науковій роботі він стверджував, що Скотт створив версію шотландського патріотизму, яка була безпечно «замкнена» в минулому, аби уникнути конфлікту з британським патріотизмом, характерним для Шотландії, що вже прийняла ідею Союзу та Імперії [The Contemporary British Novel Since 2000 2017, с. 164]. “The Scott-inspired version of Scotland had, by the 1980s, come into conflict with the unanticipated rise of Scottish nationalism, a nationalism which its critics declared to be a regression to the world of passion but which nonetheless opened up the possibility of alternative version of Scotland’s future” [The Contemporary British Novel Since 2000 2017, с. 164]. Отже, версія історії Шотландії, інспірована творчістю В. Скотта, до 1980-х років увійшла в суперечність зі значним зростанням націоналізму. Такий націоналізм критики розглядали як повернення до дискурсу емоцій і пристрастей, що є виявом автентичного антропологічного буття, проте водночас письменник зобразив можливість для альтернативного бачення майбутнього Шотландії.

Одним із ключових у романі Дж. Робертсона постає запитання: “What’s real, Mr Carlin? We say history’s real. It really happened. But we can’t prove it. We can’t touch it. All we have is hearsay and handed down stories and a lot of paper that somebody else tells us is the genuine article” [Robertson 2000, с. 197]. У романі поставлено запитання такого плану: “But if the text of history turns into literature, do the texts of literature point to truths to which history is blind?” [The Contemporary British Novel Since 2000 2017, с. 164]. У романі «Фанатик» порушено питання про взаємозв’язок між історією та літературою. Якщо історичні тексти набувають літературної форми, вони можуть почати відображати не лише факти, а й певні суб’єктивні інтерпретації. Водночас виникає запитання: чи здатна література завдяки своїй уявній свободі та художнім особливостям розкривати такі «правди» й людські переживання, які залишаються поза увагою документальної історії?

“But like the hero in a fairy tale, he could not pass from the unreal back to the real (if that was where he was going) without taking with him a token” [Robertson 2000, с. 167]. Для наративної «мандрівки» між історичними дискурсами, умовними чи реальними, необхідно мати певний «знак» (символічний об’єкт), що підтверджує пережитий досвід або зв’язок із

минулим. Можливо, такий «знак» відображає щось глибоко особисте, що людина бере із життєвого досвіду або внутрішнього пошуку.

У романі “*Joseph Knight*” Дж. Робертсона “Sandy, whose diary of life in Jamaica Bellenden keeps as a memento of the brother who did not make it back, despite the fact and contents disgust him. The painting is only allowed to remain in Bellenden’s Scottish home, however, because of what has been blacked out in it – the figure of the slave, Joseph Knight, whom Sir John had brought back from Jamaica. The ‘history’ which the painting records has been reshaped to match the absence of court and then disappeared, out of sight, out of history, though in the final section in the final section he is discovered working among the miners in Fife who had themselves only just been legally released from serfdom.

Bellenden is a man trapped in the double narrative of Robertson’s account of Scott’s patriotism” [The Contemporary British Novel Since 2000 2017, с. 165–166]. У цьому романі щоденник Сенді є символом пам’яті про втрату брата, але зміст щоденника викликає огиду, що свідчить про неоднозначність оприявнених спогадів. Крім того, картина, що зображує історію, яку спотворено цензурою (зокрема брак описів про раба-хлопчину Джозефа Найта), стає прикладом того, як історія може бути переписана залежно від соціальних і політичних чинників. Такий ракурс, по суті, робить постать раба витісненим із історичного наративу. Але Джозеф Найт не зникає повністю і все ж з’являється у Файфі серед шахтарів, нещодавно звільнених від рабства. Це демонструє трансформацію історичних ролей і боротьбу за свободу в ширшому контексті, на чому акцентує Дж. Робертсон. Беллендін – персонаж, що опинився в пастці подвійності сконструйованого наративу. Така подвійність впливає з описаних у романі аспектів шотландського патріотизму Скотта і розкриттям автентичних репрезентацій колоніального минулого. “Life, the poets said, was a splashing mountain burn becoming a deep, smooth river flowing to the sea. Sir John did not see it like that. For him life was a broken expanse of land without design or cultivation, patchworked with big and rocky outcrops. A trackless moor covered by low cloud – or by smoke. What connected one memory to another, this moment to that moment? You turned around and lost sight of someone, your bearing went astray, you could only dimly see what you thought was a certain landmark” [Robertson 2003, с. 27].

Висновки. Д. Робертсон у романах “*Joseph Knight*” і “*The Fanatic*” акцентує на тому, що історія надає унікальну можливість усвідомити складність процесів людського поступу. Вона допомагає створити цілісне уявлення про взаємопов’язаність процесів (у дискурсі культурної пам’яті, соціальних та історичних травм, суспільних міфів, ритуалів, табу тощо).

Метамодернізм як літературний напрям, що формується після 2000-х рр., відповідає загальній тенденції ревізії та деконструкції культури. Така деконструкція зумовлена прагненням наблизитися до автентичної правди.

А. Леві через постколоніальну ревізію демонструє жорстокий шлях становлення Британської імперії в острівних регіонах. Авторка розкриває різні вияви тортур і жорстокого ставлення до місцевих громад, що підважують ідеали Просвітництва. Роман А. Леві "Small Island" демонструє уявлення про британські домініони як частину імперської стратегії й дає можливість критично осмислювати історичний наратив із позицій мешканців островів. Найважливішим залишається прагнення показати принципову різницю

між ментальністю колонізованих народів і абсолютистською позицією імперського центру, який насаджував релігійні принципи та цінності. Такий наративний фокус дає підстави говорити про реалізацію метамодерністських настанов у творчості британської письменниці, яка актуалізує в історичному романі важливість концепту *автентичності*. Натомість відмова від автентичності породжує сфальшовані історичні й загалом соціальні моделі всередині імперії, що призводить до трагічних наслідків.

Література

1. Бандровська О. Реальність як вигадка? Поняття «метамодернізм» і «метамодерн» в сучасному культурологічному і літературознавчому дискурсі. *Іноземна філологія*. 2021. Випуск 134. С. 152–164.
2. Гапонюк А. Дослідження проблем метамодернізму українськими вченими (2013–2019). *Питання культурології*. 2024. С. 8–18. DOI 10.31866/2410-1311.44.2024.318685.
3. Губернатор О. Метамодернізм як нова парадигма сучасних культурних практик. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. 2023. Випуск 1. С. 109–114. DOI 10.32461/2226-3209.1.2023.277643.
4. Дроздовський Д. Дискусійність метамодернізму в аспекті теорії постпостмодернізму. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Літературознавство*. 2018. 3–4 (89–90). С. 58–71.
5. Манюков О. Виміри нерівності у політичному метамодернізмі (Ханзі Фрайнахт) та епоха доступу (Джеремі Ріфкін). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2021. Вип. 65. С. 22–31. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2021-65-3>.
6. Манюков О. Постмодерний дивід(уум) та його ареали. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2022. Вип. 55. С. 32–38. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-65-04>.
7. Манюков О. Розуміння людської дивідуальності в політичному метамодернізмі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2022. Вип. 66. С. 27–37. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-3>.
8. Пахаренко В. Метамодернізм як художній напрям: Роздуми про новий тип світосприйняття. *Українська мова та література*. 2021. Випуски 7–8. С. 56–68.
9. Петрова І. В. Метамодернізм як культурологічна концепція. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 14–23. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221039>.
10. Чернишова С. О. Домінанти метамодернізму: критична рецепція. *Сучасні літературознавчі студії. Від пост- до метамодернізму: зміна культурної парадигми сучасності*. Київ: КНЛУ. 2023. С. 85–90. DOI: 10.32589/2411-3883.20.2023.293576.
11. Levy A. *Small Island*. London: Review, 2004.
12. Robertson J. *Joseph Knight*. London: Fourth Estate, 2003.
13. Robertson J. *The Fanatic*. London: Fourth Estate, 2000.
14. *The Contemporary British Novel Since 2000*; edited by James Acheson. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2017. 214 p.
15. Vermeulen T. & van den Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics and Culture*. 2010. 2. 10.3402/jac.v2i0.5677.

References

1. Bandrovskaya O. (2021) Realism as a fiction? The concepts of «metamodernism» and «metamodern» in modern cultural and literary discourse [Reality as fiction? The concepts of «metamodernism» and «metamodern» in modern cultural and literary discourse]. *Inozemna filologiya*. Vypusk 134. S. 152–164 [in Ukrainian].
2. Haponiuk A. (2024) Doslidzhennia problem metamodernizmu ukraïnskymy vchenymy (2013–2019) [Research into the problems of metamodernism by Ukrainian scientists (2013–2019)]. *Pytannia kulturolohiï*. S. 8–18. DOI 10.31866/2410-1311.44.2024.318685 [in Ukrainian].
3. Hubernator O. (2023) Metamodernizm yak nova paradyhma suchasnykh kulturnykh praktyk [Metamodernism as a new paradigm of modern cultural practices]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv : nauk. zhurnal*. Vypusk 1. S. 109–114. DOI 10.32461/2226-3209.1.2023.277643 [in Ukrainian].
4. Drozdovskiy D. (2018) Dyskusiinist metamodernizmu v aspekti teorii postpostmodernizmu [The Disputability of Metamodernism in the Aspect of the Theory of Post-Postmodernism]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Literaturoznavstvo*. 3–4 (89–90). S. 58–71 [in Ukrainian].
5. Maniukov O. (2021) Vymiry nerivnosti u politychnomu metamodernizmi (Khanzi Frainakht) ta epokha dostupu (Dzheremi Rifkin) [Dimensions of Inequality in Political Metamodernism (Hanzi Freinacht) and the Age of

Access (Jeremy Rifkin)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Filosofia. Filosofski perypetii»*. Vyp. 65. S. 22–31. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2021-65-3> [in Ukrainian].

6. Maniukov O. (2022) Postmoderni dyvid(uum) ta yoho arealy [Postmodern divi(uum) and its areas]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Teoriiia kultury i filosofiiia nauky»*. Vyp. 55. S. 32–38. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-65-04> [in Ukrainian].

7. Maniukov O. (2022) Rozuminnia liudskoi dyvidualnosti v politychnomu metamodernizmi [Understanding human individuality in political metamodernism]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Filosofia. Filosofski perypetii»*. Vyp. 66. C. 27–37. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-3> [in Ukrainian].

8. Pakhareno V. (2021) Metamodernizm yak khudozhnii napriam: Rozdumy pro novyi typ svitospryiniattia [Metamodernism as an artistic direction: Reflections on a new type of world perception]. *Ukrainska mova ta literatura*. Vypusky 7–8. S. 56–68 [in Ukrainian].

9. Petrova I.V. (2020) Metamodernizm yak kulturolohichna kontseptsiiia [Metamodernism as a cultural concept]. *Pytannia kulturolohii*. № 36. S. 14–23. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221039> [in Ukrainian].

10. Chernyshova S.O. (2023) Dominanty metamodernizmu: krytychna retseptsiiia [Dominants of metamodernism: critical reception]. *Suchasni literaturoznavchi studii. Vid post- do metamodernizmu: zmina kulturnoi paradyhmy suchasnosti*. K.: KNU. S. 85–90. DOI: 10.32589/2411-3883.20.2023.293576 [in Ukrainian].

11. Levy A. (2004) *Small Island*. London: Review [in English].

12. Robertson J. (2003) *Joseph Knight*. London: Fourth Estate [in English].

13. Robertson J. (2000) *The Fanatic*. London: Fourth Estate [in English].

14. *The Contemporary British Novel Since 2000* (2017); edited by James Acheson. Edinburgh: Edinburgh University Press. 214 p. [in English].

15. Vermeulen T. & van den Akker R. (2010) Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics and Culture*. 2010. 2. 10.3402/jac.v2i0.5677 [in English].

MODELS OF REPRESENTATION OF HISTORICAL NARRATIVE IN J. ROBERTSON'S AND A. LEVY'S NOVELS: FROM THE METAMODERN PERSPECTIVE

Abstract. In this paper, the author has examined representations of history in contemporary British fiction written by J. Robertson and A. Levy, particularly in the context of the philosophical and ideological approaches of metamodernism. The primary objective of the study is to deconstruct traditional representations of the past and create alternative narratives that have long been marginalized in official discourse. This shift draws attention to a departure from postmodern relativism and a move toward outlining new forms of reflection in contemporary British novels, blending imagination with the pursuit of authenticity and ethical existence. The main goal is to identify artistic strategies employed by contemporary British authors who integrate postmodern playful techniques with a new approach to reconstructing history, based on the metamodern principle of authenticity.

In the research, the author has discussed James Robertson's novel "The Fanatic", where two key temporal dimensions intersect: the events of 1997 and those of the 17th century. The first timeframe reflects the events preceding the establishment of the Scottish Parliament, while the second focuses on the trial and execution of James Mitchel for his attempt to assassinate Archbishop Sharp. The character Andrew Carlin connects these narratives through his obsession with the historical figure of Mitchel. The research highlights how the plot is enriched by the quest for a legendary "secret book" by John Lauder, which offers new perspectives on historical events but disappears along with a librarian. This pivotal plot point reveals the author's commentary on the instability of historical evidence and underscores the ambiguity of historical truth. Robertson raises questions about how facts from the past influence contemporary perceptions of historical events.

The author has found out that the dual structure of the novel also emphasizes tensions between what remains overlooked in history, such as Mitchel's figure, and what is excessively mythologized, as in the case of Weir. It is determined that the close intertwining of reality and fiction illustrates the impossibility of restoring an objective historical truth.

The role of contemporary British fiction is outlined as a means for reflection at the intersection of ideological, ethical, and sociocultural dimensions. The metamodern novel serves as a space for grappling with complex historical dilemmas, while also offering new perspectives on their interpretation. The research demonstrates that particular focus is given to manipulations of historical facts: the historical past often becomes a contested arena for control over perception, influence, and interpretation. Metamodern intent in novels enables the exploration of suppressed or marginalized aspects of historical events, aiding in rethinking the past through collective reflection and a search for value frameworks. It is established that contemporary British literature in the metamodernist period emerges as an innovative platform for dialogue between the past and future, reinterpreting the impact of history and historical heritage on the discourse of cultural memory.

Keywords: metamodernism, contemporary British fiction, historical narrative, alternative history, deconstruction, authenticity.

© Дроздовський Д., 2025 р.

Дмитро Дроздовський – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна; drozdovskiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2838-6086>

Dmytro Drozdovskiy – Candidate of Philology, Academic Fellow of the Department of Foreign and Slavic Literatures of T.H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; drozdovskiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2838-6086>

МОТИВ БОГОПІЗНАННЯ В ЛІРИЦІ МАРІАННИ КІЯНОВСЬКОЇ (ЗБІРКА «373»)

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 1 (53).

УДК 821.161.2-1.09 Кіяновська:2-142

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).21-27](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).21-27)

Кузьма О. Мотив богопізнання в ліриці Маріанни Кіяновської (збірка «373»); кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена аналізу мотиву богопізнання у віршах збірки «373» Маріанни Кіяновської, сучасної української письменниці, лауреатки Національної премії ім. Т. Г. Шевченка.

Мета статті – дослідити художні способи реалізації мотиву богопізнання в поетичних текстах збірки «373», розкрити творчу рецепцію образу Бога в ліриці авторки. Ця мета зумовлює виконання таких завдань: розкрити ідейне навантаження та функції образу Бога в метафізичній поезії Маріанни Кіяновської; з'ясувати способи реалізації мотиву богопізнання в контексті художньої філософії Маріанни Кіяновської; окреслити роль особистісного екзистенційного досвіду в побудові образу Бога; визначити своєрідність авторського трактування мотиву богопізнання в поезії збірки «373». У науковій аналітиці окресленої проблеми застосовано біографічний, психологічний, культурно-історичний, герменевтичний методи, а також використано метод екзистенційної інтерпретації літературних текстів.

Увага зосереджена на філософсько-релігійних координатах поетичного тексту Маріанни Кіяновської, у якому трансцендентне постає як об'єкт духовно-релігійного та естетичного досвіду. Простежено, як у ліричному дискурсі поетеси формується індивідуальна художня теософія, що ґрунтується на традиційних християнських мотивах і постмодерністській інтерпретації сакрального.

Доведено, що мотив богопізнання репрезентовано як багатовимірний внутрішній процес духовних шукань ліричної героїні поезій Маріанни Кіяновської. Поезія збірки «373», таким чином, формує унікальний поетичний простір, у якому Бог – це осердя буття людини, основа її світоглядно-ціннісних орієнтирів, простір метафізичних одкровенень. Зроблено висновок, що мотив богопізнання в ліриці поетеси реалізується не через конфесійну догматику, а в межах індивідуально-авторської ціннісної парадигми, філософії буття, що виводить поетичну мову збірки «373» на рівень теософського осмислення світу.

Ключові слова: сучасна українська поезія, Маріанна Кіяновська, постмодернізм, Бог, метафізична лірика, поетична теософія, філософізм, екзистенція.

Формулювання проблеми. Сучасний український літературний процес розвивається в руслі світових культурно-мистецьких тенденцій, фіксує внутрішні шукання особистості початку ХХІ століття й відображаючи новий спосіб мислення, нові духовні запити людства. Українське мистецтво слова нині має багатий матеріал для художньої інтерпретації, адже реалії нашого життя спонукають до аналізу широкої палітри травматичних досвідів, тож сучасні українські письменники вносять нові акценти в поліфонію світової літератури, доповнюючи її самобутнім українським голосом.

На якісно новий рівень розвитку виходить сучасна українська поезія, яка в останні роки здійснює глибоке й концептуальне осмислення больових проблем національного буття, є своєрідним дзеркалом психології українців, а також мистецьким полем для фіксації їхнього складного духовного досвіду. Поезія як літературний рід, який дає швидку реакцію на все, що відбувається у світі й душі особистості, зараз стала площиною, у якій відображаються психоемоційні стани української людини, її духовні трансформації, моделюється нова парадигма мислення й нова система цінностей. Філігранним духовним майстром слова і творцем філософії буття українця, на наше глибоке переконання, є Маріанна Кіяновська, поетеса, перекладачка, лауреатка Національної премії ім. Т.Г. Шевченка. Її поезія – втілення візонерського типу мислення. Ліричні тексти Маріанни Кіяновської – це абсолют-

не підтвердження її позиції, що *«творець має бути філософом, хоч би що він творив»*, а також ідеї про митця як порожньої посудини, через яку у хвилини натхнення промовляє сам Бог [Кіяновська *«Творець має бути філософом, хоч би що він творив»* 2015, с. 68–69]. Особливу увагу у творчості Маріанни Кіяновської викликає її філософська лірика, у якій відображаються духовні шукання поетеси, що тонко вловлює глибинні трансформації сучасної людини та світу й подає свої рефлексії у викінченій художній манері. Осердям духовних шукань ліричної героїні поезій авторки є Бог як одвічна животворяща сила, що формує ціннісну вертикаль людини, вчить любити і творити своє буття в максимальній чесності з собою. Вірші збірки «373», на нашу думку, – мистецьке відображення духовних діалогів суб'єкта лірики Маріанни Кіяновської з Богом і пошук відповідей на фундаментальні питання людського буття. І цінність таких поетично-метафізичних діалогів для читачів, поціновувачів слова поетеси, полягає в тому, що вони стимулюють і їх до рефлексії над власними цінностями, етично-моральними орієнтирами, сенсами існування.

Аналіз досліджень. До творчості Маріанни Кіяновської завжди прикута увага дослідників. Її лірика формує нові способи моделювання художньої реальності, розгортає нові горизонти бачення сучасної людини, виявляє високу майстерність поетичної думки та занурення у філософсько-метафізичну тематику. Збірка «373» як корпус текстів,

писаних протягом тривалого часу (два десятиліття), дозволяє концептуально простежити мотив богопізнання у художньому доробку письменниці.

Грунтовне осмислення лірики названої книжки Маріанни Кіяновської подає Тарас Пастух у статті під символічною назвою «НОМО DUPLEX» (концепт «homo duplex» розгортає ідею подвійної природи людини – синтезу тілесної та божественної сутності) ([Пастух 2015]. Дослідник називає тему Бога у збірці домінантою, а також наголошує, що в ній «відчувається виразне занурення в християнську догматику» [Пастух 2015]. На біблійній інтертекстуальності текстів Маріанни Кіяновської акцентує й О. Соловей: «Поетика теперішньої Кіяновської, інтертекстуально беручи, чи не повністю ґрунтується на Святому Письмі; саме цей, анітрохи не модерний, дискурс дозволяє авторці бути напрочуд переконливою та, водночас, насправду актуальною, себто – сучасною та живою» [Соловей 2021, с. 33]. Про творче використання біблійної символіки у віршах поетеси пише й А. Карач: «Досить часто М. Кіяновська вибудовує образну структуру за допомогою біблеїзмів, які в образній системі й мотивній структурі набувають нових значеннєвих відтінків, реалізуються через особливості індивідуального поетичного світовідчуття» [Карач 2017, с. 20].

В окремій праці ми зверталися до аналізу філософської лірики поетеси, де, зокрема, зазначили, що поезія збірки «373» – «немов велична поетична симфонія, яку складають авторські одкровення, молитви, це словесна алхімія, у якій переплавлено особистісний та колективний досвід, це розмова про Бога й віру, діалог із Богом і читачем, своїм оточенням...» [Кузьма 2024, с. 219]. Тож ця стаття є продовженням наших наукових пошуків у темі художнього філософування Маріанни Кіяновської, зокрема в аспекті її поетичної теософії, концептуалізації образу Бога як домінантного в її мистецькому світі.

Мета статті – дослідити художні способи реалізації мотиву богопізнання в поетичних текстах збірки «373», розкрити творчу рецепцію образу Бога в ліриці Маріанни Кіяновської.

Основні завдання статті – розкрити ідейне навантаження та функції образу Бога в метафізичній поезії Маріанни Кіяновської; з'ясувати способи реалізації мотиву богопізнання в контексті художньої філософії Маріанни Кіяновської; окреслити роль особистісного екзистенційного досвіду в побудові образу Бога; визначити своєрідність авторського трактування мотиву богопізнання в поезії збірки «373».

Методи та методика дослідження. У науковій аналітиці окресленої проблеми – осмисленні мотиву богопізнання у збірці «373» – застосовано біографічний, психологічний, культурно-історичний, герменевтичний методи, а також використано метод екзистенційної інтерпретації літературних текстів.

Виклад основного матеріалу. Збірка «373» – це концентрат духовних пошуків Маріанни Кіяновської. За свідченням письменниці, у формуванні

поетичних книжок «ДО ЕР» та «373» вона використала «принцип побудови готичного собору – з цілісною структурою і ритмікою, що дають відчуття невагомості конструкції» [Кіяновська «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» 2015, с. 71]. Справді, і збірку «ДО ЕР», і «373» слід сприймати як цілісні художні утворення, де кожен текст – його органічна частина, без якої він втратить свою монолітність. І, як слушно спостерегла Тетяна Терен, кожен вірш зі збірок «сам по собі сприймається ніби вирваний із загального полотна настрою, ритму і мови» [Кіяновська «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» 2015, с. 62]. Зважаючи на таку ідейно-композиційну специфіку збірки, зауважимо, що мотив богопізнання як елемент її теософського дискурсу розгортатиметься наскрізно і в поезіях, де тема Бога домінантна, й у віршах, у яких розкриваються інші ліричні сюжети.

Лірична героїня поезій книжки «373» є носієм особистісного досвіду духовної комунікації з Богом, що підтверджує вже перший вірш збірки:

*Бог мене наздогнав, щоби дати повітря ковток
І покликати просто, як кличуть дитину
додому.*

*Вдих і видих – і все. Вдих і видих. Єдиний крок
Подолась тісну порожнечу, безмежну втому,
Страх душі не радити, на друзки розбите
тло...*

[Кіяновська 2014, с. 6].

Перший рядок цитованої поезії моделює образ Бога як живої, дієвої сили, того, хто «дає повітря ковток» [Кіяновська 2014, с. 6] і рятує в життєвій кризі, на межі знемоги. Це не абстрактна величина, умовна вища сила, Бог виявляється в буденній тілесності, в іпостасі батьківства, яке турбується й любить, адже Бог кличе ліричну героїню, «як кличуть дитину додому» [Кіяновська 2014, с. 6], і вона відчуває його живе тепло. Сакральне значення мають образи вдиху і видиху як циклу дихання, що втілює собою ідею життя. У безмежній втомі і внутрішній порожнечі свого буття лірична героїня отримує дар від Творця – «повітря ковток» – тобто живу турботу, завдяки якій «душа омивається небом – і п'є із нього» [Кіяновська 2014, с. 6]. Таке моделювання Бога через буденну тілесність, майже біологічну присутність (адже Бог наздогнав, вдихнув життя, покликав, порятував) виводить аналізовану поезію на рівень онтологічної лірики, близької до мови молитви. Мовна структура поезії – це поетична форма містичного досвіду. Повтори «вдих і видих – і все. Вдих і видих» [Кіяновська 2014, с. 6] виконують не тільки стилістичну, але й ритуальну, медитативну функцію. Через прийом повтору відбувається злиття з ритмом дихання, тобто самого буття, входження в особливий стан свідомості:

*День і ніч – у молитві. Відчувши живе тепло,
Нерозпізнане світло кане в вінки тернові.
Немовлята у вірі, плачемо. Бог живий
Нас усіх порятує, як вічні віки до того.
Починається час майбутній і світ новий.
І душа омивається небом – і п'є із нього.*

[Кіяновська 2014, с. 6].

Крок, який «*подолає тісну порожнечу*», стає внутрішнім актом віри, символічним жестом прориву через екзистенційну кризу (втому, втрату сенсів, страх, порожнечу...). Ключова фраза вірша – «*Боже, я ще повинна зрости у своїй любові*» – виражає усвідомлення недосконалості власної віри, потребу духовного зростання, дозрівання, тому лірична героїня й називає себе й інших людей «*немовлятами у вірі*» [Кіяновська 2014, с. 6]. Процес богопізнання, таким чином, у поезії Маріанни Кіяновської потребує не лише смирення, а й дієвої внутрішньої роботи, роботи душі, усвідомленої трансформації. Важливим смисловим акцентом у тексті є образ нерозпізаного світла (божественного одкровення), що «*кане в вінки тернові*», тобто проходить через страждання, жертву (асоціація з Христовими муками). У фінальних рядках розгортається есхатологічний мотив («*Починається час майбутній і світ новий*»), але в оновленому світі душа, пройшовши непростим шляхом духовного дозрівання й «себетворення», очищена від зайвого, омита небом, воскресла й готова далі продовжувати свою земну стежу.

Поезія «*Бог мене наздогнав, щоби дати повітря ковток...*» є прикладом постмодерністського християнського вірша, у якому відображено глибоко інтимний процес повернення особистості до свого духовного центру, до живого життя після важких випробувань та екзистенційної кризи.

Глибокий акт богопізнання розгортається в поезії «*Звідки, Господи, світло твоє?...*»:

*Звідки, Господи, світло Твоє?
Що за простір, інакший, ніж вчора?
Голос в радості діється, є...
В кожній квітці – прозора покора.
В кожній квітці – травнева бджола
Неупіймана, дунко зникає.
В кожній квітці печаль пролягла –
Як у серці увечері вдома...*

[Кіяновська 2014, с. 7].

Поетеса звертається до Бога не як до абстрактної трансцендентної сили, а як до живої присутності, яку можна відчутти в найменших виявах природи, в естетиці простих моментів буття. Риторичне питання «*Звідки, Господи, світло Твоє?*» – запит до Бога, до серця самого буття, прагнення вловити присутність божественного в матеріальному світі. Поетична картина простору, який зачудувано спостерігає лірична героїня, водночас проста й символічна: квітка, бджола, роса – речі повсякденні, ніби звичні, але крізь них прозирає інша реальність. Тому простір відчувається як «*інакший, ніж учора*», адже він осяяний незримою Божою присутністю:

*І немає такої роси,
Щоби серце в дорозі спинити.
Добрий, Господи, будь і спаси
І бджолу, і спрозорені квіти.
І всевідання буде нехай,
І всепрощення всевіддавання,
І по той бік пелюстки, як рай,
Незниклого світла тривання.*

[Кіяновська 2014, с. 7].

Прозора покора квітці, зникомість бджоли, печаль у пелюстках – це не лише метафоризовані образи природи, ритми якої вловлює лірична героїня поезії. Це способи сприйняття Бога, який відкривається в поліфонії повсякдення, у мінімальному, в тонкому й прозорому, ледь вловимому іноді чутті краси моменту. Такий шлях до пізнання Бога не є тріумфальним, голосним, а радше смиренным, тендітним, тонко налаштованим на інтимний і сокровенний процес, невидиму внутрішню роботу душі. І він вимагає уважності, відкритості серця, духовної чистоти. Прохання «*Добрий, Господи, будь і спаси*» спрямоване до Бога співчутливого, такого, що готовий тебе чути й прийняти у свої обійми. У прикінцевих рядках вірша міститься есхатологічний образ «по той бік пелюстки, як рай», що близьке до метафізики Богдана-Ігоря Антоновича, який у своєму поетичному космосі також ототожнював матерію з духом, наголошував на взаємопроникненні матеріального й небесного, їх органічну єдність. Маріанна Кіяновська твердить, що рай – не в ідеальному позачасовому просторі, він тут, він у «незникомому світі», що не згасає навіть тоді, коли минає все суще. Отже, в аналізованій поезії богопізнання стає жестом довіри до Бога, слухання, уважності до вразливого й минулого. Авторка наголошує на силі любові, яка бачить Бога не в надприродному, позачасовому, а в щоденній реальності, прозорості кожного дня. І важливо для сучасної людини не втратити здатність слухати світ, у якому промовляє Творець. Із цієї здатності слухати й чути й починається складна духовна алхімія пізнання себе, Бога, світу.

Символічний образ світла як божественної присутності – наскрізний у ліриці Маріанни Кіяновської. Риторичне питання «*Звідки, Господи, світло Твоє?*» – це екзистенційний запит на осягнення істини буття, сенсу існування. Уже таке питання формує настрій смиренного шукання відповідей, прагнення зрозуміти Божі дії в реальності, зокрема й у просторі зустрічі з Творцем. Зовнішні картини природи, відображені у вірші, постають дзеркалом внутрішнього прозріння. Квітка – емблема духовного світу, у якій поєднані краса, крихкість, тиша, смуток, покора. І покора тут не про приниження, а стан відкритості до вищого, стан прийняття Божої дії. Поетеса оперує у творі теологічними категоріями *всевідання, всепрощення, всевіддавання* не як догматами, а як станами, через які Бог проявляється в душі. У такий спосіб відбувається не описування Бога, а проживання його всередині себе, і це глибинна суть лірики Маріанни Кіяновської – у такому інтимно-сакральному проживанні Бога в собі.

Отже, аналізована поезія «*Звідки, Господи, світло твоє?...*» за своєю художньою природою наближається до молитви, містичного споглядання й тонкого акту богопізнання водночас. Поетеса розвиває в сучасній українській ліриці традиції християнського містицизму, що виявлялися в доробку Григорія Сковороди, Павла Тичини, Богдана-Ігоря Антоновича, Володимира Свідзінського, Зореслава та ін. митців.

У вірші «*Боже благий, що мовчиши, ні про що не спитавши...*» мотив богопізнання тісно по-

єднується з темами мовчання, втрати, пам'яті й непам'яті:

Боже благий, що мовчиш, ні про що не спитавши,

Так ні про що не спитавши, як можеш лиш Ти...

Кожне, щоб втратити, треба спочатку знайти,

А щоб не втратити, треба забути назавше.

Просто – позбутися. Камінь – він просто лежить.

Він заволав би без слова, потрапивши в пастку.

Дай мені в долю непам'ять – непам'ять як частку

Того, що вічно триває, коротше, ніж мить.

[Кіяновська 2014, с. 9].

Поезія «Боже благий, що мовчиш...» моделює образ Бога як недосяжну присутність, мовчазну тінь у внутрішньому ландшафті ліричної героїні. Уже перші рядки визначають ідейну тональність тексту: Бог мовчить, але це онтологічне мовчання, подібне до божественної тиші в метафізичних поезіях Р.-М. Рільке чи В. Стуса. Це мовчання – форма присутності Бога який дає простір довіри, водночас дистанціюючись від особистості і не ставлячи запитань. Рядки «*Кожне, щоб втратити, треба спочатку знайти, / А щоб не втратити, треба забути назавше*» [Кіяновська 2014, с. 9] виражають майже парадоксальну істину: щось можна зберегти тільки в забутті, тільки як позачасове. Тут поєднано логіку травматичного досвіду та духовний парадокс: кожна наша втрата (а це екзистенційна криза) пов'язана з духовним випробуванням Его людини, із її прагненням втримати те, що ніколи їй не належало. І «*щоб не втратити*», треба звільнитися від внутрішніх переконань, що ти можеш щось втримати в цьому житті, треба очистити свою свідомість від чіпляння за матеріальне, за людей, за соціальні маски, ролі, статус тощо. Ти наблизився до Бога тоді, коли зумієш стати порожнім, незалежним від матеріального світу: «*...аби прийняти в себе Бога, треба всередині зробитися абсолютно пустим...*» [Кіяновська «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» 2015, с. 68].

У фінальній частині поезії фігурує образ-архетип каменя: «*Просто – позбутися. Камінь – він просто лежить. / Він заволав би без слова, потрапивши в пастку*» [Кіяновська 2014, с. 9]. Камінь не має пам'яті, не чинить спротиву. І саме тому, потрапивши «в пастку», він «волав би без слова» – внутрішнім криком, який не можна виразити. Лірична героїня прагне «непам'яті» не як амнезії, тотального забуття, а як вищої форми зречення від болю, що є невідворотним у матеріальному світі, «*як частку / Того, що вічно триває, коротше, ніж мить...*» [Кіяновська 2014, с. 9]. Парадокс вічності, яка коротша за мить, перегукується з концепцією кайросу (містичної миті, «божественного часу», що трансформує людину, перезавантажує її ціннісну систему), зі стоїчною готовністю приймати все без спротиву. Аналізована поезія розгортає мотив богопізнання через теми відмови від всього зайвого, через граничну прозорість і готовність віддати себе – навіть

свою пам'ять (що також втілює собою й досвід земного буття) – заради того, аби стати частиною вічного, понадчасового, трансцендентного.

Майстерним взірцем контемплативної¹ лірики в збірці «373» є поезія «Бог є, бо є...»:

Бог є, бо є. А може, тільки знає?

А може, тільки вимовив себе?

І довго ніби небу облітає

Над голубинь небесну – голубе.

Бог є – бо є. Бо є крило пташине

В глибоких межах мови і мети.

Бог вимовив себе ізсередини,

Немовби рибу виловив з води.

[Кіяновська 2014, с. 12].

Поетичне мовлення в цитованій поезії стає не просто засобом фіксації релігійного досвіду, а й актом філософського й містичного пізнання, спробою охопити парадокс Божої присутності й непізнаності водночас. Уже в першому рядку вірша «*Бог є, бо є...*» поетеса виходить із категорії онтологічної самодостатності Бога, перегукуючись із ідеями християнського апофатизму, за якими Бог знаходиться поза всякими визначеннями, поза людськими поняттями й можливостями його осягнути. Проте одразу після твердження з'являється сумнів: «*А може, тільки знає? / А може, тільки вимовив себе?*» [Кіяновська 2014, с. 12]. У такій зміні тональності розгортається глибокий внутрішній діалог – між вірою, сумнівом, пошуком. Якщо Бог – той, хто «знає», або той, хто «вимовив» себе, – то це вже Бог як свідомість, як Логос, як первинне слово. Тут відчувається вплив ідей християнського неоплатонізму та сучасної філософії мови, за якою буття тотожне висловленню. Концепт «Бог як Логос» також осмислюється в поезії «*Світ – щоразу не те, що здається цієї миті...*», у фіналі якої звучить риторичне питання:

...Як же треба могли, щоб наважитись бути Богом,

Щоб знебути Себе – і у Логосі всезнайти?

[Кіяновська 2014, с. 24].

Ідея Бога як Логоса в ліриці Маріанни Кіяновської – надзвичайно тонка й глибоко інтертекстуальна концепція, що має біблійний й філософські джерела. За християнським вченням, Бог – не тільки Творець, а й Мова самого творення, розум, що мислить і через слово творить світ. Метафізична формула Бога, який «всезнайшов» себе в Логосі, співзвучна з християнською доктриною кенозису, за якою Христос понизився до тілесного, людського; зрікся божественного, трансцендентного. Логос у поезії Маріанни Кіяновської – це не просто Слово, а форма Божої саможертвності. Це простір, у якому Бог дає себе пізнати у вимірах людського буття, у формах людського пізнання. Отже, в ліричному космосі Маріанни Кіяновської Бог не мовчить і не говорить у традиційному сенсі – Він вимовляє Себе через буття, через мовну тканину світу.

Друга строфа поезії «Бог є, бо є...» насичена яскравими зоровими та звуковими образами:

¹ Контемплативна практика – це практика глибокого зосередження на пізнанні Бога в тиші, усамітненні, молитві, спокуті.

«І довго ніби небу облітає / Над голубинь небесну – голубе...» [Кіяновська 2014, с. 24]. Кольористика у вірші виконує символічно-онтологічну функцію, створюючи особливу атмосферу позачасовості, чистоти, духовної легкості й апелюючи до біблійного образу голуба. Центральним кольором у творі є блакитний, представлений у словосполученні «голубинь небесна» і підсилений образом голуба, який не лише летить, а «облітає небу», тобто перебуває в постійному русі довкола безмежного простору. Сама лексема «голубинь» – архаїзована й поетизована форма, що позначає глибоку прозору блакить неба, відчуту не як фон, а як сакральний простір буття. Цей колір – небесний, ефірний, очищений – постає знаком божественної присутності, недосяжної, але зримой. Образ голуба як носія кольору («над голубинь небесну – голубе») розгортає символіку Святого Духа в християнській традиції, проте у вірші цей птах не «спускається», не «сходить», як у євангельських сценах, а облітає, тобто перебуває в постійному русі. Таким чином, Бог і голубинь, утворюють кольорову метафору Бога як дихання, як енергії, що ніколи не зупиняється, але й не стає тілесною. Важливо, що, крім блакитної кольорової палітри, авторка використовує мовчазно нейтральні тони. Поетична картина, змальована у поезії «Бог є, бо є...», спокійна, освітлена, відсторонена від земної багатокірності. У вірші відсутність теплих кольорів створює ефект світлопорожнечі, підкреслюючи ідею, що Бог знаходиться не «в тілі», а в ефірі, у небесній межі між бути і не бути, у слові.

У фінальній частині поезії авторка використовує метафору риби, виловленої з води. Бог «виловлює себе», немов рибу – як щось невидиме, що постає з глибин первісного буття у простір дихання і слова. Цей жест виловлення риби – мить переходу з безіменного, безмовного – у звучання.

Кольористика вірша працює як носій духовної структури: голубинь, голуб, пташине крило, вода – це все образи кольору, пов'язані зі споглядальною містикою, світлом, тишею, божественною прозорістю, де Бог, не маючи форми, виражає свою присутність через відтінки, напівтони, через дихання, обриси між буттям і словом. У творі Маріанна Кіяновська моделює не стільки пейзаж, як кольорове поле молитовної свідомості, де поезія стає простором богопізнання. Загалом цей вірш – медитація, у якій Бог є трепетною, мовчазною та плинною присутністю.

Прикладом глибокої рефлексивної лірики, у якій інтимне переживання поетичного досвіду є невіддільне від богопізнання й самопізнання через слово, є твір «Що істина?...»:

*Що істина? – Знання себе самої.
Собі не рівна в тому, що земне.
Котрою з мов – або немов котрою –
Мій Бог пересповідує мене?
Спокутую, як стигми, знаки літер:
Із перероджень – з пам'яті в буття –
Високих слів... І вірш стає – як вітер:
Малий у миті – більший від життя.*

[Кіяновська 2014, с. 11].

Поетеса веде діалог не тільки з Богом, а й із власною свідомістю, ставлячи в центр метафізичне питання: *що є істина?* Вислів перегукується із відомою біблійною фразою Понтія Пілата «Що є істина?», зверненою до Христа. Істиною є внутрішнє світло, ототожнення з глибинною суттю. Для авторки істиною є знання себе самої. Рядок «собі не рівна в тому, що земне» окреслюється тема роздвоєння душі між «земним» і духовним. Суть ліричної героїні глибша за її матеріальний, земний прояв. У цій поезії Бог не мовчить, а пересповідує, тобто веде діалог, у якому відбувається трансформація особистості, причому мовлення Бога не охоплює якесь одна мова, його Слово – поза мовою, в суті речей, у тиші.

Спокута ліричної героїні стає актом жертвовності («спокутую, як стигми, знаки літер»), її творчим актом горіння, внутрішнього болю. У вірші утверджується, таким чином, ідея священної природи поезії як духовного акту переродження. У фінальних рядках моделюється образ поезії як форми богоспілкування, через яку відбувається народження вірша, вільного вітру. Вірш ніби малий у часовому масштабі, але він більший за саме життя завдяки божественній присутності у процесі його творення.

Отже, твір свідчить про те, що поетичне слово є способом прийняття Божої присутності, формою духовного слухання й водночас складним процесом висловлення, болючою спробою передати високий духовний зміст. У цьому вірші слово стає інструментом зцілення, сповіді, духовної трансформації. Поезія – не про життя, а життя в поезії, і саме тому вона стає – хай на коротку мить – вмістилищем вічного.

Лірика Маріанни Кіяновської у збірці «373» демонструє глибоке філософське осмислення присутності бога в людині та світі через призму внутрішнього досвіду авторки. Мотив богопізнання в її поезії виходить за межі традиційного релігійного дискурсу і постає як інтимний, тонкий, сакральний процес самопізнання, у якому Бог – духовне осердя.

Висновки. Отже, філософська лірика Маріанни Кіяновської розвивається в контексті сучасної української поезії й відображає її посилений інтерес до аналітики метафізичних, релігійно-духовних досвідів. Поезія збірки «373», таким чином, формує унікальний поетичний простір, у якому Бог – це основа буття людини, база її світоглядно-ціннісних орієнтирів, простір метафізичних одкровенень. Мотив богопізнання в ліриці поетеси реалізується не через конфесійну догматику, а в межах індивідуально-авторської ціннісної парадигми, філософії буття, що виводить поетичну мову збірки «373» на рівень теософського осмислення світу. Поезія Маріанни Кіяновської є не тільки художнім свідченням нашої епохи, а й спробою актуалізувати нові сенси сучасної людини, розширити її духовні горизонти. Мотив богопізнання у структурі збірки стає і наскрізною темою, і фундаментальним принципом побудови поетичного світу, у якому кожне слово – це крок до зустрічі з Богом у собі, це підтвердження присутності Творця в кожному моменті нашого буття.

Література

1. Карач А. Мотив блукань у ліриці Маріанни Кіяновської. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2017. Вип. 1 (48). С. 17–21. URL: http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/5.pdf (дата звернення 20.03.2025)
2. Кузьма О. Філософія буття в поетичних візіях Маріанни Кіяновської (збірка «373») *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Вип. 2 (52). С. 216–221. URL: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua/article/view/325266> (дата звернення 20.03.2025)
3. Маріанна Кіяновська. 373. Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. 272 с.
4. Маріанна Кіяновська. «Все, що я мала і що вмila, – у цій книжці» *Сайт видавництва Старого Лева*. 2014. 23 жовтня. URL: <https://starylev.com.ua/news/marianna-kiyanovska-vse-shcho-ya-mala-i-vmila-u-ciy-knyzhci> (дата звернення 21.03.2025)
5. Маріанна Кіяновська. «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» *РЕСвізити : антологія письменницьких голосів*. Книга друга / Тетяна Терен; світліни Олександра Хоменка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. Кн. 2. С. 60–85).
6. Пастух Б. НОМО DUPLEX [рец. на Маріанна Кіяновська. 373. Львів: Видавництво Старого Лева. 272 с.] *Збруч*. 2015. 7 квітня. URL: <https://zbruc.eu/node/34751> (дата звернення 15.03.2025)
7. Соловей О. Маріанна Кіяновська. «Дещо щоденне» / Пуніна О.В., Соловей О.Є. Сучасна українська література: знакові твори, культові постаті: навчальний посібник. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021. С.31–35. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1711/1/Сучасна%20українська%20література_2021_НП.pdf (дата звернення 23.10.2025)

References

1. Karach A. (2017) Motyv blukan u lirytsi Marianny Kiianovskoi [The Motif of Wandering in the Poetry of Marianna Kiyanovska]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Humanitarni nauky*. Vyp. 1 (48). S. 17–21. URL: http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/5.pdf (data zvernennia 20.03.2025) [in Ukrainian].
2. Kuzma O. (2024) Filosofiia buttia v poetychnykh viziiakh Marianny Kiianovskoi (zbirka «373») [Philosophy of Being in the poetic visions of Marianna Kiyanovska (collection «373»)] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (52). S. 216–221. URL: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua/article/view/325266> (data zvernennia 20.03.2025) [in Ukrainian].
3. Marianna Kiianovska (2014) 373 [373] Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 272 s. [in Ukrainian].
4. Marianna Kiianovska (2014) «Vse, shcho ya mala i shcho vmila, – u tsii knyzhci» [«Everything I had and knew is in this book»] *Sait vydavnytstva Staroho Leva*. 23 zhovtnia. URL: <https://starylev.com.ua/news/marianna-kiyanovska-vse-shcho-ya-mala-i-vmila-u-ciy-knyzhci> (data zvernennia 21.03.2025) [in Ukrainian].
5. Marianna Kiianovska (2015) «Tvorets maie buty filosofom, khoch by shcho vin tvoryv» [«The creator must be a philosopher, no matter what he creates»] *RECvizyty : antolohiia pysmennytskykh holosiv*. Knyha druha / Tetiana Teren; svitlyny Oleksandra Khomenka. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. Kn. 2. S. 60–85 [in Ukrainian].
6. Pastukh B. (2015) НОМО DUPLEX [НОМО DUPLEX] [rets. na Marianna Kiianovska. 373. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 272 s.] *Zbruch*. 7 kvitnia. URL: <https://zbruc.eu/node/34751> (data zvernennia 15.03.2025) [in Ukrainian].
7. Solovei O. (2021) Marianna Kiianovska. «Deshcho shchodenne» [Marianna Kiyanovska. «Something daily»] / Punina O.V., Solovei O.Ye. Suchasna ukrainska literatura: znakovi tvory, kultovi postati: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia: Donetskyyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. S.31–35. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1711/1/Сучасна%20українська%20література_2021_НП.pdf (data zvernennia 23.03.2025) [in Ukrainian].

THE MOTIF OF GOD'S COGNITION IN THE LYRICS OF MARIANNA KIYANOVSKA (COLLECTION «373»)

Abstract. The present article is devoted to analyzing the motif of cognition of God in the poems of the collection «373» by Marianna Kiyanovska, a contemporary Ukrainian writer and winner of the Taras Shevchenko National Prize.

The article aims to explore the artistic ways in which the motif of God-seeking is realized in the poetic texts of the collection «373» to reveal the creative reception of the image of God in the author's lyrics. This goal has determined the following tasks: firstly, to reveal the ideological load and functions of the image of God in the metaphysical poetry of Marianna Kiyanovska; secondly, to ascertain how the motif of God's cognition is realized in the context of Marianna Kiyanovska's artistic philosophy; thirdly, to outline the role of personal existential experience in the construction of the image of God; and finally, to determine the originality of the author's interpretation of the motif of God's cognition in the poetry of the collection «373». In the scientific analysis of this problem, a range of methods are employed, including biographical, psychological, cultural, historical, and hermeneutical approaches, as well as the existential interpretation of literary texts.

The article focuses on the philosophical and religious coordinates of Marianna Kiyanovska's poetic text, in which the transcendent appears as an object of spiritual, religious, and aesthetic experience. The author traces how the poet's lyrical discourse forms an individual artistic theosophy based on traditional Christian motifs and postmodern interpretation of the sacred.

It has been demonstrated that the motif of God's cognition is represented as a multidimensional internal process of spiritual search of the lyrical heroine of Marianna Kiyanovska's poetry. The poetry of the collection «373» thus establishes

a distinctive poetic space in which the concept of God occupies a central position within the human condition, serving as the foundation for one's worldview and value systems and the domain of metaphysical revelations. It has been determined that the purpose of God's cognition in the poetry of the poetess is realized not through confessional dogma but within the individual author's value paradigm and philosophy of being. This results in the poetic language of the collection «373» attaining a theosophical comprehension of the world.

Keywords: contemporary Ukrainian poetry, Marianna Kiyanovska, postmodernism, God, metaphysical lyrics, poetic theosophy, philosophy, existence.

© Кузьма О., 2025

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; orcid.org/0000-0002-1590-1624

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

«ПРИХОДЬ, МОЯ ВЕСНО, КОХАНА...»: МОТИВ ЛЮБОВІ В ЛІРИЦІ КОРНЕЛІЯ ІРОДА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(53)

УДК 821-1.09(498)=(161.2)Корнелій Ірод

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).28-34](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).28-34)

Куштан М. «Приходь, моя Весно, кохана...»: мотив любові в ліриці Корнелія Ірода; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті досліджено поетичний доробок Корнелія Ірода, одного з видатних представників українського літературного процесу Румунії. Увага приділена аналізу його поетичної збірки «Вечірня молитва» (1973), яка відіграла важливу роль у розвитку української поезії Румунії. Визначено, що лірика К. Ірода відзначається оригінальністю, виявляє особливий ліризм та емоційну насиченість.

Попри схвальні відгуки в розвідках науковців В. Антофійчука та Т. Носенко, у статтях літературних діячів та критиків Є. Мигайчука, М. Михайлюка, С. Ткачука поезія залишається найменш дослідженим пластом художнього набутку Корнелія Ірода. Його лірика заслуговує на пильну дослідницьку увагу та осмислення як цілісне мистецьке явище, що визріло на ґрунті самотньої української літератури Румунії.

Мета статті – аналіз інтимної та пейзажно-настрєвої лірики як домінантних площин поетичного доробку Корнелія Ірода.

Завдання статті – простежити мотиви лірики Корнелія Ірода; дослідити символічний спектр поезій митця на тему кохання; з'ясувати особливості фольклоризму інтимних віршів збірки «Вечірня молитва»; визначити поетикальні прикмети поетичного голосу митця.

У дослідженні виокремлено основні мотиви лірики К. Ірода: мотив кохання – наскрізний, а також філософські роздуми про плинність життя, зв'язок людини з природою, автобіографічні елементи. Особливу увагу приділено поетизації пір року як віддзеркаленню емоційних станів ліричного героя. Проаналізовано, як поет у своїх творах використовує образи природи, втілюючи такі риси індивідуально авторського стилю письма, як символічність та міфопоетичність.

Поезія Корнелія Ірода демонструє романтичний тип художнього світовідображення, на що вказує і фольклоризм інтимних віршів митця та закоріненість його творчості в народнопісенну традицію.

У науковій розвідці також досліджено символіку окремих кольороназв у поезіях автора «Вечірньої молитви». Проілюстровано особливості втілення в поетичних текстах улюбленого образу поета – ночі як макросимволу, реалізованого в кількох структурних компонентах.

У статті наголошується на необхідності подальшого вивчення творчості Корнелія Ірода як важливого явища в українській літературі Румунії. Запропоноване дослідження сприяє кращому розумінню його творчої спадщини, окреслює її місце в літературному процесі та дає змогу простежити взаємозв'язки з традиціями української поезії загалом.

Ключові слова: Корнелій Ірод, українська література Румунії, мотив, інтимна лірика, фольклоризм.

Формулювання проблеми. Сучасне українське письменство Румунії представлене плеядою оригінальних митців пера, серед якої постать Корнелія Ірода виокремилася ще в другій половині ХХ століття. Він утвердився як видатний майстер прози, талановитий перекладач, літературний і громадський діяч. Його творчий доробок сягає вершин художнього слова, охоплюючи збірки малої прози «Світлогінь», «Білий рояль», «Від учора до завтра», «Chixuri», «Oglinda» та «Весела божевільня», монументальну тетралогію «Свято», а також першу і єдину, проте естетично важливу поетичну збірку «Вечірня молитва», що побачила світ 1973 року в Бухаресті.

Як влучно зазначає В. Антофійчук, «молодий автор тоді скромно оцінив свій книжковий дебют, назвавши його «ліричним спалахом», але то був спалах відповідної потужності, який освітив подальший розвиток української поезії Румунії» [Антофійчук 2022, с. 11]. Літературознавиця Т. Носенко підкреслила, що книга «засвідчила появу самотнього поетичного голосу й здобула успіх у читачів» [Носенко 2019, с. 91].

Незважаючи на схвальні відгуки, висловлені критиками та дослідниками у вигляді окремих спо-

стережень в контексті загального огляду творчого доробку К. Ірода, поезія митця не стала об'єктом детального наукового вивчення. Вважаємо, що вона заслуговує на пильну дослідницьку увагу та осмислення як цікаве мистецьке явище, що визріло на ґрунті самотньої української літератури Румунії.

Аналіз досліджень. Українське письменство в Румунії становить собою строкате в жанрово-тематичному та поетико-стильовому плані явище. Тому викликає науковий інтерес багатьох літературознавців України та Румунії. Цінні міркування щодо його специфіки знаходимо в працях В. Антофійчука, В. Барчан, О. Тиховської, М. Вотьканич, М. Гербіл, М. Михайлюка, Т. Ребошапки та інших учених.

З огляду на обраний нами фокус дослідження варто виокремити дисертаційну працю Л. Василик «Українська поезія Румунії другої половини ХХ ст. (тематично-жанрові та стильові особливості)», у якій авторка зосередила увагу на вивченні поезії зазначеного періоду як багатогранного явища в контексті загальнонаціонального літературного процесу. Дослідниця пов'язує витoki української поезії Румунії з наявністю фольклорної тенденції в культурному житті краю, яка слугувала джерельною основою для формування поетичного дискур-

су таких митців слова, як М. Корсюк, І. Онужик, П. Романюк, М. Небиляк, М. Михайлюк, О. Мельничук, К. Ірод.

Л. Василик підкреслює, що в цей час в українській літературі Румунії «уже намітилися перші якісні зміни в розумінні естетичної суті мистецтва, які проявилися в поезії І. Ковача, К. Ірода та О. Масикевича» [Василик 2001, с. 7]. Як слушно зауважив М. Михайлюк у розвідці «Слово про слово: Думки про українську поезію з Румунії», «смілива метафоричність, асоціативне мислення, що живилися молодістю українською і румунською поезією, творче бунтарство поезій Івана Ковача, задушевний ліризм можна б сказати дебютанта (в поезії) Корнелія Ірода, ювелірне відшліфування поезії Ореста Масикевича, гарне розкрилля пейзажної лірики Юрія Павліша доказували, що наша поезія перебуває на вірній дорозі до мажорних майбутніх сповнень» [Михайлюк 1983, с. 9–10].

Збірка Корнелія Ірода «Вечірня молитва», як уже зазначалося, здобула високу оцінку в літературознавчих колах: авторові адресовано низку схвальних рецензій, опублікованих на сторінках періодичних видань.

Є. Мигайчук у вступному слові до книги акцентує на двох тематичних об'єктах поезій К. Ірода, підкреслюючи, що письменник – «поет ніжних романтичних почуттів, переживань, різнобарвних акварельних пейзажів. Його поезія мальовнича, емоційна, пристрасна: в своїх віршах він висловлює ніжні почуття любові, змальовує сонячні пейзажі рідних просторів» [Мигайчук 1973, с. 5].

С. Ткачук про поетичну майстерність автора писав: «Корнелій Ірод носить зроду на плечах криницю тих слів, що увічнили нашу рідну мову, а в душі – вулкан мрій, які сповіщають воскресіння духу. Щоб його любити, мені досить послухати пару рядків з вечірньої молитви [...]» [Ткачук 1982, с. 111]. М. Михайлюк зауважив, що збірка «Вечірня молитва» «продовжує займати заслужене місце в нашій літературі останнього півтора десятиріччя» [цит. за: Антофійчук 2022, с. 4].

Незважаючи на наявні міркування щодо поетичної творчості Корнелія Ірода, висловлені в наукових розвідках В. Антофійчука та Т. Носенко, а також у публікаціях митців і критиків Є. Мигайчука, М. Михайлюка, С. Ткачука, поезія автора залишається одним із найменш досліджених аспектів його художнього доробку.

Мета статті – дослідження інтимної та пейзажно-настрійової лірики як визначальних складових поетичної творчості Корнелія Ірода.

Завдання статті – виокремити мотиви лірики Корнелія Ірода; дослідити символічний спектр поезій митця на тему кохання; з'ясувати особливості фольклоризму інтимних віршів збірки «Вечірня молитва»; визначити поетикальні прикмети поетичного голосу митця.

Методи та методика дослідження. Дослідження базується на основі герменевтичного, психологічного, культурно-історичного, естетико-функціонального та біографічного методів.

Виклад основного матеріалу. Збірка Корнелія Ірода «Вечірня молитва» вирізняється цілісністю авторського світовідчуття, яке майстерно розгортається у художньому просторі текстів й програмується вже й відповідним заголовком. Назва поетичної книги виконує функцію смислового й емоційного ключа до уміщених у ній творів, у яких домінує мотив кохання. Молитва – сакральне дійство, ритуал до безмежжя інтимний, за якого людина гранично щира, душа оголена та беззахисна. Означення «вечірня» вказує на завершеність певного етапу, відповідно до закінчення дня, часу, коли у молитовних словах переплітаються вдячність та надія. Такими є поезії Корнелія Ірода на тему кохання – це наскрізний мотив лірики автора, поряд з яким виокремлюються й інші.

У інтимних віршах К. Ірода визначальним елементом постає категорія часу, що спрямовує емоційний струмінь у медитативно-філософське русло. Тему плінності життя простежуємо, зокрема, у поезіях «Час цідиться в чашу моєї душі...», «Прийде час – помолодію скоро...», «Не тоді, як по нашому місту...», «Маскарад». Життя мінливе, сповнене протиріч, амбівалентне і в цьому безперервному русі прекрасне. Відповідне розуміння екзистенції людського існування, за нашим спостереженням, є ключовим у творах «Дзеркало», «Рахівниця», «Чекання», «Дорога».

Поряд із філософськими роздумами в книзі поезій виразно простежуються й автобіографічні елементи. У вірші «Батьківська...» митець виводить мотив наступності поколінь, безперервності роду, демонструючи тяжіння до міфологічного світовідчуття. К. Ірод творчо трансформує міф про створення людини з глини – матір-творець, жінка-богиня місить «*святи материнське створіння*» [Ірод 1973, с. 88] – свого сина. Темі безжурного дитинства присвячено поезію «В гостях», де у фокусі топос рідного села як осередок гармонії між природою та людиною і його незмінні атрибути: «*ось хата стареча в нас згорбилась трохи, / та рози, бузок і калина ще є*» [Ірод 1973, с. 87].

Спостерігаємо, що в збірці «Вечірня молитва» важливу роль відіграють образи природи, яка постає не лише як елемент художнього простору, а й як чинник формування внутрішнього світу ліричного героя. Поетичний суб'єкт віршів Корнелія Ірода перебуває в тісному зв'язку з природним довкіллям, краєвиди та образи якого виступають своєрідним обрамленням кожного твору, увиразнюючи спектр емоційних станів ліричного «я». Пейзажну лірику автора найкраще репрезентують поезії «Ліс» та «Друг», центральним образом яких є ліс як жива істота, що мислить і відчуває. Ліс тут постає мудрим спостерігачем, це простір, де оживають легенди, міфологічні істоти, а сама природа сповнена загадкових знаків, це символ гармонії світу, яку людина часто руйнує. Вбачаємо, що поезії Корнелія Ірода, у яких реалізується топос лісу, виявляють концептуальну спорідненість із суголосними за мотивами поетичними творами Ліни Костенко.

Корнелій Ірод часто використовує образи пір року для відображення емоційного стану ліричного героя: осінь і зима переважно співвідносяться з меланхолією, тужливістю, а весна й літо стають символами миттєвої радості чи болісної пристрасті, що швидко минає. Письменник милується природою за кожного сезону, він опоетизовує її, олюднеює.

К. Ірод змальовує усі чотири пори року, вводячи їх номінації в назви творів та тексти віршів: зима («Акварель», «Деся далеко, в горах Буковини...», «Вже місяць шербатий поринув у хмари...», «Де ти, радосте моя, блукаєш?...», «Триптих для моєї Кіц. 2. Новорічна»), весна («Вечірня молитва», «Весна», «Заграю я в лист горіховий...», «Натюрморт», «Веснянка», «Обніми мене, кохана...», «Лиш вітер холодно цілує...», «Я чув цієї ночі...», «Весняна пісня»), літо («Там, де літо червоними розами пахне...», «Так дні минають, наче сни...», «Свіже сіно таємно гніздиться...», «В гостях»), осінь («Вечірня молитва», «Глибоко в небі світиться терен...», «Осінь зацвіла жовто-червоним листям...», «Вітер розплітає мокрі верби в лузі...», «Не тоді, як по нашому місту...», «Ох, печаль тих розлук на пероні...», «Інколи осінь опівночі плаче...»).

Осінь у ліриці митця амбівалентна. З одного боку – це час, сповнений щемливих спогадів та мрійливих сподівань, авторська уява малює образ ранньої осінньої пори: «Вітер розплітає мокрі верби в лузі, / осінь одягла рожеве плаття трав» [Ірод 1973, с. 40]. У вірші «Осінь зацвіла жовто-червоним листям...» погляд ліричного «я» повернутий у сонячне літо, у весняні дні, коли почуття кохання набувало широкого розмаху. Ліричний герой поезії споглядає осінь як логічне завершення певного етапу в стосунках. Автор фокусує увагу на деталізації ознак настання осіннього періоду: «хоч і осінь зацвіла іржавим листям, / а осінній ключ у далечині пропав» [Ірод 1973, с. 34], «хоч і памороззю осінь зацвітає, / хоч і вітер пісню снігу просвистав...» [Ірод 1973, с. 35]. Усе живе готується до завмирання, але почуття ліричного героя контрастні до цих процесів, поривання душі непідвладні законам природи: «осінь цю любов вже наша уквітчала / теплим літнім сонцем, квітами весни!» [Ірод 1973, с. 35].

Інша іпостась авторського сприйняття осінньої пори втілена у віршах «Не тоді, як по нашому місту...», «Інколи осінь опівночі плаче...». Остання поезія сповнена тужливих настроїв, навіює жаль за втраченою молодістю, за коханням, що відбуло вже так давно. Погодні умови гармоніюють зі станом ліричного героя, стають виразником його почуттів:

*Інколи осінь опівночі плаче,
вікна в сльозах, в калюжах путь...
Вихром у серці вже злі вітровії
спогадів давніх шалено дмуть...*

[Ірод 1973, с. 77].

Образ зими – центральний у поезії «Акварель». На жанрову специфіку ліричного зразка та його мальовничу основу вказує заголовок. Письменник, як умілий художник, штрихами малює картину зимової ночі, нагромаджуючи ряд художніх деталей. Ідилічність, статичність зимової пори зазнає переосмислення через введення елементів казковості:

*Тиха і зубата наша стріха
укусила ночі білої, зими
і ковзнула крізь вікно до хати,
щоб снувати з них дитинства сни...* [Ірод 1973, с. 22].

Міфопоетичність мислення, притаманна творчості Корнелія Ірода, сконденсована в образі нестримного «білого танцю» «голих мавок», буків та беріз навколо зірки, що впала. Ведення кругового танцю, що супроводжує переважну більшість ритуальних обрядових дійств слов'ян, із зіркою в центрі символізує циклічність пір року: коло як символ сонця (літа чи весни), а холодна зоря – символ зими, що верховодить у цей період року. Магічно-міфологічний простір поезії підкреслюється й майстерним використанням вірування про крик півня, що знаменує початок дня і позбавляє сили міфологічних істот.

Зима викликає також асоціації із зимовим періодом у житті, змушує призупинити всі процеси, уповільнити плин часу та сповна відчувати затишок вечірніх миттєвостей:

*Пам'ятаєш? Зимою сніги,
наче спогади теплі, дастились
під вікном, де сховалися ми...* [Ірод 1973, с. 61].

Ліричний суб'єкт поезії неактивний, як і сама природа зимової пори, він очікує пробудження всього живого, а разом з тим – відновлення почуттів. Цей стан очікування й внутрішньої зосередженості стає ґрунтом для подальшого емоційного й природного оновлення, що найбільш повно розгортається у весняному циклі образів.

Корнелій Ірод – співець весни та душевних поривань, які, квітнучи, розвиваються паралельно з пробудженням світу від зимової дрімоти. У його ліриці весна – це сила оновлення, пристрасна й життєствердна. У переважній частині весняних пейзажів превалує піднесений, ідилічний настрій, пов'язаний із зародженням почуття кохання.

Поезія «Я чув цієї ночі...» складається з двох часопросторових площин: у першій частині – нічній – ліричний герой чує «таємне шарудіння, / де спить старий каштан» [Ірод 1973, с. 75], бачиться йому візійна картина, як «хтось ніби прокидався, / чи надходив з землі...» [Ірод 1973, с. 75], «розносив вітер запах / торішніх трав, ріллі...» [Ірод 1973, с. 75]. Усе непевне, примарне, темне, незрозуміле, нечітке для людського сприйняття. Саме через слухові та запахові образи автор витворює поетичний каркас цієї частини твору, адже в нічний час зір людський неспроможний до чуття.

Друга частина вірша – ранкова – характеризується поєднанням яскравих акустичних та зорових образів:

*Ранок – дзенькіт смарагдів
в бруньках тихо пропав,
косить сонце на небі
луги голубих трав* [Ірод 1973, с. 76].

Так, у цій поезії переплітаються візійні, напівмістичні та реально сприйняті складові центрального образу вірша – першого дня весни.

Як бачимо, поезія Корнелія Ірода демонструє романтичний тип художнього світовідображення, про що свідчить орієнтування автора на українські

народні традиції та вірування. Весна – символ кохання, буяння, молодості, веселощів, оновлення. У поезіях збірки простежуємо міфопоетичне, від- фольклорне трактування цього образу.

Персоніфікований образ весни зустрічаємо в однойменному творі, де ліричний суб'єкт готується до зустрічі у весільному танці з царівною-Весною. Схоже трактування спостерігаємо і в поезії В. Пачовського «Весна моя несла печаль...»:

*Не сонце стрінув я в глуші,
А райдужну царівну –
Вона збудила у душі
Весну мою розспівну* [Пачовський 1933, с. 125].

Вірш автора «Вечірньої молитви» ритмічний, плинний, все в природі немов оживає з приходом весни. Наростання почуття, градацію емоційно-експресивного значення підкреслює наскрізна анафора. Стилистична фігура слугує тут акцентом, що ниткою проводить образні картини пробудження весняної пори: «щоб ліс, не дай бог, задрімав», «щоб місяць ніч всю крокував», «щоб квіти зразу у вінець, танцюючи, сплелись», «щоб з неба впали всі зірки у молоду траву», «щоб п'яний бук з берізкою на кручі обнялись» [Ірод 1973, с. 17–19].

У вірші «Заграю я в лист горіховий...» об'єкт кохання ліричного героя накладається на образ Весни, витоки авторського розуміння якого віднаходимо в українській казково-міфологічній традиції, де «народ створив чудовий образ цієї пори року у вигляді гарної молоді дівчини з вінком квітів на голові» [Жайворонок, 2006, с. 80]. Спорідненим із Іродовим є й образ коханої в ліриці Михайла Небиляка, де інтимне почуття та поетична модель жіночості зливаються в єдиний художній концепт дівчини-Весни:

*Ти спиш в цю ніч, як те дитя в пелені,
і на твоїм обличчі краса
цвіте, як клеч, як яблуні зелені,
і як весна премудра, мабуть та* [Небиляк 1990, с. 46].

У Корнелія Ірода:

*Так хочеться в коси єдині,
що пахнуть цвітами дібров,
лугами, де мак червоніє,
і шепотом хвойних лісів, –
поставити квітку-любов!* [Ірод 1973, с. 21].

Автор вдається до символічних орнітонімів для увиразнення емоційно-настроєвої палітри твору. Ліричний персонаж, немов синичка, «і кличе, й благає із гілки / запізнену свою весну...» [Ірод 1973, с. 20]. Образ синиці в ліриці митця має фольклорну генезу, її спів здавна віщував настання тепла, прихід весни. Цей птах у народній уяві є символом добра та весни. Весна ж іменується лебідкою відповідно до народнопісенної традиції й утворює символіку безмежного кохання, вірності та чистоти.

Завдяки мозаїчному, фрагментарному способу творення образного поетичного малюнка в уяві реципієнта цілком стирається розмежування структурних компонентів багатовимірного образу Весни, який, у підсумку, набуває домінантного значення – «кохана».

Улюблений образ К. Ірода – ніч як утілення тужливих станів («і упала з неба ненадійно / ніч

глуха і чорна, наче сум...» [Ірод 1973, с. 80]), як асоціативна паралель із коханою («Чорнобрива ніч васильком пахне, / мов твоя розплетена коса...» [Ірод 1973, с. 28]). «Нічні» мотиви також вказують на романтичний тип художнього світовідчуття автора й зближують його поетичний світ із творчістю Теофіля Ребошапки, де ніч функціонує як інтимний хронотопний символ, пов'язаний із мотивами кохання та рідного краю:

*Коли лягаю горілиць
на груди ночі,
бачу серед сузір'їв
твоє обличчя.
Падуть,
запалюючись у серці,
буковинські зорі* [Ребошапка 1986, с. 68].

К. Ірод вдається до поетизації структурних компонентів цього макросимволу: зорепаду («Ось нічка шовкова узор вишиває / та інколи з голки по зірці паде...» [Ірод 1973, с. 87], «Капають зорі на полонину» [Ірод 1973, с. 45], «тихо у небі / зорі конають / і капають / в серце моє...» [Ірод 1973, с. 91]); нічного неба («А зірки тремтять на небесній тарілці» [Ірод 1973, с. 66]); зірок («З неба капають зорі-сльозинки» [Ірод 1973, с. 45], «Глибоко в небі світиться терен... / Він – мов очі твої золоті» [Ірод 1973, с. 32]); місяця («місяць, золота монета ночі» [Ірод 1973, с. 22], «Вже місяць щербатий поринув у хмари» [Ірод 1973, с. 30], «де місяць, мов олень, пасе» [Ірод 1973, с. 45]).

Прикметою ліричного світу Корнелія Ірода є фольклоризм, під яким розуміємо, за визначенням В. Погребенника, «явище ідейно-художнього входження фольклору у літературу та функціонування його компонентів чи й певних засад на всіх рівнях авторського твору, врешті як естетичний результат застосування письменником народнопоетичних принципів, різних форм (від наслідування і до перетворення) “роботи” митця з фольклором» [Погребенник 2018, с. 51].

Своєрідної авторської інтерпретації в ліриці К. Ірода зазнає такий жанр календарно-обрядової творчості українського народу, як веснянка. За словником-довідником «Знаки української етнокультури», це «народнообрядова веснянка хорова пісня, в якій оспівується пробудження природи, кохання, надії на врожай і т. ін.» [Жайворонок 2006, с. 81]. Різновидом веснянок є гайвки – твори усної народної словесності, які супроводжували обрядові дійства, святкування, що відбувались у лісах, галях чи біля водоймищ.

Алюзію на цей жанр українського фольклору вбачаємо в рядках поезії «Веснянка», у якій письменник майстерно витворює авторський міфопоетичний простір миті народження «русявої весни» шляхом накладання кількох шарів: містичного топосу місця – «таємного дрімучого гайку» та опівнічного часу – «час на межі двох діб, який відповідає 12 годинам ночі; за народними віруваннями, опівночі нечиста сила має найбільшу силу» [Жайворонок 2006, с. 453].

В. Погребенник, досліджуючи фольклоризм української модерної поезії ХХ століття, наводить

декілька типів входження авторів у фольклор: художню стилізацію, розвиток фольклорних мотто та індивідуальну емоційно-естетичну трансформацію пісенних прототипів [Погребенник 2018, с. 52]. У творчості Корнелія Ірода простежуємо усі наведені типи творчого контактування.

Ілюстрацією цього явища може слугувати поезія «Стара пісня», джерелом якої стала українська народна пісня «Гуцулка Ксеня». Уже заголовок вірша настроює читача на те, що в основі твору – усім відомий пісенний сюжет та мотив. Поезія починається ремінісценцією: «Полюбив, кажуть, гуцул Оксанку / й про любов на трембіті їй грав...» [Ірод 1973, с. 58]. Письменник розгорнув та домислив образ незнайомки, яку таємно кохав гуцул. Авторська трансформація народнопісенного мотиву пісні-зразка покликана увиразнити причину недовolenості між закоханими. За композицією, твір має дві фінальні частини: перша – завершальна складова осмисленої пісні: «“Зрадив той гуцул, що грав на трембіті...” / Й, плачучи, зникла між сосни густі...» [Ірод 1973, с. 59], друга – втілює характерне для автора життєствердне бачення буття:

*Правда? не правда? що в пісні співали,
шумлять про це ще лиш сосни старі...
Інший гуцул теж любить Оксанку,
він не розлюбить нізащо її!* [Ірод 1973, с. 59].

Поезію «Весняна пісня» розпочинає народне повір'я – «Якщо маєш гроші, коли вперше кує зозуля, весь рік матимеш» [Ірод 1973, с. 79], що є моментом розвитку власнеавторського мотиву: кохання цінніше за будь-які матеріальні цінності. Корнелій Ірод майстерно поєднує тут відразу дві форми відфольклорної комунікації: художню стилізацію, що простежується на рівні використання версифікаційних можливостей коломийки (парокситонне римування, строфічна побудова, комічне забарвлення) та розвиток мотто.

Літня пора в уяві автора, на протигагу мрійливій, неквапній весні, стрімка, швидкоплинна. Це втілення самого часу, мінливості життя, яке людина щомиті наздоганяє:

*Ось літо! Тільки – блим! –
мелькнуло житом у степи
це босе літо навмання...* [Ірод 1973, с. 42].

У поезії «Там, де літо, червоними розами пахне...» пристрасне почуття любові, через образ «єдиних у світі губок», асоціюється з трояндовим цвітом. Кільцева композиція вірша виконує кілька функцій: вона акцентує емоційний стан ліричного героя, підкреслює неминучу повторюваність буяння кохання влітку та створює відчуття циклічності всіх процесів.

В аналізованій збірці почуття любові розкривається всеосяжно, охоплюючи його різноманітні прояви. Авторське розуміння цієї філософської категорії найповніше репрезентує поезія «Вечірня молитва». Саме до найбільшої любові молиться ліричний суб'єкт, підносячи її таким чином у категорію божества, що має безмірну силу:

*Любов моя, найбільша в світі,
я знаю, що у тебе сила є,*

тобі молюсь я: ти щодночі

у сні коханий образ покажи [Ірод 1973, с. 11].

На асоціативно-образному рівні поет витворює цілісний обшир індивідуально-авторських, притаманних цьому почуттю властивостей: чорноокість, весняність, сонячність, мрійливість. Помічаємо співзвучність цього вірша К. Ірода з твором Д. Павличка «Живу, як той гірський потік...», де любов втілює безмежну, вічну і відроджувальну силу:

Та відновляється в мені

Невигасна й воскресна

Мого кохання чистота,

Як та блакить небесна [Павличко 1998, с. 9].

А. Тимофеев слушно вважає, що «з прадавніх часів спільними для міфології, релігії й мистецтва стають значення гармонії, досконалості, спокою, божественної чистоти, а також щастя і кохання, які закріплюються як символічні значення за блакитним (синім) кольором» [Тимофеев 2010, с. 182].

Цей колоратив виконує домінуючу роль у творенні образної структури поезії Корнелія Ірода «Обніми мене, кохана...», де привертають увагу рядки: «Обніми мене, кохана, / синьо, як весна...» [Ірод 1973, с. 50]. Семантика вжитої кольороназви додає специфічно авторського відтінку до розуміння поняття «весна» («весна асоціюється з радістю, здійсненням бажань, добрими сподіваннями, молодим коханням» [Жайворонок 2006, с. 80]. Вдало підібраний епітет конкретизує значення лексеми, романтизує усталену модель трактування образу. Синій колір асоціюється зі спокоєм, ідилією, але також із смутком, печаллю. Це колір неба, тож він набуває і додаткових значень «безконечний, безмежний».

Як зауважує Н. Шимків, «поєднуючись із іменниками, які називають абстрактні поняття, епітет синій зазнає складних семантичних зрушень» [Шимків 2006, с. 18]. Так, мовна конструкція Корнелія Ірода «синьо, як весна» значно посилює семантику лексеми «весна», додаючи їй значення вимріяного ідеалу, безмежного обшину.

У віршах збірки носієм психологічних станів, душевних переживань та яскравих емоційних замальовок виступає колір, який, поряд із звуком, посилює враження несприйняття, адже, як підкреслює дослідниця Леслава Кореновська, письменник-імпресіоніст за допомогою символів «відтворює звукове чи зорове враження, які в делікатний спосіб передають миттєву емоцію, почуття чи переживання героя» [Korenowska 2023, с. 2].

Синтетизм сприйняття світу яскраво демонструє поезія «Психологія моменту», у якій К. Ірод досягає майстерності у відтворенні багатоплановості доволішньої дійсності засобами музики та живопису:

Навколо

природа розложила

свій оркестр барв.

Сьогодні

вітер жовтий,

небо червоне,

душа зелена [Ірод 1973, с. 100].

Динаміки асоціативно-образного бачення пейзажної замальовки митець досягає засобом створення архітектонічного малюнка з допомогою використання прийому енжамбеману, що слугує експресивно-акцентуаційним засобом творення настроєвого враження змінності, плинності природи. Своєрідним рушійним компонентом багатомірності малюнку виступає синестезійна метафора «оркестр барв». Цей полімодальний образ увиразнює авторське бачення природи як яскравого, несподіваного, барвистого компоненту світобудови.

Висновки. У поетичному доробку Корнелія Ірода провідне місце посідає інтимна та пейзажно-настроява лірика. Його поетичний світогляд характеризується романтичним способом мислення і формується на перетині індивідуально-екзистенційних

переживань і фольклорно-міфопоетичних мотивів, що надає текстам глибини, символічної багатозначності та виразного емоційного забарвлення.

Автор органічно влітає у свою творчість народнописенну традицію, відтворюючи її мелодику, образність і ритміку, що підсилює ефект ліричної сповідальності. Визначальною рисою його поезії є відтворення внутрішнього світу ліричного героя, зануреного в рефлексії над сутністю кохання та життя. К. Ірод майстерно розкриває тонкі душевні порухи, опоестизовуючи почуття як сакральну категорію.

Таким чином, поетичний світ Корнелія Ірода вирізняється поєднанням романтичного світовідчуття, міфопоетичних і народнописених традицій та глибокого психологізму, що дає підстави розглядати його лірику як вагоме явище української поезії Румунії.

Література

1. Антофійчук В. Корнелій Ірод як прозаїк. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Вип. 26–27. 2022. С. 11–19.
2. Антофійчук В. Творчий універсум Корнелія Ірода: до 85-річчя письменника. *Наш голос*. № 338–339. 2022. С. 4–5.
3. Василюк Л. Українська поезія Румунії другої половини ХХ ст. (тематично-жанрові та стилістичні особливості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Київ, 2001. 19 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Ірод К. Вечірня молитва. Бухарест: Критеріон, 1973. 109 с.
6. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ: А-ба-ба-га-ла-мага, 2023.
7. Мигайчук Є. «Босоніж по Чумацькому шляху...». *Ірод К. «Вечірня молитва»*. Бухарест: Критеріон, 1973. С. 5–10.
8. Михайлюк М. Слово про слово: Думки про українську поезію з Румунії. Бухарест: Критеріон, 1983. 187 с.
9. Небиляк М. Неспокій весни. Бухарест: Критеріон, 1990. 87 с.
10. Носенко Т. Корнелій Ірод – український письменник Румунії (феномен творчості). *Слово і час*. № 10. 2019. С. 90–100.
11. Павличко Д. Золоте ябко. Київ: Основи, 1998. 207 с.
12. Пачовський В. Розсипані перли. Перемишль: Краса і сила, 1933. 142 с.
13. Погребенник В. Фольклоризм української модерної поезії початку ХХ століття (творчість М. Філянського, М. Жука, О. Кобця і М. Коваленка). *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство та літературознавство). Вип. 10. 2018. С. 50–58.
14. Ребошапка Т. Крила мовчання. Бухарест: Критеріон, 1986. 78 с.
15. Тімофеев А. Символіка блакиті в українській літературі 1910–1930-х років: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 212 с.
16. Ткачук С. Корнелій Ірод. *Обрії*. Бухарест: Критеріон, 1982. С. 111–113.
17. Шимків Н. Семантико-стилістична характеристика колірних епітетів у ліриці поетів «Празької школи». *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 25. Київ, 2006. С. 16–22.
18. Korenowska Lesława. Імпресіонізм у поезії Любова Долик. *ТЕКА КОМ. POL.-UKR. ZWIĄZ. KULT*, 2023. С. 1–16.

References

1. Antofichuk V. (2022) Korneliy Irod yak prozaik [Corneliy Irod as a novelist]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 26–27. S. 11–19 [in Ukrainian].
2. Antofichuk V. (2022) Tvorchyi universum Korneliia Iroda: do 85-richchia pysmennyka [The creative universe of Cornelius Herod: to the writer's 85th birthday]. *Nash holos*. № 338–339. S. 4–5 [in Ukrainian].
3. Vasylyuk L. (2001) Ukrainska poeziia Rumunii druhoi polovyny XX st. (tematychno-zhanrovi ta stylovi osoblyvosti): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia k-ta filol. nauk: spets. 10.01.01 – ukrainska literatura [Ukrainian poetry in Romania in the second half of the 20th century (thematic, genre and stylistic features). PhD the author's abstract: 10.01.01. – the Ukrainian Literature]. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
4. Zhaivoronok V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
5. Irod K. (1973) Vechirnia molytva [Evening Prayer]. Bukharest: Kryterion. 109 s. [in Ukrainian].

6. Kostenko L. (2023) Trysta poezii. Vybrani virshi [Three hundred poems. Selected poems]. K.: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. 416 s. [in Ukrainian].
7. Myhaichuk Ye. (1973) «Bosonizh po Chumatskomu shliakhu...» [«Barefoot on the Milky Way...»]. Irod K. «*Vechirnia molytva*». Bukharest: Kryterion. S. 5–10 [in Ukrainian].
8. Mykhailiuk M. (1983) Slovo pro slovo: Dumky pro ukrainsku poeziiu z Rumunii [Word about word: Thoughts on Ukrainian poetry from Romania]. Bukharest: Kryterion. 187 s. [in Ukrainian].
9. Nebyliak M. (1990) Nespokii vesny [Restlessness of spring]. Bukharest: Kryterion. 87 s. [in Ukrainian].
10. Nosenko T. (2019) Kornelii Irod – ukrainskyi pysmennyk Rumunii (fenomen tvorchosti) [Corneliu Irod – Ukrainian Writer from Romania (Creative Work Overview)]. *Slovo i chas*. № 10. S. 90–100 [in Ukrainian].
11. Pavlychko D. (1998) Zolote yabko [Golden apple]. Kyiv: Osnovy. 207 s. [in Ukrainian].
12. Pachovskyi V. (1933) Rozsypani perly [Scattered pearls]. Peremysyl: Krasa i syla. 142 s. [in Ukrainian].
13. Pohrebennyk V. (2018) Folklorizm ukrainskoi modernoi poezii pochatku KhKh stolittia (tvorchist M. Filianskoho, M. Zhuka, O. Kobtsia i M. Kovalenka) [Folklorism of Ukrainian modern poetry of the early 20th century (the work of M. Filyansky, M. Zhuk, O. Kobets and M. Kovalenko)]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova*. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo ta literaturoznavstvo). Vyp. 10. S. 50–58 [in Ukrainian].
14. Reboshapka T. (1986) Kryla movchannia [Wings of silence]. Bukharest: Kryterion. 78 s. [in Ukrainian].
15. Timofeiev A. (2010) Symvolika blaktyi v ukrainskii literaturi 1910–1930-kh rokiv: monohrafiia [The symbolism of blue in Ukrainian literature of the 1910s–1930s: monograph]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka. 212 s. [in Ukrainian].
16. Tkachuk S. (1982) Kornelii Irod [Cornelius Herod]. *Obrii*. Bukharest: Kryterion. S. 111–113 [in Ukrainian].
17. Shymkiv N. (2006) Semantyko-stylistychna kharakterystyka kolirnykh epitativ u lirytsi poetiv «Prazkoi shkoly» [Semantic and stylistic characteristics of color epithets in the lyrics of poets of the «Prague School»]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. T. 25. Kyiv. S. 16–22 [in Ukrainian].
18. Korenowska Lesława. (2023) Impresionizm u poezii Liubovi Dolyk [Impressionism in the poetry of Lyubov Dolyk]. *TEKA KOM. POL.-UKR. ZWIĄZ. KULT.* S. 1–16 [in Ukrainian].

“COME TO ME, MY BELOVED SPRING...” : THE LOVE MOTIF IN THE CORNELIIY IROD’S LYRICS

Abstract. The article examines the poetic work of Corneliu Irod, one of the brightest representatives of the Ukrainian literary process in Romania. Attention is paid to the analysis of his poetry collection «Evening Prayer» (1973), which played a significant role in the development of Ukrainian poetry in Romania. It is determined that the lyrics of C. Irod are distinguished by their originality, exhibiting special lyricism and emotional richness.

Despite the positive reviews of scholars V. Antofychuk and T. Nosenko, articles of literary figures and critics E. Myhaichuk, M. Mykhailiuk, S. Tkachuk, poetry remains the least studied layer of the artistic heritage of Corneliu Irod. His lyrics deserve attention for the later assessment and understanding of what is a holistic phenomenon of art that matured on the soil of the original Ukrainian literature of Romania.

The purpose of the article is to analyze intimate and landscape-inspired lyrics as dominant planes of the poetic heritage of Corneliu Irod.

The objective of the study is to trace the motives of Corneliu Irod’s lyrics; to consider the symbolic spectrum of the artist’s poems on the theme of love; to find out the features of folklore in the intimate poems of the collection «Evening Prayer»; to determine the poetic signs of the artist’s poetic voice.

The study highlights the main motifs of C. Irod’s lyrics: the motif of love is a pervasive one, as well as philosophical reflections on the fluidity of life, the connection between man and nature, and autobiographical elements. Particular attention is paid to the poeticization of the seasons as a reflection of the emotional states of the lyrical hero. It analyzes how the poet uses images of nature in his works, embodying such features of the individual author’s writing style as symbolism and mythopoetics.

The poetry of Corneliu Irod demonstrates a romantic type of artistic world reflection, which is also indicated by the folklorism of the artist’s intimate verses, the rootedness of his work in the folk song tradition.

The scientific exploration also examined the symbolism of individual color names in the poetry of the author of «Evening Prayer». The features of the embodiment in poetic texts of the poet’s favorite image – night as a macrosymbol, realized in several structural components – are illustrated.

The article emphasizes the need for further study of the work of Corneliu Irod as an important phenomenon in the Ukrainian literature of Romania. The proposed study contributes to a better understanding of his creative heritage, outlines his place in the literary process and allows us to trace the relationship with the traditions of Ukrainian poetry in general.

Keywords: Corneliu Irod, Ukrainian literature of Romania, motif, intimate lyrics, folklorism.

© Куштан М., 2025 р.

Марина Куштан – аспірантка кафедри української літератури Ужгородського національного університету, асистент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; marina.kushtan0@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-6198-0619>

Maryna Kushtan – Postgraduate Student of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Assistant of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; marina.kushtan0@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-6198-0619>

УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ СЛОВАЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ В РЕЦЕПЦІЇ ЮРІЯ КУНДРАТА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 82.091 Кундрат Ю.: 821.161.2+821.161.4

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1\(53\).28-41](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1(53).28-41)

Ліхтей Т. Українські переклади словацької поезії в рецепції Юрія Кундрата; кількість бібліографічних джерел – 21; мова – українська.

Анотація. Юрій Кундрат (1935 – 2018) – відомий український дослідник зі Словаччини, автор близько сотні публікацій з проблем українсько-словацьких та українсько-чеських літературних взаємин, художнього та фахового перекладу. Вагоме місце в різноплановому доробку педагога й ученого займають навчальні та методичні матеріали з актуальних питань літературознавчої компаративістики, теорії та практики перекладу й под.

Перші наукові дослідження Юрія Кундрата з окресленого дискурсу з'явилися на сторінках журналу «Дукля» в 70-х роках ХХ ст. Згодом вони вилилися в монографічне видання «Український художній переклад у Чехословаччині (1945 – 1980)», яке взірло світ 1983 року під патронатом таких знакових українців Словаччини, як Михайло Мольнар та Іван Мацинський.

Юрій Кундрат намагається осмислити особливості зародження та розвитку художнього перекладу в Чехословаччині, передусім на теренах Східної Словаччини, простежує українські переклади словацької та чеської літератури (поезію, прозу, драматичні твори), аналізує зразки окремих текстів, знайомить науково-творчу еліту та читацьку громадськість загалом з яскравими постатями в цій царині, наголошує на місії перекладача, що полягає в духовному, культурному взаємопізнанні та взаємозбагаченні. Книжка містить також бібліографію художніх перекладів зазначеного періоду.

У низці наукових статей Ю. Кундрат простежив перекладацьку спадщину багатьох обдарованих пряхівців – відомого вченого й письменника Івана Мацинського, який, крім іншого, творчо інтерпретував поезію визначних словацьких романтиків С. Халупки, А. Сладковича, Я. Богто, Я. Краля; осмислив перекладацький доробок Іллі Галайди (митець перетлумачив поезію сучасних словацьких авторів, презентувавши її в антології «Із кузні часу»); докладно проаналізував український переклад вибраних творів Мілана Руфуса, який майстерно виконав поет Віталій Конопелець, і под. Розвідки вченого публікувалися впродовж останніх десятиліть переважно на сторінках «Дуклі» або ж славістичних фахових видань Словаччини.

Оскільки лівова частка досліджень Юрія Кундрата торкається актуальних питань поетичного перекладу, то в пропонованій студії зосереджуємося передусім на літературно-критичному й творчому осмисленні напрацювань ученого саме в цьому сегменті.

Ключові слова: Юрій Кундрат, рецепція, компаративні студії, український художній переклад, словацька поезія, українсько-словацький літературний дискурс.

Формулювання проблеми. Відомий пряхівський україніст Юрій Кундрат народився 18 липня 1935 року в лемківському селі Баєрівці (тепер – у Східній Словаччині). Після закінчення 1955 року Пряшівської загальноосвітньої школи з українською мовою навчання продовжив студіювати україністику в Державному педагогічному інституті ім. М. Горького (нині – Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова). Як зізнається згодом у спогадах «З хроніки мого життя» (2005), київський період був найщасливішим, найсвітлішим у його поступі, адже познайомився з багатою культурною спадщиною українського народу, пізнав його менталітет, знайшов чимало друзів, з якими завжди підтримував теплі взаємини [Бабота 2006, с. 62]. Повернувшись 1960 року до рідного Пряшева, з головою поринув спочатку в редакторську роботу (відділ української літератури Словацького педагогічного видавництва), а згодом – і в наукову та викладацьку, ставши 1971 року працівником кафедри української мови і літератури Університету ім. П.І. Шафарика (тепер – Пряшівський університет). Упродовж 1994–2001 років обіймав посаду завідувача цієї кафедри.

Починаючи з 70-х років ХХ ст. і до самого відходу у вічність 8 лютого 2018 року, Юрій Кундрат досліджував історію, культуру та літературу Пря-

шівщини. Особливу нішу в різноплановому доробку вченого займав переклад – художній та фаховий. Ю. Кундрат був не тільки теоретиком, дослідником актуальних проблем у цій галузі, але й перекладачем-практиком. У його активі – десятки перекладів навчальної, методичної, довідкової літератури тощо. Праця з різножанровим матеріалом підштовхнула науковця до написання низки проблемних статей, які стали в нагоді не одному поколінню випускників філософського факультету в Пряшеві, передусім тим, кому на практиці довелося зіштовхнутися зі специфікою відтворення фахового чи художнього тексту («Переклад реалій, або матеріальної і мовної специфіки», «Переклад народнопоетичної символіки», «Переклад фразеологічних одиниць», «Переклад символічної лексики»...). Варто згадати й десятки оглядових статей з проблем перекладу («Художні переклади на сторінках «Дуклі», «Двадцятип'ятиріччя Літньої школи перекладу», «Сучасний стан українського перекладу в Словаччині», «Об'єднання українських перекладачів»...), а також вервицю рецензій як на суто наукові праці з багатомірного перекладацького дискурсу, так і на художні видання.

Водночас мусимо зауважити, що на вершину наукової Говерли Ю. Кундрат зійшов саме як до-

слідник поетичного перекладу – крихкого, філігранного різновиду словесного мистецтва. Вивченню цього питання вчений присвятив ґрунтовний розділ у монографії «Український художній переклад у Чехословаччині (1945 – 1980)» (1983) та десятки компаративістичних студій.

Аналіз досліджень. Про досягнення Ю. Кундрата як організатора культурно-мистецького життя українців Пряшівщини, очільника Спілки українських перекладачів Словаччини, члена Комісії з питань художнього перекладу, ініціатора проведення наукових семінарів з актуальних проблем перекладу тощо сказано чимало. Він є лауреатом літературних премій ім. І. Франка та М. Бела. Про його багатогранний доробок схвально відгукнулися такі знані репрезентанти українсько-словацьких літературних взаємин, як Михайло Мольнар, Любиця Бабота, Михайло Роман, Мирослав Ілюк, Віталій Конопелець та ін. Однак вагомих пласт досліджень Ю. Кундрата саме в царині поетичного перекладу залишився поза увагою авторів оглядових (чи ювілейних) статей, присвячених його плідній діяльності.

Тому **мета нашої студії** – простежити наукову спадщину Юрія Кундрата в українсько-словацькому літературному дискурсі, зосередившись на його рецепції українських перекладів словацької поезії.

У роботі над статтею спираємося передусім на описовий, культурно-історичний, контекстуально-інтерпретаційний та компаративний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Актуальні проблеми українського поетичного перекладу Ю. Кундрат відслідковує, починаючи з 70-х років ХХ століття. Йдеться, передусім, про два окремі видання в доробку вченого – монографію «Український художній переклад у Чехословаччині (1945 – 1980)» (1983) та посібник «Teória a prax prekladu» (1983), на сторінках яких знаходимо Кундратову інтерпретацію українських перекладів словацької поезії, а також про низку статей, рецензій, відгуків, що торкаються окресленої проблематики.

Так, у монографії «Український художній переклад у Чехословаччині (1945 – 1980)» автор у вступних заувагах простежує процес перекладу словацької поезії українською загалом та на теренах Східної Словаччини зокрема й констатує, що рівень сучасної критики перекладу є доволі низьким; подібна критика «розрахована скоріш на популяризацію перекладу, ніж на його оцінку на основі зіставлення першотвору й перекладу на різних рівнях» [Кундрат 1983, с. 8]. Як приклад Юрій Кундрат наводить рецензії В. Ладижця, Ф. Лазорика та А. Болека на переклад Гвездославових «Кривавих сонетів» (Пряшів, 1962), здійснений закарпатським поетом А. Патрусом-Карпатським. Ю. Кундрат аргументовано критично оцінює відгук поета В. Ладижця, який дав високу оцінку перекладу А. Патруса, котрий, на його думку, зумів подолати всі труднощі словацького тексту й подарував українському читачеві повноцінний переклад. Натомість його зауваження стосуються тільки недотримання самої форми сонета (!). Фахово Юрій Кундрат оцінює й

рецензію Ф. Лазорика, який, попри низку суттєвих зауважень, вважає переклад А. Патруса перлиною в морі українських перетлумачень зі словацької та чеської літератур. Юрій Кундрат цілком слушно наголошує на нелогічності такого висновку після оприлюднених зауважень. Пряшівський науковець натомість вважає, що тільки рецензія А. Болека написана на високому теоретичному рівні, бо словацький дослідник справедливо наголошує на невідповідностях як у площині відтворення змісту, так і форми, тому його висновки є справді цінними [Кундрат 1983, с. 9].

Повністю погоджуючись з Ю. Кундратом, додамо, що згодом визначний український перекладач Г. Кочур в огляді пряшівських видань на сторінках «Всесвіту» про переклад А. Патруса висловився так: «... перекладачеві не завжди вистачає сил у боротьбі з оригіналом (...). У Гвездослава маємо справу зі строгими канонічними сонетами, поет дотримується всіх правил сонетної форми, отже, вживає однакові рими в обох катренах. Перекладач порушує це правило, катрени в нього мають різні рими, то й сонети перетворюються на якісь сонетойди...». Наприкінці рецензії Г. Кочур зауважує, що переклад потребує доопрацювання й прозора натякає, що «Криваві сонети» заслуговують на те, аби вийти в Україні в мистецьки довершеному перекладі. Як відомо, 1986 року в ужгородському видавництві «Карпати» Гвездославові «Криваві сонети» вийшли в світ у перетлумаченні Дмитра Павличка. За цей високомистецький чин Д. Павличко отримав Державну премію в галузі художнього перекладу [Ліхтей 2010, с. 143–144].

У монографії Ю. Кундрат, отже, поставив перед собою завдання об'єктивно критично оцінювати художньо-естетичний рівень українських перекладів. І в переважній більшості випадків йому це вдається, якщо відступити, звісно, від принципу добору окремих текстів для аналізу, що позначені ідеологічними нашаруваннями доби, відповідають духу того часу. Водночас, варто зауважити, що пряшівський дослідник все-таки спирається на доробок знакових словацьких поетів, серед яких Ян Понічан, Ян Смерек, Ян Костра, Андрей Плавка, Войтех Мигалик, Мирослав Валек та ін. Їх вірші перетлумачили солов'їною Семен Панько, Юрій Шкробинець, Юрій Качій, Лариса Мольнар, Іван Мадинський, Олекса Новицький, Роман Лубківський та ін.

Зупинимось, до прикладу, на Кундратовій інтерпретації українського перекладу Яна Смерека. Як відомо, вірш словацького поета «Пісня» переклала Лариса Мольнар. Простежмо:

*Očerveneli hory
od páľčivého slnka
a líca mojej milej
od veľkej lásky*
Переклад Л. Мольнар:
*Почервоніли гори,
Бо сонечко їх палить,
І від вогню кохання
Вид моєї любки.*

Ю. Кундрат справедливо акцентує на відступі від оригіналу, заміні лексичних виражальних засобів, через що образ закоханої сором'язливої дівчини, личко якої зарум'янилося від великої любові, набуває в тексті перекладу іншого смислового відтінку та емоційного забарвлення.

Але Л. Мольнар на цьому не зупиняється, й у наступній строфі привносить в український текст чужі першотвору образи, по суті, колонізуючи його:

*... v jej krásnych očiach rudý planie mak,
že plameňom tým sa jej celé telo
dost' nebezpečne rozochvelo...*

*... в її очах відбився Оріон,
й від мерехтіння зір дівоче тіло
враз небезпечно затремтіло...*

Тобто замість улюбленого Смерекового образу – червоного (рудого) маку, полум'я якого ніби охопило дівоче тіло і який квітне в очах коханої, Л. Мольнар за допомогою астрономічних понять творить свою історію, чим, як пише Ю. Кундрат, «надає образу романтичного забарвлення...» [Кундрат 1983, с. 94]. Навряд чи з таким тлумаченням погодився б поет-віталіст Я. Смерек, в доробку якого квітне «червоне море маків», часто зустрічаються дикі, вовчі, сліпі маки, від чого навіть гори стають пурпуровими.

Відрядно, що 1996 року згадана лірична поезія (вибране «Із золотої фантазії») взріла світ у мистецькому прочитанні Віталія Конопельця. Ось як звучить його інтерпретація цієї строфи:

*... в її очах чудових мак зацвів,
аж тим вогнем усеньке тіло
йї небезпечно охопило...*

Оскільки в перекладі Л. Мольнар місця для маку не знайшлося, то й розвиток теми був пов'язаний із космічною (галактичною) сферою. А між тим мак – це образ-вогонь, образ-символ закоханого серця, гарячої молодості крові, й він є наскрізним у поезії «Пісня». Добре, що цією прозорою метафорою не злегковажив Віталій Конопелець [Ліхтей 2010, с. 185–186].

Докладно аналізує Ю. Кундрат ще одну знакову поезію Яна Смерека – «Nepohnal'at' sa» («Не поспішати»), переклад якої зробив закарпатець Юрій Качій. У цілому, як вважає Ю. Кундрат, цей переклад відбиває художній задум автора, та все-таки, коли мова йде про таку постать, як Ян Смерек, очевидно, братися за перо аматорові (навіть із благих намірів) ризиковано. Вже з перших рядків відчувається спрощене, поверхове сприйняття оригіналу:

*Po domoch plno nemluvniat,
Ozývajú sa nimi noci.
Množí sa národ – to mám rád.
Niet nádhery nad detske oči...*

*У кожній хаті немовля.
Ой, неспокійні з ними ночі.
Зате радіє вся сім'я,
Вдивляючись в дитячі очі...*

Перший рядок поета-урбаніста «в будинках повно немовлят» (ідеться, поза сумнівом, про місь-

кі багатоповерхівки) зовсім не означає, що «*немовля є в кожній хаті*». Явно не адекватними є вирази *ozývajú sa nimi noci* («наповнюються ними ночі») та «*ой, неспокійні з ними ночі*». Як, з рештою, і патетичне *množí sa národ* («розростається нація»), замінене в перекладі тихою сімейною радістю, – це не зовсім те, що хотів сказати Смерек.

Соковита метафоричність мови словацького поета втрачена і в наступній строфі перекладу:

*Po meste ideš? – kočiky
hrkajú chodníkmi i cestou.
Vystupuj sa ty, veľký,
Tu vládnu malí, s útlou päťou.*

*Ідеш по місту? Подивись...
Куди не глянь – одні коляски.
Гей, друже, з шляху відступись,
Вони любові просять, ласки.*

У перекладі ніби загублено якусь дитячу притягальність, символічність тексту оригіналу, а побудований на антитезі вираз «відступися, великий, бо тут правлять малі» передано незрозумілою фразою «*коляски просять любові і ласки*». До речі, русизм «коляска» замість відповідного «візочок» уживається тут мало не в кожній строфі. «В результаті невідповідності цих рядків, – слушно зауважує Юрій Кундрат, – зникає добродушно-жартівливий тон, імітація дитячої мови» [Кундрат 1983, с. 96]. Ба більше, через недоречні перекладацькі привнесення існує загроза хибного трактування першотвору, адже в читача може виникнути асоціація не з дитячими, а з інвалідними візками.

Код дитячого дивосвіту, материнства стертий і в інших строфах перекладу. Наприклад, узагалі не відтворено чудові метафори, епітети, порівняння – *ekipáž sultána malého* (екіпаж малого султана), *matka čarovná popínava ruža* (мама – чарівна гнучка троянда) тощо. Зате знаходимо в перекладі повну невідповідність оригіналові через так званого підступного друга перекладача – міжмовний омонім: вираз *slabosťou sa mi nohy trasú* (тобто від безсилля у мене тремтять ноги) передано Качієм як «*дивлюсь на коляски трасу*», де замість дієслова *trasú* (тремтять) помилково вжито іменник «траса». Трапляються в перекладі вислови «*розстають серця*» (в розумінні – «тануть»), «*віє вітерок*», «*дивлюсь іздалля*» тощо. Відчувається, що інтерпретатор не дуже добре володіє українською. Як відомо, свої ранні поетичні твори Ю. Качій писав по-російськи (збірка «Тройка»). Загалом, українські переклади творчого доробку Я. Смерека заслуговують на окрему розмову й спеціальне дослідження [Ліхтей 2010, с. 187–190].

У монографії Ю. Кундрат докладно проаналізував кілька десятків українських перекладів словацьких поезій; до прикладу, поему Яна Понічана «Дивний Янко» в перетлумаченні Семена Панька (с. 84–91) та Понічанів вірш «Плугатарі» в інтерпретації Ю. Шкробинця (с. 91–93); поезію «Братиславська весна» Яна Костри в творчому прочитанні Олекси Новицького, Михайла Дробняка та Юрія Шкробинця (с. 98–103), беззаперечно віддаючи

пальму першості останньому; лірику Андрея Плавки в мистецькому осмисленні Миколи Рішка, Лариси Мольнар, Романа Лубківського (с. 104–108) та ін. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує вірш Войтеха Мигалика «Сила землі», що був написаний під впливом вражень автора від подорожі Україною. Простежмо зачин оригіналу та його перетлумачення українською:

*Z vln zeme šľahol prudký stepný vietor,
pozlatila ťa jeseň slnečnic,
čo do nebeskej vyhne okália.
Tak som ťa v slnci, Ukrajina, stretol,
tak si ma prijala...*

Переклад Лариси Мольнар:

*З землі зірвався вітер голубино,
позолотили степ соняшники,
що в кузню неба зазирали.
У сяйві сонця я зустрів тебе, Вкраїно,
отак ти мене привітала.*

Переклад Романа Лубківського:

*То вітер степу звився в небо рвійно,
і осінь соняхів
тебе сповила в золото сяйне.
Так стрів тебе я в сонці, Україно,
і так прийняла ти мене.*

Поезія «Сила землі» збагатилася золотий фонд віршів іноземних авторів, присвячених Україні. Юрій Кундрат в обох інтерпретаціях фіксує відхилення у відтворенні образної системи, часткові недотримання ритмомелодики тощо; зауважує, що переклад Л. Мольнар грішить буквалізмом, натомість перетлумачення Р. Лубківського можна охарактеризувати як вільний переклад. Водночас, висновок пражського науковця тішить: попри все, «переклад Р. Лубківського більш творчий» [Кундрат 1983, с. 113]. І хоча в тексті львівського тлумача не знайдемо, до прикладу, образ «небесної кузні», все ж його прочитання цього вірша солов'їною є високимистецьким. Бо деколи насправді перекладачеві, як тому рвійному степовому вітру, варто піднятися над першотекстом, аби потім усе найважливіше, пропущене кризь емоцію, рацію, підсилене досвідом, осіло на канві перекладу. «Сила землі» в перетлумаченні Р. Лубківського – саме той випадок.

Закономірно, що монографія Ю. Кундрата здобула схвальні відгуки в науково-мистецьких колах Пряшівщини. Крім власне аналізу текстів перекладів, автор подав тут повну бібліографію українських перетлумачень словацької та чеської художньої літератури за 1945–1980 роки, осмислив не тільки доробок перекладачів-практиків, але й критиків та теоретиків перекладу, відомих компаративістів Чехословаччини, серед яких А. Болек, К. Горалек, Д. Дюришин, І. Левий, В. Кохол, М. Мольнар, А. Попович, Л. Фелдек та ін. Поет і перекладач В. Конопелець, зокрема, переконаний, що монографія Ю. Кундрата, перша такого типу фундаментальна праця з проблем художнього перекладу на теренах Східної Словаччини, є свідченням науково-творчого поступу українців Пряшівщини;

вона «лягла наріжним каменем в основу нашого перекладознавства. А нашим завданням є звести над ним і попри нім далші, аби той перший не поріс мохом» [Конопелець 1984, с. 71]. «Шкода тільки, - висновкує в ювілейній статті про Ю. Кундрата відомий карпатознавець Л. Бабота, - що автор пізніше не продовжив свою роботу над перекладами, опублікованими в нас після 1980 року, щоб таким чином показати рівень зростання їх якості» [Бабота 2006, с. 64].

Чимало цінних спостережень Ю. Кундрата знаходимо й на сторінках посібника «Теорія а прах преkladu» (1983), підготовленого для студентів Пряшівського університету. Автор знайомить майбутніх фахівців, філологів та перекладачів, з працями знакових українських, словацьких, чеських учених – дослідників актуальних проблем перекладу, подає зразки аналізу художніх перекладів тощо. В додатку вміщено десятки текстів оригіналів та перекладів для самостійної інтерпретації, нерідко подано по кілька варіантів таких перетлумачень, до прикладу, «Жайворонок» Яна Ботто (Р. Лубківський – І. Мацинський), «Тополі» Івана Краска (Г. Коваленко – І. Мацинський), або ж, навпаки, «Каменярі» Івана Франка (Я. Швантнер – Л. Фелдек – Я. Замбор). Щодо перетлумачень «Каменярів», між іншим, то згодом їх докладний порівняльний аналіз Юрій Кундрат запропонував у окремій розвідці «Словацькі переклади «Каменярів» Івана Франка» [Кундрат 2001, с. 406–434]. Додамо лишень, що, попри твердження науковця про наявність трьох словацьких перетлумачень Франкового вірша, насправді їх є чотири. Перше, не відоме досі загалу, нещодавно віднайшов і оприлюднив пражський дослідник Йосиф Шелепець. Його автор – поет Фердинанд Вокаль, текст перекладу з'явився на початку 1951 року, тоді як інші три прочитання словацькою взріли світ аж у 70-х роках [Ліхтей 2024, с. 29–30].

Загалом, перу Ю. Кундрата належать десятки статей з актуальних проблем художнього перекладу. Деякі з них мають оглядовий характер («Словацько-українські взаємини в галузі художнього перекладу», «Видавнича діяльність в галузі української перекладної літератури Чехословаччини», «Переклад словацьких поетів-романтиків на українську мову», «Семінар з питань перекладу», «Переклади на сторінках «Дуклі» й под.), однак переважна більшість розвідок присвячена безпосередньо аналізу українських перекладів творів знакових словацьких поетів.

Так, кілька студій Ю. Кундрат присвятив перекладацькій діяльності свого обдарованого земляка, відомого вченого й письменника Івана Мацинського. В статті «Перекладацький почин великого значення (роздуми над перекладом Яна Ботто)» дослідник простежує переклади Івана Мацинського в компаративному зрізі, залучаючи до процедури аналізу перетлумачення віршів Яна Ботто з-під пера інших українських митців – Григорія Кочура, Леоніда Первотомасового... «Як і в кожній збірці (...), тут є переклади краці, є і менші вдалі, - констатує Ю. Кундрат. – Але всі вони заслуговують на те, щоб їх віднести до розряду творчих; в них відтворено

дух оригіналу й збережено образно-стильове багатство (...). Іван Мацинський унікає дослівного перекладу. Він послідовно притримується методу переосмислення оригіналу та функціональної заміни його складових частин українськими еквівалентами (...). Переклад Ботто можна вважати вдалим початком в серії перекладів дальших представників словацького романтизму» [Кундрат 1982, с. 74, 79]. Як відомо, впродовж 80-х років ХХ століття І. Мацинський переклав доробок ще трьох визначних словацьких поетів-романтиків – С. Халупки, Я. Краля та А. Сладковича. На ці фундаментальні видання Ю. Кундрат як дослідник художнього перекладу відгукнувся також, позитивно оцінивши поведінку працю І. Мацинського.

Пряшівський учений не оминув нагоди повернутися до поетичної спадщини класика словацької літератури – Гвездослава. Це пояснюється намаганням зробити порівняльний аналіз «Кривавих сонетів», адже в час, коли Юрій Кундрат працював над монографією про розвиток художньої літератури в Чехословаччині, Павличкової високомистецької візії цього геніального твору ще не існувало. «Переклад Д. Павличка концептуально відрізняється від перекладу А. Патруса-Карпатського, – наголошує Ю. Кундрат, – він набагато розкутіший, більш творчий. Павличко глибше проникає в поетичну суть оригіналу, в його патетичний дух, майстерно відтворює мелодійність і ритміку (...); текст перекладу, як і сонет Гвездослава, плине плавно, майже не перериваючись...» [Кундрат 2007, с. 363]. Зауважимо, що докладний аналіз «Кривавих сонетів» із залученням перекладів А. Патруса-Карпатського, Д. Павличка, а ще – М. Рильського та Бориса Тена зробили також і ми в низці статей та в монографії «Слов'янська планида» [Ліхтей 2010, с. 136–152].

Відрядно, що інспірований згаданою монографією, на сторінках якої, крім іншого, наводимо п'ять українських перетлумачень поезії «Тополі» визначного словацького модерніста Івана Краска [Ліхтей 2010, с. 156–166], Ю. Кундрат написав власне дослідження про цей унікальний доробок, зазначивши, що «кожен новий переклад – це ще один крок до глибшого, повнішого розуміння оригіналу.

Звичайно, цей рух відбувається не по прямій (...), не без відступів, не без спадів. Але, як сказав М. Рильський, перекладів без жертв не буває...» [Кундрат 2011, с. 76]. Йдеться про перетлумачення «Тополі» з-під пера Й. Шелепця, Г. Коваленко, І. Мацинського, В. Конопельця та Д. Павличка. Насправді, ще є шостий, рукописний, варіант перекладу, який виконав Д. Кремінь:

...Гей, захмарні ті тополі!

Як побачу їх – німію.

Вниз?.. Угору?.. До нірванни?..

Чорним вороном розтану

Уночі...

(З архіву Тетяни Ліхтей)

Зрозуміло, що Юрій Кундрат не міг долучити його до процедури аналізу. Тож творче прочитання «Тополі» від Д. Кременя потребує якнайшвидшого оприлюднення.

Фахово, об'єктивно критично оцінив Ю. Кундрат і перекладацьку спадщину В. Гренджі-Донського [Кундрат 1998], Ф. Лазорика [Кундрат 1985], І. Галайди [Кундрат 2012], В. Конопельця [Кундрат 1992], М. Бобака [Кундрат 2010] та ін.; написав низку рецензій та відгуків на видання українських перекладів словацької поезії. Беззаперечно, що цей вагомий доробок потребує системного підходу й усебічного вивчення.

Висновки. Юрій Кундрат як дослідник українсько-словацьких літературних взаємин, художнього та фахового перекладу залишив по собі чималий науковий доробок. Ідеться, передусім, про ґрунтовне монографічне видання «Український художній переклад у Чехословаччині (1945–1980)», а також про десятки статей з проблем окресленого дискурсу. Оскільки лєвова частка досліджень Ю. Кундрата торкається актуальних питань поетичного перекладу, ми зосередилися переважно на літературно-критичному й творчому осмисленні напрацювань ученого саме в цьому сегменті, простеживши його рецепцію українських перекладів словацької поезії. Прогностична візія Юрія Кундрата вповні оприявилася щодо таких знакових постатей літературно-мистецького життя Пряшівщини, як Іван Мацинський, Віталій Конопелець, Ілля Галайда та ін.

Література

1. Бабота Л. Педагог, літературознавець, перекладач і критик (До 70-річчя з дня народження Ю. Кундрата). *Дукля*. 2006. № 2. С. 62–65.
2. Конопелець В. Український художній переклад в Чехословаччині. *Дукля*. 1984. № 6. С. 69–71.
3. Кундрат Ю. Василь Гренджа-Донський як перекладач (історико-літературний огляд). *Дукля*. 1998. № 4. С. 40–42.
4. Кундрат Ю. Видавнича діяльність в галузі української перекладної літератури Чехословаччини. *Наукові записки*. Вип. 14. Пряшів, 1988. С. 73–79.
5. Кундрат Ю. Карол Хмел і Йозеф Лайкерт в українських перекладах. *Дукля*. 2008. № 2. С. 75–81.
6. Кундрат Ю. Мілан Бобак як перекладач та інтерпретатор. *Дукля*. 2010. № 6. С. 72–79.
7. Кундрат Ю. Мілан Руфус в українській інтерпретації В. Конопельця. *Дукля*. 1992. № 1. С. 55–60.
8. Кундрат Ю. Переклад словацьких поетів-романтиків на українську мову. *Slovanský romantizmus*. Ved. red. A. Červeňák. Banská Bystrica, 1999. S. 207–221.
9. Кундрат Ю. Перекладацький почин великого значення (Роздуми над перекладом Яна Ботто). *Дукля*. 1982. № 2. С. 71–79.
10. Кундрат Ю. Переклади на сторінках «Дуклі» в 1984 році. *Дукля*. 1985. № 4. С. 56–59.

11. Кундрат Ю. Словацькі переклади «Каменярів» Івана Франка (Порівняльний аналіз). *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Ред. М. Сополіга. Пряшів, 2001. Том 22. С. 406–434.
12. Кундрат Ю. Словацько-українські взаємини в галузі художнього перекладу. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Ed. Ľ. Babotová, J. Kredátusová. Prešov, 2003. S. 233–254.
13. Кундрат Ю. Український художній переклад в Чехословаччині (1945–1980): монографія. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво – Пряшів: відділ української літератури, 1983. 260 с.
14. Кундрат Ю. Українські переклади «Кривавих сонетів» Павла Орсага-Гвездослава. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Ред. М. Сополіга. Свидник, 2007. Том 24. С. 353–364.
15. Кундрат Ю. Українські переклади поезії Івана Краска «Тополі». *Дукля*. 2011. № 1. С. 72–76.
16. Кундрат Ю. Художні переклади Іллі Галайди в контексті української літератури Словаччини. *Ілля Галайда – український поет і перекладач (життя і творчість)*. Пряшів: Державна наукова бібліотека в Пряшеві, 2012. С. 96–117.
17. Кундрат Ю. Художні переклади Федора Лазорика. *Наукові записки*. Вип. 12. Пряшів, 1985. С. 77–83.
18. Ліхтей Т. Ілля Галайда як дослідник та перекладач словацької поезії. *Studia Slavica*. Ужгород, 2019. Вип. 19. С. 240–251.
19. Ліхтей Т. Проблеми українсько-словацьких літературних взаємин у рецепції Йосифа Шелепця. *Кременецькі компаративні студії*. Ред. Д. Чик, О. Пасічник. 2024. Вип. XIII. С. 24–34.
20. Ліхтей Т. Слов'янська планида: Словацька поезія XIX–XX століть у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин: монографія. Ужгород: «Ліра», 2010. 304 с.
21. Kunderát J. Teória a prax prekladu: učebný text pre študentov FF UPJŠ v Prešove. Prešov, 1983. 262 s.

References

1. Babota L. (2006) Pedagog, literaturoznavec, prekladach i krytyk (Do 70-richchia z dnia narodzhennia Yu. Kunderata) [Teacher, literary scholar, translator and critic (To the 70th anniversary of the birth of Yu. Kunderat)]. *Duklia*. № 2. S. 62–65 [in Ukrainian].
2. Konopelets V. (1984) Ukrainskyi khudozhnii pereklad v Chekhoslovachchyni [Ukrainian literary translation in Czechoslovakia]. *Duklia*. № 6. S. 69–71 [in Ukrainian].
3. Kunderat Yu. (1998) Vasyl Grendzha-Donskyi yak perekladach (istoryko-literaturnyi ohliad) [Vasyl Grendzha-Donsky as a translator (historical and literary review)]. *Duklia*. № 4. S. 40–42 [in Ukrainian].
4. Kunderat Yu. (1988) Vydavnycha diialnist v haluzi ukrainskoi perekladnoi literatury Chekhoslovachchyny [Publishing activities in the field of Ukrainian translated literature of Czechoslovakia]. *Naukovi zapysky*. Vyp. 14. Priashiv. S. 73–79 [in Ukrainian].
5. Kunderat Yu. (2008) Karol Khmel i Yozef Laikert v ukrainskykh perekladakh [Karol Chmel and Josef Likert in Ukrainian translations]. *Duklia*. № 2. S. 75–81 [in Ukrainian].
6. Kunderat Yu. (2010) Milan Bobak yak perekladach ta interpretator [Milan Bobak as a translator and interpreter]. *Duklia*. № 6. S. 72–79 [in Ukrainian].
7. Kunderat Yu. (1992) Milan Rufus v ukrainskii interpretatsii V. Konopeltsia [Milan Rufus in the Ukrainian interpretation of V. Konopelets]. *Duklia*. № 1. S. 55–60 [in Ukrainian].
8. Kunderat Yu. (1999) Pereklad slovatskykh poetiv-romantykiv na ukrainsku movu [Translation of Slovak romantic poets into Ukrainian]. *Slovanský romantizmus*. Ved. red. A. Červeňák. Banská Bystrica. S. 207–221 [in Ukrainian].
9. Kunderat Yu. (1982) Perekladatskyi pochyn velykoho znachennia (Rozdumy nad perekladom Yana Botto) [A translation undertaking of great importance (Reflections on the translation of Jan Botto)]. *Duklia*. № 2. S. 71–79 [in Ukrainian].
10. Kunderat Yu. (1985) Pereklady na storinkakh «Dukli» v 1984 rotsi [Translations on the pages of “Dukli” in 1984]. *Duklia*. № 4. S. 56–59 [in Ukrainian].
11. Kunderat Yu. (2001) Slovatski pereklady «Kameniariv» Ivana Franka (Porivnialnyi analiz) [Slovak Translations of Ivan Franko's “The Stonemasons” (Comparative Analysis)]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku*. Red. M. Sopolyha. Priashiv. Tom 22. S. 406–434 [in Ukrainian].
12. Kunderat Yu. (2003) Slovatsko-ukrainski vzaiemyny v haluzi khudozhnogo perekladu [Slovak-Ukrainian relations in the field of literary translation]. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Ed. Ľ. Babotová, J. Kredátusová. Prešov. S. 233–254 [in Ukrainian].
13. Kunderat Yu. (1983) Ukrainskyi khudozhnii pereklad v Chekhoslovachchyni (1945–1980) [Ukrainian literary translation in Czechoslovakia (1945–1980)]: monohrafiia. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo – Priashiv: viddil ukrainskoi literatury. 260 s. [in Ukrainian].
14. Kunderat Yu. (2007) Ukrainski pereklady «Kryvavykh sonetiv» Pavla Orsaha-Hviezdoslava [Ukrainian translations of “Bloody Sonnets” by Pavlo Orsah-Hviezdoslav]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku*. Red. M. Sopolyha. Svidnyk. Tom 24. S. 353–364 [in Ukrainian].
15. Kunderat Yu. (2011) Ukrainski pereklady poezii Ivana Kraska «Topoli» [Ukrainian translations of Ivan Krasko's poetry “Poplars”]. *Duklia*. № 1. S. 72–76 [in Ukrainian].
16. Kunderat Yu. (2012) Khudozhni pereklady Illi Halaidy v konteksti ukrainskoi literatury Slovachchyny [Ilya Galaida's literary translations in the context of Ukrainian literature in Slovakia]. *Illia Halaida – ukrainskyi poiet i*

- perekladach (zhyttia i tvorchist)*. Priashiv: Derzhavna naukova biblioteka v Priashevi. S. 9–117 [in Ukrainian].
17. Kundrať Yu. (1985) Khudozhni pereklady Fedora Lazoryka [Literary translations by Fedor Lazorik]. *Naukovi zapysky*. Vyp. 12. Priashiv. S. 77–83 [in Ukrainian].
18. Likhteï T. (2019) Illia Halaida yak doslidnyk ta perekladach slovatskoi poezii [Ilya Halajda as a researcher and translator of Slovak poetry]. *Studia Slavakistica*. Uzhhorod. Vyp. 19. S. 240–251 [in Ukrainian].
19. Likhteï T. (2024) Problemy ukrainsko-slovatskykh literaturnykh vzaiemyn u retseptsii Yosyfa Sheleptsia [Problems of Ukrainian-Slovak Literary Relations in the Reception of Josyf Shelepets]. *Kremenetski komparatyvni studii*. Red. D. Chyk, O. Pasichnyk. Vyp. XIII. S. 24–34 [in Ukrainian].
20. Likhteï T. (2010) Slovianska planida: Slovatska poezia XIX–XX stolit u dyskursi ukrainsko-slovatskykh literaturnykh vzaiemyn [Slavic Planida: Slovak Poetry of the 19th–20th Centuries in the Discourse of Ukrainian-Slovak Literary Relations]: monohrafiia. Uzhhorod: «Lira». 304 s. [in Ukrainian].
21. Kundrať J. (1983) Teória a prax prekladu [Theory and practice of translation]: učebný text pre študentov FF UPJŠ v Prešove. Prešov. 262 s. [in Slovak].

UKRAINIAN TRANSLATIONS OF SLOVAK POETRY IN RECEPTION OF YURIY KUNDRAT

Abstract. Yuriy Kundrať (1935 – 2018) is a well-known Ukrainian researcher from Slovakia, the author of about a hundred publications on the problems of the Ukrainian-Slovak and Ukrainian-Czech literary relations, literary and professional translation. A significant place in the diverse work of the teacher and scientist is occupied by educational and methodological materials on current issues of the literary comparative studies, theory and practice of translation, etc.

Yuriy Kundrať's first scientific studies on the outlined discourse appeared on the pages of the journal "Duklya" in the 1970s. Later, they resulted in the monographic publication "Ukrainian Literary Translation in Czechoslovakia (1945–1980)", which was published in 1983 under the patronage of such significant Ukrainian scholars of Slovakia as Mykhailo Molnar and Ivan Matsynskyi.

Yuriy Kundrať tries to comprehend the peculiarities of the emergence and development of literary translation in Czechoslovakia, primarily on the territories of Eastern Slovakia, traces Ukrainian translations of Slovak and Czech literature (poetry, prose, dramatic works), analyzes samples of individual texts, introduces the scientific and creative elite and the reading public in general to prominent figures in this field, and emphasizes the mission of the translator, which lies in spiritual and cultural mutual knowledge and mutual enrichment. The book also contains a bibliography of literary translations of the specified period.

In a number of scientific articles, Yu. Kundrať traced the translation heritage of many gifted people from Priashiv – the famous scientist and writer Ivan Macynskyi, who, among other things, creatively interpreted the poetry of prominent Slovak romantics S. Khalupka, A. Sladkovych, J. Botto, J. Krať; he analyzed the translation work of Illia Khalaida (the artist reinterpreted the poetry of contemporary Slovak authors, presenting it in the anthology "From the Forge of Time"); he analyzed in detail the Ukrainian translation of selected works by Milan Rúfus, which was masterfully performed by the poet Vitalii Konopelets, etc. The scientist's research has been published over the past decades mainly on the pages of "Duklia" or Slavic professional publications in Slovakia.

Since the lion's share of Yuriy Kundrať's research concerns the current issues of poetic translation, in the proposed study we focus primarily on the literary-critical and creative understanding of the scholar's work in this segment.

Keywords: Yuriy Kundrať, reception, comparative studies, Ukrainian literary translation, Slovak poetry, Ukrainian-Slovak literary discourse.

© Ліхтей Т., 2025 р.

Тетяна Ліхтей – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; tetiana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

Tetiana Likhteï – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Philology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; tetyana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

МІФОЛОГІЗМ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ
І ТАЛИ ВЛАДИМИРОВОЇ «КРИЛА КОЛЬОРУ ХМАР»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53).

УДК 821.161.2-312.8/-312.9.09:7.046.1

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).42-48](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).42-48)

Тиховська О., Харук А. Міфологізм роману Дари Корній і Тали Владимирової «Крила кольору хмар»; кількість бібліографічних джерел – 7; мова – українська.

Анотація. Роман Дари Корній і Тали Владимирової «Крила кольору хмар» (2015) захоплює читачів непередбачуваним розвитком подій, яскравими характеристиками, художньою інтерпретацією народних вірувань українців про душу, потойбіччя, упирів та вовкулак. Авторки крізь призму міфологічних мотивів акцентують на необхідності розвитку в душі кожної людини емпатії та любові до ближнього. **Мета статті** полягає в розкритті семантичного коду персонажів, які асоціюються з янголами. Колір крил постає маркером внутрішньої сутності героїв. Новаторство авторок полягає в тому, що ключовим образом роману вони зробили сірого янгола, який є унікальним, оскільки з Біблії та апокрифічних джерел маємо відомості про світлих і темних (занепалих) янголів. Тож під назвою «сірі янголи», на нашу думку, письменниці метафорично замаскували звичайних людей, які постійно повинні робити вибір між добром і злом, шукаючи себе та відкриваючи нові істини. Структурно роман «Крила кольору хмар» тяжіє до жанру чарівної казки, тож головна героїня Аделаїда повинна пройти своєрідне посвячення, психологічну ініціацію – розпізнати зло і віднайти собі ресурс для боротьби з ним. На її життєвому шляху з'являється мудрець – пан Олег (Хранитель міста Львова),

роль прекрасного принца виконує Віктор – білий янгол, антагоністами головної героїні стають чоловічі персонажі (Валерій Едуардович та батько Мечислав), яких вона долає, уподібнюючись до героїні-амазонки. Міфологізм роману «Крила кольору хмар» визначається перш за все взаємодією янголів (білих, чорних, сірих), а також специфікою містичної (й водночас психологічної) ініціації головної героїні, яка, зробивши екзистенційний вибір, уподібнюється до янгола-охоронця. Містичне значення у романі має день осіннього рівнодення, письменниці художньо переосмислюють нічне уславлення бога Світовида уночі 23 вересня, вводять мотив ймовірної подорожі в потойбіччя – до Втраченого Раю. Аделаїда – онука-спадкоємиця воротаря Загубленого Раю – відкриває ворота між світами й ув'язнює за ними свого батька, який став уособленням зла. Д. Корній і Т. Владимирова привертають увагу читача до ряду морально-етичних проблем: взаємини батьків і дітей, вибір між добром і злом, відповідальність за свої вчинки. Містичними мотивами роману «Крила кольору хмар» є використання погляду у ролі магічного дзеркала-зброї; поглинання енергії сонця, вітру, води, блискавки задля відновлення енергії; колекціонування душ; продаж душі; вивертання душі; створення родових оберегів; відкриття воріт між світами у день осіннього рівнодення; проведення чорної меси з метою укладання угоди зі Світовидом.

Ключові слова: янгол, апокриф, містицизм, сучасна українська проза, фентезі, міфологія, психологізм, ритуал, Світовид, символ.

Формулювання проблеми. Роман Дари Корній і Тали Владимирової «Крила кольору хмар» (2015) написаний у жанрі міського фентезі й захоплює читачів непередбачуваним розвитком подій, яскравими характеристиками, художньою інтерпретацією народних вірувань українців про душу, потойбіччя, упирів та вовкулак. Авторки майстерно змоделювали художню канву роману, осердям якої є містичний простір, де взаємодіють люди та янголи (білі, чорні та сірі). Через образи янголів метафорично передається багатогранність людської особистості, боротьба та взаємодія в її душі світла та темряви. Д. Корній і Т. Владимирова привертають увагу читача до ряду морально-етичних проблем: взаємини батьків і дітей, вибір між добром і злом, відповідальність за свої вчинки. Авторки крізь призму міфологічних мотивів акцентують на необхідності розвитку в душі кожної людини емпатії та любові до ближнього. Система персонажів роману «Крила кольору хмар» націлена на висвітлення багатогранності характерів героїв через використання концептуальної метафори, що передбачає взаємодію білих, темних та сірих янголів, під масками яких криються різні типи людей. Відтак, **мета стат-**

ті полягає в розкритті семантичного коду персонажів, які асоціюються з янголами.

Аналіз досліджень. Романи та повісті Дари Корній привернули увагу А. Гурдуза, Л. Романенко, Т. Белімової, Люко Дашвар, Г. Пагутяк, О. Хвостової, О. Фетісової та інших. Однак роман «Крила кольору хмар» ще не був об'єктом окремого наукового дослідження, що зумовлює актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. В основі роману «Крила кольору хмар» лежить історія дівчини Аделаїди, яка здобуває фах психолога і водночас через матеріальну скруту працює офіціанткою у нічному клубі «Темний янгол». Події роману відбуваються в сучасному Львові і занурюють читача в атмосферу пригод, містики та боротьби з внутрішньою та зовнішньою темрявою. Головні персонажі роману є незвичайними людьми: Аделаїда, її батько Мечислав, зведена сестра Христинка, бабуся Ядвіга, Валерій Едуардович, Антон – сірі янголи, Віктор (закоханий в Аделаїду юнак) – білий янгол, Софія (мати Христинки) – чорний янгол. Колір крил постає маркером внутрішньої сутності героїв. Новаторство авторок полягає в тому, що ключовим образом роману вони зробили сірого янгола, який є

унікальним, оскільки з Біблії та апокрифічних джерел маємо відомості про світлих і темних (занепалих) янголів. Тож під назвою «сірі янголи», на нашу думку, письменниці метафорично замаскували звичайних людей, які постійно повинні робити вибір між добром і злом, шукаючи себе та відкриваючи нові істини. Письменниці запропонували художню гіпотезу появи янголів у світі людей, окреслили відмінність між ними: *«сірі янголи під час народження отримують людське тіло. Темним і світлим для того, щоб увійти у світ людей, потрібний носій. Зазвичай для світлих це людина, котра щойно померла і душа її відлетіла»* [Корній 2015, с. 262]. У такий спосіб у світ людей потрапив Віктор.

Згідно з християнською ідеологією, світлі (білі) янголи – «це духи, тобто істоти безтілесні, обдаровані розумом, волею і почуттями; за своїм розумом та своєю міццю і могутністю вони досконаліші від людини. [...] Янголи Божі постійно керують нами в житті: вони підносять молитви наші до Бога і заступаються за нас перед Ним, радіють наверненню грішників, являються людям у годину смерті, усіляко допомагають і служать нам у справі нашого спасіння» [Енциклопедичний словник символів 2015, с. 22–23.]. Отже, найчастіше у розумінні людей, янголи постають охоронцями людини, оберігають від усього злого. Нечасто слово янгол асоціюється зі злом, адже джерел, у яких згадуються темні (чорні, злі) янголи небагато. Згідно з апокрифічними легендами, колись давно деякі янголи були введені в оману самим дияволом і за це Бог прогнав їх з небес, засудив за непокору, гординю, бунт. Такі янголи втратили свої крила (тобто маркер святості, досконалості).

У романі «Крила кольору хмар» сірі янголи – це ті, які не зуміли зробити вибір між добром і злом, вони *«боязливо вирішили відсидітись у хмарах, поки арханголи з Люцифером та його військом рубалися. Тільки дещо прорахувалися. І вчасно не встигли стати під знамена переможців. [...] і світлі, і темні їх вважали зрадниками, а не просто розумними та обережними. [...] певно, скинули донизу. Лишень не в пекло. Там місце темними зайняте. Так сірі потрапили на землю»* [Корній 2015, с. 81]. Сірий колір «пов'язаний із землею та рослинністю» [Cirlot 2001, с. 56], тож місцем перебування сірих янголів земля стає не випадково. Тепер вони змушені зробити свій вибір у світі людей: або залишитися пасивними спостерігачами (сірий колір також асоціюється з «нейтральністю, егоїзмом, інертністю, байдужістю» [Cirlot, с. 54]), або ж обрати сторону добра чи зла.

У романі «Крила кольору хмар» письменниці художньо переосмислили апокрифічну легенду про перемогу світлих янголів над темними. *«Темні самовдоволено та самовпевнено кинулися в бій. Світлі заманили темних у пастку. І темні програли. А потім у всьому звинуватили сірих. Звісно, сірі перетворилися на вигнанців. Чужі для світлих, чужі для темних, викинуті небесами на землю»* [Корній 2015, с. 82–83].

Розвиток подій у романі відображає змодельовану Дарою Корній та Талою Владимировою містичну взаємодію янголів та людей у просторі сучас-

ного Львова, і в центрі уваги опиняються два типи сірих янголів: одні (Аделаїда, Ядвіга) допомагають людям, піклуються про них, інші (Мечислав, Валерій Едуардович, Антон) – використовують людей задля досягнення власних егоїстичних цілей, посилення власної могутності.

Структурно роман «Крила кольору хмар» тяжіє до жанру чарівної казки, тож головна героїня Аделаїда повинна пройти своєрідне посвячення, психологічну ініціацію – розпізнати зло і віднайти в собі ресурс для боротьби з ним. На її життєвому шляху з'являється мудрець – пан Олег (Хранитель міста Львова), він дає героїні слушні поради, розкриває ряд таємниць, пов'язаних з язичницькими ритуалами. Роль прекрасного принца виконує Віктор – білий янгол, який завжди поруч і згодом рятує Аделаїду від смерті, зрікшись своїх крил. Щодо антагоністів, то супротивниками головної героїні стають чоловічі персонажі (Валерій Едуардович, батько Мечислав), яких вона долає завдяки мужності та вірі у правильність власних вчинків, уподібнюючись до героїні-амазонки. Сюжет роману націлений на висвітлення теми духовного пробудження, просвітлення, пізнання людиною себе й свого місця у родині та суспільстві. Увівши в канву твору образ Аделаїди як сірого янгола, письменниці метафорично акцентували на непізнаності людської природи, потенційних можливостей, закладених у психіці людини, які за певних умов можуть проявитися.

На початку роману перед читачем постає маленька Аделаїда, яка полюбить слухати різні містичні оповіді, які розповідає їй бабуся Ядвіга. Вставні бувальщини створюють атмосферу загадковості, яка підсилює містицизм пригод головної героїні та прокладає місток між сучасністю та минулим. *«Інші дівчатка, сусідські, про принцес та замки воліють слухати, а її онуці страшні історії давай»* [Корній 2015, с. 13]. Бабуся Ядвіга увібрала у себе проєкцію архетипу Мудрої Старої (термін К. Г. Юнга), її розповіді про містичні події готували Аделаїду до того, що у житті є багато непізнаного та незвичайного. Зокрема, важливу роль для розкриття теми демоноборства/батькоборства відіграє бувальщина про вдову Горпину. Бабуся розповідає онуці історію про жінку, яка не змогла змиритися з втратою чоловіка, і він як закладений мрець почав приходити до неї щоночі й забирав її життєву енергію. Все ж Горпині вдалося позбутися зв'язку з демонічним коханцем, вона виконала магічний ритуал: уночі, коли прийшов мертвий чоловік, жінка, одягнена у весільне вбрання, чекала на нього разом із дітьми в кімнаті, у кожному кутку якої горіли свічки. Потім Горпина здивувала нічного гостя, повідомивши, що йде на весілля брата з сестрою, подивилася на нього крізь полум'я стрітенської свічки, і він розтанув у повітрі. В основу сюжету цієї оповіді лягли народні легенди про зустрічі жінки з упирем та вірування про обереги. Маленька Аделаїда із захопленням слухала розповідь бабусі, а коли стала дорослою, подібно до Горпини, змушена була виконати магічний ритуал, щоб врятуватися від батька Мечислава, який втратив здатність любити ближніх й став на бік зла.

Янгольська сутність головної героїні розкривається у романі поступово. Першим маркером, який засвідчує неординарність Аделаїди, є її працевлаштування у нічному клубі, що має назву «Темний янгол». Власник цього закладу – Валерій Едуардович (сірий янгол) обрав служіння темряві. У його нічному клубі серед персоналу нема випадкових людей – всі вони або наділені магічними здібностями, або ж мають дивовижні душі, якими Валерій Едуардович прагне поповнити власну колекцію.

Аделаїда влаштовується працювати офіціанткою в «Темний янгол», не підозрюючи, що її душа та родинні зв'язки зацікавили власника закладу. Попри роботу дівчина навчається в університеті, здобуваючи фах психолога, що передбачає розгадку таємниць людської психіки, її демонічної та янгольської сутності. Аделаїда, очевидно, не випадково обрала такий фах, вона володіє дивовижним даром – бачить людські душі (прекрасні й потворні), подібні до квітів, метеликів, пташок, тварин чи дивовижних істот. Янгольська сутність дівчини виявляється також у тому, що вона має тісний зв'язок зі стихіями: Аделаїда поповнює свій духовно-емоційний потенціал енергією сонця, вітру, води та блискавки, вони наділяють її могутньою силою.

Після смерті бабусі героїня виявила у собі незвичайні вміння – здатність бачити душі і потойбічних істот (упирів, перевертнів, домовиків, літавиць), деякі опікувалися нею, інші – навчали або ж зневажали. Спочатку Аделаїда експериментувала зі своїми здібностями, *«пробувала я й капості чинити, хоч і дрібні. Та вчасно зупинилася»* [Корній 2015, с. 91], усвідомивши, що це не приносить їй задоволення, є чужим її натурі. Однак згодом, коли дівчина опиняється у скрутній ситуації, саме потужна сила янгولا допомагає їй подолати могутнього ворога – Валерія Едуардовича.

Власник «Темного янгولا» має дивовижне демонічне хобі – він колекціонує душі: купує їх у нерозсудливих людей або ж вириває силою, і це дає йому усвідомлення безмежної влади, інколи він поглинає ці душі задля поповнення власних енергетичних ресурсів. Письменниці створили образ янгولا-колекціонера, який тримає душі у скляних баночках, милується їх красою та неординарністю. *«Знову вступлюся в «колекцію». Одна стіна кімнати від стелі до підлоги заставлена скляними контейнерами. А світло, яке я бачила в темряві, зовсім не підсвітка – то світяться самі «експонати». Такі собі різнокольорові маленькі смерчки, що безперервно рухаються у тісних прозорих клітках»* [Корній 2015, с. 97]. Аделаїда бачить у скляних контейнерах душі, схожі на орхідею, фіалку, троянду, пташку, змію. Багато замкнених до скляночок душ були подібні до метеликів. *«З давніх давен метелик – це символ душі й несвідомого потягу до світла [...] Гностики уявляли Янгولا Смерті у вигляді крилатої ступні, яка розчавлює метелика»* [Cirlot 2001, с. 35]. Тож сірий янгол Валерій Едуардович у цьому контексті набуває семантики Янгولا Смерті.

Аделаїда дізнається від Валерія Едуардовича, що *«це лише невелика частина колекції. Решта*

гарно захована за стіною води та міцними часовими воротами до Втраченого Раю. Як у казочці про Чаклика Невмирущого. Найцінніше знаходиться в яйці-райці. [...] Я купую душі. Це ті, хто погоджується їх продавати чи на щось обміняти, повинні спершу подумати, чи вартує тешевт аж такої ціни? Більшість дурні, бо не вірять у Божий промисел і в безсмертя душі та все сподіваються отримати щось безплатно» [Корній 2015, с. 99].

Купуючи та викрадаючи людські душі, Валерій Едуардович уподібнюється до Мефістофеля, демона-спокусника, який маніпулює людськими пристрастями та бажаннями. Цей персонаж функціонально наближений до бога Світовида, який теж вимагає жертвоприношень (але не продажу душі) заради здійснення бажання. Про нього Аделаїди розповідає Хранитель міста Львова, пан Олег. І дівчина утверджується у думці, що це – злий бог: *бо «коли просиш для когось здоров'я, мусиш віддати своє, коли просиш багатства, мусиш віддати власне, коли просиш кохання, то слід зректися власного, так? А коли ти смертельно хворий і просиш смерті для когось, то що?!»* [Корній 2015, с. 183]. Пан Олег намагається переконати Аделаїду у справедливості дій Світовида, однак спокуса здійсненням бажань за певну плату виявляє амбівалентну сутність божества: *«Ніколи ніщо просто так не дається. Хочеш отримати – плати. Завжди знайдеться купець, але...»* [Корній 2015, с. 183].

Потрапивши в полон до Валерія Едуардовича, Аделаїда не стала жертвою, вона зуміла використати свій прихований магічний потенціал і перемогла суперника, врятувала подругу Ірину, душа якої мала поповнити колекцію жорстокого янгولا, а потім випустила на волю ув'язнені в скляних посудинах душі. Аделаїда здолала Валерія Едуардовича, використавши свій погляд як магічне дзеркало, яке спрямовувало демонічну сутність янгولا проти нього самого: *«Він побачив у дзеркалі те, що заміняло йому душу, і...»* [Корній 2015, с. 107], *«те, що у нього замість душі, - видовище справді не для нервових...»* [Корній 2015, с. 108].

Після порятунку Ірини Аделаїда починає вважати себе її янголом-охоронцем й усвідомлює власне призначення: *«Відтепер я буду поряд. Слідкувати за тим, як вона росте і міцніє, оберігати від спокус...»* [Корній 2015, с. 133]. Опинившись перед вибором, Аделаїда обрала сторону добра, пройшла випробування страхом, розпачем, болем, спокусою і прийняла свою янгольську природу: *«Цікаво, чи Іра розуміє, що завдяки нашій пригоді отримала янгولا-охоронця? Правда, сірого та наразі дуже-дуже втомленого і сонного, який поки що лише вчиться використовувати власні сили. Але він доволі гарний учень, і тому з ним проблем не буде»* [Корній 2015, с. 134].

Батько Аделаїди Мечислав – сірий янгол, який став на сторону зла, забажав стати безсмертним і задля цього пожертвував життям власної матері: віддав її душу в обмін на здійснення свого бажання. Такий магічний акт можна було здійснити у ніч на 23-тє вересня, оскільки саме тоді, згідно з леген-

дою, відчиняються ворота до Втраченого Раю – загадкового й небезпечного місця, в якому здійснюються найпотаємніші бажання після відповідної містичної оплати. Воратарем Втраченого Раю спочатку є батько Мечислава, і він здійснює бажання сина: ув'язнює у Втраченому Раю душу колишньої дружини Ядвіги. Антигуманний, жорстокий вчинок Мечислава спричинив набуття ним ознак вовкулаки. І під час зустрічей з батьком Аделаїда постійно чує запах тварини-хижака, який не замаскують дорогі парфуми. Відтак, передумовою деградації Мечислава стає зроблений ним вибір, порушення морально-етичних норм. Батько Аделаїди не здатен любити нікого, окрім себе: у нього нема ані батьківських, ані синівських почуттів, жінок він використовує задля задоволення та сподіваючись народження сильного спадкоємця. Мечислав постає в романі чоловіком-маніпулятором, який заради досягнення власної мети не зупиниться ні перед чим.

Містичне значення у романі «Крила кольору хмар» має 23 вересня – день осіннього рівнодення. Згідно з народними віруваннями українців, у цей день відкриваються «небесні ворота», і всі прохання та молитви будуть почуті вищими силами. Г. Лозко вказує на тісний зв'язок осіннього рівнодення з образом бога Світовиди. «У цей день правилося всенічне славлення, подібне до Великоднього «всенічного» (як на весняне рівнодення), відбувалося всенародне причастя священним коропаєм (колопаєм), розміром у зріст людини і священним напоєм медом-сурою, який споживали з рога, промовляючи словослів'я богам» [Лозко 2023, с. 318]. У романі «Крила кольору хмар» письменниці художньо переосмислюють таке нічне уславлення Світовиди: Аделаїда вночі 23 вересня приходить до Знесінського озера, довкола якого стоять сірі та чорні янголи у чорних довгих туніках із каптурами на голові та з запаленими факелами в руках, очікуючи, коли вона (онука-спадкоємиця воротаря Загубленого Раю) відкриє ворота між світами, і вони зможуть отримати бажане в обмін на пожертву.

У романі згадується Світовидове поле і Світовидове капище, які розташовані у Львові. Про нього розповідає Аделаїді пан Олег: «Світовидове капище у формі яйця... це поле в давні часи прикрашали фігури ідолів. Цілком можливо, що саме чотириликого Світовиди, котрий, за легендою, і досі нікуди звідси не дівся. І ноцями виїздить на своєму білому, як день, коні воювати зі злими силами». [Корній 2015, с. 181]. Пан Олег, апелюючи до дохристиянських вірувань, переконує Аделаїду, що 23 вересня, у день вшанування Світовиди, «брама між світами – світом верхнім, світом нижнім та світом середнім – буде аж три дні відчинена» [Корній 2015, с. 181].

Згідно з уявленнями українців-язичників, Світовид асоціювався зі світлом, яке дає можливість бачити світ, відтак метафорично він пов'язаний з ідеєю усвідомлення, світлом свідомості, здатністю бачити справжню сутність речей. «Культ світла особливо характерний для вірувань слов'ян» [Волинєць 2003, с. 71]. Світовид – бог осіннього сонцево-

роту і «бог війни, йому доручено пильнувати, щоб на землі, у небі і в підземному царстві виконувалися священні закони добра та світла. [...] Світовид на білому коні приносить на землю світанок, воює з ворогами дня» [Войтович 2007, с. 289]. Таким чином, Світовид опосередковано пов'язаний з ідеєю вибору, здійсненого на користь добра. Вибір, який повинна зробити Аделаїда перед воротами Втраченого Раю, є її випробуванням на здатність подолати «ворогів дня» (тобто служителів зла, темряви).

Письменниці, вибудовуючи сюжет роману «Крила кольору хмар», апелювали до відомостей про богів, знайдених у результаті археологічних розкопок. Як відомо, «на території Львова археологами розкопано п'ять святилищ, пов'язаних з богами давньоукраїнського пантеону: Святотида, Білобога, Рода, Перуна, Велеса, Триглава... [...] Поблизу колишнього села Знесіння, неподалік Високого Замку, відома місцевість під назвою Світовидове поле» [Войтович 2007, с. 294].

Аделаїда потрапляє на Світовидове поле, і у цій сюжетній ситуації на неї, з одного боку, проєктується роль жриці (яка здійснює дуже складний і важливий ритуал), з іншого – вершительки людських долі, від її вибору залежить, чи залишаться неушкодженими близькі їй люди. Мечислав шантажує доньку: «*Ти відчиняєш двері, я відпускаю Інну і обіцяю не кривдити всіх тих, кого ти називаєш своїми друзями*» [Корній 2015, с. 293]. І героїня проявляє витримку та мужність і втілює в життя власний план порятунку невинних, не йдучи на компроміс зі злом.

Письменниці змоделювали колоритну картину темної меси: натовп людей у чорному одязі виголошує заклинання, прагнучи пробудити давню магічну силу: «*Мечислав починає щось бурмотіти, піднявши голову та руки долонями догори. Разом із ним у схожий транс впадають усі істоти в чорних каптурах, котрі згуртувалися довкола озера*» [Корній 2015, с. 297]. Аделаїда відчуває, «як вібрації від слів янголиної молитви чи заклинання [...] розтікаються Світовидовим полем. Вода на поверхні озера починає дрібно тремтіти, легкий вітерець закручується в смерч і котить плесом води. І все враз припиняється, як і почалося. Несподівано. Моторошна тиша стоїть над світом. Здається, навіть місяць у високості застиг в очікуванні» [Корній 2015, с. 297–298].

Аделаїда піднімає над головою ключ-флешку, янголи з факелами в руках підходять до озера впритул, і вода набуває ознак магічного дзеркала: кожен з присутніх бачить відображення власної душі: «*Такіх почвар ви навряд чи коли бачили навіть у найпотворнішому жахлику*» [Корній 2015, с. 298]. Коли стала видимою прихована духовна сутність сірих та чорних янголів, вони здійснили ритуал поєднання вогню та води: опустили факели в озеро, і вода спалахнула.

Письменниці описують темну месу на озері Світовита через потік свідомості головної героїні. Аделаїда розповідає читачеві про те, що бачить та відчуває: «*Вода в озері починає горіти. Це триває якихось десятків секунд, яскраво-пурпурне полум'я,*

здається, сягає місяця, облизуючи йому щоки своїм масним язиком. Усе припиняється так само швидко, як і починалося. Вогонь різко гасне, і замість води в озері я легко можу розгледіти напівпрозорі сірі двері. Мені здається, що, крім мене, їх ніхто не бачить, бо всі запитально дивляться на мене» [Корній 2015, с. 298].

Аделаїда повинна здійснити ритуал відкриття воріт Втраченого Раю і виконати бажання батька, допомогти йому повернути могутність та безсмертя, однак дівчина має інший план, їй вдається ввести в оману всіх янголів, що стоять навколо озера. Вона за допомогою солі із Сарматського моря (яку отримала від пана Олега) створює захисне коло навколо дверей до Втраченого Раю. Щоб стати єдиним цілим з ключем, Аделаїда зрошує його своєю кров'ю, уколовши палець на лівій руці, закликає на допомогу небо, землю, місяць і росу. *«Руки тягнуться до трави, кладу в неї ключ. Трава, мокра та холодна, враз стає теплою та м'якою. Ключ усотує в себе воду, і я відчуваю, що стаю одним цілим з ним. Він і я – одне. І зараз я – Воротар, ключниця дверей, які за мить відімкнуться. Я не знаю, що за ними, але знаю, що тільки я можу дати лад і дверям, і всьому тому янгольському безладу довкола. Земля під ногами вібрує. Я встромляю ключа в двері. Я повинна зробити те, що задумала. Мене має стати аж на два ритуали. Я виб'ю волю для бабусі. І я...помру...прихопивши з собою Мечислава. Але на батька мене таки стане. Його я мушу зупинити»* [Корній 2015, с. 300].

Аделаїда прагне перетворити душу Мечислава на Воротаря, ув'язнивши у Втраченому Раю, а душу бабусі Ядвіги випустити і назавжди запечатати ворота. Бажання дівчини здійснюється: *«Мечислав зламаною лялькою падає додола і хрипить, вигинаючись, в агонії»* [Корній 2015, с. 301], але Аделаїда відчуває страшенний біль, коли її душа покидає тіло. Водночас героїня впевнена в правильності своїх дій: *«Я не збираюсь каятися у вчиненому. Дали б шанс почати із самого початку – діяла б так само, не бачу іншого виходу»* [Корній 2015, с. 301].

Потім двері до Втраченого Раю різко відчиняються і здійснюється бажання Аделаїди: з них вилітає душа бабусі Ядвіги, натомість душа Мечислава, з'єднана з фантомом-звіром в одне ціле, зникає за воротами. Дівчина краєм ока встигає побачити *«дивні, чарівні та разом із тим страшні картинки того, що ховається за дверима Втраченого Раю»* [Корній 2015, с. 302].

Героїні не вдалося потрапити до Втраченого Раю, але вона не шкодує за цим. Двері зачинилися і зникли, а ключ перетворився на маленьку срібну пташку. Ключ – «це символ містичної таємниці або загадки, чи завдання, яке потребує особливого рішення, а також символ засобу для досягнення бажаного» [Cirlot 2001, с. 167]. У казках ключ пов'язаний зі знаннями, які можна здобути в процесі ініціації. «Срібний ключ є маркером того, чого можна досягти психологічними зусиллями» [Cirlot 2001, с. 167]. Аделаїда проходить важке психологічне випробування, тому ключ перетворюється на срібну пташку. У міфології українців птахи часто

символізують богів-деміургів або ж душі людей, тож срібна пташка – це, можливо, символ духовної сутності або ж божества (Світовида), з яким героїня уклала угоду.

На переконання Х. Керлота, існує морфологічний зв'язок між ключем і знаком Nem Ankh («Вічне Життя»), єгипетським хрестом із зубцями. «Єгипетські боги тримали цей хрест за верхівку, як ключ, під час поховальних церемоній. Таким чином, значення ключа є похідним від значення хреста, увібравши в себе архетип ключа Вічного Життя, який відкриває ворота смерті у безсмертя» [Cirlot 2001, с. 167–168]. У романі «Крила кольору хмар» ключ після закінчення ритуалу зникає, натомість про нього нагадує знак від опіку на долоні Аделаїди – *«чи то стилізований хрест, чи силует птаха, чи схематична людська постать із крилами замість рук...»* [Корній 2015, с. 306–307]. Таким чином, бачимо тісне переплетення кількох символів: ключ+хрест+птаха+янгол.

Цікавим є концепт Втраченого Раю, він суголосний з апокрифічною легендою про падіння янголів (чорних і сірих), для яких, відтак, райське життя стає недоступне (втрачене). Символічно, що головна героїня роману – сірий янгол – повинна відкрити ворота Втраченого Раю і отримати хоча б на мить до нього доступ. Таким чином, Рай перестає бути втраченим для неї, Аделаїда метафорично отримує можливість «повернення» – відновлення світлої божественної сутності в її тілі. Зробивши вибір (який було не під силу здійснити її предкам – сірим янголам), дівчина метафорично «повертає себе в Рай / повертає собі Рай», приймає рішення стати янголом-охоронцем, виконувати роль білого янгола.

Після завершення ритуалу Аделаїда втратила свідомість. Однак вона не помирає, дівчину рятує закоханий в неї білий янгол – Віктор. Її *«любий янгол із білими крилами. В очах – біль, а от у кутиках губ – полегкість»* [Корній 2015, с. 305]. Заради її порятунку він приносить жертву: зрікається своїх крил. Отже, і сірий янгол (Аделаїда), і білий (Віктор) здатні на самопожертву: вони ладні віддати найдорожче, що мають, задля порятунку близької людини. Аделаїда стала на бік добра, уподібнилась до білих янголів-охоронців, визволивши душу бабусі Ядвіги й замкнувши навіки у Втраченому Раю звироднілу душу Мечислава (мотив демоноборства).

У романі «Крила кольору хмар» утверджується ідея духовного просвітлення, прозріння, опанування власним життям, думками та діями: людина повинна вирватися з сірої буденності, подолати темряву у власній душі і стати на бік добра та самовдосконалення. Психологічно-магічна ініціація Аделаїди є метафоричним прикладом усвідомленого життєвого вибору, що надихає читача, вселяє переконання в можливість подолання найскладніших перешкод через відкриття непізаного внутрішнього потенціалу.

Образ-символ крил протягом розвитку подій у романі постає у різних ракурсах і у виразно специфіку характеру героїв. Пан Олег вказує на амбівалентність цього образу: крила *«для того, щоб літати. Вони – не визначник приналежності до того чи іншого янгольного табору»* [Корній 2015, с. 273].

Таким чином, герой акцентує на здатності власника крил метафорично піднятися над буденністю та меркантильністю, побачити справжню, духовну сутність людей.

У кольорі янгольських крил також закодовані певні духовні якості героїв. Зокрема, доброта, відповідальність, саможертвність – це маркери світогляду Віктора: його *«могутні крила були не зовсім білі, радше такі, мов кожну пір'їнку помережили тонюсінкими промінцями сонця. У тому сяйві й обличчя молодого чоловіка (якщо, звісно, про янгола так можна сказати) видавалося геть іншим»* [Корній 2015, с. 260]. Білі пір'їнки, що увібрали в себе енергію сонця – колір золота, набувають потужної магічної сили, адже золото асоціюється з божеством, просвітленням, вічною мудрістю. Однак Віктор більше ніж янгольські крила цінує Аделаїду, заради неї він віддав *«власну благодать»* [Корній 2015, с. 306], він любить її *«більше, ніж небеса»* [Корній 2015, с. 303]. Таким чином, тема кохання в романі «Крила кольору хмар» теж пов'язана з трансформацією янгола, зміною його первинної сутності.

Письменниці вдаються до інтертекстуальності, вводять у текст роману притчу про передчасно народженого метелика. Її розповідає Аделаїда пан Олег, прагнучи переконати дівчину у доцільності всіх випробувань, через які вона повинна пройти задля того, щоб внутрішньо змінитися, переродитися, отримати владу над своєю янгольською природою. Уникнення труднощів, нехтування можливістю здобути власний життєвий досвід може загальмувати розвиток особистості, і тоді крила стануть лише гарним аксесуаром, який не можна буде використати. У притчі, розказаній паном Олегом, чоловік вірить у доцільність допомоги метелику: він *«ухопив ножиці та розтяв кокон, допомагаючи Метелику народитися... І сталося те, що має статися, [...] Кокон розкрився, звільняючи крилатого невідьника. Метелик радісно затріпав крильцями, всміхаючись безжурно сонцю та гоїжій днині, однак... Його прозорі крильця були заслабкими, він ледве ними ворухився. Бо зарано народився... Він не загинув. Метелик залишився жити на розкішному бузковому куцику, але жодного разу так і не полетів. [...] Перед тим як почати літати, потрібно спочатку навчитися самотужки вибиратися через вузькі щілини. Усе завжди має відбуватися вчасно і без настійливого втручання зовні, навіть із благими намірами»* [Корній 2015, с. 266–267].

Письменниці згадують у романі «Крила кольору хмар» Кирилівську церкву, яку називають церквою янголів, оскільки в ній дуже багато неканонічних фресок, на яких зображені кольорові янголи: *«червоні, світлі, фіолетові, рожеві, бузкові, помаранчеві і... І так, сірі [...]». До цієї церкви допусти-*

ли і сірих, ту ю клепали? На хорах фреска із зображенням Творця – старий мудрий чоловік із бородою і глибоким поглядом, унизу підпис: КОСМОС. Не Бог, не Отець, не Творець, а КОСМОС. По обидва боки від нього над альтанками два янголи – світлий та сірий, які тримають у руках землю» [Корній 2015, с. 223]. Про Кирилівську церкву Аделаїди розповідає пан Олег, метафорично окреслюючи покликання дівчини: *«Тяжко бути янголом, Адо. Тобі ж довірено тримати Землю, бо Творець – він космос, йому самотужки не подужати. Тому він і створив... вас»* [Корній 2015, с. 223]. Письменниці завуальовано акцентують на відповідальності людей за їх життєвий вибір. Пан Олег привертає увагу Аделаїди до фрески «Янгол, що звиває небо», вбачаючи в ній підтвердження всемогутності янголів: *«Картина ніби натякає: янголи можуть згорнути і землю, і небо. Вони можуть усе»* [Корній 2015, с. 223].

Висновки. Отже, міфологізм роману «Крила кольору хмар» визначається перш за все взаємодією янголів (білих, чорних, сірих), а також специфікою містичної (й водночас психологічної) ініціації головної героїні. Аделаїда відкриває у собі прихований енергетичний потенціал, долає сірих янголів, які стали на бік зла – Валерія Едуардовича та власного батька, рятує невинних – сестру Христинку, подругу Ірину, енергетичну упирицю/колишню колегу Інну, відкриває ворота Втраченого Раю, зважається на самопожертву заради порятунку душі бабусі Ядвіги й усього світу від зла. Письменниці утверджують у романі ідею, що «янголом» (метафорично – відповідальною, доброю людиною) можна стати. Водночас містична природа Аделаїди містить у собі енергію борця та переможця. Не знаючи про свої здібності і походження, дівчина долає власника клубу «Темний янгол» і тепер оберігатиме не лише рідних та близьких людей, а й усе місто від зазіхань темних янголів, вовкулак, упирів та іншої нечисті. Яскравими міфологічними образами роману є білий янгол Віктор та Хранитель міста Львова пан Олег – мудрець і радник, який розкриває Аделаїді таємниці її янгольської природи, містичних локацій Львова (Світовидове поле, Світовидове озеро), розповідає про бога Світовиди, магічні ритуали та через притчі доносять до дівчини знання, які допомагають її формуванню як особистості й янгола. Містичними мотивами роману «Крила кольору хмар» є використання погляду у ролі магічного дзеркала-зброї; поглинання енергії сонця, вітру, води, блискавки задля відновлення енергії; колекціонування душ у скляних контейнерах; продаж душі; виривання душі; створення родових оберегів (Аделаїда дарує Христинці ляльку-охоронця); відкривання воріт між світами у день осіннього рівнодення; проведення чорної меси з метою укладання угоди зі Світовидом.

Література

1. Войтович В. Генеалогія богів давньої України. Рівне: Видавець Валерій Войтович, 2007. 556 с.
2. Волинець О. Критерії християнського світогляду у стародавніх віруваннях українців. *Українське Релігієзнавство*. 2003. № 27–28. С. 67–75.
3. Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
4. Лозко Г. Дочка Сварога. 2-ге вид. виправл. Миколаїв: Іліон, 2023. 440 с.
5. Корній Д. Крила кольору хмар / Дара Корній, Тала Владимірова. Харків: КСД, 2015. 320 с.

6. Book of Enoch. / Translated by R. H. Charles with a new introduction by P. Gooder. SPCK Publishing. 2015. 128 p.
7. Cirlot J. E. A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library. 2001. 451 p.

References

1. Voitovych V. (2007) Henealohiia bohiv davnoi Ukrainy [Genealogy of the gods of ancient Ukraine]. Rivne: Vydavets Valerii Voitovych. 556 s. [in Ukrainian].
2. Volynets O. (2003) Kryterii khrystyianskoho svitohliadu u starodavnikh viruvanniakh ukrainsiv [Criteria of the Christian worldview in the ancient beliefs of Ukrainians]. Ukrainske Relihiieznavstvo. № 27–28. S. 67–75 [in Ukrainian].
3. Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of symbols of Ukrainian culture] (2015) / Za zah. red. V. P. Kotsura, O.I. Potapenko, V.V. Kuibidy. 5-e vyd. Korsun-Shevchenkivskyi: FOP Havryshenko V.M. 912 s. [in Ukrainian].
4. Lozko H. (2023) Dochka Svaroha [Daughter of Svarog]. 2-he vyd. vypravl. Mykolaiv: Ilion. 440 s. [in Ukrainian].
5. Kornii D. (2015) Kryla koloru khmar [The Colour of Clouds Wings] / Dara Kornii, Tala Vladymyrova. Kharkiv: KSD. 320 s. [in Ukrainian].
6. Book of Enoch (2015) / Translated by R. H. Charles with a new introduction by P. Gooder. SPCK Publishing. 128 p. [in English].
7. Cirlot J. E. (2001). A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library. 451 p. [in English].

MYTHOLOGISM OF THE NOVEL “THE COLOUR OF CLOUDS WINGS” BY DARA KORNIY AND TALA VLADIMIROVA

Abstract. Dara Korniy and Tala Vladymyrova's novel “The Colour of Clouds Wings” (2015) captivates readers with its unpredictable development of events, vivid characters, and artistic interpretation of Ukrainian folk beliefs about the human soul, the afterlife, ghouls, and werewolves. Through the prism of mythological motifs, the authors emphasise the need to develop empathy and love for one's neighbour in the soul of every person. **The purpose** of the article is to reveal the semantic code of characters associated with angels. The colour of the wings is a marker of the inner essence of the characters. The authors' innovation lies in making the grey angel the key image of the novel, which is unique because the Bible and apocryphal sources provide information about light and dark (fallen) angels. So, under the name ‘grey angels,’ the writers metaphorically disguised ordinary people who constantly have to choose between good and evil, searching for themselves and discovering new truths. Structurally, the novel “The Colour of Clouds Wings” is a fairy tale. Hence, the main character, Adelaide, has to undergo a psychological initiation - to recognise evil and find the resources to fight it. A sage appears on her life's path – Mr. Oleg (the Guardian of the City of Lviv). Victor, a white angel, plays the role of the handsome prince, and the main character's antagonists are male characters (Valeriy Eduardovych and father Mechyslaw), whom she overcomes by being like an Amazonian heroine.

The mythologism of the novel “The Colour of Clouds Wings” is determined primarily by the interaction of angels (white, black, grey), as well as the specifics of the mystical (and at the same time psychological) initiation of the protagonist, who, having made an existential choice, and try to become to a guardian angel. The day of the autumnal equinox has a mystical significance in the novel; the writers artistically reinterpret the nightly glorification of the god Svitovyd on the night of 23 September, introducing the motif of a possible journey to the otherworld – the Lost Paradise. Adelaide, the granddaughter-heiress of the gatekeeper of the Lost Paradise, will open the gates between the worlds and imprison her father, who has become the personification of evil. D. Korniy and T. Vladimirova draw the reader's attention to several moral and ethical issues: the relationship between parents and children, the choice between good and evil, and responsibility for one's actions. The mystical motifs of the novel “The Colour of Clouds Wings” include the use of the gaze as a magical mirror-weapon; absorption of the energy of the sun, wind, water, and lightning to restore energy; collecting souls; selling souls; tearing out souls; creating ancestral amulets; opening the gates between worlds on the autumnal equinox; and holding a black mass to conclude a deal with the Svitovyd.

Keywords: angel, apocryphon, mysticism, contemporary Ukrainian prose, fantasy, mythology, psychologism, ritual, Svitovyd, symbol.

© Тиховська О., 2025 p.; © Харук А., 2025 p.

Оксана Тиховська – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Антоніна Харук – аспірантка кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; antonina.shypova@uzhnu.edu.ua ; <https://orcid.org/0009-0008-7988-2849>

Antonina Kharuk – Postgraduate of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; antonina.shypova@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0008-7988-2849>

Леся БУДНІКОВА
Ольга МАДЯР

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСОБИ У СЛОВАЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(53)

УДК 811.162.4'373.611

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).49-55](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).49-55)

Буднікова Л., Мадяр О. Лексико-семантичний спосіб творення іменників на позначення особи у словацькій та українській мовах; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті розглядається творення назв осіб у словацькій мові лексико-семантичним способом. Наводяться лексико-семантичні групи та моделі назв осіб словацької мови, утворені метафоризацією. Усі назви словацької мови зіставляються з відповідними назвами української мови.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що лексико-семантичний спосіб словотворення є одним із важливих механізмів поповнення словникового складу слов'янських мов. Він передбачає зміну значення вже існуючого слова, у результаті чого з'являється нове слово без зміни його форми. Особливо продуктивним цей спосіб є при творенні назв осіб, адже мова постійно адаптується до змін у суспільстві, відображаючи нові соціальні явища, професії, риси характеру тощо.

Метою нашої статті є порівняти творення назв осіб лексико-семантичним способом у словацькій та українській мовах. Передбачаємо розглянути назви осіб, утворені тільки метафоризацією та покласифікувати їх за словотвірними моделями. При цьому застосовується принцип опису словотвірних моделей «від назви до назви», запропонований Л.Р. Шпачук. Застосовуючи класифікацію Л.Р. Шпачук, зібраний матеріал поділяємо за сферами його використання на 5 лексико-семантичних груп: назви сфер життя і діяльності людини, назви об'єктів та предметів побуту, назви тваринного світу, назви рослинного світу, назви природних явищ і станів.

Зіставний аналіз показав, що як у словацькій, так і в українській мовах лексико-семантичні деривати утворюються на основі подібності (за зовнішністю або характером) людини з певною істотою, предметом чи рослиною, наприклад, *kocur, lišiak, varecha; баран, бик*. У словацькій та українській мовах метафоризуються назви: 1) рослин, предметів, істот, які добре відомі людині, поведки або звички яких добре вивчені людиною або відразу впадають у вічі; 2) рослин або тварин, які вирізняються своєю незвичністю, екзотичністю. Здебільшого дані назви позначають негативні риси людини, на які вказують аби людина усувала їх і більше не повторювала.

Ключові слова: спосіб словотворення, іменник, метафоризація, назва особи, модель.

Формулювання проблеми. Лексико-семантичний спосіб словотворення є одним із важливих механізмів поповнення словникового складу слов'янських мов. Він передбачає зміну значення вже існуючого слова, у результаті чого з'являється нове слово без зміни його форми. Особливо продуктивним цей спосіб є при творенні назв осіб, адже мова постійно адаптується до змін у суспільстві, відображаючи нові соціальні явища, професії, риси характеру тощо.

Аналіз досліджень. На важливість цього способу вказав ще І.І. Ковалик який зазначав, що «семантичний спосіб – це навантаження цілком новим значенням слова, яке існує в даній мові, при одночасному зберіганні здебільшого первісного значення. У результаті семантичного способу виникають омоніми, лексичні значення яких втратили зв'язок із семантикою початкового слова і не мають нічого спільного з нею» [Ковалик 1961, с. 51]. Інші мовознавці лексико-семантичний спосіб поєднують

із розширенням або звуженням первісного значення слова з процесом метафоризації та метонімізації. В.О. Горпинич, зауважує, що при лексико-семантичному способі застосовуються спеціальні словотвірні засоби, а формантом є зміна семантики [Горпинич 1999, с. 129]. Дослідниця Л.Р. Шпачук констатує, що лексико-семантичні деривати – це іменники на позначення особи, утворені на ґрунті переносних метафористичних значень твірних слів, які не тільки називають певну особу, а й характеризують її, виділяючи серед інших людей за якоюсь помітною зовнішньою або внутрішньою ознакою [Шпачук 1997, с. 4]. Л.Л. Гумецька зазначає, що переважна кількість відапелятивних особових назв в мові актів XIV – XV ст. запозичена з тваринного світу: *зубрь, лань, шашком*; від назв птахів запозичені особові назви: *ворона, горлиця*. Як засвідчує дослідниця, вони могли утворюватися від найрізноманітніших назв: рослин, предметів побутового характеру, харчів, частин тіла людини, назв людей

за родом діяльності або представників соціальних груп, переселенців з інших країн [Гумецька 1958, с. 26].

Теоретичні питання, пов'язані з лексико-семантичним способом української мови, докладно висвітлені у дисертації Л.Р. Шпачук «Лексико-семантичний спосіб творення іменників на позначення особи (на основі метафоризації)» [Шпачук 1997], в якій автор навела 607 метафоричних одиниць.

Останнім часом і у словацькому мовознавстві з'являються окремі статті, де об'єктом дослідження стають перенесені назви. Наприклад, розвідка Я. Качали «Sémantická derivácia na základe príľahlosti» [Kačala 1998], семантична деривація досліджується і в праці Ю. Фурдика «Slovenská slovotvorba» [Furdík 2004] та в праці І. Ріпки, М. Імріхової «Základy slovenskej lexikológie» [Ripka, Imrichová 2004].

Мета статті, завдання. У нашій статті порівняємо творення назв осіб лексико-семантичним способом у словацькій та українській мовах. Розглянемо назви осіб, утворені тільки метафоризацією та покласифікуємо їх за словотвірними моделями. При цьому застосовуємо принцип опису словотвірних моделей «від назви до назви», запропонований Л. Р. Шпачук. Застосовуючи класифікацію Л. Р. Шпачук [Шпачук 1997], зібраний матеріал поділяємо за сферами його використання на 5 лексико-семантичних груп:

- 1) назви сфер життя і діяльності людини;
- 2) назви об'єктів та предметів побуту;
- 3) назви тваринного світу;
- 4) назви рослинного світу;
- 5) назви природних явищ і станів.

Наводимо тільки ті словацькі назви осіб, значення яких у «Короткому словнику словацької мови» [KSSJ] кваліфікуються як переносні.

Методи та методика дослідження. Основним методом дослідження є описовий метод та його основні прийоми інвентаризації та систематизації мовних одиниць. У процесі систематизації та опису матеріалу також послідовно застосовується статистичний метод. З лінгвістичних прийомів у цій статті застосовується прийом словотвірного аналізу номінативних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Величезна роль метафори в системі номінації пов'язана з тим, що завдяки метафорі відновлюється рівновага між немотивованим, непрозорим і мотивованим, зрозумілим найменуванням. Метафора це не орнамент, не прикраса мови, так би мовити, надбудова, – метафора входить до основи основ нашого мовного мислення.

Словацьких назв осіб, утворених метафоризацією, у «Короткому словнику словацької мови» [KSSJ] позначено 190. В українській мові Л.Р. Шпачук виділила 607 таких лексем. Метафоричні назви осіб розглядаємо за лексико-семантичними групами та словотвірними моделями і порівнюємо їх у двох мовах, щоб виявити національну специфіку двох споріднених мов.

Метафоричні назви осіб у словацькій та укра-

їнській мовах лексико-семантичної групи «від назв сфер життя й діяльності людини» утворюються за такими моделями:

а) від міфонуіма до назви особи

У словнику словацької мови зафіксовано 66 назв осіб, утворених за даною моделлю. Це такі назви, як *čert* – «zlý človek, samopašné dieťa» [KSSJ], *diabol* – «zlý človek» [KSSJ], *dora* – «hlúpa žena» [KSSJ], *gašpar* – «šašo» [KSSJ], *ježibaba* – «nadávka zlej, škaredej, hašterivej (starej) žene» [KSSJ], *lucifer* – «zlý človek, lotor» [KSSJ], *megeera* – «o hašterivej žene» [KSSJ], *obor* – «velikán» [VSR], *popoluška* – «zaznávaná, odstrávaná osoba» [KSSJ], *popolvar* – «zaznávaný, naoko lenivý mládenec» [KSSJ], *satan* – «zlý človek, diabol» [VSR], *satyr* – «zmyselník» [KSSJ], *sirena* – «zvodná žena» [KSSJ], *stridža* – «o dieťaťi, dievčaťi» [KSSJ], *striga* – «nadávka zlej neprijemnej žene» [KSSJ], *strigón* – «nadávka zlému, neprijemnému mužovi» [KSSJ], *šarkan* – «zlý človek» [KSSJ], *škriatok* – «nadávka dieťaťu alebo malému človeku» [KSSJ], *trpaslík* – «človek v zrástom pripomínajúci trpaslíka» [KSSJ], *valibuk* – «silák» [KSSJ], *valihora* – «silák» [KSSJ], *valivrch* – «silák» [KSSJ], *vlkolak* – «nenásytný, chamtivý človek» [KSSJ].

Таку ж кількість подібних назв осіб Л.Р. Шпачук визначила і в українській мові: *богатыр* – «про дужу, кремезну, працювиту, відважну людину» [BTC СУМ], *богиня* – «про жінку, дівчину надзвичайної, чарівної вроди» [BTC СУМ], *велетень* – 2. «Предмет або істота, що своїми розмірами переважає інші подібні предмети або істоти, 3. Про людину, яка зробила або робить щось надзвичайне, що вимагає великих здібностей, праці, мужності, великого напруження сил», *відьма* – «Про нечепурну, розхристану або сварливу, злу жінку», *песоголовець* – 2. «Про людину, що втратила свої кращі риси і людську подобу; недолюдок, виронок», *фея* – «Про жінку, яка чарує своєю грацією, красою, яка робить добро, приносить щастя тощо», *чорт* – 3. Хто-небудь умілий, жвавий, меткий, хитрий, сміливий», *яга* – «Про злу сварливу жінку» [BTC СУМ];

б) від назви професії або роду діяльності людини до назви особи

У словнику словацької мови зафіксовано 10 назв осіб, утворених метафоризацією на основі подібності поведінки представників професій або роду діяльності: *fiškál* – «múdry alebo prefikávaný šlovek, špekulant» [KSSJ], *fidlikár* – «fušer» [KSSJ], *kat* – «mučiteľ, tyran» [KSSJ], *šarha* – «ukrutný človek» [KSSJ], *šašo* – «nevážne sa správajúci človek, pajác» [KSSJ], *tútor* «ochranca, zástanca» [KSSJ], *tútorka* – «ochrankyňa» [KSSJ], *vážen* – «muž, ktorý je vážnym niečoho» [KSSJ], *váženka* – «žena, ktorá je vážnou niečoho» [KSSJ].

В українській мові Л.Р. Шпачук зафіксувала 48 таких лексичних одиниць: *адвокат* – 2. «Про людину, що заступається за кого-небудь, захищає когось», *глашатай* – «Той хто прилюдно проголошує що-небудь і бореться за його здійснення», *клоун* – 2. «Про людину, що вдає блязня або своєю

поведінкою схожу на блазня», *комедіант* – 1. «Про людину, що своєю поведінкою, вчинками схожа на штукаря, фокусника, 2. Удавальник, лицемірик», *крамар* – 2. «Про безпринципну людину, що ради власної вигоди торгує своєю совістю, переконанням талантом», *фігляр* – 2. «Кривляка, пустун», *фокусник* – 2. «Той, хто вдається до незвичайних дій, вивертів, хитрощів», *циркач* – «Спритна людина, здатна на будь-які витівки» [BTC СУМ];

в) від біблійної назви до назви особи

У словнику словацької мови зафіксовано 15 лексем, які за подібністю зовнішності або поведінки з біблійними особами сьогодні позначають осіб у переносному значенні: *anjel* – “dobrý človek” [KSSJ], *anjeliček* – “o dieťaťi” [KSSJ], *apoštol* – “hlásateľ, šíriteľ nejakej idey” [KSSJ], *farizej* – “pokrytec” [KSSJ], *goliáš* – “silák”, *juddáš* – “zradca” [KSSJ], *kain* – “vrah” [VSR], *lazár* – “zmrzačený alebo chorý človek” [KSSJ], *madona* – “cnostná a pekná žena” [KSSJ], *rebeka* – “zlá papuľnatá žena”, *samson* – “silák” [KSSJ], *šalamún* – “múdry, vynachádzavý človek” [KSSJ].

В українській мові зафіксовано майже 20 таких назв осіб: *ангел* – 2. «Захисник або заступник; охоронець», 3. «Про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне» [BTC СУМ], *ангелятко* – «Про дівчинку або хлопчика, які відзначаються своєю красою, невинністю, ніжністю» [BTC СУМ], *йуда* – «Зрадник, запродавець» [BTC СУМ], *каїн* – «Про братовбивцю, зрадника, злочинця» [BTC СУМ], *фарисей* – «Лицемірна людина, ханжа» [BTC СУМ];

г) від назви соціального статусу до назви особи

У словацькій мові є 10 назв осіб, утворених за цією моделлю: *barón* – «človek, ktorý správa ako baron» [KSSJ], *chleboďarca* – “dobrodejný človek” [KSSJ], *otrok* – “človek celkom ovládnutý niečim, závislý od niekoho” [KSSJ], *otrokár* – “utláčateľ, tyran” [KSSJ], *plebej* – “prostý, chudobný človek” [KSSJ], *sedmoslivkár* – “bedný človek”, *stroskotanec* – “človek, ktorý všetko stratil” [KSSJ].

В українській мові Л.Р. Шпачук наводить такі назви осіб, як *вельможа*, *князь*, *хан* (утворені від назв осіб, наділених владою); *деспот*, *сампан*, *тиран* (із значенням «жорстока або свавільна людина»); *блазень*, *раб*, *холуй*, *холоп* (утворені від назв осіб низького соціального стану на основі ознак «підлабузництво, улесливість, плазування перед ким-небудь» [Шпачук 1997];

д) від назви релігійної належності до назви особи

У словацькій мові зафіксовано 10 назв осіб, утворених за даною моделлю, наприклад, *mučeníca* – «trpiteľka» [KSSJ], *mučeník* – «trpiteľ» [KSSJ], *poľán* – «bezbožný človek» [KSSJ], *svetec* – «kto vyniká spravodlivosťou, mravnosťou» [KSSJ], *svätica* – 1. «kto vyniká spravodlivosťou, mravnosťou», 2. «svätušká» [KSSJ].

В українській мові це назви осіб типу *еретик* – 2. «Людина, яка відступає від панівних чи загаль-

ноприйнятих поглядів, правил, положень», *рenegат* – 2. «Людина, яка зреклася своїх релігійних уявлень, свого віросповідання; відступник», *фанатик* – 2. «Людина, пристрасно віддана якій-небудь справі, захоплена якоюсь ідеєю» [BTC СУМ]. А назви *святенник*, *святенниця*, як зазначає Л.Р. Шпачук, утворені на основі дериватів із спільним значенням «лицемірна людина, ханжа».

е) від назви родинної належності до назви особи

У словацькій мові до таких належать лексеми типу *baba* – «zbabelec, bojazlivec, slaboch» [KSSJ], *tamka* – «staršia žena» [KSSJ], *synák* – «oslovenie chlapca» [KSSJ], *teta* – «dospela žena v oslovení deťmi» [KSSJ], *tatko* – “prezývka staršieho spolupracovníka” (майже 10 назв).

Подібні назви наявні і в українській мові. Як зауважила Л.Р. Шпачук, твірні основи, від яких вони походять, – загальноживані слова спільнослов'янського походження. При їх становленні зберігається співвіднесеність слова з особою тієї ж статі і того ж віку; емоційний компонент семантики цих слів актуалізувався і став підґрунтям для утворення дериватів на позначення особи – *брат* – 2. «Близка, своя людина; одностудець, друг», *дід* – «Убогий, безпритульний чоловік похилого віку; старець», *дочка* – 2. «Ласкаве звертання літньої людини до молодої жінки або дівчини, 3. Жінка, що тісно кровно зв'язана зі своїм народом, своєю країною», *сестра* – 3. «Ласкаве звертання до сторонньої особи жіночої статі» [Шпачук 1997, с. 17];

е) від назви істоти за віком або статтю до назви особи

Словники словацької мови фіксують 10 метафоричних назв осіб такого типу. Найуживаніші серед них: *baba* – «zbabelý, bojazlivý človek», *decko* – “o dospelom človeku, veľké dieťa”, *mláďa* – “o mladom neskúsenom človeku”, *neviniatko* – «nevinný alebo nevunu pestierajúci človek» [KSSJ]. В українській мові найуживанішими назвами осіб такого типу є *баба* – «слабкий, нерішучий, боязкий чоловік або хлопець», *дитина* – «наївна, недосвідчена людина».

Окрім того, в українській мові Л.Р. Шпачук виділяє серед даної лексико-семантичної групи ще й інші моделі, наприклад, такі як «від назв послідовників суспільно-політичних течій, ідейно-художніх напрямів і філософських учень – до назви людини», де зараховує назви осіб типу *гуманіст*, *матеріаліст*, *сентименталіст*, *скептик*, *фашист*, та модель «від назви людини з певними фізичними або психічними вадами – до назви людини» – *дебіл*, *ідіот*, *євнух*, *монстр*, *садист* [Шпачук 1997, с. 16–17].

Другу групу становлять назви осіб лексико-семантичної групи «від назв об'єктів і предметів побуту», які у словацькій та українській мовах утворюються за такими моделями:

а) від назв предметів із дерева до назви особи

У словниках словацької мови зафіксовано такі назви осіб, утворені за даною моделлю: *druk* – «nadávka hlúpemu človeku» [KSSJ], *štangľa* –

«vysoký chudý človek» [KSSJ]. В українській мові вживаються назви типу *балда, довбня, колода, пантика, пень* із значенням «нетямуща або нечула людина» [Шпачук 1997, с. 19];

б) від назви іграшки до назви особи

У словацькій мові наявні такі назви осіб, як *pajac* – «kto vtípným konaním vzbudzuje veselost» [KSSJ], *pimprlík* – «o človeku nízkého vrazu», *robot* – «človek mechanicky konajúci svoju prácu» [KSSJ]. В українській мові вживаються назви осіб типу *дзига* – 2. «Швидка в рухах, вертлява людина», *маріонетка* – 2. «Про людину, уряд і т. ін., що сліпо виконують чийсь волю», *робот* – 2. «Людина, яка діє несвідомо, автоматично» [BTC СУМ].

в) від назви кухонного начиння або предметів шиття до назви особи

У словацькій мові часто вживаються такі метафоричні назви, як *varecha* – «všetečný človek, kto sa rád mieša do cudzích vecí» [KSSJ], *šidielce, šidlo* – «vrtký, neposedný človek» [KSSJ].

В українській мові наявні назви осіб типу *шило*;

г) від назви продукту харчування до назви особи

У словнику словацької мови зафіксовані такі назви осіб, утворені за даною моделлю: *buchta* – «malá tučná žena, pohodlný, pasívna človek» [KSSJ], *buchtíčka* – «malá tučná žena» [KSSJ], *hlúb* – «nadávka sprostému človeku» [KSSJ], *kvargľa* – «nadávka pasívnemu človeku» [KSSJ], *suchár* – «suchopárny človek bez zmyslu pre humor» [KSSJ].

В українській мові назв осіб такого типу набагато більше: *глевтяк* – 2. «Повільна у рухах, неповоротка людина», *кваша* – 2. «Про нерішучу, кволу, безхарактерну людину», *кисляк* – 2. «Про в'ялу, нудну людину, що завжди скиглить, жаліється», *лемішка* – 2. «Про нерішучу, безхарактерну людину», *макуха* – 2. «Вайлувата, млява, безхарактерна людина», *пампушечка* – 2. «Товста пухля дитина або жінка», *сухар* – 2. «Худа, сухорлява людина», 3. «Бездушна, черства, педантична людина» [BTC СУМ]. Усі назви осіб утворені на основі зовнішньої подібності;

г) від назви старого, непридатного предмета або різних відходів до назви особи

У словацькій та українській мовах в основу утворення похідних даної моделі покладена ознака схожості за властивістю. У словацькій мові наявні назви осіб як *bobček* – «malé dieťa», *črep* – «o starom človeku» [KSSJ], *vechet'* – «o menej cennom človeku». В українській мові вживаються такі назви осіб, як *барахло, дрантя, мотлох* із спільним значенням «погана, негідна людина», *дрібнота* – «незначна, невлипова людина», *шушваль* – «нікчемні, мізерні люди» [Шпачук 1997, с. 18].

Назв осіб лексико-семантичної групи «від назв тваринного світу» у словнику словацької мови зафіксовано 74. В українській мові Л.Р. Шпачук збрала 153 метафоричні назви осіб такого типу. Ці назви осіб у словацькій та українській мовах утворюються за такими моделями:

а) від назви свійської тварини до назви особи

У словацькій мові зафіксовано 15 назв, які називають осіб на основі їх подібності з добре відомими свійськими тваринами. Це такі лексеми, як *barán* – «tvrdohlavý alebo hlúpy človek» [KSSJ], *baránok* – «človek miernej, nevýbojnej povahy, neviniatko» [KSSJ], *cap* – «nadávka človeku», *ciciak* – «mladý, neskúsený človek, sopliak» [KSSJ], *kocúr* – «záletný muž» [KSSJ], *mačiatko* – «o drobnej prítulnej žene», *ovečka* – «mierny, tichý človek» [KSSJ], *somar* – «hlúpy človek» [KSSJ], *somarica* – «hlúpa žena», *sviňa* – «nadávka človeku» [KSSJ], *suka* – «nadávka zlej, nemravnej žene» [KSSJ], *šteňa* – «nadávka človeku» [KSSJ], *táhuň* – «veľmi usilovný človek» [KSSJ], *teľa* – «nadávka hlúpemu človeku» [KSSJ], *žriebä* – «ihravé dieťa alebo mladý človek» [KSSJ].

В українській мові назви осіб утворюються від подібних свійських тварин: *баран* – 3. «Про нерозумну, слабодуху людину», *корова* – 2. «Про незграбну, товсту або нерозумну жінку», *осел* – 2. «Про нерозумну або вперту людину», *свиня* – 2. «Неохайна людина», *собака* – 2. «Про злу, жорстоку, недобррозичливу людину», *теля* – 2. «Про молоду, недосвідчену або неспритну людину. // Про того, хто має спокійну вдачу», *ягнятко* – 2. «Про покірну, лякливую людину» [BTC СУМ];

б) від назви дикої тварини до назви особи

Словник словацької мови фіксує 15 назв осіб, утворених за даною моделлю: *dravec* – «dravý, bezohľadný človek» [KSSJ], *dromedár* – «nadávka nešikovnému človeku», *hyena* – «bezcitný človek ťažiaci z nešťastia iných» [KSSJ], *maco* – «tučný, ťarbavý človek» [KSSJ], *medved* – «ťarbavý človek» [KSSJ], *lev* – «silný, udatný človek» [KSSJ], *levica* – «udatná žena» [KSSJ], *lišiak* – «prefíkaný človek, liška» [KSSJ], *liška* – «falošný, prešibaný človek» [KSSJ], *opica* – «nadávka žene» [KSSJ], *opičiak* – «nadávka mužovi» [KSSJ], *srnča* – «o peknom dievčati» [KSSJ], *šakal* – «chamtivý, dravý človek» [KSSJ], *šelma* – 1. «zlý, surový človek», 2. «figliar, šibal» [KSSJ], *táva* – «nadávka žene», *tigrica* – «krutá alebo príťažlivá žena» [KSSJ], *vlk* – a) «chamtivý, krutý človek», b) «skúsený námorník» [KSSJ], *zajac* – «mladý, neskúsený človek», *žirafa* – «chudý, vysoký človek» [KSSJ].

В українській мові назви осіб утворюються від подібних звірів: *ведмідь* – 2. «Про незграбну, неповоротку людину», *засць* – 2. «Безквитковий пасажир або глядач у театрі, кіно тощо», *лев* – «Про дуже хоробру, безстрашну людину. 2. Людина, яка звертає на себе увагу модним одягом, манерою тощо», *лис, лисиця* – 2. «Про хитру, лукаву людину», *мавпа* – 2. «Про людину, що сліпо наслідує чужі звички, вчинки тощо, 3. Про дуже негарну людину», *тигриця* – «Про жінку, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цього звіра», *шакал* – 2. «Жадібна, хижа людина» [BTC СУМ];

в) від назви свійського птаха до назви особи

У словнику словацької мови зафіксовано майже 10 назв, утворених на основі схожості поведінки або зовнішності людини із свійськими птахами. Це назви, як *babuľka* – «nežné oslovenie ženy» [KSSJ], *cipka* – «o mladej žene» [KSSJ], *cipocka* – «o dievčati» [KSSJ], *hus* – «hlúpa, naivná žena» [KSSJ], *husička*

– “hlúpa žena” [KSSJ], *moriak* – “nadutý človek” [KSSJ].

В українській мові також наявні подібні назви: *курча*, *курчатко* – 2. “Наївне дівча”, *півень* – 2. “Про задиркувати й запальну людину” [BTC СУМ];

з) від назви птаха до назви особи

У словацькій мові часто вживаються назви осіб, утворені за даною моделлю: *holiča* – “nahé alebo nedostatočne oblečené dieťa” [KSSJ], *holubička* – “nežné oslovenie ženy” [KSSJ], *holúbätko* – “nežné oslovenie dieťaťa, ženy” [KSSJ], *lastovička* – “o mladej peknej žene” [KSSJ], *lastovienka* – “oslovenie ženy” [KSSJ], *páva* – “pyšná žena” [KSSJ], *pávica* – “pyšná žena” [KSSJ], *prepelica* – “mladá vrtká žena alebo dievča” [KSSJ], *sokol* – “smelý, statný junák” [KSSJ], *sova* – “mrzutý človek (obyč. nadávka žene)” [KSSJ], *sovička* – “nadávka žene” [KSSJ], *trasorítka* – a) “nesmelý človek, bojko”, b) “afektovaná alebo parádová žena” [KSSJ], *vtáček* – “prefikanec” [KSSJ], *vták* – “prefikanec, huncút” [KSSJ].

В українській мові Л. Р. Шпачук виділяє подібні лексеми: *горлиця* – 2. «Ласкаве звертання до дівчат та жінок», *орел* – 3. «Про сильну, мужню людину», *пав* – «Горда, пихата людина. // Жінка з гордовитою і плавною поставою», *павуга* – 2 «Той, хто не має власної думки і повторює чужі слова», *сокіл* – 3. «Юнак або чоловік, який відзначається красою, сміливістю, молодечеством», *сорока* – 2. «Про надмірно балакучу людину (переважно жінку)» [BTC СУМ];

г) від назви плазуна до назви особи

«Короткий словник словацької мови» фіксує 10 назв осіб, утворених за даною моделлю: *červíček*, *červík*, *červíček* – “úbohý človek” [KSSJ], *had* – “falošný človek” [KSSJ], *háďa* – “o dieťaťi” [KSSJ], *chameleón* – “človek menajúci svoje názory podľa okolností” [KSSJ], *jašterica* – a) “falošná, zlomyselná žena”, b) “vrtká žena” [KSSJ], *zmija* – “falošný človek, zradca” [KSSJ].

В українській мові наявні назви осіб типу *гадюка* – 2. «Про злу, підступну людину», *гадючення* – 2. «Про злу підступну молоду людину», *змія* – 3. «Про злу, підступну людину. // Про хитрого ворога», *плазун* – 2. «Той, хто по-рабському схиляється перед ким-небудь, догоджає комусь, принижується, вислужується перед кимсь», *хамелеон* – 2. «Безпринципна людина, яка залежно від обставин часто змінює свої погляди, думки, уподобання» [BTC СУМ];

д) від назви водної істоти до назви особи

У словнику словацької мови зафіксовано 6 таких назв осіб: *mäčkýš* – «slaboch» [KSSJ], *pulec* – “malé dieťa”, *štuka* – “nečakane iniciatívny, kritický, úspešný človek” [KSSJ], *úhor* – “úlisný človek” [KSSJ], *žaba*, *žabča*, *žabka* – “nedospelé dievča” [KSSJ], *žralok* – “nenásytný, bezohľadný človek” [KSSJ], *žubrienka* – “o malom dieťaťi, dievčati” [KSSJ].

В українській мові найуживанішими назвами осіб, утвореними за подібністю з рибами, є, *кит* – 2. “Про особу, що відіграє дуже важливу роль у якій-небудь галузі, сфері діяльності”, *тараня* – 2. “Про худу, високу людину” [BTC СУМ].

е) від назви комахи до назви особи

У словацькій мові найчастіше вживаються назви осіб, утворені за зовнішньою подібністю або поведінкою з комахами: *bľša* – “niečo drobné” [KSSJ], *bzdocha* – “nadávka zapáchajúcemu človeku” [KSSJ], *hnida* – “bezvýznamný alebo príživnícky človek” [KSSJ], *pavúk* – “priživník, koristník” [KSSJ], *sršeň* – “popudlivý človek” [KSSJ], *trúd* – “leňoch, povaľáč, príživník” [KSSJ].

В українській мові вживаються подібні назви осіб, як *гнида* – 2. «Уживається як лайливе слово», *трутень* – 2. «Людина, що живе за чужий рахунок, чужою працею; нероба, паразит» [BTC СУМ].

Метафоричні назви осіб лексико-семантичної групи «від назв рослинного світу» утворюються за такими моделями:

а) від загальноуживаної назви рослини до назви особи

У словацькій мові часто вживаються назви осіб, утворені за даною моделлю, такі як *chren* – «ťuťmák, hlupák» [KSSJ], *mrkva* – “nadávka neschopnému človeku” [KSSJ], *púpä* – 2. “o dieťaťi”, 3. “o dospievajúcom dievčati” [VSRS], *púpätko* – 2. “o dieťaťi”, 3. “o dospievajúcom dievčati” [KSSJ].

В українській мові найуживанішими назвами є *жовтяк* – 2. “Про худу, виснажену хвору людину, яка має бліде з жовтизною обличчя”, *лопух* – 2. “Про некмітливую людину; простак, роззява”, *печериця* – 2. “Стара, зморщена або товста й присадкувата людина”, *реп'ях* – 3. “Про причіпливу людину”, утворені на основі зовнішньої схожості (подібності) денотатів [Шпачук 1997, с. 20];

б) від назви екзотичної рослини до назви особи

Словник словацької мови фіксує метафоричні назви осіб типу *citlivka* – “precitlivená osoba” [KSSJ], *fialka* – “morálne pochybná osoba” [KSSJ], *timóza* – “citlivá osoba” [KSSJ].

В українській мові вживаються такі лексеми, як *лілія* – «Про кого- чи що-небудь, кольором або ніжністю схоже на квітку цієї рослини», *мімоза* – 2. «Про вразливу, недоторкану людину», *нарцис* – 2. «Про самозакоханого чоловіка, юнака, що милується собою» [BTC СУМ], в обох мовах означає закоханих у себе людей.

Назв осіб лексико-семантичної групи від назв природних явищ та станів у словацькій мові небагато. Словник словацької мови фіксує назви *hviezda* – “vynikajúci a populárny umelec, športovec” [KSSJ], *lúmen* – “kto vyniká bystrosťou” [KSSJ], *stálica* – “umelec so stálou vysokou výkonnosťou a popularitou” [KSSJ].

В українській мові наявні назви осіб типу *зірка*, *зоря*, *світло* із значенням “дуже видатна, прославлена в якій-небудь сфері діяльності людина”. До слів цієї групи належать також і іменники типу *сльота* – 2. “Набридлива, надокучлива людина” і *твань* – 3. “Про розпусну або мерзенну, підлу людину чи середовище з таких людей” [BTC СУМ] із виразною пейоративною оцінкою [Шпачук 1997, с. 21].

Висновки. Отже, як у словацькій, так і в українській мовах лексико-семантичні деривати

утворюються на основі подібності (за зовнішністю або характером) людини з певною істотою, предметом чи рослиною, наприклад, *kocur*, *lišiak*, *varecha*; *баран*, *бик*. У словацькій та українській мовах метафоризуються назви: 1) рослин, предметів, істот, які добре відомі людині, поведки або звички яких добре вивчені людиною або відразу впадають у вічі; 2) рослин або тварин, які вирізняються своєю незвичністю, екзотичністю. Здебільшого ці назви позначають негативні вчинки людини, на які вказують, аби людина усувала їх і більше не повторювала. Також у деяких випад-

ках і в словацькій, і в українській мовах одна назва має по два метафоричні значення. Відмінність між словацькою та українською мовами полягає в тому, що дуже часто в українській мові та сама назва вживається для називання і особи чоловічої статі, і особи жіночої статі, наприклад *в'язень своїх мрій*, а у словацькій мові для кожної особи існує окрема назва: *tutor*, *tutorka*, *väzeň*, *väzenka*, *strídža*, *striga*, *srigôň*. Ті назви, які метафоризуються у словацькій мові, не завжди метафоризуються в українській мові, наприклад *mrkva* – “nadávka neschopnému človeku” [KSSJ].

Література

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Посібник для студентів філологічної спеціальності. Київ: Вища школа, 1999. 208 с.
2. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
3. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 84 с.
4. Шпачук Л.Р. Лексико-семантичний спосіб творення іменників на позначення особи (на основі метафоризації): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Кривий Ріг, 1997. 22 с.
5. Furdík J. Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Prešov, Nauka 2004. 201 s.
6. Ripka I., Imrichová, M. Základy slovenskej lexikológie. Prešov 2004. 155 s.
7. Kačala J. Sémantická derivácia na základe príľahlosti. Slovenská reč, 63, 1998, č. 2, s. 65–75.

Джерела

ВТС СУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. 3 vyd. Bratislava: Veda SAV, 1997. 944 s.

References

1. Horpynych V.O. (1999) Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfonologia: Posibnyk dla studentiv filolohichnoji specialnosti [Modern Ukrainian Literary Language. Morphology. Word Formation. Morphophonology: A Handbook for Students of Philological Specialties]. Kyiv: Vyshcha shkola. 208 s. [in Ukrainian]
2. Humetska L.L. (1958) Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st. [An Essay on the Word Formation System of the Ukrainian Legal Language of the 14th–15th Centuries]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. 298 s. [in Ukrainian]
3. Kovalyk I.I. (1961) Vchennia pro slovotvir [The Theory of Word Formation]. Lviv: Vy-vo Lviv. un-tu. 84 s. [in Ukrainian]
4. Shpachuk L.R. (1997) Leksyko-semantychnyi sposib tvorennia imennykiv na poznachennia osoby (na osnovi metaforyzatsii): Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [Lexico-Semantic Way of Creating Nouns Denoting a Person (Based on Metaphorization): Abstract of the Dissertation... Candidate of Philological Sciences]. Kryvyi Rih. 22 s. [in Ukrainian]
5. Furdík J. (2004) Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia) [Slovak Word Formation (Theory, Description, Exercises)]. Prešov: Nauka. 201 s. [in Slovak]
6. Ripka I., Imrichová M. (2004) Základy slovenskej lexikológie. [Basics of Slovak Lexicology]. Prešov. 155 s. [in Slovak]
7. Kačala J. Sémantická derivácia na základe príľahlosti [Semantic Derivation Based on Adjacency]. Slovenská reč, 63, 1998, č. 2, S. 65–75 [in Slovak]

Sources

VTS SUM – Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv – Irpin: VTF Perun, 2001. 1440 s. [in Ukrainian].
KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka [Short Dictionary of the Slovak Language]. 3 vyd. Bratislava: Veda SAV, 1997. 944 s. [in Slovak].

LEXICAL AND SEMANTIC METHOD OF NOUN FORMATION FOR THE DESIGNATION OF PERSONS IN SLOVAK AND UKRAINIAN

Abstract. The article discusses the creation of personal names in Slovak using the lexical and semantic method. It presents the lexical and semantic groups and models of personal names in the Slovak language formed through metaphorization. All Slovak names are compared with their corresponding names in Ukrainian language.

The relevance of the study is determined by the fact that the lexical and semantic method of word formation is one of the important mechanisms for enriching the vocabulary of Slavic languages. It involves changing the meaning of an already existing word, resulting in a new word without altering its form. This method is especially productive in the formation of personal names, as language constantly adapts to changes in society, reflecting new social phenomena, professions, character traits, etc.

The aim of this article is to compare the creation of personal names using the lexical and semantic method in Slovak and Ukrainian. It examines personal names formed solely through metaphorization and classifies them according to word-formation models. The principle of describing word-formation models "from name to name," proposed by L.R. Shpachuk, is applied. Using Shpachuk's classification, the collected material is divided into 5 lexical and semantic groups based on the areas of their usage: names of spheres of human life and activity, names of objects and household items, names of animals, names of plants, and names of natural phenomena and states.

The contrastive analysis shows that in both Slovak and Ukrainian languages, lexical and semantic derivatives are formed on the base of similarity (in appearance or character) of a person to a certain being, object, or plant. For example, *kocur*, *lišiak*, *varecha*; *баран*, *бик*. In both languages, names are metaphorized from: 1) plants, objects, or beings whose habits or characteristics are well known to humans or immediately noticeable; 2) plants or animals that stand out due to their unusualness or exoticism. These names mostly denote negative traits of a person, highlighting them so that the person would remove them and not repeat them.

Keywords: method of word-formation, noun, metaphorization, personal name, model.

© Буднікова Л., 2025 р., © Мадяр О., 2025 р.

Лєся Буднікова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; lesya.budnikova@uznnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

Lesia Budnikova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Filology Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; lesya.budnikova@uznnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

Ольга Мадяр – кандидат філологічних наук, доцент Інституту центральноєвропейських студій Пряшівського університету, Пряшів, Словаччина; olha.madyar@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9795-4182>

Olha Madyar – Candidate of Philology, Associate Professor at the Institute of Central European Studies, Prešov University, Prešov, Slovakia; olha.madyar@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9795-4182>

ЛІТЕРАТУРНО-ХОДОЖНІЙ АНТРОПОНІМІКОН РОМАНУ «АМАДОКА» СОФІЇ АНДРУХОВИЧ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53) 2025

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).56-62](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).56-62)

Вегеш А. Літературно-художній антропонімікон роману «Амадока» Софії Андрухович; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Сьогодні ономасти активно вивчають власні імена в художніх творах сучасних авторів. Відомо, що майстри слова стараються вибирати найменування персонажів так, щоб вони якнайповніше розкривали характер, стиль життя, зовнішність, щоб працювали на формування образу. Наша стаття присвячена дослідженню власних назв героїв із роману «Амадока» Софії Андрухович. Визначено виражальні можливості літературно-художніх антропонімів, їх характеристичний потенціал.

Мета – проаналізувати літературно-художній антропонімікон роману «Амадока» С. Андрухович. Наше завдання – довести, що літературно-художні антропоніми роману «Амадока» виконують низку функцій, а найпоширенішим засобом реалізації інформаційно-оцінної функції є внутрішня форма оніма.

Доведено, що літературно-художні антропоніми роману «Амадока» характеризують героїв за національною ознакою, тому ціла низка імен та прізвищ зараховано до відповідної антропосистеми. Інформаційно-оцінна характеристика закладена в іменах і прізвищах героїв. Доонімна семантика найменувань головних героїв спрацьовує в тексті, авторська характеристика сприяє розкриттю цієї інформації. З'ясовано, що літературно-художні антропоніми мають потужний заряд, який характеризує героїв, сприяє формуванню образів. Авторка часто використовує розмовні здрібніло-пестливі або згрублі варіанти імен, що вказує на її ставлення до персонажів. Значну увагу письменниці приділила хронологічно значущим літературно-художнім антропонімам, які є маячками конкретного часового відрізка.

Отже, питома українська лексика та регіональний антропонімікон є основною базою для творення літературно-художніх антропонімів роману «Амадока» Софії Андрухович. Власні назви героїв відповідають місцю та часові, етнічній кваліфікації, несуть важливу інформацію. С. Андрухович не просто повертає пам'ять людей, вона збирає забуті імена, а ті, що відомі, наповнює новим змістом. Вона розкриває секрети чарівності оніма в романі, заставляє його працювати на сюжет, композицію, жанр. Проведене дослідження дає право стверджувати, що серед широкого спектру виражальних засобів у художніх творах важливе місце належить літературним онімам.

Ключові слова: Софії Андрухович, апелятив, доонімна семантика, ім'я, літературно-художній антропонім, прізвище, характеристика.

Формулювання проблеми. Твори сучасних письменників приваблюють оригінальними заголовками, цікавими сюжетними лініями, а також вдалими назвами героїв. Кожне найменування персонажа вибирається автором так, щоб воно якнайповніше розкривало характер, стиль життя, зовнішність, щоб працювало на формування образу, тому особливу увагу звертають майстри слова на літературно-художні антропоніми. «І чим талановитіший, чим глибший письменник, тим більше його захоплює робота з власними назвами – їх адекватний добір чи створення власних онімичних неологізмів. Поле для асоціацій, встановлення явних чи, навпаки, прихованих зв'язків і з іншими власними назвами твору (онімний простір), з онімами інших своїх чи чужих творів, – у цій сфері не знає меж» [Карпенко 2008, с. 62]. Власні назви персонажів є мовними одиницями, які характеризують денотатів і відображають особливості стилю письменника. Ономатворчість Софії Андрухович ще не була предметом спеціального наукового розгляду, тому наше дослідження є актуальним, оскільки літературно-художні антропоніми несуть національно-культурну інформацію, суттєво доповнюють загальні уявлення про антропоніми як базові складники онімної системи.

Аналіз досліджень. Ономасти все частіше звертають увагу на назви героїв художніх творів сучасних авторів. Літературно-художні антропоні-

міка сьогодні має чимало досліджень як теоретичного плану (Ю. Карпенко, Л. Белей, Н. Колесник, Г. Лукаш, М. Торчинський та ін.), так і практичного (Е. Боева, Н. Бербер, Т. Гриценко, Л. Кричун, Т. Крупеньова, О. Лавер, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколоздра-Шепітко, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.) Науковці доводять, що імена стають вагомими, вони працюють на художній текст. Яскравим феноменом світового рівня є нині українська жіноча проза. Вона представлена відомими іменами: М. Матіос, О. Забужко, М. Гримич, Л. Таран, Р. Харчук, І. Роздобудько, Г. Пагутяк та ін. Науковці активно досліджують назви героїв творів сучасних письменниць (Д. Козловська, О. Сколоздра-Шепітко, І. Скорук, З. Бакум, Н. Бербер, К. Мисик, К. Мороз та ін.).

Ми також досліджували роль літературних антропонімів у романах М. Матіос, І. Роздобудько, М. Гримич, Л. Підгірної, Н. Дурунди. Цікаві своїм наповненням є назви героїв роману «Амадока» С. Андрухович, що й привернуло нашу увагу.

Мета – проаналізувати літературно-художній антропонімікон роману «Амадока» С. Андрухович. Наше завдання – довести, що літературно-художні антропоніми роману «Амадока» виконують низку функцій, а найпоширенішим засобом реалізації інформаційно-оцінної функції є внутрішня форма оніма.

Методи та методика дослідження. У роботі використано описовий метод і основні його прийоми: спостереження, інтерпретація та узагальнення, що дозволяє виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви; контекстуально-інтерпретаційний метод застосовано для визначення конотативного навантаження літературно-художніх антропонімів; дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінну інформацію в семантичній структурі онімів; метод етимологічного аналізу сприяє з'ясуванню доантропонімної семантики власних назв.

Виклад основного матеріалу. «Амадока» Софії Андрухович нагадує «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко. В обидвох романах молоде покоління збирає інформацію з фотографій, споминів, архівних матеріалів, складає частинки, фрагменти, повертає пам'ять, творить себе. Виклад інформації теж подібний: принаймні такі ж величезні речення. І як не парадоксально, тут минуле має владу над майбутнім, а людина бореться за право бути собою. Такі ж мотиви прочитуються в романі В. Луцка «Стріла амура калібром 7, 62», М. Матіос «Жінці можна довіряти» та в багатьох інших.

Роман «Амадока» Софії Андрухович найперше привернув увагу читачів загадковою назвою, подіями, які відбуваються в різних часових площинах, героями та їхніми найменуваннями. «Амадока» – роман... про те, як нас формує пам'ять про пережиті нашими предками, усі їхні досвіди – травматичні і щасливі – назавжди з нами. Навіть якщо ми нічого про це не знаємо чи не хочемо знати» [Толокольнікова]. Але одночасно його поява викликала дискусії.

Найперше читачі і критики неоднозначно сприйняли головну героїню Роману. Хто вона: брехлива самозванка чи добра і пристрасна жінка? Головна героїня Романа (Рома) працює в Архіві. Архів – місце, яке зберігає пам'ять, тому символічним є вид заняття героїні. «Софія Андрухович ніби досліджує, на що і як може піти людина заради різноманітних сильних почуттів, бажань і дій – кохання, прагнення володіти, колекціонування, визволення, дослідження та інших» [Коцарев]. «Отже, перед нами роман про пам'ять і безпам'ятство, і в центрі оповіді «архівна дівчина» Романа. Її професія – відновлювати минуле зі шматків, зі сміття, збирати з кусочків, з чужих історій (вона дуже любить вислуховувати чужі історії і вміє це робити). Місце дії – музей-архів літератури і мистецтва... Архів, до слова, з'являється на перших сторінках роману, відразу після пильних описів води – і він, сирий і холодний, точно так само покликаний нагадати про мертву воду забуття» [Булкіна].

Героїня Романія, як і будь-яка людина, має хороші і погані риси. Її колега Коротулька Саша повідомляє Богданові, що Романа «добра, мила й розумна, ми з нею ніколи не сварилися; щоправда, не раз траплялося, що мене бенतेжили її мовчанка і пильний погляд: навіть коли вона дивиться на мене, у мене виникає відчуття, ніби її погляд спрямований крізь мене; не знаю, як це пояснити, але

вона завжди приходить на допомогу» [Андрухович 2022, с. 782–783]. Хорошої думки про неї директорка Архіву: «Вона добре виконує свої обов'язки. Вона фахівець. Вона чуйна й уважна до відвідувачів, і я постійно отримую схвальні відгуки на її адресу» [Андрухович, 2022, с. 785]. Добре слово за неї говорила Антоніна Борецька: «вона ніжна й уважна, як цікаво з нею розмовляти, як смачно вона куховарить, як старанно прибирає...» [Андрухович 2022, с. 793]. Зовсім інакшої думки про Роману сусіди Борецьких («Коли Тоня привела її до мене знайомитися, цю мовчазну й усміхнену аферистку, цього вовчка, цю вершинну гніль, я побачила її наскрізь...» [Андрухович 2022, с. 793]). Професор у студії буде звинувачувати Роману в усіх своїх бідах: «Чесно кажучи, я довірився цій особі і впустив її до свого дому. Вона втерлась мені в довіру. Вона ввійшла мені в середину. Вона знищила мій світ» [Андрухович 2022, с. 807]. До кінця роману Романа залишатиметься загадкою. Вона пройде шлях баби Уляни, житиме з чоловіком з іншого світу [Петренко]. Рідкісне ім'я має героїня, походить воно з латинської мови і означає 'римлянка' [Трійняк 2005, с. 316]. Як відомо, Рим – одне з найдавніших міст світу, «вічне місто». Цікавим є той факт, що давно нема Римської імперії, латина стала мертвою мовою, а місто, як і ім'я, функціонують, залишилися в пам'яті людей. У романі «Амадока» все пов'язано з пам'яттю.

На роботі Романа знайомиться зі справжнім Богданом Криводяком, який приніс чотири валізи старих фотографій із сімейного архіву («Чоловіка звали Богданом. Говорив він упевнено, твердо і гарно, а сам був серйозний і самозамилуваний, добре одягнений і пристойний. ...Чарівний тип. Романі такі ніколи не подобались» [Андрухович 2022, с. 38]). Через Богдана вона познайомиться і з батьком, Професором («Як вас, до речі, звати? Як ваше ім'я? – Романа, – усміхнулася Романа, показуючи, що не образилась. – Криводяк, – чоловік знову простягнув долоню, і Романа потисла її, поглянувши йому в очі. – Професор Криводяк, пластичний хірург, – додав він, не здогадавшись назвати власного імені» [Андрухович 2022, с. 58]). Розповіді про родину Криводяків, світлина, артефакти докорінно змінюють плін життя Романи. Рецензентка К. Толокольнікова вважає, що стиль роману і оповідачка Романа є мінливими, але «кожна людина щомиті страждає від власної роздробленості, неможливості побачити й скласти усі частинки власного пазла» [Толокольнікова].

Романа пояснює бійцеві, який втратив пам'ять, став невпізнаним через війну, що він її чоловік: «Ти – Богдан Криводяк. Ти народився в маленькому містечку на Західній Україні. У тебе складні стосунки з родиною. Ти археолог. Ти знаєшся на бароко і рококо. Ти був на війні, на сході. Ти пережив таке, що рідко хто переживає. Ти мало не загинув. Ти втратив пам'ять. Але ти живий і ти в безпеці. Ти в себе вдома. Ти зі мною. Я – твоя дружина Романа. Все добре, маленький хлопчику. Іди сюди» [Андрухович 2022, с. 186]. Вона постійно нагадує чоловікові, що впізнала його за вустами. Романа витрачає на опе-

рації чоловіка всі свої кошти, терпить знущання, побиття. Вона в нестерпних умовах формує себе і одночасно створює нового Богдана. Тепер він – тільки її. Ім'я Богдан має прозору етимологію – ‘богом даний’, ‘божий дар’ [Трійняк 2005, с. 50]. Звичайна жінка **Романа** пише **роман** свого життя. Вона автор, вона творець, у її руках опинилася людина, якою можна маніпулювати. Але невідомо, що б чекало на Богдана, якби не наполегливість, витримка та бажання Романи. Саме вона повертала його до життя, вчила говорити, згадувати, давала віру і силу. Богдан хоче згадати, що Романа його дружина, він розуміє, що вона його знайшла: *«Вона витягла мене з того світу, Вона пододала гравітацію нейтронної зорі. Вона все про мене знає. Вона розповідає мені про мене. Вона повертає мені пам'ять. Вона дає мені відображення»* [Андрухович 2022, с. 442]. Її чоловік – *«це її власне чудовисько»*. Незвична пара притягувала увагу багатьох людей (*«Сила людей звернула свою увагу на химерну парочку. – Жінка доволі звичайна, зате чоловік – як із фільму жахів. Ну й чудовисько!»*) [Андрухович 2022, с. 789]. Професор Криводяк називає Богдана злочинцем: *«...цей самозванець, який видає себе за мого сина – небезпечний і божевільний»* [Андрухович 2022, с. 807]. Коротулька Саша пригадує, що Богдан-Віктор *«був нетутешнім»*, *«його російська була незвичною, а українською він зовсім не вмів говорити»*, *«приїхав звідкілясь зі сходу»*. Дивним було те, що він поведінкою нагадував військового, а вивчав листи Петрова.

Романа, словами журналістки Лани Лялюк, повідомляє Богданові, що він справжній герой: *«Символ незламності, жертвовності й перемоги. А я – символ терпіння, віри і... теж жертвовності, здається. А ми разом – символ любови й самого життя, які долають смерть і війну і роблять людину вільною»* [Андрухович 2022, с. 799]. Лікар-психіатр Емілія Слонова, *«була люта, наче вовчиця, котрій відібрали малих»*, бо від неї так само забирала Романа-пацієнта. У студії перед аудиторією вона звинуватить Роману в тому, що вона від Богдана вкрала його минуле: *«Невинне дитя. Чистий аркуш. Табула rasa. Що ви з ним зробили?»* [Андрухович 2022, с. 809]. Історія повторюється, як було з Уляною і Пінхасом (*«...двоє цих людей ніколи раніше не зустрічалися і не були знайомими. Що вони з різних історій. Що вони віддалені одне від одного, як Схід і Захід. Що вони відірвані й відмежовані. Що вони розмовляють різними мовами»*) [Андрухович 2022, с. 809]. Але саме в цей час чоловік підтримує Роману, *«протягає руку і схрепчує свої пальці з пальцями дружини... І тільки долоня її чоловіка, його доторк пов'язує з реальністю»* [Андрухович 2022, с. 810].

С. Андрухович порівнює Богдана з Мінотавром, який хоче вирватися з лабіринту безпам'ятства. Навіть дізнавшись правду про себе, вирвавшись із полону нерозуміння, Богдан-Віктор не покидає свою дружину (*«Пригадай, як ми вийшли на світло після блукань у лабіринтах забуття. Це Мінотавр був приречений до вічного блукання, – говорив Чо-*

ловік. – Чудовисько, яке не могло відповісти собі на запитання, ким воно є: людиною чи биком. Але ми знаємо, хто ми такі, правда, Романо? Нам це точно відомо. Ти – моя дружина. Я – твій чоловік») [Андрухович 2022, с. 815]. Повернена пам'ять викликала обурення і бажання вбити жінку, яка дала йому чуже ім'я і чужу історію (*«І ця жінка, яка свідомо і цілеспрямовано коїла над ним свою наругу, жінка, яка використала його дитячу беззахисність, яка скористалася глибоким сном його хворого, зраненого, майже мертвого мозку – врешті пробудила в ньому віру у вигадану нею історію і викликала справжні, невігдані почуття до себе самої. Він полюбив її по-справжньому. Він не міг жити без неї»*) [Андрухович 2022, с. 820]. Виявляється, що назвали його на честь Віктора Петрова, так просив дід, який зачитувався листами Петрова. Саме на кладовищі Віктор офіційно знайомиться з Романою, а вона вперше звернеться *«до нього по-справжньому: дуже присмно, Вікторе. У вас хороше ім'я. Говорить само за себе. Як і ваше, сказав Чоловік»* [Андрухович 2022, с. 823]. Ім'я Віктор (*‘переможець’*) [Трійняк 2005, с. 67]) має потужний інформаційний вміст. Віктор отримує перемогу над смертю, безпам'ятством, виривається на волю. Тетяна Петренко вважає, що Романа просто хотіла вписатися в довідки, тому вигадала свою історію з Богданом: *«Сіра мишка з холодного архіву, може, вона теж просто хотіла вписатися в цей публічний світ з тисячами лайків під фото й словами підтримки від незнайомих людей»* [Петренко]. Героїня сіра і непомітна, але має вона мала хороші наміри, хоч і обплетені обманом. В імені героїні є апелятив *роман*. Знаходимо дефініції до слова *роман*: *«1. Великий за розміром і складний за будовою прозовий твір художньої літератури, в якому широко охоплено життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів і т. ін. 2. Любовні стосунки, зв'язки між чоловіком і жінкою»* [ВТССУМ 2005, с. 1274]. Саме Романі довірила авторка вести оповідь, укладати роман-сагу, формувати Богдана. **Романа пише роман, а Богдан даний їй Богом.**

Значний характеристичний потенціал заклала авторка в імена та прізвища багатьох персонажів. Привертає увагу незвичне прізвище Криводяк. Матвія Криводяка критикує і хвалить ворог-кат Красовський: *«Матвій Криводяк – безперечно, зрадник, диверсант і бандит, націоналістський виронок. Що такі люди заслуговують щонайменше на розстріл. Що він служив нацистським загарбникам і впродовж довгих років докладав усіх зусиль, щоб шкодити Радянському Союзу і зраджувати власний народ. Це, мовляв, людина надприродного розуму й талантів – і тим більша ганьба йому, що застосовував їх у настільки нищій спосіб. – Але чого сподіватися від людини, яка з юних літ мріяла пов'язати своє життя з греко-католицькою релігією...»* [Андрухович 2022, с. 79]. Уляна не могла відчитати ні симпатії, ні антипатії, ні гніву, ні ніжності в поведінці Матвія (*«Сказати, що він був доброю людиною, вона не могла б. Хоча й поганим також*

його не назвала б» [Андрухович 2022, с. 333]). Як син священника, він говорив із Господом, розумів, що буде так, як Бог дасть. Він готувався стати капеланом, мав дозвіл, але війна все розрушила, священник і повстанець буде закатований у концентраційному таборі поблизу Норильська. Його поважали бійці УПА («...добре, що маємо капелана, який може висповідати, і причастити, і посвятити їжу, і застрелити ворога, який у тебе цілиться. А якщо не встигне його застрелити, то потім зможе тебе відспівати» [Андрухович 2022, с. 334]). Матвій захищав євреїв і поляків, його побратими не завжди схвалювали це («Бог пробає вбивства з необхідності, бо він розуміє їхню мету, і тільки ти один – впертий, як мул, і м'який, як жіноча сідниця, і саме через тебе нас або німці порішать, або ті самі поляки з жидами, яких ти захищаєш!» [Андрухович 2022, с. 404]). Неабиякий характеристичний заряд таїть у собі прізвище Криводяк, яке, ймовірно, походить від прикметника *кривий* зі значенням 'хибний', 'неправильний', 'помилковий' [ВТССУМ 2005, с. 585] та іменника дяк. Для росіян він неправильний дяк, бо є греко-католиком, захищає українців; для своїх є дивним, бо помагає євреям та полякам.

Пластичний хірург Криводяк-син «виправляв лінії людських облич і долів», щоб не виділятися, злитися з середовищем, пристосуватися, стати радянською людиною, тобто виправити кривизну. Прізвище Криводяк замінить апелятивна назва *професор*, яку отримав персонаж за званням, і яка перейде в розряд антропоніма. Наприклад: збентежився Професор, мовив Професор. Так само авторка апелятивом чоловік називатиме Богдана, коли той потрохи приходитиме до тями (зауважив Чоловік, розповідав Чоловік). Відчувається своєрідний натяк на те, що це людина без соціального статусу, без імені, та, яка зливається з іншими.

Пацієнтка Криводяка-хірурга Зоя хвалиться своїм чоловіком та дідом, які вміють вибивати дізнання з арештованих. Сама Зоя називає чоловіка страшним. «Мій чоловік трохи схожий на Фауста, – сказала Зоя, – і він колись підписав угоду кров'ю і про це не шкодує. Він добра людина» [Андрухович 2022, с. 98]. Він вірно служить системі, його викликають на допити, коли «злочини по-справжньому серйозні». Його прізвище Котлубай несе інформацію. Він справді мав задоволення від допитів, від знущання над арештантами, для яких рив яму, котел («...Котлубаю, ...вирізни його слабкості, його страхи, те, що для нього найважливіше у світі. Дій тонко і непомітно. Будь хитрим і невідступним. Іж його живцем так, щоб він сам відламував від себе шматки м'яса, згодовував їх тобі і дякував» [Андрухович 2022, с. 99]). Зоя гордиться ним і називає «правою рукою діда».

Капітан держбезпеки НКВД Красовський вбивав людей сотнями, про це з пафосом говорить його внучка Зоя: «Дід – надзвичайна людина... незламний і принциповий. Він дуже багато зробив для цієї країни. Він творив чудеса ще під час війни – з того часу починається його історія. Вже після ві-

йни він брав участь у знищенні тисяч людей. Може навіть десятків тисяч. Ув'язнення, допити, тортури, шантаж, підкуп, табори, розстріл, задушення, утоплення, доведення до божевілля. Ці люди й самі не завжди усвідомлювали, що дід їх нищить» [Андрухович 2022, с. 100]. Так було з Уляною та Матвієм (батьки Криводяка-професора). До Уляни він звертається з використанням традиційного апелятива – товаришко Фрасуляк, товаришко Фрасуляк Уляно Василівно. Він розмовою про дружину розчулив Нусю («Він говорить українською, здивовано відзначила про себе Нуся, він українець» [Андрухович 2022, с. 412]). Уміння красиво говорити, налаштувати на позитив, викликати довіру – основні риси Красовського, які використовував для допитів людей. Красиво заманював у тенета безвиході. Він мав владу над професором Криводяком.

Цікавою є етимологія прізвища Фрасуляк. Авторка пише, що батько Уляни Василь Фрасуляк був імпульсивним, непередбачуваним, але добрим, хоч «в голову йому часом заходила, як він казав, чорна хмара й отруювала розум» [Андрухович 2022, с. 223]. В основі прізвища Фрасуляк є діалектизм *фрас*, що означає 'роздратування', 'гнів' [ВТССУМ 2005, с. 1549]. Уляна теж пригадувала, що якісь невидимі внутрішні процеси відбувалися в його голові: «Щось на кшталт внутрішньочерепних циклонів, затемнень місяця і вибухів на сонці» [Андрухович 2022, с. 244]. Усе те, що не піддавалося поясненню, асоціювалося з нечистою силою. У закарпатських говірках функціонує діалектизм *фрас*, що означає 'диявол', 'дідько', 'епілепсія' [Сабадош 2021, с. 562]. Дивні вчинки Фрасуляка важко було зрозуміти та пояснити: «Про Василя Фрасуляка всім у місті було відомо, що він когось урятував. Можливо, навіть не одну людину. Одні казали, що тих, кого він урятував, краще було вбити чи видати і цю похвалу Василя таким чином зовсім не заслуговує на похвалу. ...Нікому, однак, не були відомі точні подробиці цих порятунків» [Андрухович 2022, с. 243].

Досить промовистим є найменування журналістки Лани Лялюк: гарненька блондинка з довгими ногами, філігранною фігуркою. Чоловік Романи милується Ланою. Не випадково в основі її прізвища є апелятив *ляля* (лялька). Та й ім'я Лана – скорочений варіант імені Світлана, тобто світла (блондинка) [Трійняк 2005, с. 326], що відповідає дійсності.

Серед величезної кількості назв персонажів особливе місце займають національно значущі літературно-художні антропоніми. Ми зафіксували найбільше антропонімів, які фігурують на теренах заходу України. З усього розмаїття виділяються імена (Леся, Нуся, Христя, Руслан, Антоніна, Уляна); прізвища (Якимчук, Домославський, Гоголюк, Козовський); імена+прізвища (Михась Касівчак, Ганя Дідик, Іван Палагнюк, Федір Кролиця, Омелян Майструк, Михайло Борецький); форма ім'я+ім'я по батькові+прізвище (Степан Іванович Сопілочка). Є в романі низка прізвищ, герої іноді самі їх створюють. Наприклад, інтерн Вітольд Щіпаняк був закоханий в Іду, але думав, що не доріс до неї (Йому причувалося, що навколо вишпнтують дошкульні

прізвиська: *Опецьок, Цюцька, Кльоцок*) [Андрухович 2022, с. 315]). Як бачимо, як імена, так і прізвища належать до української антропосистеми, можливі регіональні варіанти. До складу імен зараховуємо переважно канонічні християнські імена. Прізвища можуть мати відантропонімне походження чи відапелятивне з різною мотивацією.

Серед повстанського люду натрапляємо на особливі називання – псевдо. Згадуються друг Вуха, який мав травмоване вухо (*«Радянський солдат відстрілює йому мочку вуха у 1939-му, а німецький солдат у 1941-му – решту вуха відрізає»*) [Андрухович 2022, с. 334]) та друг Шпак. Бійці російсько-української війни мають позивні (*«Русявий чоловік називає себе (Василь Пасічник, позивний – «Оса»)»*) [Андрухович 2022, с. 805]). Прізвище персонажа викликає бажані асоціації з бджолами, але позивний Оса, напевно, належить бійцеві, який сильно жалить ворога.

Серед єврейських антропонімів особливо виділяються найменування членів сім'ї Бірнбаумів. Авель Бірнбаум був шохетом (*«Авель – вдале ім'я для шохета, тому що означає воно «подих». Шохет відбирає подих у тварини, щоб подарувати тварині благословення, здійснити її вище призначення: передати благочестивим юдеям, які з'їдять м'ясо і піднімуть душу тварини на один щабель із собою»*) [Андрухович 2022, с. 221]). Син Авеля Пінхас дружитиме з Уляною (*«Уляна остаточно зрозуміла, що це вони з Пінхасом спричинили війну, страждання і смерті, порушили своєю любов'ю впорядкованість світу. ...Вони повірили в існування озера Амадоки. Вони випустили із земних надр його розжарені, смолянисті води. Вони з Пінхасом зламали світ. Накликали загини на свої родини. Накликали загини на мільйони людей»*) [Андрухович 2022, с. 429]).

Єврейських найменувань доволі багато: Мір'ям, Дора, Баумштайн, Райнфельд, Горовіч, Каплан, Герш, Ривка, Ане, Яків Вайс, Сара, Іда Крігель, Естер, Кіршнер, Йохим Блатт, Хаїм, Аарон, Малька, Фейга, Мішке, Файткевіч та ін. Така кількість найменувань лише підтверджує те, що євреї прижилися на галицьких теренах, але ставлення місцевого люду до них було двояким (*«Твоя баба знала, що казали про євреїв: що то вони привели комуністів. Допомогали закорінювати владу на місцях і вказували на потенційних ворогів режиму. ...Пам'ятала, як підкреслювали прізвища своїх начальників: Арпазоров, Біberman, Гольц. Але казала, що так насправді у комуністи їх записувалося не більше, ніж українців. Може, лише були розумніші і спритніші, тому швидко займали посади»*) [Андрухович 2022, с. 262]).

До німецької антропосистеми зараховуємо такі літературно-художні антропоніми: Курт Фаль, Отто Вехтер, Гайнріх Мюллер, Мартін Кнопф, Рудольф Ціммер, Томас Штетке, Ріхард Штампфус, Альфред Розенберг, Пауль Грім.

У романі багато також хронологічно значущих літературно-художніх антропонімів, які є маячками конкретного часового відрізка. Тут фігурують величний Баал Шем Това й опришок Олекса Довбуш;

Йоган Георг Пінзель (*«скульптор XVIII століття, який прийшов невідомо звідки і невідомо куди зник»*) [Андрухович 2022, с. 438]). С. Андрухович зізнається, що ми дуже мало знаємо про *«Йоана-Георгія Пінзеля (Йогана Георга Пінзеля, Іоанна-Георгія Пінзеля, Пінцеля, Пільзе і Пельце), настільки ж багато і розмаїто ми знаємо про Ізраєля бен Еліезера, Володаря доброго імені, Баал Шем Това (Бешта)»* [Андрухович 2022, с. 495]; *«Дивовижно, в наскільки різних світах вони жили, хоча й ділили ті самі містечка й села, ті самі гори, поля, ті ж хмари пропливали над їхніми мудрими головами, сіючись однаковим дощем»* [Андрухович 2022, с. 498].

Серед відомих людей натрапляємо на філософа Сковороду (*«І Баал Шем Тов, і Сковорода розмовляли з Богом так, як людина розмовляє з людиною: чули Його слова, бачили Його усміх, відчували на собі Його любов»*) [Андрухович 2022, с. 504]; *«Людина і Всесвіт – це частина Бога. Але Бог незмірно більший. Неосягнений. Незбагнений. Йому можна тільки віддатися. До нього можна лише приліпитися»* [Андрухович 2022, с. 505]).

Авторка зосереджує увагу на любовному трикутнику: Микола Зеров, дружина Софія, Віктор Петров. Віктор Петров називав себе «чорним ангелом». Відомо, що він був подвійним агентом і пристрасним коханцем, «сміливим авантюристом», природа якого наділила «глибокими і переконливими знаннями», здатністю зачаровувати та вабити. Домонтович – літературний псевдонім В. Петрова. Характер роботи Петрова вимагав змінювати найменування, щоб замаскуватися, тому псевдонімів у нього було багато (*«Його справжнє ім'я було Віктор Петров. Але носив він ще й інші. В. П., В. Плят, В. Петренко, В. Пет-в, Борис Верито, А. Семьонов, В. Бер, В. Домонтович, У тасмних документах він фігурував як розвідник Іванов і лейтенант З»*) [Андрухович 2022, с. 554]). Авторка пояснює, що Домонтович, вивчаючи якісь давні документи, знайшов «слово 'damauntas', що можна перекласти, скажімо, як 'каламутник'» чи 'каламутяр' [Андрухович 2022, с. 554]. От таким каламутним, а не прозорим (чистим), завуальованим, зашифрованим був Домонтович. Псевдонім Віктор Бер – данина зацікавлень Петрова розвитком фізики (*«Прізвище Бер – аббревіатура «біологічного еквівалента рентгена», застарілої одиниці вимірювання»*) [Андрухович 2022, с. 554]). «Різні імена Петров використовував для різних потреб, оскільки цей чоловік присвячував себе одразу кільком царинам: він займався літературознавством, філологією, етнографією і фольклором, історією, археологією, філософією і літературою» [Андрухович 2022, с. 555]. Ціла низка апелятивів, якими називали Петрова при житті, характеризує його: «зрадник», «подвійний агент», «пристрасний коханець», «великий інтелектуал», «видатний письменник», «слизький тип», «запроданець», «аморальна особа», «геній» [Андрухович 2022, с. 556]. С. Андрухович називає Петрова *«пильним шукачем намистинок промовистої інформачії, любителем аналізу, синтезу, зіставлень, психології і сміливих спекуляцій»* [Андрухович 2022,

с. 571]. Авторка дає йому подвійне найменування – Петров-Домонтович. «Час уцілюється. Сторіччя сконцентрувалися в подіях одного дня або кількох місяців. Кожна людина числить за собою кілька життєписів. Одне ім'я стало явно недостатнім для людини. Тотожність імені більше не відповідає зламам етапів. Над усім панує епоха» [Андрухович 2022, с. 710]. Як бачимо, для людини замало одного імені, кожен день несе щось нове, змінюється, тому є потреба змінювати найменування.

Микола Зеров, як пише С. Андрухович, «почав ставати легендою ще за життя: виняткова душа, винятковий розум, винятковий талант» [Андрухович 2022, с. 565]. Він був прекрасним оратором. Дружина Софія для Зерова була Сонусиком, Соником, Сонечком, Сонушкою. Використання деминутивів вказує на теплі стосунки, ніжні почуття. Петров у листах використовував звертання «Сонь» і «Соня».

Крім вищезгаданих, С. Андрухович виводить цілу низку назв, що є реальними найменуваннями відомих людей: граф Потоцький; художник Адальберт Михайлович Ерделі, академік Єфремов, Ю. Шевельов, поет М. Рильський, мовознавець

Агатангел Кримський («Водночас Кримський – не маючи в собі й краплини української крові – вирізнявся аж фізіологічно пристрасним українським патріотизмом» [Андрухович 2022, с. 594]), письменник Микола Хвильовий, архітектор Йосип Каракіс та ін. Такі літературно-художні антропоніми мають кілька мотиваційних ознак: національну, хронологічну та соціальну.

Висновки. Отже, літературно-художні антропоніми роману «Амадока» Софії Андрухович виконують низку функцій, вони є важливими мовними одиницями. Питомо українська лексика та регіональний антропонімікон є основною базою для творення літературно-художніх антропонімів роману «Амадока». Власні назви героїв відповідають місцю та часові, етнічній кваліфікації, містять важливу інформацію. С. Андрухович не просто повертає пам'ять людей, вона збирає забуті імена, а ті, що відомі, наповнює новим змістом. Вона розкриває секрети чарівності оніма в романі, заставляє його працювати на сюжет, композицію, жанр. Проведене дослідження дає право стверджувати, що серед широкого спектру виражальних засобів у художніх творах важливе місце належить літературним онімам.

Література

1. Андрухович С. Амадока [Текст]: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. 832 с.
2. Булкина І. Пам'ятати не можна забути. URL: <https://zbruc.eu/node/103015> (Дата звернення: 17. 02. 2025).
3. ВТССУМ. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Карпенко Ю. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 61–70.
5. Коцарев О. Роман «Амадока»: напруга і шал приватної історії. URL: <https://nasze-slowo.pl/roman-amadoka-napruga-i-shal-prywatnoyi-istoriyi/> (Дата звернення: 17. 02. 2025).
6. Петренко Т. Обличчя зі шрами: «Амадока» Софії Андрухович. URL: https://starylev.com.ua/blogs/oblychchya-zi-shramamy-amadoka-sofiyi-andruhovych?srltid=AfmBOopBVkB5SGLOLguifMxa4I_6TXsjVTUmP_R7zzc6A28Uwb_vxkTY (дата звернення: 28. 10. 2024).
7. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. 2-ге видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
8. Толокольнікова К. Подорожуючи «Амадокою» Софії Андрухович. URL: <https://vivat.com.ua/blog/podorozhuiuchy-amadokoii/#gs.kf6mfu> (Дата звернення: 17. 02. 2025).
9. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

References

1. Andrukhovych S. (2022) Amadoka [Tekst]: roman [Amadoka [Text]: novel]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 832 s. [in Ukrainian].
2. Bulkina I. (2025) Pamiataty ne mozhna zabuty [Remember you cannot forget]. URL: <https://zbruc.eu/node/103015> (Data zvernennia: 17. 02. 2025) [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005) [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with ad. and ap.)]. Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
4. Karpenko Yu. (2008) Pro literaturnu onomastyku: mirkuvannia na bazi tvor Liny Kostenko «Korotko – yak diahnoz» [On literary onomastics: considerations based on Lina Kostenko's work "Briefly – as a diagnosis"]. *Literaturna onomastyka*: zb. statei. Odesa: Astroprint. S. 61–70 [in Ukrainian].
5. Kotsarev O. (2025) Roman «Amadoka»: napruha i shal pryvatnoi istorii [The novel «Amadoka»: tension and frenzy of private history]. URL: <https://nasze-slowo.pl/roman-amadoka-napruga-i-shal-prywatnoyi-istoriyi/> (Data zvernennia: 17. 02. 2025) [in Ukrainian].
6. Petrenko T. (2024) Oblychchia zi shramamy: «Amadoka» Sofii Andrukhovych [Face with Scars: «Amadoka» by Sofia Andrukhovych]. URL: https://starylev.com.ua/blogs/oblychchya-zi-shramamy-amadoka-sofiyi-andruhovych?srltid=AfmBOopBVkB5SGLOLguifMxa4I_6TXsjVTUmP_R7zzc6A28Uwb_vxkTY (data zvernennia: 28. 10. 2024) [in Ukrainian].

7. Sabadosh I.V. (2021) Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. 2-he vydannia, zminene i dopovnene. Uzhhorod. 598 s. [in Ukrainian].
8. Tolokolnikova K. (2025) Podorozhuiuchy «Amadokoiu» Sofii Andrukhovych [Traveling with “Amadoka” by Sofia Andrukhovych]. URL: <https://vivat.com.ua/blog/podorozhuiuchy-amadokoiu/#gs.kf6mfu> (Data zvernennia: 17. 02. 2025) [in Ukrainian].
9. Triiniak I.I. (2025) Slovník ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian Names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].

LITERARY ANTHROPONYMICON OF THE NOVEL “AMADOKA” BY SOFIA ANDRUKHOVYCH

Abstract. Today, experts in onomastics actively study proper names in the literary works of modern authors. It is known that masters of the word try to choose the names of characters so that they most fully reveal the character, lifestyle, appearance, in a way that makes them work on the formation of the image. Our article is devoted to the study of the proper names of the characters in the novel “Amadoka” by Sofia Andrukhovych. The expressive capabilities of proper names of the literary heroes, their characteristic potential are determined.

The aim is to analyze the literary anthroponymicon of the novel “Amadoka” by S. Andrukhovych. Our task is to prove that proper names of the literary heroes in the novel “Amadoka” perform a number of functions, and the most common means of implementing the informational and evaluative function is the internal form of the onym.

It is proven that proper names of the literary heroes in the novel “Amadoka” characterize the heroes by national characteristics, therefore a whole series of names and surnames are included in the corresponding anthroponymicon. The informational and evaluative characteristic is embedded in the names and surnames of the heroes. The pre-onymic semantics of the names of the main characters works in the text, the author’s characteristic contributes to the disclosure of this information. It is found that proper names of the literary heroes have a powerful charge that characterizes the heroes, contributes to the formation of images. The author often uses colloquial, caressing or coarsened variants of names, which indicates her attitude to the characters. The writer paid considerable attention to chronologically significant proper names of the literary heroes, which are beacons of a specific time period.

Thus, specifically Ukrainian vocabulary and regional anthroponymicon are the main basis for the creation of proper names of the literary heroes in the novel “Amadoka” by Sofia Andrukhovych. The proper names of the heroes correspond to the place and time, ethnic qualification, and carry important information. S. Andrukhovych does not simply return people’s memory, she collects forgotten names, and fills those that are known with new meaning. She reveals the secrets of the charm of the onym in the novel, makes it work on the plot, composition, genre. The conducted research gives the right to assert that among the wide range of expressive means in works of art, an important place belongs to literary onyms.

Keywords: Sofia Andrukhovych, appellative, pre-onymic semantics, name, proper name of the literary hero, surname, characteristic.

© Вегеш А., 2025 р.

Анастасія Вегеш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; anastasia.vehes@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Anastasia Vehesh – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; anastasia.vehes@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КЛЮЧОВИМИ СЛОВАМИ-СОМАТИЗМАМИ В РОМАНІ-БАЛАДІ В. ШЕВЧУКА «ДІМ НА ГОРІ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53) 2025

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2 Шевчук

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).63-71](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).63-71)

Венжинович Н. Фразеологізми з ключовими словами-соматизмами в романі-баладі В. Шевчука «Дім на горі»; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. У пропонованій статті описано фразеологізми з ключовими словами-соматизмами, зафіксовані авторкою в романі-баладі В. Шевчука «Дім на горі». Фразеологія належить до тих галузей сучасної лінгвістики, яка привертає особливу увагу дослідників, оскільки фразеологічний склад мови – це невичерпне джерело народної мудрості, на основі якого можна будувати як лінгвістичні, так і культурно-етнографічні дослідження. Значна кількість фразеологізмів представлена у творах багатьох українських письменників, зокрема видатного сучасного прозаїка В. Шевчука.

Фразеологізми стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних лінгвістів, зокрема: Н. Бабич, Н. Венжинович, М. Демського, М. Жуйкової, Ж. Краснобаєвої-Чорної, О. Левченко, О. Селіванової, Л. Скрипник, В. і Д. Ужченків та ін.

Актуальність теми полягає у тому, що мова роману-балади «Дім на горі» В. Шевчука насичена фразеологізмами, а тому потребує аналізу та докладного вивчення. Зазначимо, що у творі є багато фразем, які підкреслюють індивідуально-художній стиль автора. Мета дослідження – дослідити фразеологічні одиниці в романі-баладі «Дім на горі» В. Шевчука як репрезентанти авторської майстерності у відтворенні літературних образів. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що запропоновано тематико-ідеографічний аспект дослідження фразем у зазначеному творі; виокремлено найбільш репрезентативні фразеологізми зі складниками-соматизмами на позначення фізичного та емоційного стану людини й загальновживані (не зафіксовані у словниках) фразеологічні одиниці.

Проведене дослідження засвідчує неабияку майстерність автора у відтворенні особливостей життя, побуту, традицій та вірувань персонажів. Досліджено, що фраземи яскраво передають риси характеру, зовнішність, поведінку, фізичний та емоційний стан героїв. В. Шевчук активно використовує у стійких висловах як ключові такі слова: земля, душа, серце, око, голова кров, рука, погляд тощо. За допомогою фразем автор зумів вдало зосередити увагу на позначенні фізичного та емоційного стану персонажів.

Ключові слова: В. Шевчук, роман-балада «Дім на горі», фразеологізм, ключові слова-соматизми, фізичний та емоційний стан.

Формулювання проблеми. Фразеологія належить до тих галузей сучасної лінгвістики, яка привертає особливу увагу дослідників, оскільки фразеологічний склад мови – це невичерпне джерело народної мудрості, на основі якого можна будувати як лінгвістичні, так і культурно-етнографічні дослідження. Значна кількість фразеологізмів представлена у творах багатьох українських письменників, зокрема й видатного сучасного прозаїка В. Шевчука.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологізми стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних лінгвістів, зокрема Н. Бабич, Н. Венжинович, М. Демського, М. Жуйкової, Ж. Краснобаєвої-Чорної, О. Левченко, О. Селіванової, Л. Скрипник, В. і Д. Ужченків [Бабич 1970 – 1971; Венжинович 2018, 2019; Демський 2019; Жуйкова 2007, 2020; Краснобаєва-Чорна 2011, 2018, 2020; Левченко 2005, 2007; Селіванова 2004, 2008; Скрипник 1973; Ужченко Ужченко 1990, 20006, 2007] та ін. **Мета дослідження** – дослідити фразеологічні одиниці в романі-баладі «Дім на горі» В. Шевчука як репрезентанти авторської майстерності у відтворенні літературних образів. **Завдання** випливають із поставленої мети – представити тематико-ідеографічний аспект дослідження фразем у зазначеному творі; виокремити найбільш репрезентативні фразеологізми зі складниками-соматизмами на позначення фізичного та емоційного стану людини й загальновживані (не зафіксовані у словниках) фразеологічні одиниці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представляємо найбільш репрезентативні фразеологізми зі складниками-соматизмами, зафіксовані в романі В. Шевчука «Дім на горі».

Голова запаморочилася – ‘про стан людини’. У тексті: «Володимир поспішив, накульгуючи, далі, бо йому аж у голові запаморочилося — від незнайомки наче золотими хвилями заструмувало» [Шевчук 2015, с. 4]. Пор.: *голова крутиться* (морочиться, паморочиться, макітриться і т. ін.) / *закрутилася* (заморочилася, запаморочилася, замакітрилася і т. ін.) чия, у кого, кому і без додатка. – ‘Кого-небудь охоплює стан, при якому все ніби хитається.; Хто-небудь розгублений, приголомшений чимось (сильними враженнями або численними справами, турботами тощо), не знає, що робити, як діяти’ [ФСУМ, с. 156]; Тс. *голова крутиться* (морочиться, паморочиться, макітриться і т. ін.) / *закрутилася* (заморочилася, запаморочилася, замакітрилася і т. ін.) чия, у кого, кому і без додатка. – ‘Кого-небудь охоплює такий стан, при якому втрачається рівновага і все навколо ніби хитається, перебуває в коловому русі.; Хто-небудь втрачає здатність розумно міркувати, тверезо ствитися до навколишнього, правильно розуміти, оцінювати дійсність.’ [ФСУМ, с.182].

Забивати собі голову – ‘щось непотрібне’. У тексті: «І не треба, мабуть, бабцю, забивати собі голову думками про смерть» [Шевчук 2015, с. 19]. Пор.: *набивати / набити в голову* – ‘примувати себе чи кого-небудь сприймати, запам'ятовувати якусь ін-

формацію, (перев. непотрібного, зайвого. ' [СФУМ, с. 414]; Тс. *набивати / набити в голову* – 'примушувати кого-небудь сприймати, запам'ятовувати багато чого (перев. непотрібного, зайвого.) [ФСУМ, с. 516].

Твереза голова – 'кмітлива'. У тексті: «Мала все-таки *тверезу голову* і теж не довіряла тій нитці, за яку вони тримались» [Шевчук 2015, с. 153]. Пор.: *розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова*. – 'Хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий' [СФУМ, с. 158]; Тс. *розумна (твереза, і т. ін.) голова*. – 'Розсудлива, кмітлива, тямуща людина' [ФСУМ, с. 183].

Голова пухне – 'напруження'. У тексті: «Мені *голова пухне* за вас! — сказав швець, одягаючи білу сорочку» [Шевчук 2015, с. 571]. Пор.: *голова пухне (розпухає, репається, розколюється, тріщить і т. ін.) у кого, кому, від чого і без додатка* – 'хто-небудь постійно зосереджений на здійсненні чого-небудь, наружено думає про що-небудь' [СФУМ, с. 157]; Тс. *Голова пухне (репається, лопається, розбухає, розпухає і т. ін.) у кого, кому, від чого і без додатка* – 'хто-небудь перебуває у стані розумового напруження від думок, турбот, галасу, і т. ін.' [ФСУМ, с. 182].

Мудра голова – 'кмітлива'. У тексті: «*Мудра твоя голова!* — сказала Жабуніха. — Візьми он у кутку лантуха» [Шевчук 2015, с. 756]. Пор.: *розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова*. – 'Хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий' [СФУМ, с. 158]; Тс. *розумна (твереза, і т. ін.) голова*. – 'Розсудлива, кмітлива, тямуща людина' [ФСУМ, с. 83].

Сидіти на голові – 'бути на чиемусь утриманні'. У тексті: «— А тим, що не будете нам *на голові сидіть*, як директор, — сказала трохи загостро Олександра Панасівна і так гримнула за собою дверима, що Володимир остаточно повірив: гостював тут, у нього, справді Вігер, чарівний навійло-характерник» [Шевчук 2015, с. 18]. Пор.: *сидіти на голові* – 'не зафіксована у СФУМ'; Тс. *сидіти на голові кому, у кого, чий* – 'бути під чиею-небудь опікою, на чиемусь утриманні, матеріально обтяжуючи кого-небудь' [ФСУМ, с. 811].

Із ніг до голови – 'повністю, весь'. У тексті: «Ішов по дорозі, загорнений *із ніг до голови* в туман, і від того йому зовсім не було тепло» [Шевчук 2015, с. 676]. Пор.: *з (від) голови (аж) до ніг (до п'ят)* – 'повністю, весь, цілком; у великій мірі, дуже; у всьому – у думках, у вчинках і т. ін.' [СФУМ, с. 158]; Тс. *з (від) голови (аж) до ніг (до п'ят)* – 'повністю, весь, цілком; у великій мірі, дуже; у всьому – у думках, у вчинках і т. ін.' [ФСУМ, с. 184].

З ніг до голови – 'повністю, весь'. У тексті: «Довкола знову повзав, як павук, проникливий і теплий голос, і сотав він, сотав сіру павутину, обгортуючи й обмотуючи її *з ніг до голови*» [Шевчук 2015, с. 130]. Пор.: *з (від) голови (аж) до ніг (до п'ят)* – 'повністю, весь, цілком; у великій мірі, дуже; у всьому – у думках, у вчинках і т. ін.' [СФУМ, с. 158]; Тс. *з (від) голови (аж) до ніг (до п'ят)* – 'повністю, весь, цілком; у великій мірі, дуже; у всьому – у думках, у вчинках і т. ін.' [ФСУМ, с. 184].

Тратила голову – 'втратити здатність розумно мислити'. У тексті: «Олександра вже зовсім *тратила* від того *голову*, непокоїлася й турбувалася, вже

хотіла, щоб кінчалася ця вечірка і щоб, нарешті, випала їй змога побігти додому й охолодити по дорозі надміру розпашілі щоки» [Шевчук 2015, с. 75]. Пор.: *втрачати (тратити) / втратити (стратити) голову, розум (глузд)*. – 1. Переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним. 2. Виявляти нездатність обдуманно діяти, поводитися, опинившись у складній ситуації; губитися. [СФУМ, с. 138]; Тс. *втрачати (тратити) / втратити (стратити) голову, розум (глузд)*. – 1. Переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним. 2. Виявляти нездатність обдуманно діяти, поводитися, опинившись у складній ситуації; губитися. [СФУМ, с. 160].

Плечем до плеча – 'відчувати'. У тексті: «Притислися *плечем до плеча* й дивилися на далекі прирічкові краєвиди; там нижче корячкувате завмер підбитий ще у війну танк, і по ньому, як мурашва, лазили діти» [Шевчук 2015, с. 7]. Пор.: *плечем до плеча (повз плече)* – 'дружно, одноставно, в тісному єднанні' [СФУМ, с. 519]; Тс. *Плечем до плеча* – 'дружно, одноставно, в тісному єднанні' [ФСУМ, с. 646].

Плеche в плече – 'відчувати'. У тексті: «Сиділи *плече в плече* із ним у цьому саду і дивилися на західне небо» [Шевчук 2015, с. 186]. Пор.: *плече в плече (до плеча з плечем,)* – 'поруч, близько, притул один до одного; тільки плече в плече; однакові (перев. за певними позитивними якостями, ознаками і т. ін.)' [СФУМ, с. 519]; Тс. *плече в плече (до плеча з плечем,)* – 'поруч, близько, притул один до одного; тільки плече в плече; однакові (перев. за певними позитивними якостями, ознаками і т. ін.)' [ФСУМ, с. 646].

Лягати на плечі – 'про відповідальність'. У тексті: «...відтепер всі клопоти цього дому *лягають на її плечі*» [Шевчук 2015, с. 150]. Пор.: *лягати на плечі - кому, чий і без додатка*. – 'Ставати предметом чийх-небудь клопотів, переживань і т.ін.; непокоїти когось.; чий, кого, чого. Виконуватися, здійснюватися ким-, чим-небудь (про робочі процеси, обов'язки і т.ін.)' [СФУМ, с. 359]; Тс. *лягати на плечі - кому, чий і без додатка*. – 'Ставати предметом чийх-небудь клопотів, переживань і т.ін.; непокоїти когось.; чий, кого, чого. Виконуватися, здійснюватися ким-, чим-небудь (про робочі процеси, обов'язки і т.ін.)' [СФУМ, с. 454].

Звалитися на плечі – 'про відповідальність'. У тексті: «В ту ніч вона не злякалася того тягара, який мав *звалитися їй на плечі*» [Шевчук 2015, с. 74]. Пор.: *лягати / лягти (звалитися / т. ін.) на плечі*. – кому, чий і без додатка. Ставати предметом чийх-небудь клопотів, переживань і т.ін., непокоїти когось. чий, кого, чого. Виконуватися, здійснюватися ким-, чим-небудь (про робочі процеси, обов'язки і т.ін.)' [СФУМ, с. 359]; Тс. *лягати / лягти (звалитися / т. ін.) на плечі*. – кому, чий і без додатка. Ставати предметом чийх-небудь клопотів, переживань і т.ін., непокоїти когось. чий, кого, чого. Виконуватися, здійснюватися ким-, чим-небудь (про робочі процеси, обов'язки і т.ін.)' [СФУМ, с. 454].

Опустити руки – 'зневіритися'. У тексті: «Що це за перетрубація, Степане? — спитала таким тоном, що вони нараз спинилися, як хлопчаки, і ви-

нувано *опустили руки*» [Шевчук 2015, с. 11]. Пор.: *опустити / опускати руки* – ‘стати бездіяльним, байдужим до всього, збайдужіти’ [СФУМ, с. 468]; Тс. *опустити (спустити) / опускати (спускати) руки* – ‘впасти в розпач, в апатію, стати бездіяльним, байдужим до всього’ [ФСУМ, с. 455].

Розвести руками – ‘захоплення’. У тексті: «Через кілька хвилин скло на вікнах стало ясне й прозоре – Володимир тільки й міг, що *розвести руками*» [Шевчук 2015, с. 18]. Пор.: *розводити / розвести руками* – ‘виражати здивування, захоплення, розгубленість і т. ін.; виявляти свою неспроможність щось зробити, у чомусь розібратися і т. ін.; відмовлятися від участі в якій-небудь справі, виражати свою непричетність до чогось’ [СФУМ, с. 605–606]; *розводити / розвести руками* – ‘виражати здивування, захоплення, розгубленість і т. ін.; виявляти свою неспроможність щось зробити, у чомусь розібратися і т. ін.’ [ФСУМ, с. 745–746].

Махнути рукою – ‘перестати займатися чимось’. У тексті: «Директор школи, – *махнув рукою* вниз Володимир» [Шевчук 2015, с. 44]. Пор.: *Махнути / (рідше) махати рукою на кого* – що і без додатка – ‘перестати займатися ким-, чим-небудь, турбуватися про когось, щось, збайдужіти до когось, чогось.; на кого. не турбувати, не чекати когось.; на що і без додатка. перестати сподіватися на щось, чекати чогось’ [СФУМ, с. 382]; *Махнути / (рідше) махати рукою на кого* – що і без додатка – ‘перестати займатися ким-, чим-небудь, припинити робити щось.; перестати сподіватися на щось, чекати чогось.; на кого. Перестати звертати увагу, не зважати на когось, на щось; стати байдужим на когось, до чогось’ [ФСУМ, с. 479–480].

Очі запалили – ‘злий’. У тексті: «Ступила в хвіртку, і *очі її запалили гнівом*.» [Шевчук 2015, с. 11]. Пор.: *очі запалили чий, у кого, кому* – ‘чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (гнів, рішучість і т.ін.); хтось обурений, сердитий і т.ін.’ [СФУМ, с. 476]; Тс. *очі запалили чий, у кого, кому* – ‘чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (гнів, обурення, рішучість і т.ін.)’ [ФСУМ, с. 599].

Скільки сягало око – ‘скрізь’. У тексті: «На велетенському полі, *скільки сягало око*, розгортався шалений, бузувірський танець» [Шевчук 2015, с. 525]. Пор.: *скільки сягає (бачить, охоплює, бере і т. ін.) / сягне (осягне, охопить, вхопить, захопить і т. ін.) око (зір)*. – ‘не зафіксована у СФУМ’; Тс. *скільки сягає (бачить, охоплює, бере і т. ін.) / сягне (осягне, охопить, вхопить, захопить і т. ін.) око (зір)*. – ‘на всьому видимому просторі; скрізь, до самого обрію’ [ФСУМ, с. 586].

Очі проплакати – ‘про стан людини’. У тексті: «Здавалося, в їхню тиху забіч ввірвалася незнайома сила, що має розкидати й зруйнувати весь спокій їхнього існування, а з другого боку, це був таки він, її первісток, за яким вона вже й *очі проплакала*, бо подумки й поховала» [Шевчук 2015, с. 322]. Пор.: *виплакати (сплакати) / виплакувати (сплакувати) очі* – ‘довго і часто плакати.; плачучи, зіпсувати собі очі, зір.’ [СФУМ, с. 80]; Тс. *виплакати (рідко проплакати, сплакати) / виплакувати (сплакувати) очі*

– ‘подовгу і часто плакала; плачучи, зіпсувати собі очі, зір’ [ФСУМ, с. 98].

Кинув оком – ‘подивився’. У тексті: «Скрутився у бублик і покотився стежкою, а коли не стало сили котитися хуткіш, перекинувся у білого хорта, який мчить через ліс швидше за вітер і має собі за помічника й невідьника й той вітер, і сьогоднішній настрій, і це, він зупинився й *кинув оком* догори, сонце» [Шевчук 2015, с. 419]. Пор.: *накидати / накинути оком* – ‘Уважно дивитися, поглядати на кого-, що-небудь або приглядатися до когось, чогось.; Звертати увагу, приглядатися до когось, чогось.; Цікавитися кимсь, залицятися до когось.’ [СФУМ, с. 420]; Тс. *накидати / накинути оком* – ‘Дивитися, звертати увагу на кого-, що-небудь, приглядатися до когось, чогось.; Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось’ [ФСУМ, с. 526].

Очі засвітилися – ‘про погляд’. У тексті: «Але *очі його засвітилися* так, що Марія Яківна зрозуміла: часом йому буває й страшно» [Шевчук 2015, с. 284]. Пор.: *очі засвітили (заіскрили, засвітилися і т. ін.) чий, у кого і без додатка*. – Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (радість, задоволення і т. ін.).’ [СФУМ, с. 477]; *Очі так і світяться у кого, чий*. – Хто-небудь веселий, радісний, збуджений’ [ФСУМ, с. 600].

Зазирнути в очі – ‘подивитися’. У тексті: «Схилив до неї усміхнене, гречне обличчя й намагався *зазирнути їй в очі*» [Шевчук 2015, с. 133]. Пор.: *заглянула (подивілась, зазирнула і т. ін.) в очі кому*. – ‘не зафіксована у СФУМ’; Тс. *заглянула (подивілась, зазирнула і т. ін.) в очі кому*. – ‘Хто-небудь може померти, близький до кончини, загинув.’ [ФСУМ, с. 833].

Оком не кинула – ‘не подивитися’. У тексті: «Мати ж і *оком* на нього *не кинула*, нещасного й мало, в майці й трусах, отут, у цьому сірому прочілі, тож він гукнув до неї тихенько, ледь розтуляючи уста» [Шевчук 2015, с. 36]. Пор.: *кидати / кинути оком (очима, погляд, зір / т. ін.) на кого — що*. – 1. Час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь.; 2. Оглядати, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін.; 3. Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось’ [СФУМ, с. 292]; Тс. *кидати / кинути оком (очима, погляд, зір / т. ін.) на кого — що*. – 1. Час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь.; 2. Дивитися, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін.; 3. Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось’ [ФСУМ, с. 370].

Зробила круглі очі – ‘здивувалася’. У тексті: Бабуля *зробила круглі очі* й поспішила опустити погляд, щоб заховати ту радість, що хвилиною плеснула на неї» [Шевчук 2015, с. 152]. Пор.: *робити / зробити великі (круглі) очі*. – ‘виявляти подив, здивування.’ [СФУМ, с. 601]; Тс. *робити / зробити великі (круглі) очі*. – ‘виявляти подив, здивування’ [ФСУМ, с. 740].

Стороннє око – ‘чужий’. У тексті: «Подумала, що на *стороннє око* це й справді незвично: ось уже чотирнадцять років її чоловік тільки й робив,

що пас кози» [Шевчук 2015, с. 40]. Пор.: *стороннє (людське) око* – Чужа людина, чужі люди' [СФУМ, с. 466]; *Стороннє око* – Хтось не причетний до чогось, не знайомий з чимсь' [ФСУМ, с. 586].

Дивитися у вічі – 'прямо'. У тексті: «Оте небесне зерно розбухало й проростало, завтра заросте воно голубими хашами — дивно й сумно їм було *дивитися у вічі* одне одному, зорі кільчилися й кришилися вже в їхніх очах» [Шевчук 2015, с. 343]. Пор.: *дивитися в очі (у вічі) кому* – '1. Зустрічатися, не відчувачи перед ким-небудь сорому, провини за щось. 2. кому. Запобігати перед ким-небудь, намагатися догодити комусь. 3. Не відчувати страху перед ким-небудь, не боятися чогось.' [СФУМ, с. 196]; Тс. *дивитися в очі кому* – '1. Зустрічатися, спілкуватися з ким-небудь. 2. кому. Запобігати перед ким-небудь, намагатися догодити комусь. 3. Не відчувати страху перед ким-небудь, не боятися чогось' [ФСУМ, с. 235].

Лицем в лице – 'дуже близько'. У тексті: «Вони скупчилися довкруг стола, восьмеро чи й десятеро голів, Олександра стала так, щоб не бути близько до того чудного хлопця, котрий дивився на неї, вишло ще гірше, бо опинилися вони *лицем в лице*» [Шевчук 2015, с. 74]. Пор.: *лицем в лице (до лица)*. – 'дуже близько, впритул, віч-на-віч і т. ін.' [СФУМ, с. 339]; Тс. *лицем в лице (до лица)*. – 'дуже близько, безпосередньо перед ким-, чим-небудь; впритул, віч-на-віч' [ФСУМ, с. 430].

Серце не на місці – 'про стан людини'. У тексті: «Не прийшов обідати, то й *серце в мене не на місці*, — так само тихо озвалася мати» [Шевчук 2015, с. 93]. Пор.: *місці чия (чье), у кого і без додатка*. – 'хто-небудь перебуває в стані тривоги, занепокоєння, дуже хвилюється, переживає.' [СФУМ, с. 227]; Тс. *серце не на місці - душа (серце) не на місці чия (чье), у кого і без додатка*. – 'хто-небудь дуже хвилюється, перебуває в стані тривоги, занепокоєння' [ФСУМ, с. 279].

Взяла в серце – 'про почуття'. У тексті: «Який вона *взяла в серце*, — все, що потрапило під ту хвилю в її зір, позначилося святою печаткою її любові» [Шевчук 2015, с. 168]. Пор.: *брати (хапати) / взяти за серце (за душу) (у серце) кого і без додатка*. – 'Дуже розчулювати, хвилювати кого-небудь; Впливати, діяти на кого-небудь.' [СФУМ, с. 44]; Тс. *брати (хапати) / взяти за серце (за душу) (у серце) кого і без додатка*. – 'Надзвичайно зворушувати, розчулювати, хвилювати кого-небудь. Впливати, діяти на кого-небудь' [ФСУМ, с. 57].

Проклав дорогу до серця – 'про прихильність'. У тексті: «І хоч стояли ще гарячі дні, хоч цвіркуни ще кричали-заливалися, хоч дзвонив, розсипаючи срібло, жайворонок, Іван відчув, що той павучок *проклав дорогу і до його серця*» [Шевчук 2015, с. 61]. Пор.: *прокладати (пробивати) / прокласти (пробити) дорогу (шлях, стежку і т. ін.) до серця чийого*. – Домагатися розуміння, прихильності, любові в кого-небудь' [СФУМ, с. 575]; Тс. *прокладати (пробивати) / прокласти (пробити) дорогу (шлях, стежку і т. ін.) до серця чийого*. – Домагатися розуміння, прихильності, любові в кого-небудь' [ФСУМ, с. 707].

Гріло серце – 'про стан людини'. У тексті: «Гріло йому *серце* новонабуте тепло, а на вустах лежала та усмішка, яку він перейняв від нагріної принцеси» [Шевчук 2015, с. 65]. Пор.: *відігрівати / відігріти серце чие (душу чию)*. – Заспокоювати, втішати кого-небудь співчуттям, ласкою чи любов'ю' [СФУМ, с. 100]; Тс. *відігрівати / відігріти серце чие (душу чию)*. – Заспокоювати, втішати кого-небудь співчуттям, ласкою чи любов'ю' [ФСУМ, с. 120].

Серце щеміло – 'про стан людини'. У тексті: «Марія поспішала слідом, ноги їй посковзувались на жорстві, а *серце* аж *щеміло* від неспокою» [Шевчук 2015, с. 179]. Пор.: *щемить / защеміло серце. 1. у кого, кому, чие і без додатка*. – Хто-небудь печалиться, тужить, страждає. від чого. Хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій' [СФУМ, с. 642]; Тс. *щемить / защеміло серце. 1. у кого, кому, чие і без додатка*. – Хто-небудь печалиться, тужить, страждає. від чого. Хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій' [ФСУМ, с. 798].

В серці тенькне – 'про стан людини'. У тексті: «Вона скаже щось веселе про того старого своєму чоловікові, аж той розреготеться, але *в серці* в неї щось *тенькне*, наче обірветься тонка струна» [Шевчук 2015, с. 232]. Пор.: *тенькнуло / рідко тенькає в серці (в грудях) у кого*. – Комусь стало тривожно, неспокійно з приводу чого-небудь' [СФУМ, с. 708]; Тс. *тенькнуло / рідко тенькає в серці (в грудях) у кого*. – Комусь стало тривожно, неспокійно з приводу чого-небудь' [ФСУМ, с. 879].

Нутром відчула – 'здогадалася'. У тексті: «Всім *нутром відчула* дівчина: в кімнаті хтось є» [22: 138]. Пор.: *нутром (серцем) чути (відчувати) / відчути що* – 'Підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось.' [СФУМ, с. 773]; Тс. *нутром (серцем) чути (відчувати) / відчути що* – 'Підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось.' [ФСУМ, с. 959].

Гупотіло в грудях – 'про хвилювання'. У тексті: «Серце важко *гупотіло в грудях*, холодний вітер гуляв там і вистуджував її» [Шевчук 2015, с. 143]. Пор.: *гупало серце у кого чие* – 'не зафіксована у СФУМ'; Тс. *гупало серце у кого чие* – 'хто-небудь почав хвилюватися' [ФСУМ, с. 793].

Мурашки бігають по спині – 'про хвилювання'. У тексті: «Від таких думок *мурашки побігли* їй по спині, мимовільно впадала вона в тон бабиних оповідок і мимоволі починала в них вірити» [Шевчук 2015, с. 139]. Пор.: *(аж) мурашки бігають (пробігають, лізуть і т.ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т.ін.) по спині (по тілу, за плечима і т.ін.) чий (чийому, чийми), у кого, кому і без додатка*. – 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; Комусь стає моторошно, страшно, неспокійно і т.ін.' [СФУМ, с. 410–411]; Тс. *(аж) мурашки бігають (пробігають, лізуть і т.ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т.ін.) по спині (по тілу, за плечима і т.ін.) чий (чийому, чийми), у кого, кому і без додатка*. – 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; комусь стає страшно, моторош-

но, неспокійно і т.ін.; дуже, незвичайно' [ФСУМ, с. 512–513].

Мурашки по спині пройшли – 'про хвилювання'. У тексті: «Подивилася на джанджурика, наче хотіла вбити його, але натомість наштотувалася на такий погляд, що їй аж мурашки по спині пройшли» [Шевчук 2015, с. 364]. Пор.: (аж) мурашки бігають (пробігають, лізуть і т.ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т.ін.) по спині (по тілу, за плечима і т.ін.) чий (чиєму, чіми), у кого, кому і без додатка. – 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; Комусь стає моторошно, страшно, неспокійно і т.ін.' [ФСУМ, с. 410–411]; Тс. (аж) мурашки бігають (пробігають, лізуть і т.ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т.ін.) по спині (по тілу, за плечима і т.ін.) чий (чиєму, чіми), у кого, кому і без додатка. – 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; комусь стає страшно, моторошно, неспокійно і т.ін.; дуже, незвичайно' [ФСУМ, с. 512–513].

Мороз пробігає поза спиною – 'про стан людини'. У тексті: «Звела погляд на стару, і мороз пробіг їй поза спиною» [Шевчук 2015, с. 422]. Пор.: [аж] мороз іде (проходить, пробігає і т.ін.) / пішов (пройшов, пробіг і т.ін.) поза шкірою (поза спиною, по спині і т.ін.) кому, у кого, від чого і без додатка – 'хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, раптового впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; комусь стає дуже неприємно, моторошно, страшно і т.ін.' [ФСУМ, с. 406–407]; Тс. [аж] мороз іде (проходить, пробігає і т.ін.) / пішов (пройшов, пробіг і т.ін.) поза шкірою (поза спиною, по спині і т.ін.) кому, у кого, від чого і без додатка – 'хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, раптового впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; комусь стає дуже неприємно, моторошно, страшно і т.ін.' [ФСУМ, с. 507–508].

По спині пробігали мурашки – 'про стан людини'. У тексті: «Оця незбагненна зарозумілість, оцей повний величч хід – від нього віяло чимось таким, що в пана сотника зводило корчем горло, а по спині пробігали мурашки» [Шевчук 2015, с. 589]. Пор.: (аж) мурашки бігають (пробігають, лізуть і т.ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т.ін.) по спині (по тілу, за плечима і т.ін.) чий (чиєму, чіми), у кого, кому і без додатка. – 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; Комусь стає моторошно, страшно, неспокійно і т.ін.' [ФСУМ, с. 410–411]; Тс. (аж) мурашки бігають (пробігають, лізуть і т.ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т.ін.) по спині (по тілу, за плечима і т.ін.) чий (чиєму, чіми), у кого, кому і без додатка. – 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т.ін.; комусь стає страшно, моторошно, неспокійно і т.ін.; дуже, незвичайно' [ФСУМ, с. 512–513].

Не торкався їжі – 'про втому'. У тексті: «Майже не торкався їжі, на столі годинами простоювала чашка з молоком, доки втомлений, аж знеможений випивав він її одним ковтком» [Шевчук

2015, с. 285]. Пор.: і пальцем (пучкою) не торкати не торкнутися (не ткнути, не зачепити) / не торкати кого.) – 'не заподіяти кому-небудь ніякої, ні меншої кривди, образи. і пальцем не торкатися / не торкнутися чого, до чого. Зовсім нічого не робити для здійснення чого-небудь' [ФСУМ, с. 717]; Тс. і пальцем (пучкою) не торкати не торкнутися (не ткнути, не зачепити) / не торкати кого.) – 'не заподіяти кому-небудь ніякої, ні меншої кривди, образи' [ФСУМ, с. 891].

Блискали очима – 'про погляд'. У тексті: «Все ж заплатив за квитка і ввійшов на танцмайданчик: на нього попливли дівочі й парубочі обличчя, блискали очима, серед них упізнавав і тих дівчат, що володіли стрункими ніжками, взутими у туфлі його роботи» [Шевчук 2015, с. 80]. Пор.: блиснути очима (оком) на кого-що – 'Глянути на кого-небудь з певним виразом (злості, докору, радості). ' [ФСУМ, с. 33]; Тс. блискати / блиснути очима (оком) на кого – що, рідко до кого і без додатку – 'дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції.' [ФСУМ, с. 35].

Заговорила кров – 'про почуття'. У тексті: «В ньому не заговорила бурхливо кров, як це буває при любові з першого погляду, навпаки, стишувався він й умиротворювався» [Шевчук 2015, с. 105]. Пор.: Кров заговорила (обізначалася і т.ін.) чия – 'у кого-небудь виявляються, нагура, звички, характер, погляд, і т.ін., притаманні комусь' [ФСУМ, с. 314]; Тс. Кров заговорила (обізначалася і т.ін.) чия – 'у кого-небудь виявляються, нагура, звички, характер, погляд, і т.ін., властиві комусь' [ФСУМ, с. 399].

Грала кров – 'про хвилювання'. У тексті: «Грала в ньому кров, і це так приємно було!» [Шевчук 2015, с. 430]. Пор.: Кров грає / кров заграла у кому, у кого і без додатка – 'хто-небудь відчуває приплив сили, енергії і т.ін.; чия. У кого-небудь виявляється натура, характер, звичка, погляд і т.ін. (перев. Батьків чи інших кровних родичів)' [ФСУМ, с. 314]; Тс. Кров грає (шумує, бушує і т.ін.) / кров заграла (за шумувала, забушувала і т.ін.) у кому, у кого і без додатка – 'хто-небудь відчуває приплив сили, енергії, пристрасті і т.ін.; чия. У кого-небудь виявляється натура, характер, звичка, погляд і т.ін. (перев. Батьків чи інших кровних родичів)' [ФСУМ, с. 398–399].

Наливалося кров'ю – 'напруження'. У тексті: «Його обличчя наливалося кров'ю» [Шевчук 2015, с. 491]. Пор.: наливатися / налитися кров'ю – 'червоніти від злості, напружуватися і т.ін.' [ФСУМ, с. 422]; Тс. наливатися / налитися (налятися) кров'ю – 'червоніти від злості, напружуватися і т.ін.' [ФСУМ, с. 528].

Розігріти кров – 'про стан людини'. У тексті: «А треба було б розігріти кров!» [Шевчук 2015, с. 490]. Пор.: розігрівати / розігріти кров – 'не зафіксована у СФУМ'; Розігрівати / розігріти кров – 'викликати збудженість у кого-небудь' [ФСУМ, с. 750].

Кров стигла у жилах – 'про збуджений стан людини'. У тексті: «Вона думала, що надто переймається тим, що відбувається в цьому домі, думала й про те, що такого приступу, як у цю ніч, не переживала вона ніколи; кров стигла їй у жилах,

коли згадувала, як віднімалась у неї нога» [Шевчук 2015, с. 145]. Пор.: *заглянула (подивілась, зазирнула і т. ін.) в очі кому*. – ‘Кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т.ін.’ [СФУМ, с. 315]; Тс. *кров холоне (крижаніє, застигає) / захолола (застигла) у жилах* – ‘Кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т. ін.’ [ФСУМ, с. 400].

Розбудили єство – ‘про почуття’. У тексті: «Це його поцілунки розбудили в ній жіноче єство» [Шевчук 2015, с. 139]. Пор.: *крав і плоть, єство* – 1. Рідна дитина. 2. Єство, сутність [СФУМ, с. 315]; Тс. *крав і плоть, єство* – 1. Рідна дитина. 2. кого, чого, і т. ін. Невід’ємна, органічна частина когочого-небудь. 3. Єство, сутність [ФСУМ, с. 399].

Кров розігріти – ‘збуджувати’. У тексті: «У мене, пане, зовсім застоялася кров, і я вже давно думаю, як би її розігріти!» [Шевчук 2015, с. 492]. Пор.: *розігрівати / розігріти кров* – ‘не зафіксована у СФУМ’; Тс. *розігрівати / розігріти кров* – ‘викликати збудженість у кого-небудь’ [ФСУМ, с. 750].

Душа широка – ‘щира’. У тексті: «Галина душа стала широка, розійшовшись на весь цей край» [Шевчук 2015, с. 168]. Пор.: *Широка душа / широке серце у кого і без додатка*. – ‘хто-небудь чуйний, щедрий, щирий’ [СФУМ, с. 229]; Тс. *Широка душа / широке серце у кого і без додатка*. – ‘хто-небудь наділений чуйністю, щедрою, щирою вдачею’ [ФСУМ, с. 282].

Ні за цапову душу – ‘ні за що’. У тексті: «Скільки вже нашого брата переставилося ні за цапову душу» [Шевчук 2015, с. 430]. Пор.: *Ні за цапову (пхлу) душу* – ‘загинуті, пропасти і т. ін.; марно, даром.; ні за що’ [СФУМ, с. 231]; Тс. *Ні за цапову (пхлу) душу* – ‘загинуті, пропасти і т. ін.; зовсім марно, даром.; ні за що’ [ФСУМ, с. 286].

Гірко на душі – ‘про стан людини’. У тексті: «Добре бачив, що той був смутний і невеселий, що йому гірко так само, що гірко на душі й хлопчечення, бо тягло за шворку, наче вола» [Шевчук 2015, с. 615]. Пор.: *Гірко на серці (на душі), кому, у кого*. – ‘кому-небудь нестерпно прикро, і хочеться плакати, ридати’ [СФУМ, с. 148]; Тс. *Гірко на серці (на душі), кому, у кого*. – ‘кому-небудь дуже прикро, досадно’ [ФСУМ, с. 172].

Не лізе в горло – ‘не має апетиту’. У тексті: «Так тривало цілий тиждень, врешті, не витримала й вона і, коли він порпався в їстві, що ніяк не лізло йому в горло, запитала, чого він тримає її біля себе» [Шевчук 2015, с. 469]. Пор.: *не лізе (не йде) в рот (у горло, грубо в пельку) кому і без додатка* – ‘У когось зовсім немає апетиту, хтось не хоче їсти, кому-небудь не хочеться їсти, не їсться’ [СФУМ, с. 343]; Тс. *не лізе (не йде) в рот (у горло, грубо в пельку) кому і без додатка* – ‘У кого-небудь зовсім немає апетиту, комусь не хоче їсти’ [ФСУМ, с. 435].

Кілкою став у горлі – ‘про стан людини’. У тексті: «Марія відчула тоді, як терпкий кілок став їй у горлі, слюзи вибилися на очі, і, палаючи з сорому й докуки, вона раптом покинула дурне своє стеження й побігла додому» [Шевчук 2015, с. 199]. Пор.: *стояти / стати кілкою (колом) в горлі*. – 1. Не проходити, застрявати (про несмачну, важку їжу). 2. Дуже набридати, остогидіти [СФУМ, с. 696];

Тс. *стояти / стати кілкою (колом) в горлі*. – 1. Не проходити, застрявати (про несмачну, важку їжу). 2. Дуже набридати, остогидіти [ФСУМ, с. 865].

Закусив губу – ‘про образу, заздрість’. У тексті: «Закусив губу й дивився, як вона відходить: не мав сили піти за нею або ж покликати її ще раз» [Шевчук 2015, с. 37]. Пор.: *Кусати губи*. – ‘Виявляти відчуття досади, образи, заздрощів і т. ін.’ [СФУМ, с. 320]; Тс. *Закусив губу, Кусати губи*. – ‘Виявляти відчуття досади, образи, заздрощів і т. ін.’ [ФСУМ, с. 407].

Закопирив губу – ‘розсердився’. У тексті: «– Мені? – закопирив губу Хлопець» [Шевчук 2015, с. 284]. Пор.: *копирити (закопирювати) / закопирити (скопирити) губу (губи, носа, ніс і т. ін.)*. – 1. Пишатися, зазнаватися. 2. Ображатися, сердитися [СФУМ, с. 307]; Тс. *копирити (закопирювати) / закопирити (скопирити) губу (губи, носа, ніс і т. ін.)*. – 1. Пишатися, зазнаватися. 2. Ображатися, сердитися [ФСУМ, с. 389].

Розтулити рота – ‘про стан людини’. У тексті: «Галія стояла, розтуливши рота, й дослухалася» [Шевчук 2015, с. 138]. Пор.: *затуляти (закривати, замикаючи, затикаючи і т.ін.) / затулити (закрити, замкнути, заткнути і т.ін.) рот (рота, уста, грубо пельку і т.ін.)*. – ‘Задобрювати кого-небудь з метою не розголошувати якоїсь справи, таємниці і т.ін.; Замокати, мовчати.; кому і без додатка. Примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлювати свою думку» [СФУМ, с. 253]; Тс. *затуляти (закривати, замикаючи, затикаючи і т.ін.) / затулити (закрити, замкнути, заткнути і т.ін.) рот (рота, уста, грубо пельку і т.ін.)*. – ‘Задобрювати кого-небудь з метою не розголошувати якоїсь справи, таємниці і т.ін.; Замокати, мовчати.; кому і без додатка. Примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлювати свою думку» [ФСУМ, с. 319].

Ріски не мав у роті – ‘голодний’. У тексті: «А він відчув справжній голод, адже risks не мав у роті від ранку» [Шевчук 2015, с. 23]. Пор.: *[і (ні, жодної)] risks (макової краплини і т. ін.) в роті не мати, перев. відколи, скільки часу*. – Нічого не їсти, не пити; бути голодним [СФУМ, с. 372]; Тс. *[і (ні, жодної)] risks (макової краплини і т. ін.) в роті не мати, перев. відколи, скільки часу*. – Нічого не їсти, не пити; бути голодним [ФСУМ, с. 649].

Молола язиком – ‘говорила багато’. У тексті: «Степан натхненно забивав здоровенного цвяха, залізни в парту, а його жінка перехилилася через паркан до сусідки і не менш натхненно молола з тою сусідкою язиком» [Шевчук 2015, с. 243]. Пор.: *молоти язиком* – 1. фам. Говорити про щось; висловлюватися.; 2. Вести несерйозні, беззмістовні розмови, займатися пустими балачками; базікати [СФУМ, с. 403-404]; Тс. *молоти язиком* – 1. фам. Говорити про щось; висловлюватися.; 2. зневажл. Вести несерйозні, беззмістовні розмови, займатися пустими балачками; базікати [ФСУМ, с. 504].

Скалячи зуби – ‘дуже сміючись’. У тексті: «Ну, як тут діло? — гукнув він, скалячи зуби й намагаючись згасити зрадливий трем у пальцях» [Шевчук 2015, с. 242]. Пор.: *скалити зуби, зне-*

важл. – 1. Дуже сміятися, перев. Без очевидної причини. 2. З кого — чого, над ким — чим. Недоброзичливо, зло висміювати кого-, що-небудь; насміятися з кого-небудь [СФУМ, с. 654]; Тс. *скалити зуби* – 1. без додатка. Посміятися, сміятися.; 2. З кого — чого, над ким — чим. Недоброзичливо, зло висміювати кого-, що-небудь; насміятися з кого-небудь [ФСУМ, с. 814].

Земля під ногами захитається – ‘про стан людини’. У тексті: «Земля в нього під ногами захитається, бо піде він до тієї дівчинки, а вона, помітивши його, раптово підхопиться, як сарна, і швидко-швидко закліпає оченятами» [Шевчук 2015, с. 108]. Пор.: *Грунт (земля) хитається (повзе) під ногами у кого.* – Чиєсь становище стає ненадійним, непевним і т. ін. [СФУМ, с. 175]; Тс. *грунт (земля) хитається (повзе) під ногами у кого.* – Чиєсь становище стає ненадійним, непевним [ФСУМ, с. 200].

Тримати носа до вітру – ‘діяти непослідовно’. У тексті: «Але тримав носа до вітру — маєтності його не чіпано зі страху: пан Твардовський подумав про це не без заздрості» [Шевчук 2015, с. 485]. Пор.: *тримати (держати) ніс (носа) за вітром (по вітру)* – ‘діяти непослідовно, непринципно, змінюючи свої переконання і поведінку відповідно до обставин’ [СФУМ, с. 721]; Тс. *тримати (держати) ніс (носа) за вітром (по вітру)* – ‘діяти непослідовно, безпринципно, змінюючи свої переконання і поведінку відповідно до обставин’ [ФСУМ, с. 897].

Почухав підборіддя – ‘відчував незадоволення’. У тексті: «Кози потяглися до Івана гострими мордочками з борідками, і він почухав одну під підборіддя» [Шевчук 2015, с. 228]. Пор.: *чухати / почухати потилицю* (рідше *голову, чуба, чуприну* і т. ін.) – ‘шкодувати, відчувати незадоволення, гіркоту від того, що зроблено щось не так, як треба; замислюватися над чим-небудь, не знаючи, як вийти із скрутного становища’ [СФУМ, с. 773–774]; *чухати / почухати потилицю* (рідше *голову, чуба, чуприну, лоб* і т. ін.) – ‘жалкувати, відчувати незадоволення, гіркоту, що зроблено щось не так, як потрібно; нічого не робити, бути нерішучим у чому-небудь’ [ФСУМ, с. 960].

Піддер носа – ‘про чванливість’. У тексті: «Джигун зсунув капелюха на очі, піддер носа, розвернувся ледве не по-військовому і пішов назад, ступаючи на власні сліди» [Шевчук 2015, с. 156]. Пор.: *гнути (дерти, задирати / піддерти т. ін.) / загнути (задерти / т. ін.) кирпу (носа, ніс).* – Гордовито три-

матися, ставати чванливим, гонористим, зазнаватися. [СФУМ, с. 151]; Тс. *гнути (дерти, задирати / піддерти т. ін.) / загнути (задерти / т. ін.) кирпу (носа, ніс).* – Гордовито триматися, ставати чванливим, гонористим, зазнаватися [ФСУМ, с. 175].

Висновки й перспективи дослідження. Проведене дослідження засвідчує неабияку майстерність автора у відтворенні особливостей життя, побуту, традицій та вірувань персонажів. Зазначимо, що фраземи яскраво передають риси характеру, зовнішність, поведінку, фізичний та емоційний стан героїв. В. Шевчук активно використовує у стійких висловах як ключові такі слова: *душа, серце, око, голова кров, рука* тощо. За допомогою фразем автор зумів вдало зосередити увагу на позначенні фізичного та емоційного стану персонажів.

У романі-баладі «Дім на горі» виокремлено понад 150 фразеологічних одиниць. Майстер художнього слова, характеризуючи персонажів, їхні дії, стан, часто використовує компаративні та діалектні фразеологізми.

Помітне місце у романі посідають фразеологічні сполучення: *відводити погляд, блискати зубами, зуби скалити, проплакати очі*, багато зустрічається дієслівних фразеологізмів: *ковтати сльози, розводити руками, кинути оком*; адвербіальні фразеологізми: *лице в лице, тепло на серці, ні за цанову душу, серце не на місці, з-під руки, плече в плече* тощо.

Досліджувані фразеологізми виконують важливу стилістичну роль, підкреслюючи оригінальність твору. Кожна фразема додає роману колоритності, емоційності. Фраземи виступають яскравим репрезентантом індивідуального мистецького стилю В. Шевчука. Вони мають важливе значення в розгортанні сюжету твору, надають художнім образам природності й виразності.

Зазначимо, що в романі «Дім на горі» фразеологізми виконують також емоційно-експресивну роль. Автор за допомогою фразем відтворює внутрішній стан персонажа. Велика кількість фразеологізмів виражає психічний стан людини, її почуття: *серце не на місці, широка душа, тенькнуло в грудях, душа скупюється, брати в серце, серце стискається, відчинити серце, шкребти під серцем.*

Проведений аналіз фраземіки роману-балади «Дім на горі» В. Шевчука доводить її багатство й різноманітність. Фразеологічний матеріал дослідження може стати суттєвим доповненням до словників мови письменників.

Література

1. Бабич Н. Фразеологія української мови. Чернівці. Ч.1, 1970; Ч.ІІ., 1971.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови у контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2018. 463 с.
3. Венжинович Н.Ф. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матіос та В. Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 2 (42). 2019. С. 13–21.
4. Демський М. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості. Монографія Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.
5. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. 416 с.
6. Жуйкова М.В. Бог дав свято, а чорт гості: паремії як індикатор динаміки архаїчного стереотипу ГІСТЬ (на матеріалі східнослов'янських приказок). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1 (43). 2020. С. 127–133.

7. Краснобаєва-Чорна Ж. Идеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Донецьк: ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 289–298.
8. Краснобаєва-Чорна Ж. Психофізіологічний паттерн емоції відрази у фраземіці. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1 (43). 2020. С. 159–162.
9. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі: підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / [за ред. А. П. Загнітка]. Вінниця, 2018. 186 с.
10. Левченко О.П. Символіка у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: дис. д-ра філол. наук: 10.02.02 / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. Львів, 2007. 465 с.
11. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛПІ-ДУ НАДУ, 2005. 263 с.
12. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручн. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
14. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 279 с.
15. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с.
16. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. 494 с.
17. Ужченко В. Д. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу». *Східнослов'янські мови в їхньому історичному розвитку: зб. наук. праць*. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.
18. Ужченко В. Д. Українська фразеологія. Харків: Основа, 1990. 168 с.
19. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. НАН України, Ін-т укр. мови; [уклад.: В.М. Білоноженко та ін., редкол.: Л.С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1993. Електронний словник. 788 с.
20. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. Уклад.: В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1999. Електронний словник: URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe> <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002727>
21. ФС – Фразеологічний словник. Онлайн-бібліотека Горох. Електронний словник: URL: https://goroh.pp.ua/Фразеологія/коли_гора_не_йде_до_магомета,_то_магомет_іде_до_гори
22. Шевчук В. Дім на горі. Електронна книга, 2015. 791 с. URL: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/dim-na-gori/>

References

1. Babych N. (1970;1971) Frazelohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian Language]. Chernivtsi. Ch.I; Ch.II [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy u konteksti kohnitologii ta linhvokulturolohii [Phrasemics of the Ukrainian Literary Language in the Context of Cognitology and Linguistic Culture]: monohrafiia. Uzhhorod: FOP Sabov A. M. 463 s. [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N.F. (2019) Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M. Mathios ta V. Shkliara [Phrases with Somatism Components in the Works of M. Mathios and V. Shklyar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (42). S. 13–21 [in Ukrainian].
4. Demskyi M. (2019) Ukrainska frazemika: deryvatsiina baza, semantyko-hramatychni osoblyvosti [Ukrainian Phrasemics: Derivational Base, Semantic and Grammatical Features]: monohrafiia. Drohobych: Posvit. 340 s. [in Ukrainian].
5. Zhuikova M.V. (2007) Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dynamic Processes in the Phraseological System of East Slavic Languages]: monohrafiia. Luts'k: RVV «Vezha» Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. 416 s. [in Ukrainian].
6. Zhuikova M.V. (2020) Boh dav sviato, a chort hosti: paremii yak indykator dynamiky arkhainoho stereotypu HIST (na materialy skhidnoslovianskykh prykazok) [God Gave a Holiday, and the Greyhound Gave Guests: Paremias as an Indicator of the Dynamics of the Archaic Stereotype of the HIST (based on the material of East Slavic proverbs)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 1 (43). S. 127–133 [in Ukrainian].
7. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2011) Ideohrafichna klasyfikatsiia frazeolohichnykh odynts u slovnyku frazeolohichnykh terminiv suchasnoi ukrainskoi movy [Ideographic Classification of Phraseological Units in the Dictionary of Phraseological Terms of the Modern Ukrainian Language]. *Linhvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats*. Donetsk: DonNU. Vyp. 22. S. 289–298 [in Ukrainian].
8. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2020) Psykhofiziolohichniy pattern emotsii vidrazy u frazemitsi [Psychophysiological Pattern of Disgust Emotions in Phrasemics]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 1 (43). S. 159–162 [in Ukrainian].
9. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2018) Frazemika ta frazemohrafiia v suchasni linhvoparadyhmi [Phrasemics and Phrasemography in Modern Linhvoparadyhms]: pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchykh

navchalnykh zakladiv / [za red. A.P. Zahnitka]. Vinnytsia. 186 s. [in Ukrainian].

10. Levchenko O.P. (2007) Symbolika u frazeolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov: linhvokulturolohichnyi aspekt [Symbolism in the Phraseological Systems of the Ukrainian and Russian Languages: the Linguistic and Cultural Aspect]: dys. d-ra filol. nauk: 10.02.02 / Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy. Lviv. 465 s. [in Ukrainian].

11. Levchenko O.P. (2005) Frazeolohichna symbolika: linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological Symbolism: Linguistic and Cultural Aspect]: monohrafiia. Lviv: LRIDU NADU. 263 s. [in Ukrainian].

12. Selivanova O.O. (2004) Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty) [Essays on Ukrainian Phraseology 1. (Psychocognitive and Ethnocultural Aspects): monohrafiia. Kyiv – Cherkasy: Brama. 276 s. [in Ukrainian].

13. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern Linguistics: Directions and Problems]: pidruchn. Poltava: Dovkillia-K. 712 s. [in Ukrainian].

14. Skrypnyk, L.H. (1973) Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. 279 s. [in Ukrainian].

15. SFUM Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of Phraseological Units of the Ukrainian Language] (2003) / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 1104 s. [in Ukrainian].

16. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2007) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the Modern Ukrainian Language]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Znannia. 494 s. [in Ukrainian].

17. Uzhchenko V.D. (2006) Novi linhvistychni paradyhmy «kontsept – frazeolohizm – movna kartyna svitu» [New Linguistic Paradigms “Concept – Phraseology – Language World Model”]. *Skhidnoslovianski movy v yikhnomu istorychnomu rozvytku*: zb. nauk. prats. Zaporizhzhia. S. 146–151 [in Ukrainian].

18. Uzhchenko V.D. (1990) Ukrainska frazeolohiia [Ukrainian Phraseology]. Kharkiv: Osnova. 168 s. [in Ukrainian].

19. FSUM – Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1993) [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. NAN Ukrainy, In-t ukr. movy; [uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in., redkol.: L.S. Palamarchuk (holova) ta in.]. Kyiv: Naukova dumka. Elektronnyi slovnyk. 788 s. [in Ukrainian].

20. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1999) [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]: U 2 kn. Uklad.: V.M. Bilonozhenko, V.O. Vynnyk, I.S. Hnatiuk [ta in.]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

21. FS – Frazeolohichnyi slovnyk [Phraseological Dictionary]. Onlain-biblioteka Horokh. Elektronnyi slovnyk: URL: <https://goroh.pp.ua/Фразеологія/коли гора не йде до магомета, то магомет йде до гори> [in Ukrainian].

22. Shevchuk V. (2015) Dim na hori [House on the Mountain]. Elektronna knyha. 791 s. URL: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/dim-na-gori/> [in Ukrainian].

PHRASEOLOGISMS WITH KEYWORDS-SOMATISMS IN THE NOVEL-BALLAD OF V. SHEVCHUK “HOUSE ON THE MOUNTAIN”

Abstract. The proposed article describes phraseological units with key words-somatisms recorded by the author in the novel-ballad V. Shevchuk «House on the Mountain». Phraseology belongs to those branches of modern linguistics that attract the special attention of researchers, because the phraseological composition of the language is an inexhaustible source of folk wisdom, on the basis of which it is possible to build both linguistic and cultural-ethnographic studies A significant number of phraseological units is presented in the works of many Ukrainian writers, in particular, the outstanding modern novelist V. Shevchuk.

Phraseologisms became the object of research by many domestic linguists: N. Babych, N. Venzhynovych, M. Demsky, M. Zhuikova, Zh. Krasnobayeva-Chorna, O. Levchenko, O. Selivanova, L. Skrypnyk, V. and D. Uzhchenko and others. The relevance of the topic lies in the fact that the language of the novel-ballad “House on the Mountain” by V. Shevchuk is full of phraseology, and therefore needs analysis and detailed study. It should be noted that there are many phrases in the work that emphasize the individual artistic style of the author. The purpose of the study is to investigate phraseological units in the novel-ballad “House on the Mountain” by V. Shevchuk as representatives of the author’s mastery in the reproduction of literary images. The scientific novelty of the research lies in the fact that the thematic-ideographic aspect of the research is proposed by the phrase in the specified work; the most representative phraseological units with somatism components to indicate the physical and emotional state of a person and commonly used (not recorded in dictionaries) phraseological units are singled out.

The conducted research proves the author’s remarkable skill in reproducing the peculiarities of the life, lifestyle, traditions and beliefs of the characters. V. Shevchuk actively uses the following words as key words in stable expressions: earth, soul, heart, eye, head, blood, hand, look, etc. With the help of phrases, the author managed to successfully focus attention on marking the physical and emotional state of the characters.

Keywords: V. Shevchuk, novel-ballad “House on the Mountain”, phraseology, key words-somatisms, physical and emotional state.

© Венжинович Н., 2025 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

ПРОНОМІНАТИВНИЙ АД'ЄКТИВ ЯК ЗАСІБ ТЕКСТОТВОРЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК81'42'367.626

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).72-77](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).72-77)

Гериш Н. Пронімінативний ад'єктив як засіб текстотворення; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено прономінативному ад'єктиву як засобу текстотворення, який має дві позиції, а саме: займенник *це* використовується як звичайне субстантивне слово або займенник *це* використовується як один із головних компонентів біномінативного речення.

Актуальним є визначення ролі анафоричних відношень у семантичній організації речення та суміжних синтаксичних конструкцій. Відомо, що людина у мисленнєво-комунікативній діяльності оперує не стільки мовними одиницями, а скільки конструктами, які мають різноманітну маніфестацію у синтаксичних моделях та текстах.

Мета дослідження – дослідити та описати актантні (аргументні) та предикатні анафоричні відношення з прономінативним ад'єктивом.

Виконання поставленої мети зумовило реалізацію таких завдань: 1) узагальнити поняття анафоричних відношень як різновид семантичних; 2) дослідити анафоричні відношення з прономінативним ад'єктивом *це* у художньому тексті.

Звернено увагу на те, що займенник *це* є універсальним анафоро-дейктичним словом, яке може відсилати до будь-якого фрагмента тексту. Анафоричний конструкт співвідноситься з антецедентом (смісловим джерелом), який репрезентований семантичними актантами та семантичними предикатами. З позицій семантичного синтаксису виділено актантну і предикатну анафори. Під актантною (аргументною) анафорою розуміємо відношення між семантичними актантами (аргументами), які полягають в тому, що в смисл одного семантичного актанта входить відсилання до другого, під предикатною – відношення між анафоричним конструктом *це* і предикатом. Антецедент як компонент анафоричних відношень репрезентований кількома типами конструкцій: окремими словами, словосполученнями, цілісною синтаксичною конструкцією, великими відрізкамі тексту, а саме: іменником з прийменником, субстанти-вованим прикметником, дієслівним словосполученням. Займенник *це* в синтаксичних конструкціях може виступати суб'єктом і об'єктом. Зв'язок між анафоричним конструктом та антецедентом встановлюється на рівні однієї синтаксичної конструкції або на рівні суміжних синтаксичних конструкцій, абзаців. Анафоричний зв'язок може поєднувати предикативні частини синтаксичної конструкції, суміжні синтаксичні конструкції і водночас виступає засобом зв'язування інформації в тексті. Займенник *це* вживається у випадку відсилання адресата до попереднього контексту – ретроспективних анафоричних відношень, які утворюються в результаті згадування прономінативним ад'єктивом *це* предиката з семантичними аргументами (актантами), а також у випадку відсилання до наступних фрагментів контексту – проспективних анафоричних відношень, які утворюються за допомогою препозиції займенника *це* та постпозиції предиката з аргументами (актантами). Пронімінативний ад'єктив *це* співвідноситься із наступним антецедентом, що й кваліфікуємо як катафоричні відношення. Займенник *це* переносить смисл однієї синтаксичної конструкції в другу синтаксичну конструкцію і робить її залежною від першої. При предикативних анафоричних відношеннях анафоричний конструкт може співвідноситися з однією клаузою, двома клаузами, трьома клаузами, п'ятьма клаузами. Висвітлено участь ад'єктиву у вираженні актантної, предикатної та предикативної анафор.

Як показують результати дослідження, займенник *це* слугує засобом компресії, економії тексту, а також співвіднесення з окремим словом, словосполученням, реченням чи текстом, виступаючи водночас засобом як граматичної, так і семантичної організації тексту. Пронімінативний ад'єктив *це* виступає одним із компонентів когезії текстової організації.

Ключові слова: анафоричні відношення, прономінативний ад'єктив, актантна, предикатна та предикативна анафори, клауза, анафоричний конструкт.

Формулювання проблеми. Сучасна світова лінгвістика на вивчення анафори як семантичної категорії, яка реалізується на синтаксичному рівні. Анафоричні відношення пропонуємо розглянути в системі складних речень. Дослідники відзначають, що одним із важливих засобів текстового зв'язку є вказівні займенники як у самостійному, так і в атрибутивному вживанні.

Актуальність досліджуваної теми полягає у визначенні ролі анафоричних відношень у семантичній організації синтаксичних конструкцій, суміжних синтаксичних конструкцій. Відомо, що людина у мисленнєво-комунікативній діяльності оперує не стільки мовними одиницями, а скільки конструктами, які мають різноманітну маніфестацію у синтаксичних моделях та текстах.

Аналіз досліджень. Розробка, обґрунтування теоретичної основи й проблеми семантичної структури українського речення та його організації розглядали І.Р. Вихованець [Вихованець 2004], К.Г. Городенська [Городенська 2004], В.М. Русанівський, Н.В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], А.П. Загнітко [Загнітко 2011], Н.І.Іваницька, В.І.Кононенко [Кононенко 2012], М.В.Мірченко, К.Ф.Шульжук [Шульжук 2004].

Мета дослідження – дослідити та описати актантні (аргументні) та предикатні анафоричні відношення з прономінативним ад'єктивом.

Виконання поставленої мети зумовило реалізацію таких завдань: 1) узагальнити поняття анафоричних відношень як різновид семантичних; 2) дослідити анафоричні відношення з прономінативним

ад'єктивом це у художньому тексті.

Методи дослідження. Вибір методів і прийомів зумовлений специфікою матеріалу дослідження. Для розв'язання поставленої мети і завдань використано такі методи і прийоми: метод суцільної вибірки із художніх текстів; описовий метод для опису анафоричних відношень як різновиду семантичних; прийом контекстного аналізу для визначення анафоричних відношень з компонентом це.

Виклад основного матеріалу. Морфологічна кваліфікація *це* в сучасній лінгвістиці має два трактування: 1) як частки; 2) як займенника. Так, О. М. Пешковський у реченнях типу «Відмова – *це* подвійний удар» (С. Процюк «Маски опадають повільно») [Процюк 2011] визначав займенник *це* як видільну частку [Гуйванюк 1999, с.52], Л. А. Булаховський – як вказівну частку [Гуйванюк 1999, с.52]. Дослідники говорять про те, що потрібно диференціювати *це* як частку і *це* як займенник, адже відмінність полягає в тому, що: 1) займенник *це* має антецедент (за анафоричними відношеннями), або позначає позамовний об'єкт або ситуацію; частка не має антецедента; 2) займенник виступає окремим членом речення, тоді як частка не може виступати членом одного з речень, а до іншого [Гуйванюк 1999, с.52].

Щодо функціонування прономінативного ад'єктива *це*, то дослідники визначають такі дві позиції: 1) займенник (*це*) використовується як звичайне субстантивне слово: «**Вербовський засміявся. І *це* було найстрашніше**» (Д. Білий «Заложна душа») [Білий 2004] 2) займенник (*це*) використовується як один із головних компонентів біномінативного речення, причому (*це*) не є іменником. Дослідники вважають, що займенник (*це*) є універсальним анафоро-дейктичним словом, яке може відсилати до будь-якого фрагмента тексту (від слова до тексту) і до будь-якого фрагмента дійсності [Гуйванюк 1999, с.52].

Отже, когнітивний напрямок дослідження відходить від частиномовної приналежності прономінативного ад'єктива *це* і звертає увагу на його роль в анафоричних конструкціях.

3 позиції семантичного синтаксису можна виділити актантну та предикатну анафори. Під актантною (аргументною) анафорою розуміємо відношення між семантичними актантами (аргументами), які полягають в тому, що у смисл одного семантичного актанта входить відсилання до другого, під предикатною – відношення між анафоричним конструктом *це* і предикатом.

Анафоричний конструкт *це* співвідноситься з антецедентом (смісловим джерелом), який репрезентований:

1) семантичними актантами (аргументами): «**Пустка. Порожнеча. *Це* найжахливіше**» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002].

2) семантичним предикатом: «– **Маєте**, – обернувся ромей до тих, що ховалися за ним, сказав ***це* з таким** вдоволенням, ніби малював не Сивоок, а він сам, царським жестом вказував на візерунки, закликав тих своїх супутників до нової суперечки, але тим заціпило, вони тільки переводили погля-

ди з візерунків на босого, зодягненого білу сорочку й якусь там стару накидку молодого варвара» (П. Загребельний «Диво»); «–**Прибери . *Це* можна й навпомацки**, – сказав Торд-старший, – але **золото лічити ми звикли при світлі**» (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002].

У синтаксичному вимірі антецедент може бути репрезентований кількома типами конструкцій: окремими словами, словосполученнями, цілісною синтаксичною конструкцією, великими відрізами тексту:

1) іменником з прийменником: «**Мені все-таки хочеться, щоб ми зустрілися завтра в Софії. Для нас з вами – *це* прекрасне місце** для розмов» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002];

2) субстантивованим прикметником: «**Бузина поставив своє прізвище, альбом вийшов у світ, його хвалили, хвалили й Бузину, і він, здається, навіть продемонстрував якусь там скромність, бо не вискакував ні в кандидати, ні в доктори наук, так і лишився молодим науковим працівником, єдине, чого запрагнув – *це* перейти у відділ професора Отави**, що для нього було зроблено, не питаючи думки керівника відділу» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002];

3) нечленованим словосполученням: «**Я хотів з вами порадитися, Гордію Всеволодовичу, як з старшим товаришем, якого я ціную і поважаю... *Ваш авторитет*...**

– **Не треба *про це***, – спинив його професор» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002];

4) дієслівним словосполученням:
«**Що ми вже не можемо знайти партизанів?**
– **Якщо *це* так легко, тоді фашисти вже давно їх познаходили**» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002];

5) цілісною синтаксичною конструкцією: «**На початку березня з-під тих острівців полізли перші підсніжники, дерева взялися бруньками, берези пустили . *Це* вже була весна**» (В. Шкляр «Чорний Ворон»); «– **Я вперше йому збрехав. Ти не уявляєш, отамане, як мені тяжко було *це* зробити, але брехня веде за собою брехню**» (В. Шкляр «Чорний Ворон») [Шкляр 2009].

Займенник *це* в синтаксичних конструкціях може виступати:

1) суб'єктом: «**Ти посміхнешся, почувши, але для мене – *це* надзвичайно важливо**» (П. Загребельний «Диво»); «***Це* сталося так несподівано, так швидко**» (П. Загребельний «Диво»); «***Це* прекрасно**» «***Це* найжахливіше**» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002];

2) об'єктом: «**Як він [батько] промчав ті двадцять верстов, нещадно б'ючи коней, аби швидше нас врятувати, як гукав на Десні перевозу і як далі летів – про *це* довго гомоніли подорожні**» (О. Довженко «Зачарована Десна») [Довженко 2008].

Мовознавці висловлюють різні думки щодо займенника *це*, який за функціональним та семантичним навантаженням репрезентує зв'язність смислових відношень [Гериш 2012-2013, с.42-43] у висловленнях.

Зв'язок між анафоричним конструктом *це* та антецедентом (смісловим джерелом) встановлюється:

1) на рівні однієї синтаксичної конструкції з використанням анафоричного зв'язку: *«Святополк же коли й має намір перебрати свого найнебезпечнішого супротивника, то зробить це потаємно й зненацька»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002];

2) на рівні суміжних синтаксичних конструкцій, абзаців: *«Давай утікати, – сказав Лучук Сивоок. – Давно вже сверблять мені ноги дати драгла від цього кендюха»*.

«– Думає про це ще з Києва, – тихо мовив Сивоок» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002].

Отже, анафоричний зв'язок може поєднувати предикативні частини синтаксичної конструкції, суміжні синтаксичні конструкції і виступати засобом зв'язування інформації в тексті.

Займенник *це* вживається у випадку відсилання адресата до попереднього контексту – ретроспективних анафоричних відношень, які утворюються в результаті згадування прономінативним ад'єктивом *це* предиката з семантичними аргументами (актантами), наприклад: *«Ката облили водою, але це не допомогло»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002], а також у випадку відсилання до наступних фрагментів контексту – проспективних анафоричних відношень, які утворюються за допомогою препозиції займенника *це* та постпозиції предиката з аргументами (актантами), наприклад: *«– Бачте, це таке делікатне питання... Йдеться про... як їх.. Про мозаїки»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002].

Прономінативний ад'єктив *це* співвідноситься із наступним антецедентом, що й можна кваліфікувати як катафоричні відношення, наприклад: *«Кость в'яло подумав: це нісенітниця – друкувати українською мовою “російська”...»* (Б. Антоненко-Давидович «Смерть») [Антоненко-Давидович 2005].

Текстова категорія узагальнення в синтаксичній конструкції реалізується у сполученні *все це*: *«Розкидані книжки, штани на подушці, наган на столі – все це було німе й глухе»* (Б. Антоненко-Давидович «Смерть») [Антоненко-Давидович 2005].

Займенник *це* переносить смисл однієї синтаксичної конструкції в другу синтаксичну конструкцію і робить цю синтаксичну конструкцію залежною від першої.

Важливою функцією займенника *це* в тексті виступає компресія – явище, зумовлене такою властивістю, як здатність до високого ступеня узагальнення.

Прономінативний ад'єктив *це* найчастіше вживається в постпозиції і може співвідноситися лише з окремою предикативною частиною складної синтаксичної конструкції: *«Враження було таке невідступне, що Лучук свого лука посунув далі за спину, щоб не впадав в око, а Сивоок перекинув свою важку палицю з правої руки в ліву, але вчасно збагнув, що це нічого не змінює в його становищі, бо лівий*

дружинник дивився на нього так само пильно, як і правий, а на випадок чого правою рукою махнути буде підкористіше, тому знову узяв палицю в праву руку» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002]. Порівняймо ще: *«Ясна річ, професор Адальтберт Шнурре не мав жодного уявлення про те, що ховається в золотому мороку київських соборів, бо всі публікації, які досі були, – це жалюгіддя, просто ніщо, і коли колега Отава буде такий ласкавий...»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002].

В біномінативних реченнях займенник *це* виступає поруч з іншим головним членом:

«Це кляте повітове місто з його безглуздими брудними завулками, шопою на базарі, незграбними розжевими купецькими домами, місто, де всі знають про кожного всяку дрібницю й одне одному осточортіли, це місто – свідок» (Б. Антоненко-Давидович «Смерть») [Антоненко-Давидович 2005].

Прономінативний ад'єктив *це* вживається в препозиції і постпозиції щодо антецедента, який розташовується всередині, як в анафоричних, так і в катафоричних відношеннях, наприклад: *«– Ви знаєте... Це неможливо! Це підриває авторитет. Фірсов учора виступав п'яний на вчительських зборах!.. Це треба конче поставити на порядок денний»* (Б. Антоненко-Давидович «Смерть») [Антоненко-Давидович 2005].

Іменні речення, у формуванні яких бере участь займенник *це*, можуть бути трьох типів: 1) речення з предикативними елементами, зокрема дієслівною зв'язкою; 2) речення із займенниковою зв'язкою: *«Тепер я твердо знаю, це й не убачивши його, що професор Оссендорфер – це колишній денщик штурмбанфюрера Шнурре, а також асистент професора Шнурре»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002]; 3) матричні “малі клаузи”, тобто речення, де немає предикативних елементів (*Місто – вокзал*). Останні речення мають два різновиди: 1) біномінативні речення, зокрема з прикметником, речення характеристики та речення ідентифікації; 2) речення, які не мають двох номінативів. У художніх текстах використовуються речення із займенниковою зв'язкою, де інтерпретація субстантивної *це* є суперечливою, наприклад: *«Тепер знав Агапіт, що християнство – це вік похилий»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002]; *«Отже, світло є добро, а матерія – це принцип і сфера зла»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002]; *«Церква – це небо на землі, місце, де Отець Небесний обитає й рухається»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002]. Наведені синтаксичні конструкції із займенниковою зв'язкою можна трансформувати в речення з матричними “малими клаузами”, опустивши компонент *це*. Подібні конструкції можна трансформувати за допомогою компонента *не*, порівняймо: *«Тепер знав Агапіт, що християнство – не це вік похилий»* (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002]. Заперечна частка вживається щодо референта займенника *це* і не підтверджує його конструкт, співвідносний зі словом *християнство*, водночас заперечення не поширюється на словосполучення *вік похилий*, адже при трансформації називаємо *не це*.

«Отже, світло є добро, а матерія – не це

принцип і сфера зла» (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002]. Заперечна частка щодо референта займенника *це* і не підтверджує його конструкт, співвідносний зі словом *матерія*, водночас заперечення не поширюється на слова *принцип і сфера зла*, адже при трансформації називаємо не *це*.

«Церква – не це небо на землі, місце, де Отець Небесний обитає й рухається» (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002]. Заперечна частка щодо референта займенника *це* і не підтверджує його конструкт, співвідносний зі словом *церква*, водночас заперечення не поширюється на слова *небо на землі, місце*, адже при трансформації називаємо не *це*.

«Тепер знав Агапіт, що християнство – це не вік похилий» (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002]. Заперечується словосполучення *вік похилий*, яке не відповідає конструкту із *це*, компонентом якого є слово *християнство*.

Отже, прономінативний ад'єктив *це* в синтаксичних конструкціях утворює анафоричний конструкт, співвідносний з референтом, який виступає смисловим джерелом (антецедентом). Здійснюється вказівка на дію, ситуацію, предмет.

Інформація, яка виражена займенником *це*, може стверджуватися або заперечуватися:

«Але ось війна, вбивства, брат іде на брата, голод, неправда, підступність – хіба це не поразки зодорогого глузду, хіба це якось в'яжеться з ним?» (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002].

У результаті повторного згадування предикатів утворюється предикативна анафора. Антецедентом до прономінативного ад'єктива *це* виступає вся предикативна частина, до складу якої входять семантичні актанти (аргументи) з предикатом, а в результаті їх співвіднесення утворюється предикативна анафора.

При предикативних анафоричних відношеннях анафоричний конструкт *це* може співвідноситися з:

1) однією клаузою (предикативною частиною): **«Попельначенко зник говорити безапеляційним, командувальним голосом, і це якось не зрозуміло гармонізувало з його це надто молодими рисами обличчя й худорлявою постаттю»** (Б. Антоненко-Давидович «Смерть»)[Антоненко-Давидович 2005];

2) двома клаузами (предикативними частинами): **«Славіна прошигнула дрібненькою, курячою ходою поміж чоловічими посталями і вчепилась руками в Горобенків портфель. Це одразу ж збурило Горобенка й нагало ворожості»** (Б. Антоненко-Давидович «Смерть»)[Антоненко-Давидович 2005];

3) трьома клаузами (предикативними частинами): **«Підступи з боку можновладців, здирства, нахабність найманців – ось з чим зіткнувся тоді Ярослав, і вже до кінця днів своїх сам він не буде ні підступним, ні здирцем, намагатиметься бути прямодушним по-своєму, хоч іноді дорого платитиме за це»** (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002];

4) п'ятьма клаузами (предикативними частинами): **«Але сьогодні в ньому прокинулося давнє, сьогодні на ньому схрестилися усі погляди, сам**

імператор стежить за кожним його порухом, сьогодні він їм усім відплатить за свою неповноцінність, він покаже, як це робиться, вони це ніколи не бачили і, мабуть, ніколи й не побачать такого вправного, такого точного й нещадного ката, як він» (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002].

Антецедент може бути репрезентований складною клаузою, яка в свою чергу складається з головної і залежної клауз, з якими співвідноситься анафоричний конструкт *це*: **«Щоб почати розмову, треба було вимкнути телевізор. А це означало остаточно роздратувати Андрія, у цьому разі він замкнеться, замурує всі хідники, по яких до його душі може долинути бодай якийсь рахманне слово»** (Ю. Мушкетик «Біла тінь»)[Мушкетик 2004].

У безсполучникових реченнях прономінативний ад'єктив *це* використовується для перенесення інформації, а також для поєднання частин речення анафоричним зв'язком: **«Прижовкні соснові гірлянди, паперові прапориці, неохайно прибиті портрети вождів, забруднені мухами й чиймись пальцями плакати, розстрепане піаніно, на якому вічно хто-небудь несамовито вистукує “Інтернаціонала”, – все це виглядало холоднувато й незатишно»** (Б. Антоненко-Давидович «Смерть»)[Антоненко-Давидович 2005].

Займенник *це* виступає в ролі вказівного, поєднаного із особовим займенником з метою підкреслити попередній контекст: **«Так, так – треба кількох крапель крові на землі. Це вона тільки змиє все»** (Б. Антоненко-Давидович «Смерть»)[Антоненко-Давидович 2005];

«І стало боляче за книжки. Це ж вони – останнє “речове”, що тріскаками перелетіло через піну, уступи й хвилі порогів революції. Це ж вони тільки можуть потаєнці, в чотирьох стінах похмурої, вогкої кімнати розповісти так багато, багато» (Б. Антоненко-Давидович «Смерть»)[Антоненко-Давидович 2005].

Важливе уживання вказівного займенника *це* з іменником: **«Горобенко уважно вивчав Радченкове обличчя. Це обличчя жваво мінилося – брови, очі, рот, підборіддя і навіть волосся з вухами увесь час рухались, і через це здавалося, що перед Радченком не телефонна рурка, а тут збоку сперечається жива людина, або в іншому разі – це говорить сам із собою небезпечний божевільний»** (Б. Антоненко-Давидович «Смерть»)[Антоненко-Давидович 2005].

У тексті можна виділити два способи вживання прономінативного ад'єктива *це*:

1) у самостійному вживанні, наприклад: **«Ката облили водою, але це не допомогло»** (П. Загребельний «Диво»)[Загребельний 2002];

2) у сполученні *все це* як узагальнювального слова, наприклад: **«То якесь сколихнення час від часу перебігало по нерівній шерензі, мовби зсудомлюваній від болю, і тоді Шнурре знав, що то подіяли не його високі теорії, а нелюдське виснаження і десь у глибині хтось там мав упасти на землю, але його підтримували, водночас ховаючи від пильних очей наглядачів і самого “лектора”, то хтось, вже й не ховаючись переступив з ноги**

на ногу, то хтось дивився на захмарене кийське небо, то повертав голову доярів, де вже зранку починалося татакання кулеметів. Але все це безмовно, ніхто не виказав видимої неухважності, якось виходило навіть так, що всі пильно дивилися на професора Шнурре, не спускали з нього погляду, навіть одвертаючись на мить туди чи сюди, отож у нього не було ніяких підстав скаржитися на невдячність аудиторії, його лекції не переривалися жодним інцидентом, спокійним голосом, не підвищуючи тону, він відчитував черговий шматок, підводився, дякував за увагу, денщик складав його стільчика, перекладач знімав пенсне й протирав скельця, і вся трійця, очолювана штурмбанфіурером, йшла собі, щоб назавтра прибути знову» (П. Загребельний «Диво») [Загребельний 2002]. У наведеному сегменті первинна інформація, введена попереднім реченням, функціонує як

антецедент, а сполучення *все це* забезпечує анафоричний зв'язок між синтаксичними конструкціями.

Таким чином, аналізований матеріал репрезентує прономінативний ад'єктив *це* як засіб текстотворення, оскільки він переносить інформацію з однієї синтаксичної конструкції або її частини в іншу синтаксичну конструкцію, залежну за змістом від першої, метою при цьому є повтор висловлених думок, названих подій, явищ, предметів, а також узагальнення інформації у сполученні *все це*.

Висновки. Як показують результати дослідження, займенник *це* слугує засобом компресії, економії тексту, а також співвіднесення з окремим словом, словосполученням, реченням чи текстом, виступаючи водночас засобом як граматичної, так і семантичної організації тексту. Пронімінативний ад'єктив *це* виступає одним із компонентів когезії текстової організації.

Література

1. Антоненко-Давидович Б.Т. Смерть. URL: http://ukrlit.org/antonenko_davydovych_borys_dmytrovych/smert (дата звернення: 06.04. 2025).
2. Білий Д. Заложна душа: роман. URL: <https://4read.org/807-bliy-d-zalozhna-dusha.html> (дата звернення: 12.09.2024).
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 400 с.
4. Волчанська Г.В. Функціонування займенникових слів у структурі тексту: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 19 с.
5. Гериш Н.С. Текстотвірний потенціал анафоричних відношень. *Українознавчі студії*. 2012–2013. № 13–14. С. 42–47.
6. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія. Чернівці, 1999. 336 с.
7. Довженко О.П. Зачарована Десна. URL: http://ukrlit.org/dovzhenko_oleksandr_petrovych/zacharovana_desna (дата звернення: 06.04.2025).
8. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.
9. Загребельний П.А. Диво: роман. URL: http://ukrlit.org/zahrebelnyi_pavlo_arhypovych/dyvo (дата звернення: 06.04.2025).
10. Кононенко В.І. Текст і смисл: монографія. Київ ; Івано-Франківськ, 2012. 272 с.
11. Мушкетик Ю. Біла тінь: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=991> (дата звернення: 12.09.2024).
12. Процюк С.В. Маски опадають повільно: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/printit.php?tid=13804> (дата звернення: 12.09.2024).
13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ, 1994. 670 с.
14. Шкляр В.М. Чорний ворон: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10350> (дата звернення: 12.09.2024).
15. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. Київ, 1998. 335 с.
16. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004. 406 с.

References

1. Antonenko-Davydovych B.T. (2005) Smert [Death]. URL: http://ukrlit.org/antonenko_davydovych_borys_dmytrovych/smert (data zvernennia: 12.09. 2024) [in Ukrainian].
2. Bilyi D. (2004) Zalozhna dusha: roman [Hostage Soul novel]. URL: <https://4read.org/807-bliy-dzalozhna-dusha.html> (data zvernennia: 12.09.2024) [in Ukrainian].
3. Vykhovane I.R., Horodenska K.H. (2004) Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical Morphology of Ukrainian Language]. Kyiv: Pulsary. 400 s. [in Ukrainian].
4. Volchanska H.V. (2004) Funkcionuvannia zaymenykovykh sliv u strukturi tekstu [Functioning of Loan Words in the Structure of the Text]: (PhD thesis), 10.02.01 Kirovohrad. 19 s. [in Ukrainian].
5. Herysh N.S. (2012–2013) Tekstotvirnyi potencial anaforychnykh vidnoshen [Textual Potential of Anaphoric Relations]. *Ukrainoznavchi studii*. № 13–14. S. 42–47 [in Ukrainian].
6. Huyvaniuk N.V. (1999) Formalno-semantychni spivvidnoshennja v systemi syntaksysnykh odynyc [Formal-Semantic Relations in the System of Syntactic Units]. Chernivci: Ruta. 336 s. [in Ukrainian].

7. Dovzhenko O.P. (2008) Zacharovana Desna [Desna is Enchanted]. URL: http://ukrlit.org/dovzhenko_oleksandr_petrovych/zacharovana_desna (data zvernennia: 06.04.2025) [in Ukrainian].
8. Zahnitko A.P. (2011) Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy. Morfolihiia. Syntaksys. Monohrafiia. [Theoretical Grammar of Modern Ukrainian Language. Morphology. Syntax. Monograph]. Doneck: DonNu. 992 s. [in Ukrainian].
9. Zahrebelnyi P.A. (2002) Dyvo: roman. [Miracle: novel] URL: http://ukrlit.org/zahrebelnyi_pavlo_arhypovych/dyvo (data zvernennia: 06.04.2025) [in Ukrainian].
10. Kononenko V.I. (2012) Tekst i smysl. Monohrafiia [Text and Meaning. Monograph]. Kyiv-Ivano-Frankivsk. 272 s. [in Ukrainian].
11. Mushketyk Yu. (2004) Bila tin: roman [White Shadow: novel]. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=991> (data zvernennia: 12.09.2024) [in Ukrainian].
12. Prociuk S.V. (2011) Masky opadayut povilno: roman [Masks are Falling off: a novel]. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=13804> (data zvernennia: 12.09.2024) [in Ukrainian].
13. Slynko I.I., Huyvaniuk N.V., Kobylanska M.F. (1994) Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia [Syntax of Daily Ukrainian Language: Nutrition Problems]. Kyiv. 670 s. [in Ukrainian].
14. Shklyar V.M. (2009) Chornyi voron: roman [Black Raven: a novel]. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=10350> (data zvernennia: 12.09.2024) [in Ukrainian].
15. Shtern I.B. (1998) Vybrani topiky ta leksykon suchasnoi linhvistyky: encyklopedychnyi slovnyk dlia fakhivciv z teoretychnykh humanitarnykh dyscyplin ta humanitarnoi informatyky [Selected Topics and Lexicon of Modern Linguistics: an Encyclopedic Dictionary for Scholars from Theoretical Humanities Disciplines and Humanities Computer Science]. Kyiv: ArTek. 335 s. [in Ukrainian].
16. Shulzhuk K.F. (2004) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of Ukrainian Language]: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia. 406 s. [in Ukrainian].

PRONOMINATIVE ADJECTIVE AS A MEANS OF TEXT CREATION

Abstract. The article is devoted to the pronominal adjective as a means of text creation, which has two positions, namely: the pronoun it is used as an ordinary substantive word or the pronoun it is used as one of the main components of a binominal sentence.

It is relevant to determine the role of anaphoric relations in the semantic organization of a sentence and related syntactic constructions. It is known that a person in his thinking and communicative activity operates not so much with linguistic units, but with constructs that have a variety of manifestations in syntactic models and text.

The purpose of the study is to investigate and describe actant (argumentative) and predicate anaphoric relations with a pronominal adjective.

The implementation of the set goal led to the implementation of the following tasks: 1) to generalize the concept of anaphoric relations as a type of semantic relations; 2) to investigate anaphoric relations with a pronominal adjective this in a literary text.

Attention is drawn to the fact that this pronoun is a universal anaphora-deictic word that can refer to any fragment of the text. An anaphoric construct is related to an antecedent (semantic source), which is represented by semantic actants and semantic predicates. From the positions of semantic syntax, actant and predicate anaphora are distinguished. By actant (argument) anaphora we mean the relationship between semantic actants (arguments), which consist in the fact that the meaning of one semantic actant includes a reference to another, by predicate – the relationship between the anaphoric construct and the predicate. The antecedent as a component of anaphoric relations is represented by several types of constructions: individual words, word combinations, a complete syntactic construction, large sections of the text, namely: a noun with a preposition, a substantive adjective, a verb combination. The pronoun it in syntactic constructions can act as a subject and an object. The connection between the anaphoric construction and the antecedent is established at the level of one syntactic construction or at the level of adjacent syntactic constructions, paragraphs. Anaphoric connection can combine predicative parts of a syntactic construction, adjacent syntactic constructions and at the same time acts as a means of linking information in the text. The pronoun it is used in the case of referring the addressee to the previous context – retrospective anaphoric relations, which are formed as a result of mentioning a predicate with semantic arguments (actants) by a pronominal adjective, as well as in the case of referring to the following fragments of the context – prospective anaphoric relations, which are formed by using the preposition of the pronoun it and the postposition of the predicate with arguments (actants). The pronominal adjective correlates with the following antecedent, which we qualify as cataphoric relations. The pronoun it transfers the meaning of one syntactic construction to the second syntactic construction and makes it dependent on the first. With predicative anaphoric relations, the anaphoric construct can be related to one clause, two clauses, three clauses, five clauses. The participation of the adjective in the expression of actant, predicate and predicative anaphors is highlighted.

As the results of the study show, the pronoun this serves as a means of compression, economy of the text, as well as correlation with a separate word, phrase, sentence or text, acting at the same time as a means of both grammatical and semantic organization of the text. The pronominal adjective this acts as one of the components of the cohesion of the text organization.

Keywords: anaphoric relations, pronominal adjective, actant, predicate and predicative anaphora, clause, anaphoric construct.

© Гериш Н., 2025 р.

Надія Гериш – учитель-методист Чернелицького ліцею Коломийського району Івано-Франківської області; herysnadia@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-6432-6412>

Nadia Herysh – Teacher-Methodologist at Chernelytsia Lyceum, Kolomyia district, Ivano-Frankivsk region; herysnadia@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-6432-6412>

МАШИННИЙ ПЕРЕКЛАД ТА ЙОГО ПОСТРЕДАГУВАННЯ ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 378:81'255.2:6:[811.161.2+811.111]

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).78-83](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).78-83)

Головаш І., Щербина Т. Машинний переклад та його постредагування як засоби формування основ перекладацької компетенції; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Метою статті є вивчення ролі машинного перекладу (МП) та його постредагування (ПР) у формуванні основ перекладацької компетенції філологів, а також визначення впливу МП на традиційні методи перекладу.

Актуальність дослідження полягає в потребі розвитку перекладацької компетенції у зв'язку з активним використанням технологій машинного перекладу та його постредагування в сучасній практиці перекладу. Інтеграція МП та ПР має значний вплив на ефективність перекладу, підвищуючи продуктивність і якість роботи перекладачів.

Мета статті – проаналізувати вплив МП на традиційні методи перекладу, оцінити переваги та недоліки постредагування. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: визначити необхідні навички для ефективного використання МП та ПР; зробити огляд спеціалізованих програм і платформ для постредагування; розробити орієнтовний порядок роботи з текстом у процесі ПР.

Дослідження виявило важливі складники перекладацької компетенції, зокрема знання та навички, необхідні для роботи з різними видами перекладу, включаючи письмовий, зорово-усний та синхронний. Автори також проаналізували найкращі програми та платформи для постредагування, такі як SDL Trados Studio, MemoQ, MateCat, і звернули увагу на переваги використання практик TAUS для підвищення якості ПР. Запропоновано покроковий порядок роботи з текстом, що включає визначення цільової аудиторії, стратегію перекладу та виявлення потенційних помилок в МП.

Машинний переклад та постредагування відіграють важливу роль у формуванні перекладацької компетенції, зокрема завдяки навичкам ефективного використання технологій та платформ. Підвищення обізнаності про типові помилки МП дозволяє постредакторам працювати ефективніше та зберігати час на перевірку перекладу. Це дослідження підтверджує важливість постійного розвитку перекладачів у напрямку використання новітніх технологій для досягнення високої якості перекладу.

Ключові слова: машинний переклад, постредагування, перекладацька компетенція, штучний інтелект, комп'ютерна лінгвістика.

Формулювання проблеми. Застосування комп'ютерних технологій для опрацювання інформації, зокрема для перекладу текстів, останнім часом набуває все більшої популярності.

Машинний переклад (МП) є одним із найбільш динамічних напрямів у галузі обробки природної мови. З його допомогою можна суттєво скоротити час і ресурси, необхідні для перекладу великих обсягів тексту, однак жодна із наявних сучасних систем не гарантує якісного передавання думки автора первинного тексту іншою мовою, а значить, не забезпечує адекватного відтворення інформації в ланцюжку автор – текст – читач. Отже, незважаючи на прогрес у сфері інформаційних технологій, якість автоматичних перекладів все ще потребує втручання людини для досягнення високих стандартів. Постредагування (ПР) стає важливим етапом у забезпеченні якості кінцевого продукту, що актуалізує вагомість навичок узгодження перекладу й оригінального тексту як однієї з ключових компетентностей майбутнього перекладача.

Аналіз досліджень. У науковій літературі особливості машинного перекладу і його постредагування неодноразово ставали об'єктом різноаспектних досліджень. Так, окреслено питання і перспективи розвитку машинного перекладу [Осіпа 2008],

репрезентовано специфіку використання автоматизованих технологій науково-технічного перекладу [Асоянц 2012], механізми, алгоритми й інструменти подальшого редагування текстів [Корольова, Жмаєва, Колчаг 2020].

Проблеми постредагування текстів як результатів машинного перекладу, зокрема їхньої еквівалентності оригіналам, порушує Ю. Стахмич [Таланова 2007]. Особливості постредагування машинного перекладу англомовних юридичних текстів розглянули О. Ходаковська й Л. Бабаєвська, зауваживши специфіку відтворення юридичної термінології: зважати на необхідність нейтрального відтворення юридичних термінів і брати до уваги етимологію терміноелементів [Ходаковська, Бабаєвська 2023, с. 156].

Аналізуючи тексти, створені за допомогою різних машинних перекладачів, науковці констатують низку проблем, з-поміж яких – спотворення преференційного змісту вихідного повідомлення, ненормативне використання варіантів відповідей, порушення вимог уніфікованості термінів, неможливість відтворення аббревіатур, неузгодженість морфологічних ознак мовних одиниць, належних до різних лексико-семантичних розрядів, буквальний переклад синтаксичних одиниць тощо [Корольова, Жмаєва, Колчаг 2020, с. 103].

Огляд наукової літератури засвідчує, що якісний переклад можливий лише за умови свідомого відбирання з-поміж сукупності запропонованих машиною мовних елементів найкращих відповідей, найбільш адекватних для передавання змісту оригіналу. Ці вимоги здатен забезпечити якісно підготовлений фахівець.

Мета дослідження – проаналізувати вплив МП на традиційні методи перекладу, оцінити переваги та недоліки постредагування. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: визначити необхідні навички для ефективного використання МП та ПР; зробити огляд спеціалізованих програм і платформ для постредагування; розробити орієнтовний порядок роботи з текстом у процесі ПР.

Методи та методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: аналіз літератури – для вивчення наявних досліджень і теоретичних засад, пов'язаних з машинним перекладом (МП) та постредагуванням (ПР), а також для аналізу впливу МП на традиційні методи перекладу; компаративний аналіз – для порівняння різних платформ і програм для постредагування (SDL Trados Studio, MemoQ, MateCat) з огляду на їхню ефективність і функціональність відповідно до постредагування МП; описовий метод – для докладного опису основних складових перекладацької компетенції, що передбачають знання та навички, необхідні для роботи з різними видами перекладу, а також для розробки орієнтовного порядку роботи з текстом.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція всіх аспектів буття нашої країни в європейський простір не тільки розширює горизонти професійної діяльності філологів, але й спричинює нові виклики, зокрема гостру конкуренцію, що зумовлює потребу визначення ефективних шляхів формування професійних якостей майбутніх перекладачів.

Професія перекладача вимагає широких знань – лінгвістичних, екстралінгвістичних, загальнокультурних в галузі країнознавства, історії і літератури, а також тих, що необхідні для перекладу текстів конкретних жанрів і стилів у спеціальних галузях – економіці, юриспруденції, політиці, освіті, медицині тощо [Таланова 2007, с. 12]. Окрім загальних, фахівець має також володіти спеціальними компетентностями в одному або декількох споріднених видах і формах перекладу (письмовому та усному, зорово-усному, абзацно-фразовому, послідовному, синхронному). Формування перекладацьких компетентностей потребує застосування сучасних методів збирання та опрацювання інформації, використання глобальних інформаційних мереж, автоматизованих пошукових систем, електронних баз даних, глосаріїв та довідників; проведення наукових досліджень у сфері професійної діяльності [Таланова 2007, с. 17], особливої уваги потребують також особистісні характеристики фахівця, зокрема ерудованість, культура мислення, здатність до самонавчання тощо.

Стрімкий розвиток технологій, поява штучного інтелекту зумовлюють виникнення законо-

мірного питання, чи не настане такий час, коли вся ця техніка зможе упоратись із перекладом взагалі без людини, і як подібні зміни впливають на зміст навчання майбутніх перекладачів – адже такий зміст має відповідати реальним умовам праці випускника закладу вищої освіти [Черноватий 2002, с. 85].

Нині існує багато засобів, що полегшують роботу перекладача: електронні словники, системи перекладацької пам'яті, програми забезпечення і підтримки локалізації та ін., однак найпопулярнішими стали системи машинного перекладу. З-поміж характерних особливостей процесу перетворення текстів однієї мови іншою дослідники називають багатоступінчасту систему розкодування інформації, процес якої можливий за наявності спеціальної комп'ютерної програми; актуальним напрямом діяльності є розробки з перекладу мовного потоку та можливості мінімізувати участь людини у сфері перекладу, що важливо для збереження конфіденційності інформації [Балакірева, Василенко, Данилов 2021, с. 298].

Від початку виникнення машинного перекладу (традиційно вважають подію 1954 р., названу «Джорджаунський експеримент») дотепер технології перетворення текстів однієї мови іншою зазнали кардинальних змін: упроваджено статистичні методи (Statistical Machine Translation, SMT), що дозволило отримувати більш точні переклади шляхом аналізу великих обсягів інформації; застосування методів нейронного машинного перекладу (Neural Machine Translation, NMT) уможливило враховувати контекст на рівні тексту. Найбільш відомими моделями NMT є Google Neural Machine Translation (GNMT) та OpenNMT, що демонструють значно вищу якість перекладу порівняно з попередніми програмами [Koehn 2010, с. 43]. Особливу увагу варто звернути на запропоновану в дослідженні «Attention is All You Need» [Koehn 2010] модель трансформера, яка значно покращила якість перекладу завдяки використанню механізму уваги та з урахуванням контексту всього речення.

Результати рейтингів наявних сервісів онлайн-перекладу за такими критеріями, як кількість користувачів та популярність сервісу в українськомовному сегменті мережі Інтернет, засвідчують найбільш популярні онлайн-ресурси машинного перекладу, доступні сучасним інтернет-користувачам: Google Translate, Bing Microsoft Translator, SYSTRAN Translate, REVERSO Online translator [Балакірева, Василенко, Данилов 2021, с. 298], переваги й недоліки використання систем Google Translate, Bing Microsoft Translator, SYSTRAN Translate, PROMT.One проаналізовано в колективному дослідженні Г. Данилова, В. Балакіревої, К. Василенко [Балакірева, Василенко, Данилов 2021, с. 298–301].

Серед інших популярних систем машинного перекладу – Reverso Online Translator (більше 40 мільйонів користувачів щомісяця), вебсайт якого підтримує французька компанія Reverso-Softissimo. Привабливо, що всі можливості сайту безкоштов-

ні, сайт не вимагає обов'язкової реєстрації. Інформацію з різних багатомовних корпусів поєднує Reverso Context; використовуючи тексти фільмів, книг та урядових документів. Цей продукт дозволяє користувачеві отримати не лише переклад, але й аудіовідтворення тексту. Крім того, додаток надає можливості вивчати мови, використовуючи картки для запам'ятовування, згенеровані зі слів у реченнях-прикладках. Загальнодоступні перекладні та тлумачні словники та можливість редагувати отриманий переклад чи пропонувати свій надає програма Reverso Dictionary. Для перекладу документів, сайтів, комп'ютерних та мобільних програм, систематизування інформації надає програма Reverso Localize, тут є можливість так перевірити орфографію, правильність вживання граматичних форм тощо. Великими можливостями оперує Reverso Context, пропонуючи зокрема й машинне навчання в контексті двох мов.

З-поміж незаперечних переваг Reverso, як-от: опція передбачення слів за змістом під час введення тексту, використання 18 мов, можливості введення 10 000 символів, надання прикладів з літератури до пропонованого перекладу, можливості озвучення тексту тощо, – цей додаток має й недоліки: не розпізнає рукописний текст, немає функцій автогенерування транскрипції перекладу.

Система машинного перекладу Bing Microsoft Translator (виробник – компанія Microsoft) має переваги порівняно з попередньо аналізованим продуктом передусім щодо кількості мов (69 супроти 18), вона здійснює підтримку аудіо введення, є можливість автоматичного визначення мови. Однак у цьому додатку ліміт введення 5000 символів і відсутня функція словникової перевірки.

Світовий лідер у галузі систем машинного перекладу – французька компанія SYSTRAN – запропонувала сервіс онлайн-перекладу SYSTRAN Translate (оперує 41 мовою), яка підтримує аудіо введення і озвучує текст перекладу, автоматично визначає мову. Серед її переваг – наявність двох варіантів перекладу: Generic (простий) та IT (оброблений технологією SYSTRAN), а суттєвими недоліками є обмеження кількості символів (2000), відсутність можливості редагування перекладу; працює система лише з текстами.

Отже, висока швидкість, доступність, універсальність, конфіденційність машинного перекладу, його здатність оперувати понятійним апаратом суттєво поліпшує роботу фахівців, метою яких є відтворення інформації, представленою іноземною мовою. Однак якісний переклад передбачає не просто дослівне передавання текстів іншою мовою, але й урахування правил граматики, стилістичних особливостей тексту, логіко-сміслових акцентів, чого машина поки що не здатна забезпечити. Найбільшим недоліком машинного перекладу є його неспроможність правильної інтерпретації ідіом та фразеологізмів.

Спробуємо перекласти за допомогою програми Google перекладач деякі англійські ідіоми.

Приклад 1. *Ill weeds grow apace* – Швидко рос-

туть хворі бур'яни. Правильний еквівалентний переклад (ПЕП) – *Дурна трава в ріст іде*.

Приклад 2. *Find a mare's nest* – Знайти гніздо кобили (ПЕП – *Тицьнути пальцем у небо*).

Приклад 3. *Trim the sails to the wind* – Підпрів'яйте вітрила за вітром (ПЕП – *Тримати ніс за вітром*).

Приклад 4. *To hell and gone* – До біса і нішов (ПЕП – *У біса на рогах*).

Як бачимо, МП робить дослівний переклад, а не шукає фразеологічні еквіваленти, тому такий переклад потребує постредагування.

Продовжимо наш експеримент та спробуємо перекласти українські фразеологізми англійською мовою.

Приклад 1. *Встати не з тієї ноги* – *To get up on the wrong foot* (ПЕП – *To get out of bed on the wrong side*).

Приклад 2. *Перти туману в очі* – *Throwing fog in your eyes* (ПЕП – *To draw the wool over someone's eyes*).

Приклад 3. *Душа в н'яти мікає* – *The soul is running away at the heels* (ПЕП – *One's heart sank into one's boots*).

Приклад 4. *Кров у жилах холоде* – *The blood in my veins is running cold* (ПЕП – *When hell freezes*).

І в цьому випадку маємо те саме – прямий переклад.

Наведемо ще кілька прикладів з ідіоматичними виразами, у яких вжите англійське слово “Hell”. Ці вирази дуже часто трапляються в англійській літературі, фільмах, у розмовній мові, зокрема в жаргонізмах тощо:

1) *to run hell-for-leather* – запустити пекло за шкіру (ПЕП – *бігти щосили*);

2) *to work like hell* – працювати як у пеклі (ПЕП – *працювати як чорт* (наполегливо));

3) *to rain like hell* – дощувати, як пекло (ПЕП – *лє як із відра*);

4) *like hell I will!* – як біс я буду (ПЕП – *чорта з два!* / *Дідька лисого!*);

5) *sure as hell* – точно як пекло (ПЕП – *звичайно, чорт забирай!*);

6) *it's as cold as hell* – так холодно, як у пеклі (ПЕП – *собачий холод*);

7) *to come hell and high water* – прийти пекло і висока вода (ПЕП – *прийти вогонь та воду*).

Розглянемо також науковий переклад з української мови на англійську. За приклад беремо назву статті: *Формування умінь самоосвітньої діяльності та навичок самоорганізації студентів при вивченні іноземної мови*.

Переклад: *Formation of self-educational skills and self-organization skills of students when learning a foreign language*.

Формально такий переклад можливий, але поки ще порядок слів ближчий до слов'янських мов, тому що в сучасній англійській мові головний іменник, як правило, має стояти в кінці речення. Тож це буде сформульоване трохи інакше: *Students self-educational and self-organization skills formation as learning a foreign language*.

Розглянемо як МП перекладе назви українських художніх творів.

За приклад візьмемо дві дуже відомі назви:

1. «Лісова пісня» Лесі Українки.

2. «У неділю рано зілля копала» Ольги Кобилянської.

МП1: *Лісова пісня* – *Forest song*. Цей переклад не відповідає значенню староукраїнського слова *пісня*, тому що *song* в англійській мові означає пісня, яку співають, а староукраїнське слово *пісня* означає оповідання. То коректний переклад в цьому випадку використовувати такі слова, як легенда або балада.

На думку авторів, коректний еквівалентний переклад – *The Forest Legend*.

МП2: *У неділю рано зілля копала* – *On Sunday morning, I dug up the potion*.

Цей переклад також не коректний. Тут маємо декілька помилок.

По-перше, МП використовує Past Simple – *dug up*, але ця часова форма дієслова не показує дію у прогресі, а констатує факт у минулому, тому коректно використати тут Past Continuous. Щодо лексики, то зовсім не правильне використання слова *potion* у значенні *зілля*. *Potion* означає *рідка мікстура*, а слово *копала* означає *збирала*, а не щось викопувала.

На думку авторів, коректний еквівалентний переклад з урахуванням еліпсиса в реченні – *Was gathering the herbs on early Sunday morning*.

Отже, машинний переклад не враховує сучасних запитів щодо відтворення культурних аспектів мовного матеріалу.

Як слушно зауважують дослідники, під час перекладу фразеологізмів тільки знання двох мов недостатньо, оскільки необхідно розуміти культурні особливості народів та добирати відповідні еквіваленти [Балакірева, Василенко, Данилов 2021, с. 302], у процесі перекладання радять перекласти всю фразу як цілісну одиницю, далі, якщо спроба була невдалою – словосполучення, що входять до її складу, і, нарешті, здійснювати дослівний переклад тих фрагментів тексту, які переклали першими двома способами [Балакірева, Василенко, Данилов 2021, с. 303].

Труднощі виникають і під час машинного перекладу назв художніх творів та виразів, у яких, крім змісту, необхідно передати емоції, експресію, образність, зберегти стиль твору, відтворити особливості культурних цінностей, дух епохи, гру слів, тонкощі гумору. Ще складніше перекладати поезію, де треба передати багатство художніх образів, засоби творення яких у кожній мові неповторні. Причинами виникнення аномативів у текстах, відтворених сучасними програмами перекладу, є порушення граматичних і лексичних норм, особливо неврахування багатства відтінків семантики слів. Тому, удосконалення систем автоматизації перекладу повинно бути спрямоване на створення ґрунтовної й надійної бази електронних словників, електронних корпусів текстів із ефективними механізмами пошуку та індексації. Крім того, відчутна потреба в удосконаленні підсистем граматичного

аналізу та синтезу, збільшенні обсягу контекстуального охоплення тексту та вдосконалення семантичних ланцюжків [Балакірева, Василенко, Данилов 2021, с. 305].

Таким чином, будь-який автоматичний переклад потребує постредагування – обов'язкової перевірки професійним перекладачем, яку називають постредагуванням.

Розрізняють два основні типи постредагування:

– незначне (light PE), що не потребує глибокого редагування стилю або точності, спрямоване на виправлення основних помилок та забезпечення зрозумілості тексту;

– повне постредагування (full PE), що передбачає докладне редагування, охоплює граматику, стилістику, точність та адекватність перекладу [Таланова 2007, с. 12].

Якість процесу постредагування поліпшує використання спеціалізованих програм та платформ, зокрема SDL Trados Studio, MemoQ, MateCat. Найкращі практики з рекомендаціями щодо підходів, інструментів та процедур постредагування машинного перекладу розробила TAUS (Translation Automation User Society).

Задля дотримання вимог до постредагування, визначених у міжнародному стандарті ISO 18587:2017, рекомендовано дотримуватися послідовних етапів. Визначивши цільову аудиторію, постредактор повинен прочитати оригінал і розробити стратегію його якісного перекладу. Ознайомившись із машинним перекладом, фахівець повинен визначити вдало перекладені частини (акцент на правильному відтворенні змісту) та в подальшій роботі орієнтуватися на них. Потрібно визначити елементи оригінального тексту, що викликають сумніви. Важливо не пропустити помилки, а також не захоплюватися надмірними виправленнями (тобто якщо МП правильний за змістом та відповідає вимогам замовника, не потрібно переписувати його на свій смак), інакше робота буде неефективною. Наприкінці ретельно перечитують текст, виконують фінальну перевірку граматики та термінології, зіставляють переклад й оригінал.

МП і постредагування відіграють важливу роль у підготовці майбутніх перекладачів. Використання практичних завдань з МП та постредагування, таких як порівняльний аналіз машинних перекладів перекладами людиною; виправлення помилок у текстах, перекладених машиною; оцінка якості машинного перекладу за допомогою різних метрик, таких як BLEU, METEOR, TER, у навчальному процесі є ефективним засобом підвищення перекладацької компетентності.

Висновки. Отже, машинний переклад та його постредагування є важливим складником сучасного процесу формування перекладацької компетентності. Використання технологій машинного перекладу змінює традиційні методи перекладу, пропонує нові можливості для підвищення ефективності та швидкості роботи. Постредагування стає важливим етапом у процесі перекладу, що вимагає спеціальних навичок для коригування машинних

помилки та адаптації тексту до мовних та культурних особливостей цільової аудиторії. Використання спеціалізованих програм і платформ, таких як SDL Trados Studio, MemoQ, MateCat, а також дотримання найкращих практик від TAUS дозволяє підвищити якість постредагування, зробити цей процес більш структурованим і результативним. Ключовим аспектом є також вміння постредактора

передбачити типові помилки машинного перекладу та ефективно їх усувати, що значно заощаджує час та підвищує точність кінцевого перекладу. Таким чином, у процесі навчання філологів важливо розвивати навички роботи з машинним перекладом і його постредагуванням, що є необхідними компетентностями для конкурентоздатності фахівця в сучасному перекладацькому середовищі.

Література

1. Асоянц П.Г. Автоматизовані технології науково-технічного перекладу. Київ: КНЛУ, 2012. 243 с.
2. Балакірева В., Василенко К., Данилов Г. Машинний переклад, системи машинного перекладу та їх специфіка. *Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д. Ушинського*. 2021. № 33. С. 293–310.
3. Корольова Т.М., Жмаєва Н.С., Колчаг Ю.І. Постредагування при машинному перекладі. *Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д. Ушинського*. 2020. № 30. С. 102–119.
4. Муратова В.Ф. Формування перекладацької компетенції у сучасному глобалізованому суспільстві. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. Vol. (41), Issue: 145. С. 33–35.
5. Осіпа Л.В. Комп'ютерний переклад тексту за допомогою системи машинного перекладу PRAGMA. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2008. № 1 (13). С. 14–19.
6. Стахмич Ю.С. Адекватність та еквівалентність перекладу в контексті комп'ютерної лінгвістики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 66. С. 235–238.
7. Таланова Ж.П. Педагогічні умови формування професійного світогляду майбутнього перекладача: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград. 2007. 20 с.
8. Ходаковська О.О., Бабаєвська Л.В. Машинний переклад англomовних юридичних текстів. Особливості постредагування. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 1. Вип. 32. С. 156–161.
9. Черноватий Л. Проблеми машинного перекладу та його застосування у навчанні майбутніх перекладачів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2022. Вип. 202. С. 84–93.
10. Koehn P. Statistical Machine Translation. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 433 p.

References

1. Asoyants P. H. (2012) *Avtomatizovani tekhnolohii naukovo-tekhnichnoho perekladu* [Automated technologies of scientific and technical translation]. Kyiv: KNLU. 243 s. [in Ukrainian].
2. Balakirieva V., Vasylenko K., Danylov H. (2021) Mashynnyi pereklad, systemy mashynnoho perekladu ta yikh spetsyfyka [Machine translation, machine translation systems, and their specifics]. *Naukovyi visnyk PNPUI im. K.D. Ushynskoho*. 2021. № 33. S. 293–310 [in Ukrainian].
3. Korolova T.M., Zhmaieva N.S., Kolchah Yu.I. (2020) Postredahuvannia pry mashynnomu perekladі [Post-editing in machine translation]. *Naukovyi visnyk PNPUI im. K.D. Ushynskoho*. № 30. S. 102–119 [in Ukrainian].
4. Muratova V.F. (2017) Formuvannia perekladatskoi kompetentsii u suchasnomu hlobalizovanomu suspilstvi [Formation of translation competence in the modern globalized society]. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Vol. (41), Issue: 145. S. 33–35 [in Ukrainian].
5. Osipa L.V. (2008) Kompiuternyi pereklad tekstu za dopomohoiu systemy mashynnoho perekladu PRAGMA [Computer translation of text using the PRAGMA machine translation system]. *Informatyka ta informatsiini tekhnolohii v navchalnykh zakladykh*. № 1 (13). S. 14–19 [in Ukrainian].
6. Stakhmych Yu.S. (2013) Adekvatnist ta ekvivalentnist perekladu v konteksti kompiuternoi linhvistyky [Adequacy and equivalence of translation in the context of computational linguistics]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 66. S. 235–238 [in Ukrainian].
7. Talanova Zh.P. (2007) Pedagogichni umovy formuvannia profesiinoho svitohliadu maibutnoho perekladacha [Pedagogical conditions for the formation of the professional worldview of the future translator]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kirovohrad. 20 s. [in Ukrainian].
8. Khodakovska O.O., Babaievska L.V. (2023) Mashynnyi pereklad anhlomovnykh yurydychnykh tekstiv. Osoblyvosti postredahuvannia. [Machine translation of English-language legal texts. Features of post-editing]. *Zakarpatski filolohichni studii*. T. 1. Vyp. 32. S. 156–161 [in Ukrainian].
9. Chernovaty L. (2022) Problemy mashynnoho perekladu ta yoho zastosuvannia u navchanni maibutnykh perekladachiv [Problems of machine translation and its application in the training of future translators]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky*. Vyp. 202. S. 84–93 [in Ukrainian].
10. Koehn P. (2010) Statistical Machine Translation. Cambridge: Cambridge University Press. 433 p. [in English].

ДЖЕРЕЛА

1. Bing Microsoft Translator. URL: <https://www.bing.com/translator>
2. Google Translate. URL: <https://translate.google.com.ua/?sl=uk&tl=en&op=translate>.
3. SYSTRAN Translate. URL: <https://trans-late.systran.net>.
4. Reverso. URL: <https://www.reverso.net>.

MACHINE TRANSLATION AND ITS POST-EDITING AS A MEANS OF THE TRANSLATION COMPETENCE FOUNDATIONS FORMING

Abstract. The purpose of our article is to study the role of machine translation (MT) and its post-editing (PE) in forming the foundations of translation competence of philologists, as well as to determine the impact of MT on traditional translation methods.

The relevance of the study lies in the need to develop translation competence in connection with the active use of machine translation technologies and its post-editing in modern translation practice. The integration of MT and PE has a significant impact on translation efficiency, increasing the productivity and quality of translators' work.

The purpose of the article is to analyze the impact of MT on traditional translation methods, to assess the advantages and disadvantages of post-editing. The implementation of the set goal involves the implementation of the following tasks: to determine the necessary skills for the effective use of MT and PE; to review specialized programs and platforms for post-editing; to develop an approximate procedure for working with text in the PE process.

The study identified important components of translation competence, including the knowledge and skills needed to work with different types of translation, including written, visual-oral and simultaneous. The authors also analyzed the best post-editing programs and platforms, such as SDL Trados Studio, MemoQ, MateCat, and drew attention to the benefits of using TAUS practices to improve the quality of translation. A step-by-step procedure for working with a text is proposed, which includes determining the target audience, translation strategy and identifying potential errors in MT.

Machine translation and post-editing play an important role in the formation of translation competence, in particular through the skills of effective use of technologies and platforms. Increasing awareness of typical MT errors allows post-editors to work more efficiently and save time for checking the translation. This study confirms the importance of continuous development of translators in the direction of using the latest technologies to achieve high translation quality.

Keywords: machine translation, post-editing, translation competence, artificial intelligence, computational linguistics.

© Головаш І., 2025 р., © Щербина Т., 2025 р.

Ігор Головаш – старший викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків, Україна; grafart28@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4849-3321>.

Ihor Holovash – Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Ivan Kozhedub National Air Force University, Kharkiv, Ukraine; grafart28@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4849-3321>.

Тетяна Щербина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна; Tanya_Bevz@i.ua; <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>.

Tetyana Shcherbyna – Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine; Tanya_Bevz@i.ua; <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>.

KONKURENCIA A KOMPLEMENTARITA DVOCH TYPOV DEANTROPONIMICKÝCH ADJEKTÍV V SLOVENČINE

Наукoвий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 800(066)+070

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).84-92](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).84-92)

Кесселова Я. Konkurencia a komplementarita dvoch typov deantroponymických adjektív v slovenčine; кількість бібліографічних джерел – 13; мова словацька.

Anotácia. V slovenčine pozorujeme varíovanie dvoch typov deantroponymických adjektív, individuálnych vzťahových adjektív (*Trumpova administratíva*, *Einsteinove vlasy*, *Tarantinov čierny humor*) a vlastných vzťahových adjektív so sufixom *-ovský* (*trumpovská administratíva*, *einsteinovský účes*, *tarantinovský čierny humor*). Exemplifikácie dokumentujú, že varíovanie jestvuje aj v súvislostiach s identickými substantívami, avšak pevnosť kolokátov identická nie je. Vzniká otázka, v čom sú kolokačné paradigmy dvoch typov adjektív špecifické a v čom sa vzájomne dopĺňajú. Možno v súčasnom textovom „správaní sa“ pozorovať kontinuitu so starším stavom vývinu? Máme na mysli fakt, že kým individuálne vzťahové adjektíva (IVA) slovenčina prevzala z praslovančiny, vzťahové adjektíva sú produktom neskoršej fázy vývinu jazyka (ale aj ontogenézy reči). Štúdia je založená na korpusových metódach výskumu. Výskumným materiálom je subkorpus publicistických textov *prim-10.0-public-inf* Slovenského národného korpusu. Analýza kolokačných paradigiem prináša tieto zistenia.

a) Substantíva v kolokačnej paradigme IVA intenzifikujú ich povahu – kódovať vzťah k jedinečnej bytosti. Súčasťou kolokačných paradigiem IVA sú substantíva pomenúvajúce existenciu, osobnostné charakteristiky človeka, materiálne veci v jeho vlastníctve, príbuzenské a iné medziľudské vzťahy, výsledky myšlienkového a komunikačného aktivity. Typicky sa s individuálnymi vzťahovými adjektívami spájajú aj pomenovania výsledkov kreativity jednotlivca z oblasti „zdroja slávy“ osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva.

b) Substantíva v kolokačných paradigmach adjektív na *-ovský* umožňujú prehodnotenie čisto vzťahového významu adjektíva na špecifické významy typickosť, pôvodca, podobnosť, pluralnosť, dedikačný a kvalifikačný význam. Individuálne vzťahové adjektíva sú konkrétnejšie a kongruentné so substantívami, podporujúcimi vzťah k individuálnej bytosti, adjektíva na *-ovský* kódujú abstraktnejšie a kontextovo variabilnejšie vzťahy náročnejšie na interpretačnú aktivitu percipienta textu.

Kľúčové slová: deantroponymické adjektívum, individuálne vzťahové adjektívum, kolokačné paradigma, pevnosť kolokácie, slovenčina.

Vymedzenie problému. Štúdia voľne nadväzuje na jeden aspekt výskumu deantroponymických adjektív v slovenčine vo svetle kognitívnej lingvistiky [Kesselová 2025, v tlači]. Výskum adjektív ukázal variáciu deantroponymických adjektív na *-ovský* (DA) a individuálnych vzťahových adjektív na *-ov* (IVA), a to aj v ekvivalentných kontextoch. Pod ekvivalentným kontextom rozumieme nielen substantívum v atributívnej syntagme, ale celkový kontext a zmysel výpovede (porov. adjektíva *Einsteinov* a *einsteinovský* v príkladoch 1a, b; 2a, b):

(1a) *Kvantová fyzika a Einsteinova teória stále nejdú dokopy.*

(1b) *[...] rozpory, ktoré medzi sebou majú kvantová fyzika a einsteinovská teória.*

(2a) *Uvažujem, ako by mi svedčali Einsteinove vlasy.*

(2b) *Vizionárska speváčka s „einsteinovským“ účesom.*

Pri niektorých variáciách deantroponymických adjektív a individuálnych vzťahových adjektív sa zdá, že preferencia jedného z nich je dôsledkom individuálneho personálneho štýlu autora textu. Objektívne, väčšie či menšie rozdiely sa prejavujú v pevnosti kolokácie. Číselná hodnota v príkladoch uvedených nižšie predstavuje štatistickú (asociačnú) mieru logDice, ktorou sa pevnosť kolokácie vyhodnocuje na základe prepočítania frekvencie celého spojenia a frekvencie slov, ktoré spojenie tvoria, bez ohľadu na veľkosť korpusu [Šimková, Gajdošová 2020, s. 71]. Identické substantíva v syntagmách s oboma typmi adjektív fungujú

s rôznou mierou pevnosti kolokácie, a to vo všetkých troch možných alternatívach:

a) vyššia pevnosť kolokácie v prospech IVA (*Trumpova administratíva* 9,071: *trumpovská administratíva* 0,718; *Gaussovo rozloženie* 3,483: *gaussovské rozloženie* 1,068; *Klausova reforma* 3,659: *klausovská reforma* 1,428);

b) približne vyrovnaná pevnosť kolokácie v oboch atributívnych syntagmách (*frommovská dilema* 1,906: *Frommova dilema* 1,901; *keplerovská elipsa* 7,835: *Keplerova elipsa* 7,341);

c) vyššia pevnosť kolokácie v prospech DA (*wagnerovská postava* 2,971: *Wagnerova postava* 0,963; *wagnerovský operný festival* 2,656: *Wagnerov operný festival* 1,887; *baťovský dvojdomček* 6,540: *Baťov dvojdom* 4,890).

O voľnej zameniteľnosti uvažujeme v prípade identického/synonymného substantíva v determinatívnej syntagme a ekvivalentnej sémantiky syntagiem bez ohľadu na typ adjektíva, napr. *gaussovské* i *Gaussovo rozloženie* ‘rozloženie definované Gaussom’, *frommovská* i *Frommova dilema* ‘dilema vyslovená Frommom’, *keplerovská* i *Keplerova elipsa* ‘elipsa definovaná Keplerom’, *wagnerovský* i *Wagnerov festival* ‘festival venovaný Wagnerovi’. Hodnoty logDice ukazujú, že ekvivalentné spojenia sa komunikačne realizujú s rôznou alebo vyváženou mierou pevnosti kolokácie. Natíska sa otázka, či možno uvažovať o redundantnej ekvivalencii DA a IVA v tom zmysle, ako o nej uvažuje F. Rainer [2013, s. 27]: „[P]rirodzené jazyky, ako je známe, sotvakedy vykazujú takéto jedno-

duché korešpondencie a bližšia analýza atributívnych konštrukcií ukazuje, že si zaslužia hodnotenie, podľa ktorého uprednostňujú to, čo sa javí ako nie nevyhnutná zložitosť.“

Na druhej strane to však neznamená, že „nie nevyhnutná zložitosť“ je v slovenčine prítomná vo všetkých kontextoch varíovania DA a IVA. Funkčná diferenciácia dvoch typov adjektív výrazne vystúpi do popredia, ak sú oba typy adjektív použité v jednej výpovedi, v jednom odseku, t. j. na malej ploche textu. Vo výpovedi (3) sa diferenciácia adjektív využíva na rozlíšenie významu posesívnosť a podobnosť: *Holmesova obývačka* je v kontexte ‘miestnosť, kde Holmes žil’, avšak *holmesovský klobúk* ‘nepatrí Holmesovi, len sa naň podobá’ (analogicky *watsonovský klobúk* ‘podobný tomu, aký nosieval Watson’).

(3) [...] v pohodlí Holmesovej obývačky sa môžete usadiť do kresiel a nasadiť si holmesovský alebo watsonovský klobúk.

V úryvku (4) sa uvažuje o tom, či je autorom prác výlučne Einstein alebo na autorstve participovala aj Einsteinova manželka Mileva Marićová. Exemplifikácia je založená na protiklade medzi plurálnosťou subjektu (*Einsteinovská domácnosť* ‘domácnosť manželov Einsteinovcov’; 4a) a singulárnosťou subjektu (*Einsteinova vedecká práca* ‘práca, ktorej pôvodcom je iba Einstein’; 4b).

(4a) [...] opísal jej (= manželkinu) úlohu pri diskusióch skupinky priateľov o fyzike a filozofii v einsteinovskej domácnosti.

(4b) [...] otázka, či sa Marićová podieľala na Einsteinovej vedeckej práci.

Uvedené pohľady na vzťah DA a IVA otvárajú otázku ich vzájomnej konkurencie i koexistencie. Poznanie dynamiky tohto vzťahu na báze publicistických textov je prínosom pre poznanie fungovania adjektív v slovenčine, ale aj východiskom pre adekvátny preklad.

Analýza doterajších výskumov. Najkomplexnejší pohľad na adjektíva v slovenskej jazykovede poskytla M. Nábělková. Za kľúčovú vlastnosť individuálnych vzťahových adjektív pokladá to, že „pomenúvajú príznak vyplývajúci zo vzťahu k jednotlivcovi, k ľudskému alebo zvieraciemu individuu“ [1993, s. 27]. V zhode s citovanou autorkou aj v tejto štúdiu preferujeme termín individuálne vzťahové adjektíva (IVA) pred tradične používaným termínom posesívne adjektíva. Jednak preto, že korešponduje so základnou funkčnou charakteristikou vyjadriť vzťah k individuu, ale aj preto, že posesívnosť je len jedna z možných významových konkretizácií adjektív tohto typu.

V Morfológii slovenského jazyka [Ružička a kol. 1966, s. 219] sa transformácia vzťahového významu IVA na význam akostného adjektíva pozoruje len v idiomatikých spojeniach s propriom, napr. *Jóbova zvesť* zlá. V protiklade s týmto starším názorom M. Nábělková [1993, s. 29] pripúšťa, že IVA okrajovo môžu pomenúvať i vzťah podobnosti a význam typickej vlastnosti, napr. (*To už bola [pravá] Benkova krajina; Spoznávam [typický] Matuškov rukopis*). Sémantiku podobnosti a typickosti sme pozorovali ako dominantnú v DA so sufixom *-ovský* (Kesselová 2025,

v tlači), v príklade (2a) tejto štúdie sémantiku podobnosti reprezentuje aj IVA. Z hľadiska témy štúdie je dôležité uviesť rozdiel medzi konkurenčnými adjektívami utvorenými od apelatív a od proprií. M. Nábělková [1993, s. 29] tento vzťah precizuje takto: Deapelatívne IVA sú jediným možným spôsobom adjektívneho vyjadrenia individuálnych významov, porov. *mamin pohľad* ‘pohľad typickú pre mamu’ a *materinský pohľad*, kde sa význam posúva ku kvalifikačnému významu „druhej“ kvality, t. j. ‘pohľad, aký mávajú matky vo všeobecnosti, vyznačujúci sa láskavosťou, nehou, vľúdnosťou, pochopením’). Depropriálne adjektíva so sufixom *-ský/-ovský*, naopak, podľa autorky nestrácajú súvzťažnosť s konkrétnym jednotlivcom pomenovaným propriom, len zvýrazňujú väčšiu autonómnosť, abstraktnosť, „prenosnosť“ príznaku. Vzniká otázka, či je potrebné skúmať kolokačné paradigmy adjektív, keď jestvuje *Slovník kolokácií prídavných mien v slovenčine* [Majchráková et al. 2017, 344 s.]. Slovník podáva kolokačné profily 500 najfrekvencovanejších prídavných mien vybraných zo Slovenského národného korpusu, avšak medzi nimi nie je ani jedno deantroponymické adjektívum.

Priamou inšpiráciou nášho výskumu je štúdia F. Rainera [2013, s. 12–40]. Autor uvádza, že v západoeurópskych jazykoch sa väčšina vzťahových adjektív dostala do jazyka ako výpožička z latinčiny, a to vo všetkých jej fázach, od klasickej latinčiny až po novolatínčinu renesancie a neskorších storočí. V dôsledku toho si mnohé relačné adjektíva zachovali „príchut’ učenosti“, ktorá spôsobuje nevhodnosť v istých kontextoch výpovede. Z toho plynú ich štýlové a kolokačné obmedzenia. F. Rainer [2013, s. 29] uvádza, že v španielčine deantroponymické adjektíva derivované od mien slávnych ľudí nemôžu mať v kolokačnej paradigme akékoľvek substantívum. Spájaťnosť adjektíva je limitovaná sémantikou substantíva a je možná len vtedy, ak súvisí so zdrojom slávy osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva. Napríklad v kolokačnej paradigme španielskeho adjektíva *mozartiano* stúpa frekvencia tých substantív, ktorých sémantika má súvislosť s hudbou W. A. Mozarta. Vzťahové adjektívum *mozartiano* je nekompatibilné so substantívami ako *otec*, *pes*, *smrť*, zvyšuje sa frekvencia substantív ako *interpret* a najvyššiu frekvenciu má substantívum *hudba*: *padre* ‘otec’ 0, *perro* ‘pes’ 0, *muerte* ‘smrť’ 0, *biografía* ‘životopis’ 56, *intérprete* ‘interpret’ 113, *año* ‘rok’ 556, *festival* ‘festival’ 2 460, *música* ‘hudba’ 21 800.

Individuálne vzťahové adjektíva slovenčina zdedila z praslovančiny [Krajčovič 1981, s. 134–138]. Avšak vzťahové adjektíva sú produktom neskoršej fázy vývinu, vypovedajú o skonvencionalizovaných interpretáciách siete vzťahov jazykovo-kultúrnej society, majú abstraktnejší charakter. Pri vzťahových adjektívach v slovenčine sa tiež uvažuje o cudzích vplyvoch: o vplyve latinčiny, najmä v administratívno-právnej terminológii (*prisažený* ‘vzťahujúci sa na prisahu podľa latinského *iuratus*’; *prisediaci* ‘človek, ktorý je z dôvodu svojej funkcie prítomný, prisedá, zasadá na nejakom zasadnutí’ podľa lat. *assessor*; o vplyve češtiny pri adjektívach na *-itý*, *-teľný* (ur-

čítý, viditeľný), maďarčiny (*hradská cesta* ‘štátna cesta’ podľa maď. *orsacka*), nemčiny (*kožušnícky*, podľa *kušníersky* ‘vzťahujúci sa na kušníera’) [Pauliny 1983, s. 133–135]. M. Nábělková [1993, s. 34] upozorňuje na osobitnú skupinu vzťahových adjektív grécko-latinského pôvodu, ktoré sú prevzaté bez odvodzovacieho základového slova, preto sa v slovenčine javia ako nemotivované (*solárny, cereálny, urbánny, behaviorálny*), avšak morfológicky sú segmentovateľné. Vzniká otázka, ako sa uvedený rozdiel v pôvode a povahe individuálnych a deantroponymických vzťahových adjektív reflektuje do špecifik kolokačných paradigiem adjektív v súčasnosti.

Cieľ výskumu. Cieľom výskumu je opísať a vysvetliť konkurenčné a komplementárne fungovanie individuálnych vzťahových adjektív a deantroponymických vzťahových adjektív so sufixom *-ovský* z hľadiska substantívnych kolokačných paradigiem. Keďže deantroponymické vzťahové adjektíva so sufixom *-ovský* vznikajú od proprií, ktoré pomenúvajú známe/slávne osobnosti, ktorých mená fungujú ako kultúrne kódy domácej a svetovej kultúry, vzniká „reinerovská“ otázka: platí aj slovenčine, že v kolokačnej paradigme deantroponymických adjektív na *-ovský* stúpa frekvencia tých substantív, ktorých sémantika má súvislosť so zdrojom slávy osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva?

Metódy a metodika výskumu. Výskumným materiálom je subkorpus publicistických (informatívnych) textov prim-10.0-public-inf s rozsahom takmer 932 miliónov slov. Adjektívnych lemm zakončených na *-ovský* je 9 834. Spomedzi nich sme manuálne vyseletovali výskumnú vzorku deantroponymických adjektívnych lemm na *-ovský* s počtom 1 866. Adjektíva na *-ovský* doložené v subkorpuse prim-10.0-public-inf majú aj iné než antroponymické motivanty: a) logonymá (*nerenaultovský* *vzhľad prvej generácie Espace*); b) toponymá (*ženy, ktoré stelesňovali yorkovské a lancasterovské panovníčky*); c) pomenovania zvierat (*Dali nakrútiť úplne antigarfieldovského Garfielda*); d) názvy tvorivých zoskupení (*sústrediť sa na typické alicechainovské sprievodné vokály*. ‘Alice in Chains je americká hudobná skupina’); e) iné názvy objektov vytvorených človekom (*Dali sa fotiť aj nedisneylandovské fotografie? nedisneylandovské ‘realistické, nie prikrášené, rozprávkové’*).

Predchádzajúci výskum ukázal, že deantroponymické adjektíva na *-ovský* sú najčastejšie reprezentantmi týchto oblastí: politika, literatúra, hudba, film a divadlo, veda a vynálezy [Kesselová 2025, v tlači]. Z každej oblasti vyberieme jedno deantroponymické adjektívum na *-ovský* a k nemu príslušné individuálne vzťahové adjektívum. Metódou piatich prípadových štúdií preskúmame špecifiká a komplementaritu kolokačných paradigiem substantív vybraných adjektív.

Interpretácia jazykových dát

Prípadová štúdia politika: trumpovský – Trumpov

Individuálne vzťahové adjektívum *Trumpov* je v korpuse publicistických textov 55-násobne frekvencovanejšie než vzťahové adjektívum *trumpovský*. V kolokačnej paradigme adjektíva *Trumpov* (tab. 1, časť 1)

sú zastúpené substantíva referujúce na osobnú sociálnu a hmotnú sféru (*zať, syn, rezidencia*), výsledky kognitívnej a komunikačnej aktivity (*rozhodnutie, výrok, slová, vyhlásenie, tweet*) a hlavne na objekt záujmu a zdroj známosti osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva (*politika, administratíva, kampaň, vláda, tím, víťazstvo, poradca*).

	substantívum v kolokačnej paradigme	frekvencia súvýskytov s adjektívom	
		trum- povský	Trumpov
1	administratíva	1	420
	kampaň	0	200
	vláda	0	193
	poradca	0	157
	rozhodnutie	0	125
	politika	0	91
	tím	0	88
	víťazstvo	0	80
	výrok	0	69
	slová	0	67
	vyhlásenie	0	66
	zať	0	38
	syn	0	30
	rezidencia	0	1
2	Amerika	8	40
	dovolenka	2	1
	štýl	1	5
	kandidát	1	4
	rok	1	2
	poriadok	1	1
	videnie	1	1
3	jazyk	2	0
	destabilizácia	2	0
	cirkus	1	0
	strih	1	0
	šiltovka	1	0

Tab. 1 Frekvencia súvýskytov substantív s adjektívami *trumpovský* a *Trumpov*

Inými slovami, o politike a správe vecí verejných sa v publicistickom texte referuje tak ako o individuálnych vzťahoch k veciam a ľuďom. Najvýraznejším dokladom je súvýskyt adjektíva *Trumpov* so substantívom *administratíva*. Spojenie s individuálnymi vzťahovými adjektívami sa v slovenčine preferenčne realizuje aj v iných adjektívach než *Trumpov* (*Bushova, Obamova, Clintonova, Reaganova, Nixonova, Erdoganova + administratíva*), a to aj navzdory tomu, že význam substantíva *administratíva* možno interpretovať nielen ako ‘správa štátu, ale aj výkonné orgány a pracovníci v správnom aparáte’, teda s plurálnosťou subjektu. Ako ukázal výskum M. Nábělkovej [1993, s. 106] pri vzťahových adjektívach derivovaných z apelatív sa významová diferenciácia singulárnosť/plurálnosť prejavuje aj v diferencovaných sufixoch: „[A]djektívne vyjadrenie singulárneho subjektu (*rie-*

šenie žiaka – žiakovo riešenie) má pri plurálnosti subjektu pendant v adjektíve na -ský (riešenia žiakov – žiacke riešenia).“ Výskum deantroponymických adjektív dokumentuje paralelu vo fungovaní protikladu singularnosť/plurálnosť subjektu aj v depropriálnych adjektívach [Kesselová 2025, v tlači]. Avšak v publicistickom štýle pri adjektívach motivovaných menami osôb zo sféry politiky ako pendant individuálneho vzťahového adjektíva funguje vzťahové adjektívum motivované toponymom, napr. *americká, britská, egyptská, moskovská, belehradská + administratíva*. Deantroponymické adjektíva na -ovský sú v tejto funkcii ojedinelé. Spojenie *trumpovská administratíva* registrujeme v subkorpuse prim-10.0-public-inf ako hapax legomenon, a to len v kontexte explicitne uvedenej plurálnosti (*charakteristiky ďalších členov trumpovskej administratívy*). Ak sa v súvislosti so substantívom *administratíva* uplatní adjektívum na -ovský, býva signálom špeciálnych významov, napr. časového medzníka (*postsaddámovská administratíva*) alebo bilaterálnych vzťahov (*bushovsko-cheyneyovská administratíva*).

Deantroponymické adjektíva na -ovský (tab. 1, časť 3) sú zastúpené minimálne, ale významovo diferencovane. Kontextovo sa význam môže modifikovať v zmysle typickosti ‘charakteristický pre osobu, ktorej meno je meno adjektíva’ (*objavili sa v charakteristických trumpovských šiltovkách*). Ak sa vlastnosti asociované s osobou, ktorej meno je motivantom adjektíva, prenesú na iné osoby, vzniká similačný vzťah (*politici trumpovského strihu na Slovensku, trumpovská nepripravenosť A. Babiša, trumpovské voľby za riekou Moravou, trumpovské zaobchádzanie s ľuďmi u Miloša Zemana*). Similačný vzťah môže byť základom pre vznik lexikalizovaných významov, pri ktorých sa vzťahovosť utlmuje a do popredia vystupuje kvalifikačný význam (*trumpovský múr ‘vysoký’, trumpovská tlačová konferencia ‘bizarná, prekvapivá, groteskná’, trumpovský jazyk ‘jednoduchý, populistický’, trumpovská hurádiplomacia ‘bláznivá, nepredvídateľná’*). Napokon možno uvažovať o sémantike kvantitatívnosti (*trumpovské krídlo, trumpovská destabilizácia, trumpovský cirkus*), ak sa zvyrazňuje plurálnosť subjektu v zmysle ‘Trump a jeho prívrženci’ (5).

(5) *V prípade ľavice je to sandersovské krídlo, v prípade pravice zas to trumpovské – povedala by som, že zodpovedajú corbynovskému a lepenovskému krídlu európskej pravice.*

Koexistencia oboch typov adjektív (tab. 1, časť 2) znamená, že sa do centra pozornosti vysúva individualita subjektu (*Trumpova Amerika, Trumpove Spojené štáty*) alebo plurálnosť subjektu (*trumpovská Amerika, trumpovské Spojené štáty*), vzťah entity k individuu (*Trumpov + štýl, dovolenka, kandidát, videnie*) alebo vzťah podobnosti (*trumpovský štýl, kandidát*) a typickosti (*trumpovská dovolenka, videnie*).

Prípadová štúdia literatúra: shakespearovský – Shakespearov

Individuálne vzťahové adjektívum *Shakespearov* je preferenčne kompatibilné so substantívami z oblasti dramatického umenia (tabuľka 2, časť 1). Táto oblasť umenia je takým silným zdrojom známosti osoby, že

	substantívum v kolokačnej paradigme	frekvencia spojení s adjektívom	
		shake-spearovský	Shakespearov
1	hra	25	353
	Hamlet	1	143
	dráma	9	120
	tragédia	28	95
	komédia	6	81
	rodisko	0	11
	sestra	0	8
	život	0	6
	smrť	0	3
	rodný dom	0	2
	rodné mesto	0	2
	portrét	0	2
	manželka	0	2
	priateľ	0	2
	náhrobok	0	1
2	klasika	10	12
	divadlo	13	20
	príbeh	12	27
3	typ	3	0
	rozmer	3	0
	festival	20	0
	herec	28	0
	spoločnosť	29	12
	slávnosť	423	4

Tab. 2 Frekvencia súvislostí substantív s adjektívami *shakespearovský* a *Shakespearov*

motivujúce antroponym *Shakespear* sa stalo kultúrnym kódom. Najvýraznejšia preferencia adjektíva *Shakespearov* je v spojení so substantívom širokého rozsahu a chudobného obsahu *hra*, s pomenovaniami žánrov *dráma, tragédia, komédia* a s konkrétnymi názvami hier. Druhú skupinu substantív v kolokačnej paradigme adjektíva *Shakespearov* tvoria pomenovania objektov a ľudí z osobnej sféry (*rodný dom, rodné mesto, priateľ, manželka*) a z existenčnej sféry (*rodisko, náhrobok, život, smrť, portrét* ‘extenzia individua do znakovnej podoby’). Okrajovo sa uvedené substantíva vyskytnú aj v syntagme s adjektívom *shake-spearovský*. Niekedy ide o ekvivalent individuálneho vzťahového adjektíva (*postava Júlie v Shakespearovej i shakespearovskej tragédii Rómeo a Júlia*). Druhým dôvodom je oslabenie individuálneho vzťahového príznaku a posun k sémantike podobnosti na iný objekt (*shakespearovská tragédia má mnoho spoločného s ľudovou rozprávkou*) alebo k sémantike podobnosti založenej na tvorivom prepracovaní originálu (*adaptácia shakespearovskej tragédie, zaktualizoval shakespearovskú tragédiu*).

Na opačnom póle sú substantíva primárne kompatibilné s adjektívom na -ovský so špecifickými funkciami (tabuľka 2, časť 3). Adjektívum *shakespearovský* možno interpretovať ako kondenzát implicitnej objektovej syntagmy (*shakespearovský festival* ‘festival venovaný Shakespearovi’). Objektová syntag-

ma poskytuje interpretačný rámec a v súvislosti so substantívom sa adjektívum špecifikuje na základe kontextu, ale aj encyklopedických poznatkov adresáta (*Letné shakespearovské slávnosti* 'festival venovaný Shakespearovým hrám', *Kráľovská shakespearovská spoločnosť* 'britská divadelná spoločnosť, ktorá sa venuje hrám Shakespeara a jeho súčasníkov'). M. Nábeľková [1993, s. 112] uvádza, že objektový význam vzťahových adjektív derivovaných z apelatívnych názvov osôb síce jestvuje, ale v slovenčine nie je celkom bežný. Objektový význam vzťahových adjektív derivovaných z propriálnych názvov osôb v publicistickom texte nie je zriedkavý, ak je motivantom meno známej osoby, najmä zo sféry umenia a vedy. Vzťahové adjektíva na -ovský nadobúdajú dedikačný význam s parafrázou 'venovaný osobe na jej počesť', na znak úcty' (*Andersenovské predpoludnie* 'venované Andersenovi/na počesť Andersena', *Palárikovské dni*, *Wagnerovské noci*, *Mozartovský rok*, *Purkyňovské dni*, *darwinovská konferencia*, *kafkovská konferencia*, *hrabalovský festival*, *kollárovský zborník*, *hviezdoslavovská bibliofília*, *šafárikovská antológia*, *warholovské múzeum*, *hrabalovská piváreň*).

Okrem dedikačného významu adjektíva na -ovský slúžia na vyjadrenie: a) podobnosti (*hollywoodské filmy vykresľujú Indiánov ako hrdinov shakespearovského typu*); b) opakovosti a mnohosti (*shakespearovský herec* 'hral vo viacerých Shakespearových hrách', *shakespearovský prekladateľ*, *shakespearovský výskum*); c) typickosti (*klasický shakespearovský milostný príbeh*, *pravá shakespearovská atmosféra*, *vskutku shakespearovská dráma*, *priam shakespearovská postava*). Adjektíva na -ovský môžu sekundárne nadobudnúť kvalifikačné významy. Signálom významového posunu je partikula vysokej miery vlastnosti až (*tragédia až shakespearovských rozmerov*).

Koexistencia individuálneho vzťahového adjektíva je v uvedených prípadoch doložená zriedkavo, a to v dedikačnom význame (*Shakespearovské slávnosti* 423 výskytov – *Shakespearove slávnosti* 4 výskyt) a vo význame typickosti (*klasický Shakespearov* so 14 výskytmi oproti variabilnejším spôsobom vyjadrenia typickosti adjektívom *shakespearovský*).

Prechodné pásmo (tabuľka 2, časť 2) tvoria substantíva, pri ktorých jestvujú doklady varíovania oboch typov adjektív v syntagmách s identickými substantívami. Výpoveď (6a) dokumentuje, že individuálne vzťahové adjektívum vysúva do popredia príznak vyplývajúci zo vzťahu k autorstvu jednotlivca, výpoveď (6b) s adjektívom *shakespearovský* zvyrazňuje podobnosť založenú na adaptácii originálu:

(6a) *Muzikál West Side Story je inšpirovaný Shakespearovým príbehom.*

(6b) *Muzikál West Side Story je modernou verziou shakespearovského príbehu.*

Diferencované významy dvoch typov adjektív sa zvyrazňujú v rámci jednej výpovede (7). V oblasti umenia diferencujú význam podobnosti a originálu:

(7) *Otvoria shakespearovské divadlo The Globe [...], ktoré ako repliku slávneho Shakespearovho divadla postavili na rovnakých miestach, kde stála pôvodná stavba.*

Prípadová štúdia hudba: mozartovský – Mozartov

	substantívum v kolokačnej paradigme	frekvencia spojení s adjektívom	
		mozartovský	Mozartov
1	opera	0	398
	hudba	5	160
	rodné mesto	0	95
	rodný dom	0	75
	smrť	0	37
	život	0	26
	Rekviem	0	26
	ária	2	23
	symfónia	0	18
	portrét	0	2
	výročie narodenia	0	2
2	sloh	4	0
	kreácia	4	0
	špecialista/-ka	4	0
	program	5	0
	tenorista	8	0
	interpretácia	9	0
	spevák/-ka	10	0
	interpret/-ka	10	0
	typ	14	0
	repertoár	16	0
	štýl/štýlovosť	17	2

Tab. 3 Frekvencia súvislostí substantív s adjektívami *mozartovský* a *Mozartov*

Individuálne vzťahové adjektívum *Mozartov* tvorí atributívnu syntagmu preferenčne so substantívami z dvoch sémantických oblastí. Prvou je zdroj slávy osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva (všeobecné substantívum *hudba*, názvy hudobných žánrov *opera*, *ária*, *symfónia* a jedinečných hudobných diel *Rekviem*). V prípade pomenovania konkrétneho hudobného diela možno hovoriť o ustálenosti spojenia s individuálnym vzťahovým adjektívom (*Mozartovo*, ale aj *Dvořákov*, *Verdiho*, *Bellovo*, *Brahmsovo*, *Tabucchiho* + *Rekviem*). Individuálny výsledok kreativity jednotlivca je výrazne kongruentný s individuálnym vzťahovým adjektívom. Súvislosti s adjektívom *mozartovský* sú v tejto sémantickej skupine vzácne až nulové (tabuľka 3, časť 1). V takom prípade dochádza k posunu významu smerom k typickosti (*To, čo je typické pre mozartovskú hudbu, je jej priehľadnosť*.) alebo plurálnosti (*mozartovská hudba* 'hudba Mozarta a jeho nasledovníkov', *mozartovské árie*). Druhou oblasťou, s ktorou je typicky kongruentné individuálne vzťahové adjektívum, je personálna a existenčná sféra osoby (*rodné mesto*, *rodný dom*, *život*, *smrť*, *výročie narodenia*, *portrét*). Na súvislosti s adjektívom *mozartovský* v tejto sémantickej skupine doklady neregistrujeme.

Naopak, pre adjektívum *mozartovský* (tabuľka 3, časť 2) sú v slovenčine najtypickejšie spojenia

s pomenovaniami interpretov (*špecialista/špecialistka, tenorista, sopranistka, spevák/speváčka, interpret/interpretku*), s abstraktami (*sloh, štýl/štýlovosť, kreácia, interpretácia, typ, charakter, lyrika, koloratúra, poetika, nadľahčenosť, ľahkosť, prostota, jas, elegancia, ohňostroj*) a so substantívami so sémou mnohosti alebo opakovanosti (*repertoár, rok, program, tradícia*). Súvyskyt s adjektívom *Mozartov* je výnimočný, zväčša nulový. Analýza kolokačných paradigiem substantív v dvojici *mozartovský – Mozartov* ukázala na pomerne ostré rozhraničenie a komplementárnu distribúciu substantív.

Prípadová štúdia veda: darvinovský – Darwinov

Individuálne vzťahové adjektívum *Darwinov* sa uplatňuje ako súčasť ustáleného spojenia *Darwinova cena*, kondenzovanej atributívnej konštrukcie v zmysle cena pomenovaná podľa osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva. Cena je pomenovaná po zakladateľovi evolučnej biológie a je ocenením ironizujúcim ľudí, ktorí si sami spôsobili smrť spôsobom svedčiacim o nedostatku ich intelektu, zdravého rozumu a súdnosti. Posmešne sa konštatuje, že vlastnou smrťou prispeli k zlepšeniu ľudského genofondu tým, že z neho odstránili nositeľa ľudskej hlúposti. Keďže príbeh ľudí s Darwinovou cenou sa vymykajú z bežného rámca uvažovania svojou kurióznosťou a podivuhodnosťou, priťahujú pozornosť čitateľov, a tak sa stávajú vďačným námetom pre beletristické žánre publicistického štýlu, články, prípadne analytické žánre. Ďalšie typické substantíva v kolokačnej paradigme adjektíva *Darwinov* súvisia so zdrojom známosti osoby (*teória, dielo, myšlienka, kniha, učenie, objav, práca, hypotéza, názvy*

díel), s personálnou sférou zahŕňajúcou osobné veci (*dom*), sociálne vzťahy (*bratranec, manželka, pravnuk, buldog¹, rotvajler²*) a osobnostné charakteristiky (*perfekcionizmus, úžas, autorita, svedomie, pochybnosť*), ako aj s existenčnou sférou (*život, narodenie*). Vzťahové adjektívum *darwinovský* (tabuľka 4, časť 3) priťahuje substantíva, ktoré dovoľujú interpretáciu 'priamo vychádzajúci z Darwinovho chápania' (*darwinovské indivíduá, darvinovská duša, darvinovský boj*) alebo 'podobný Darwinovmu chápaniu'. Similačná sémantika „uvoľňuje“ sémantiku adjektíva, umožňuje jeho metaforické použitie a transmisiiu do iných sfér, než je evolučná biológia. Adjektívum na *-ovský* funguje na princípe kognitívnej metonymie a metafory [Kövecses, Radden 1998, s. 42; Lakoff, Johnson 1980, s. 20–25]. Napríklad k *darwinovskému výberu* sa pripodobňuje selekcia kvalitných literárnych diel v záplave balastu, súperenie starých a nových médií alebo výber pracovníkov na univerzitách (8):

(8) *Štandardnou metódou používanou na Západe je darvinovský výber najschopnejších jedincov.*

Abstraktá ako *princíp, evolúcia, teória* sú kompatibilné s oboma typmi adjektív (tabuľka 4, časť 2). Individuálne vzťahové adjektívum *Darwinov* vysúva do popredia autorskú individualitu, napr. vo výpovedi *Darwinova evolúcia vyvoláva kontroverzie medzi vedcami aj v 21. storočí* sa zvyrazňuje Darwinovo autorstvo evolučnej teórie. Vzťahové adjektíva na *-ovský* upopredzujú zreteľovú a kvantitatívnu interpretáciu, napr. výpoveď *Tieto školy však úplne odmietajú darvinovskú evolúciu*, umožňuje zreteľové čítanie 'evolúcia chápaná z perspektívy Darwina', ale aj akcentáciu plurálnosti 'teória Darwina a darvinistov'. Do popredia sa dostávajú charakteristické črty uvažovania z istého hľadiska oproti iným prístupom. Adjektívom na *-ovský* sa zvyrazňuje, že pomenovaný jav je jedným typom z viacerých možných interpretácií, a preto možno uvažovať aj o sémantike druhovosti a klasifikačnej sémantike syntagmy.

Prípadová štúdia film: tarantinovský – Tarantinov

Typické substantíva v kolokačnej paradigme individuálneho vzťahového adjektíva *Tarantinov* tvoria dva sémantické okruhy (tabuľka 5, časť 1). Prevažujú substantíva pomenúvajúce istý aspekt filmovej tvorby, ktorá je prameňom známosti a slávy osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva. Dominantne je zastúpené najvšeobecnejšie substantívum *film* a jeho synonymá (*tvorba, novinka, snímka, počín, dielo, príspevok, scenár*, názvy jedinečných filmových diel), ich aktérov (*hrdina, postava*), žánrov (*western*) a slávy (*hviezda*). Druhým sémantickým okruhom je personálna sféra orientovaná na individuálne charakteristiky (*meno, slová, slovník, schopnosti, nadhľad*) a sociálne vzťahy (*otec, mentor, kamarát*). Na rozdiel od mien nežijúcich osôb v kolokačnej paradigme adjektíva *Tarantinov* nenachádzame substantíva z existenčnej sféry. Na druhej strane sa adjektívum *tarantinovský* (tabuľka 5, časť 3) špecifikuje na vyjadrenie typických a príznačných črt umenia, ktorému sa osoba s menom v základe adjektíva

	substantívum v kolokačnej paradigme	frekvencia súvyskytov s adjektívom	
		darvinovský	Darwinov
1	cena	0	436
	dielo	0	14
	život	0	8
	myšlienka	0	8
	kniha	0	8
	narodenie	0	7
	učenie	0	6
	objav	0	4
	dom	0	4
	bratranec	0	3
	Pôvod druhov	0	3
	práca	0	3
	hypotéza	0	3
2	princíp	2	2
	evolúcia	12	10
	teória	14	197
3	výber	8	3
	boj	7	0
	duša	5	0
	indivíduá	4	0
	rok	1	0

Tab. 4 Frekvencia súvyskytov substantív s adjektívami *darwinovský* a *Darwinov*

¹ pomenovanie Darwinovho prívŕzenca T. H. Huxleyho

² pomenovanie popularizátora Darwinovho evolucionizmu R. Dawkinsa

	substantívum v kolokačnej paradigme	frekvencia súvýskytov s adjektívom	
		taranti- novský	Taranti- nov
1	film	3	87
	Pulp Fiction	0	21
	Nehanebný bastard	0	12
	hrdina	0	5
	postava	0	3
	novinka	0	3
	snímka	0	3
	western	0	3
	slová	0	2
	kamarát	0	2
	mentor	0	2
	tvorba	0	2
	otec	0	1
2	rozprávanie	1	1
	dialóg	2	1
3	typ	1	0
	poetika	2	0
	cynizmus	3	0
	štýl	10	1

Tab. 5 Frekvencia súvýskytov substantív s adjektívami *tarantinovský* a *Tarantinov*

venuje (*tarantinovský* + *poetika*, *cynizmus*, *čierny humor*, *štýl*, *gitara*, *drsnosť*, *násilie*, *sebaštylizácia*, *scéna*, *song*, *soundtrack*). Význam typickosti býva vyjadrený explicitne (*typický tarantinovský režijný rukopis*, *špecificky tarantinovské trademarks*, *obvyklý tarantinovský krvavý kúpeľ*) alebo je výsledkom inferencie. O význam typickosti ide v prípade, ak sa príznačná vlastnosť vzťahuje k osobe, ktorej meno je motivantom adjektíva, napr. *tarantinovská poetika* 'poetika v tvorbe samotného Tarantina'. Deantroponymické adjektívum na *-ovský* môže slúžiť aj na vyjadrenie vzťahu podobnosti. O význam podobnosti ide v prípade, ak sa príznačná vlastnosť vzťahuje na dielo inej osoby než je tá, ktorej meno je motivantom adjektíva. Aj podobnosť môže byť vyjadrená implicitne (*Mladý argentínsky režisér má v sebe niečo tarantinovské.*) alebo explicitne porovnávacím relatívom *ako* (*krutosti ako z tarantinovského filmu*). Vzťahové adjektíva na *-ovský* so sémantikou podobnosti sa bohato využívajú v žánri recenzie, keď sa nové a neznáme dielo predstavuje v porovnaní s inými dobre známymi dielami. Napríklad prvé uvedenie filmu *Old Boy* juhokórejskej kinematografie bolo sprevádzané viacnásobnými odkazmi na podobnosti s dielami, o ktorých sa v kultúre adresátov textu, filmových fanúšikov, predpokladá ich známosť (*vplyvy fincherovskej estetiky škaredosti*, *jeunetovská audiovizuálna hravosť*, *tarantinovské chronologické finesy*). Miera podobnosti sa explicitne hodnotí na škále adverbiami miery a partikulami (*trochu*, *takmer*, *naozaj*, *priam* + *tarantinovský štýl*) až

po najvyššiu miery podobnosti s konštrukciou *tarantinovskej* než *Tarantino* (9).

(9) Kultový klubistický režisér Quentin Tarantino povedal, že „ten film (= Old Boy) je tarantinovskej než čokoľvek, čo som nakrútil ja sám”.

Záver. Individuálne vzťahové adjektíva sú staršie, zdedené z praslovančiny. Ich sémantika je konkrétnejšia a substantíva v kolokačnej paradigme intenzifikujú ich povahu – kódovať vzťah k jedinečnej bytosti. Súčasťou kolokačných paradigiem sú substantíva pomenúvajúce to, čo najvýraznejšie reprezentuje personálnu sféru človeka: jeho vlastná existencia alebo jej extenzia (napr. *portrét*, názov ocenenia odvodený od mena známej osoby), osobnostné charakteristiky človeka, materiálne veci v jeho vlastníctve, príbuzenské a iné medziľudské vzťahy, výsledky myšlienkového a komunikačného aktivity. Typicky sa s individuálnymi vzťahovými adjektívami spájajú pomenovania výsledkov kreativity jednotlivca. Aktivity a sféry pôsobenia osoby, ktoré sú zdrojom známosti osoby, sú v slovenčine výrazne kongruentné s individuálnymi vzťahovými adjektívami. Substantíva z oblasti zdroja slávy v kolokačných paradigmách adjektív derivovaných z mien reprezentantov rôznych oblastí vykazujú zhodné sémantické črty. Sú medzi nimi substantíva so širokým rozsahom a chudobným obsahom pomenúvajúce oblasť záujmu (napr. *politika*, *film*, *hudba*, *divadlo*, *dielo*, *kniha*), v prípade umenia pomenovania žánrov až konkrétnych diel, v prípade vedy a politiky rôzne aspekty kognitívnej alebo politickej aktivity (*myšlienky*, *učenie*, *hypotéza* – *administratíva*, *kampaň*, *tím*, *víťazstvo*).

Na druhej strane, substantíva v kolokačných paradigmách deantroponymických adjektív na *-ovský* umožňujú prehodenie čisto vzťahového významu adjektíva na špecifické významy:

- typickosti 'charakteristický pre osobu, ktorej meno je motivantom adjektíva';
- pôvodcu 'nadväzujúci na osobu, ktorej meno je motivantom adjektíva';
- podobnosti 'podobný na dielo osoby, ktorej meno je motivantom adjektíva';
- plurálnosti, opakovanosti a vnútornej štruktúrovanosti;
- lexikalizované významy, pri ktorých sa vzťahovosť utlmuje a do popredia vystupuje kvalifikačný význam;
- dedikácie v kondenzovaných objektových konštrukciách s parafrázou 'venovaný osobe na jej počesť, na znak úcty'.

V porovnaní s tvrdením F. Reinera [2013, s. 12–40], ktorý na španielskych adjektívach uvádza, že typicky sa v kolokačných paradigmách deantroponymických adjektív od mien slávnych ľudí vyskytujú substantíva z oblasti zdroj slávy, v slovenčine sú s týmto typom substantív kongruentné individuálne vzťahové adjektíva. Kolokačné paradigmy adjektív sú kultúrne podmienené, výskum ich spätosti so substantívami prináša poznanie slovenčiny, ale aj východisko pre prekladateľskú prax.

Literatúra

1. Kesselová J. Deanthroponymic adjectives with the suffix -ovský in the context of cognitive linguistics. *Slovenská reč*. 2025. № 2. (v tlači)
2. Kövecses Z., Radden G. Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive linguistics*. 1998. № 9. pp. 37–78.
3. Krajčovič R. Pôvod a vývin slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 240 s.
4. Lakoff G., Johnson, M. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 256 pp.
5. Majchráková D., Chlpíková K., Bobeková, K. *Slovník kolokací přídavných mien v slovenčine*. Bratislava: VEDA, 2017. 344 s.
6. Nábělková M. *Vztahové adjektiva v slovenčine: funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov*. Bratislava: Veda, 1993. 204 s.
7. Nábělková M. Šaldovský, kollárovský, jánošíkovský (o jednom type kultúrnej viazanej lexiky). In: Zelenka, M., Pospíšil, I. (eds.): *Slovakistika v české slavistice*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. S. 43–58.
8. Pauliny E. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 250 s.
9. Rainer F. Can relational adjectives really express any relation? An onomasiological perspective. *Skase. Journal of theoretical linguistics*. 2013. № 10. pp. 12–40.
10. Ružička J. (ved. red.). *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 896 s.
11. Šimková M., Gajdošová K. *Slovenský národný korpus. Používanie, príklady, postupy*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vydavateľstvo Mikula, 2020. 336 s.

Elektronické zdroje

12. Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-inf. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupný z WWW: <https://korpus.sk>.
13. Frekvenčné zoznamy lem, tvarov slov a slovných druhov z verejne prístupných korpusov SNK. Dostupný z WWW: <https://korpus.sk/frekvencne-zoznamy/>

References

1. Kesselová J. (2025) Deanthroponymic adjectives with the suffix -ovský in the context of cognitive linguistics. *Slovenská reč*, № 2 (in press) [in English].
2. Kövecses Z., Radden G. (1998) Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive linguistics*, № 9. pp. 37–78 [in English].
3. Krajčovič R. (1981) Pôvod a vývin slovenského jazyka [The origin and development of the Slovak language]. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 240 s. [in Slovak].
4. Lakoff G., Johnson M. (2003) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 256 pp. [in English].
5. Majchráková D., Chlpíková K., Bobeková K. (2017) *Slovník kolokací přídavných mien v slovenčine* [Dictionary of Adjective Collocations in Slovak]. Bratislava: VEDA, 344 s.
6. Nábělková M. (1993) *Vztahové adjektiva v slovenčine: funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov* [Relational adjectives in Slovak. Functional-semantic analysis of denominal derivatives]. Bratislava: Veda, 204 pp. [in Slovak].
7. Nábělková M. (1999) Šaldovský, kollárovský, jánošíkovský (o jednom type kultúrnej viazanej lexiky) [Šaldovian, Kollárian, Jánošíkian (about one type of culturally bound lexicon)]. In: Zelenka, M., Pospíšil, I. (eds.): *Slovakistika v české slavistice*. Brno: Masarykova univerzita, p. 43–58 [in Slovak].
8. Pauliny E. (1983) *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* [The History of Standard Slovak from its Beginnings to the Present.]. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 250 pp. [in Slovak].
9. Rainer F. (2013) Can relational adjectives really express any relation? An onomasiological perspective. *Skase. Journal of theoretical linguistics*, № 10. pp. 12–40 [in English].
10. Ružička J. et al. (1966) *Morfológia slovenského jazyka* [Morphology of the Slovak language]. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 896 pp. [in Slovak].
11. Šimková M., Gajdošová K. (2020) *Slovenský národný korpus. Používanie, príklady, postupy* [Slovak National Corpus. Usage, examples, procedures]. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vydavateľstvo Mikula, 336 pp. [in Slovak].

Electronic resources

12. Slovenský národný korpus [Slovak National Corpus] – prim-10.0-public-inf. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupný z WWW: <https://korpus.sk>.
13. Frekvenčné zoznamy lem, tvarov slov a slovných druhov z verejne prístupných korpusov SNK. [Frequency lists of lemmas, word forms, and parts of speech from publicly available corpora of the Slovak National Corpus]. Dostupný z WWW: <https://korpus.sk/frekvencne-zoznamy/>

CONCURRENCE AND COMPLEMENTARITY OF TWO TYPES OF DEANTHROPONYMIC ADJECTIVES IN SLOVAK

Abstract. In Slovak we observe a variation of two types of deanthroponymic adjectives, individual relational adjectives (*Trump's administration*, *Einstein's hair*) and relational adjectives with the suffix *-ovský* (*Trump's administration*, *Einstein's hairstyle*). Variation also exists in co-occurrences with identical nouns, but the strength of the collocates is not identical. The question arises, in what ways are the collocational paradigms of the two types of adjectives specific and in what ways do they complement each other? Is it possible to observe continuity in the present textual "behaviour" of adjectives with an earlier state of development? We are referring to the fact that while individual relational adjectives were taken over by Slovak from Proto-Slavic, relational adjectives are a product of a later stage of language development, they were (also) created under the influence of foreign models in more abstract texts. The study is based on corpus research methods. The research material is a subcorpus of public texts *prim-10.0-public-inf*.

An analysis of collocation paradigms yields the following findings.

a) Substantives in the collocational paradigm of individual relational adjectives intensify their nature - to encode a relation to a unique entity. Substantives naming existence, personal characteristics of a person, material things in possession, kinship and other interpersonal relations, results of thought and communication activity are part of collocational paradigms. Typically, individual relational adjectives are associated with naming the results of an individual's creativity from the sphere of the "source of fame" of the person whose name is the motivator of the adjective.

b) Substantives in the collocational paradigms of deanthroponymic adjectives ending with *-ovský* allow reassessing the purely relational meaning of the adjective to the specific meanings of typicality, originator, similarity, plurality, deductive and qualificatory meaning.

Individual relational adjectives are more concrete, adjectives ending with *-ovský* encode more abstract relations, more demanding on the interpretive activity of the perceiver.

Keywords: deanthroponymic adjective, individual relational adjective, collocation paradigm, collocate strength, Slovak.

КОНКУРЕНЦІЯ ТА КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ ДВОХ ТИПІВ ВІДАНТРОПОНІМНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У словацькій мові спостерігається варіація двох типів відантропонічних прикметників: індивідуальних відносних прикметників (*Trumpova administratíva*, *Einsteinove vlasy*, *Tarantinov čierny humor*) та відносних прикметників з суфіксом *-ovský* (*trumpovská administratíva*, *einsteinovský účes*, *tarantinovský čierny humor*). Приклади документують, що варіація існує і в контекстах з ідентичними іменниками, але сила колокатів неоднакова. Виникає запитання: в чому специфіка колокаційних парадигм двох типів прикметників і як вони взаємодоповнюються? Чи можна в сучасній текстовій «поведінці» спостерігати правонаступність зі старішим станом розвитку? Мається на увазі факт, що індивідуальні відносні прикметники (ІВП) словацька мова запозичила з праслов'янської мови, в той час як відносні прикметники є продуктом пізнішої фази розвитку мови (а також й онтогенезу мови). Стаття базується на корпусних методах дослідження. Дослідницьким матеріалом є підкорпус публіцистичних текстів *prim-10.0-public-inf* Словацького національного корпусу. Аналіз колокаційних парадигм дає такі результати:

a) Іменники в колокаційній парадигмі ІВП підсилюють здатність кодувати стосунок до унікальної особи. Частиною колокаційних парадигм ІВП є іменники, що позначають існування, особистісні характеристики людини, матеріальні речі в її власності, родинні та інші міжособистісні стосунки, результати розумової та комунікаційної діяльності. З індивідуальними відносними прикметниками зазвичай поєднуються й позначення результатів креативності особи зі сфери «джерела слави», ім'я якої є твірною основою для прикметника.

б) Іменники в колокаційних парадигмах прикметників на *-ovský* дозволяють переглядати чисто відносне значення прикметника на специфічні значення типовості, похідності, подібності, множинності, присвяти та кваліфікаційного значення. Індивідуальні відносні прикметники є конкретнішими і узгоджуються з іменниками, що підтримують стосунок до індивідуальної особи, в той час як прикметники на *-ovský* кодують більш абстрактні та контекстуально змінювані відносини, що потребують складнішої інтерпретаційної діяльності реципієнта.

Ключові слова: відантропонічний прикметник, індивідуальний відносний прикметник, колокаційна парадигма, міцність колокації, словацька мова.

© Kesselová J., 2025

Jana Kesselová – kandidátka filologických vied, profesorka, lektorka slovenského jazyka a kultúry na Katedre slovenskej filológie Užhorodskej národnej univerzity, Užhorod, Ukrajina; yana.kesselova@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1316-1578>

Yana Kesselova – Candidate of Philology, Professor, Lecturer of the Slovak Philology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; yana.kesselova@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1316-1578>

Яна Кесселова – кандидат філологічних наук, професор, викладач кафедри словацької філології, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; yana.kesselova@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1316-1578>

БУКОВИНСЬКІ СТІЙКІ НАРОДНІ ПОРІВНЯННЯ У СЛОВНИКУ «ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ТА ПАРЕМІЇ ЧЕРНІВЕЧЧИНИ»¹

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(53)

УДК 811.161.2'373.7

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1\(53\).93-99](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1(53).93-99)

Кузь Г. Буковинські стійкі народні порівняння у словнику «Фразеологізми та паремії Чернівеччини»; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті на матеріалі словника «Фразеологізми та паремії Чернівеччини» проаналізовано буковинські діалектні стійкі народні порівняння. Мета – здійснити комплексний системний опис компаративних фразеологізмів Чернівеччини з погляду їх семантики, представити ідеографічну, структурну класифікації, а також виявити регіональні риси аналізованого пласту фразеології.

Аналіз порівняльних фразеологізмів у буковинських говірках засвідчує їхню значну антропоцентричність. Найбільш численною є група фразеологізмів, що описують людину: її зовнішність, внутрішні риси, діяльність, стосунки, емоційний стан. Менш представленими є групи, що характеризують дії, предмети та ситуації, що вказує на домінування людського чинника у мовній картині світу. Порівняльні фразеологізми буковинських говірок демонструють значну перевагу негативних оцінних значень над позитивними. Значна частина КФ містить іронічне або жартівливе забарвлення, висміюючи людські недоліки. Структурний аналіз показав існування одночленних та багатокomпонентних фразеологізмів. Одночленні (атрибутивні) порівняльні фраземи характеризуються простою структурою (порівняльний сполучник + об'єкт порівняння), тоді як багатокomпонентні (сценарні) містять додаткові контекстуальні елементи, що деталізують значення порівняння.

Образи порівнянь можна поділити на антропні та неантропні. Антропні включають етноніми, власні імена, теоніми, міфоніми та назви людей за соціальним статусом чи професією. Неантропні охоплюють порівняння із тваринами, рослинами, предметами побуту, явищами природи тощо.

Порівняльні фразеологізми буковинських говірок відображають світогляд, культуру та оцінні пріоритети носіїв діалекту, а також є носіями традиційних уявлень про норми поведінки, соціальну ієрархію та систему цінностей.

Ключові слова: діалектні фразеологізми, компаративний фразеологізм, антропоцентризм, діалектні особливості, компоненти фразеологізму.

Формулювання проблеми. Фразеологізми є невід'ємною частиною лексичного складу кожної говірки: у них відображені елементи світобачення, родинних стосунків, щоденного побуту і трудової діяльності, фразеологізми описують зовнішність людини, її фізичні вади й моральні якості. Фразеологічні одиниці як знаки вторинного найменування мають потужний емоційно-експресивний та оцінний потенціал. Серед таких відносно стійких сполучень слів з цілісним значенням вирізняються компаративні фразеологічні одиниці – замітники певних назв понять, процесів, якостей, прями номінації яких у певному дискурсивному оточенні не є влучними.

Стійкі народні порівняння, або компаративні фразеологізми (далі – КФ), посідають особливе місце у фразеологічній системі сучасної української мови. В енциклопедії «Українська мова» подане таке визначення цих сталих конструкцій: «Термін *компаративна одиниця* вживають для вираження одиниці, з якою порівнюють, та, рідше, для вираження всієї структури порівняння. Загалом у порівняннях розрізняють суб'єкт (те, що порівнюють), об'єкт (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет (суб'єкт) порівнюють з іншим (об'єктом) та порівняльний сполучник. Одиниці, у яких наявні всі чотири компоненти, є структурно повними порівняннями. Такі конструкції здійснюють перетворення образів на уявлення (найузагальненішу

форму знань), що виникають унаслідок різноманітних асоціацій» [Українська мова. Енциклопедія 2000, с. 89].

Аналіз досліджень. Історія збирання і вивчення стійких народних порівнянь започаткована працями О. Потебні, І. Франка та інших поціновувачів та дослідників словесної народної творчості XIX ст. В українському мовознавстві другої половини XX–початку XXI ст. дослідження компаративних фразеологізмів представлено в працях М. Алефіренка, Л. Скрипник, Л. Авксентьева, В. Ужченка, О. Левченко – авторів фундаментальних праць з української фразеології. Ними було описано структурні різновиди компаративних фразеологічних одиниць, семантико-граматичні розряди, компонентний склад порівняльних конструкцій, емоційно-оцінне забарвлення, властивість об'єднуватися в синонімічні ряди, варіантність порівняльних фразеологізмів та їхні граматичні функції.

Новим словом в українському мовознавстві стала монографія «Компаративна фразеологія» К. Мізіна, який в основу свого дослідження поклав феномен порівняння як універсальне та трансцендентне явище, лінгвальний феномен, який формує компаративну модель порівняльних фразеологізмів [Мізін 2007]. На сучасному етапі стійкі народні порівняння в українській лінгвістиці також досліджують у зіставному вимірі на тлі германських (К. Радіонова, К. Мізін, О. Левченко) та слов'янських мов

¹ Роботу виконано в рамках наукового проєкту VEGA 1/0368/24 Міжмовні фразеологічні паралелі в західнослов'янському та східнослов'янському контексті.

(О. Поліщук, Н. Ляшенко, О. Левченко, О. Щепка); з погляду внутрішньої форми та когнітології (Н. Ляшенко, В. Ужченко, О. Селіванова); як джерело країнознавчих відомостей (О. Майборода). Діалектні порівняльні фразеологізми були об'єктом дослідження в працях Г. Доброльожи (поліські говірки) [Доброльожа 1997, 2003], В. Чабаненка (говірки Нижньої Наддніпряниці) [Чабаненко 1995], Н. Коваленко (на матеріалі говірок Західного Поділля) [Коваленко 2010]; А. Галас, О. Харківської (закарпатські говірки) [Галас 2019; Харківська 2022].

Маємо також досить багату традицію лексикографічного опрацювання української компаративної фразеології – загальномовної та діалектної. Стійкі порівняння вміщені в багатьох загальномовних словниках української фразеології та окремих збірниках компаративних фразеологізмів: збірник народних порівнянь, укладений І. Гурином, «Образне слово. Постійні народні порівняння» [Гурин 1966]; понад чотири тисячі порівнянь містить «Словник стійких народних порівнянь» О. Юрченка та А. Івченка [Юрченко 1993]. Стійким порівнянням у говірках присвячено лексикографічні праці В. Чабаненка [Чабаненко 1995] та Г. Доброльожи: «Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин» та «Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій» [Доброльожа 1997, 2003]. Варто відзначити й перший двомовний словник стійких порівнянь К. Мізіна, побудований на основі абеткового розташування образів-еталонів компаративних фразеологічних одиниць німецької мови: «Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння)» [Мізін 2005], а також багатомовний словник порівнянь слов'янських мов, укладачем якого є О. Левченко: «Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь» [Левченко 2011].

Мета нашого дослідження – проаналізувати порівняльні фразеологізми буковинського діалектного мовлення з погляду відображення ними мовної та фразеологічної картини світу українців та за критерієм відображення в їх внутрішній формі особливостей світогляду буковинців. Об'єктом нашого дослідження стали стійкі народні порівняння буковинського діалектного мовлення, а **предметом** – семантика, структура, діалектні особливості вибраних компаративних фразеологічних одиниць, їхня внутрішня форма та компонентний склад. Основними **методами** аналізу системи стійких народних порівнянь Чернівеччини є описовий метод, метод ідеографічної класифікації, метод кількісних підрахунків та методика компонентного аналізу, реалізовано прийоми фразеологічного, аналізу, синтезу, спостереження.

Матеріал дослідження базується на вибірці (420 КФ), дібраній зі словника «Фразеологізми та паремії Чернівеччини: матеріали до словника» [Кузь та ін. 2017]. Система народних порівнянь Буковини, ширше – Чернівеччини, ще не була предметом окремого дослідження, з огляду на те, що до недавнього часу не існувало більш-менш вичерпного

зібрання діалектної фразеології цього регіону, що й визначає **актуальність** розвідки.

Виклад основного матеріалу. Під стійким народним порівнянням, або компаративним фразеологізмом, у дослідженні розуміємо образні, загальноновживані відтворювані емоційні, стабільні в семантичному, формально-структурному й функціональному планах мовні конструкції типу (міцний), як дуб; (гарна), як писанка; (хитрий), як лис; (радий), як слон.

Оскільки такі порівняння мають щонайменше тричленну структуру: елемент А – те, що порівнюють (суб'єкт порівняння); 2) елемент В – те, з чим порівнюють (об'єкт); 3) елемент С – спільна ознака порівнюваних предметів, явищ, дій, ознак (основа порівняння), – то чимало досліджень цих фразем базуються на ідеографічному принципі (врахуванні значення елемента С), аналіз з погляду специфіки об'єкта порівняння (елемента В, образного еталона характеризувальної номінації) спрямовані найчастіше на вивчення мовної свідомості етносу в аспекті феномена «історичної пам'яті».

У передмові до словника «Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь» О. Левченко відзначає, що вітчизняні студії механізмів, способів творення фразеологічного значення лише останнім часом розширили межі традиційного підходу, за яким фразеологізація – це перекладення вільних сполучень слів, і звертає увагу на необхідності аналізу глибинних процесів первинної і вторинної фразеологізації, місця мовних та мовленнєвих чинників у творенні фразеологізмів: «Важливе значення має модель, яка сигналізує мовцеві про те, що вводиться прототипне чи стереотипне уявлення, позначене на вербальному рівні словом-символом. Однак не менш важливу роль відіграє й намір мовця, згідно з яким обирається знак-символ, мікросимвол, факультативний знак із ряду умовно синонімічних» [Левченко 2011, с. 10].

Окреслена проблематика вивчення стійких народних порівнянь стосується як загальномовної фразеології, так і діалектної. Якщо йде мова про діалектні КФ відповідної говірки чи регіону, то перешкодою для їхнього системного вивчення може стати відсутність або недостатність відповідних фразеографічних праць: на сьогодні фразеологія не усіх діалектів та говірок представлена у формі словників. Буковинська фразеологія, призибувана поколіннями чернівецьких науковців-філологів та студентів філологічного факультету Чернівеччини університету, була частково зафіксована в «Словнику буковинських говірок» (за редакцією Н. Гулянич, 2005), більш повно – у словнику «Фразеологізми і паремії Чернівеччини» [Кузь та ін. 2017], наукових працях Н. Бабич, Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Ткач. Наше дослідження виконане на основі вибірки із словника «Фразеологізми та паремії Чернівеччини», в якому фіксуємо 420 КФ.

Аналіз семантики порівняльних фразеологізмів буковинських говірок дозволяє виокремити 4 групи КФ, які описують такі фрагменти дійсності: **людину** (зовнішні, внутрішні характеристики, діяльність);

характеристики дій (повільно, швидко, ретельно та ін.); **характеристики предметів** (великий, малий, багато), **характеристики ситуацій**. Із 420 досліджуваних КФ 289 належать до семантичної групи «Людина», семантична група «Характеристика дій» налічує 56 КФ, тематична група «Характеристика предметів» – 56 КФ. До тематичної групи «Характеристика ситуацій» можна віднести 19 КФ.

Найчисленніше, як показує матеріал дослідження, представлена тематична група «**Людина**». У неї входять ідеографічні мікрополя: «Діяльність людини» (104 КФ): напр., легко зробити, як *сірку муху з'їсти*; здивитися, витріщатися, як *кіт на вараниці*; бити: як *гамана*, до якої близькими є мікрополе «Психічна діяльність людини» (26 КФ): напр., бути задоволеним, як *слон [після бані]*; бути незадоволеним, як *дідько (тітько) ладаном*; сміятися без причини, як *дурний до цвичка*; та мікрополя «Стосунки між людьми» (26 КФ): напр., не любити когось, як *цибулю після чаю*; закохатися, як *дідько у суху вербу*; набриднути, як *гірка (парена) редька*; «Мовленнєва діяльність» (14 КФ): напр., говорити беззмисловно, як *фіра калатає*; кричати, верещати, як *цап (баран, свиня) недорізаний*; сказати впевнено, як у *дзвін вдарити*. Мікрополе «Характер, характеристика людини» включає 54 КФ: напр., добрий, як *кавалок хліба*; впертий, як *цап (на болоті)*; дурний, як *беркові штани*; мікрополе «Зовнішність людини» включає 43 КФ: напр., красивий, як *нова копійка*; схожий, як *від одної мамі*; худий, як *дримба*; мікрополе «Фізичний стан людини» нараховує 13 КФ: напр., п'аний, як *чп у барилці*; голодний, як *мельникова курка*; глухий, як *тетеря*; а «Соціальний статус людини» – 9 КФ: напр., заможний, як у *бідного жсида*; бідний, як *церковна миша*; у боргах, як *сука в блохах*.

Тематична група «**Характеристика дій**» включає 56 КФ, які можуть характеризувати діяльність людини, але й інші дії: напр., раптово, несподівано, як *нагла смерть*; швидко, як у *суху землю*; непорушно, як *мур*; повільно, як *жид на войну (збиратися)*.

Тематична група «**Характеристика предметів**» включає 56 КФ, частина з яких може позначати властивості як предметів, так і людей: тупий, як *бабині зуби*; дешевий, як *борц*; далеко, як *до Хотина пішки*; непотрібний, як *дим у хаті*; багато, як *бджіл у вулику*; самотній, як *палець*.

Група фразеологічних порівнянь на позначення «**Характеристики ситуацій**» включає 19 КФ: передбачити події: як у *воду дивитися*; ясно, зрозуміло: як *Божий день*; гармидер: як *водою нанесено*; залишитися ні з чим: як *Заболоцький на милі (заробити)*.

Ідеографічний аналіз порівняльних фразеологізмів діалектного мовлення буковинців засвідчує їх антропоцентричність: КФ описують ті фрагменти мовної картини світу, які прямо чи опосередковано пов'язані з життєдіяльністю людини. Зовнішній світ («світ предметів» навколо людини, природа, навколишнє середовище), а також абстрактні поняття (час, кількість, відстань, подібність, явища,

ситуації) у стійких порівняннях не мають такої обширної, багатоаспектної характеристики, як людина, з одного боку, а з іншого, вони також перебувають в антропоцентричній парадигмі, позаяк якісні й діяльнісні характеристики зовнішнього світу й абстрактних понять, сформульовані в стійких порівняннях через їх сприйняття людиною.

Водночас аналіз КФ, засвідчених у говірках Чернівецьчини, з погляду позитивної/негативної оцінки показав перевагу фразем із негативною оцінкою. На порівняно невелику кількість фразеологізмів із позитивним оцінним значенням (напр., 'красивий' (як *мальоване горнятко*, як *писанка*, як *Матір Божя*), 'добрий' (як *життій сухар*, як *кавалок хліба*), 'м'який' (як *віск*), 'міцний' (як *дзвін*, як *дуб*), 'впевнений у собі' (як *на трибуні*, як *риба в воді*) та ін.) припадає багато КФ, які висміюють людські недоліки і вади. Такі фразеологізми дуже часто є іронічно забарвленими, наприклад: *пасує, як козі баян (ярмо, сідло)*, *потрібен, як лисому гребін*, *далеко, як козі (свині) до неба*, *покажеш, як заєць кобилі (ірон.)*.

За структурою КФ поділяють на фраземи **одночленної структури** (як *дзвін*, як *дуб*) і фраземи **багатокомпонентні** (як *кавалок хліба*, як *козі до неба*). Складна багатокомпонентна структура порівняльних фразеологізмів може впливати із природи і глибинної структури порівнянь. «Образами порівняння», зауважує О. Левченко, можуть виступати не лише ментальні репрезентації об'єктів матеріального світу, речей, але й дії, діяльності. Фразеологічні джерела дають нам приклади багатокомпонентних порівнянь, які зіставляють ситуацію із ситуацією. З огляду на такі міркування О. Левченко пропонує називати порівняльні фраземи одночленної структури **атрибутивними**, а багатокомпонентні – **сценарними** [Левченко 2011, с. 12].

З-поміж аналізованих народних порівнянь Чернівецьчини значна частина (118 КФ) мають **одночленну структуру** (порівняльний сполучник + об'єкт порівняння-повнозначне слово та порівняльний сполучник + повнозначне слово з прийменником у непрямому відмінку): як *баньки*, як *баран*, як *веретено*, як *віск*, як *вкопаний*, як *швабра*, як *швець*, як *в капці*, як *до жирафи*, як *на збут*, як *по писаному*. До **багатокомпонентних** КФ належать прості атрибутивні фразеологізми та ситуативні. У простих порівняльних зворотах порівняння базується на зіставленні з одним об'єктом: напр., як *атомна війна*, як *бабині зуби*, як *батіг тріснув*, як *бджіл у вулику*, як *Беркові штани*, як *Бог на душу покладе*, як *вижницький равін*, як *від одної мамі*, як *води в Дністрі*. КФ, в основі яких лежить певна ситуація, можна віднести до сценарних: як *німий до суду*, як *Сидорову козу*, як *дурний до поклонів*, як *тузік з тряпкою*, як *чорт ладану*, як *мавпа газету*, як *дух на покуті*, як *манну з неба*, як *Заболоцький на милі*, як *водою нанесено*.

Образи, символи, з якими буковинці порівнюють риси людей, предметів, ситуацій, можна розподілити між двома групами: **антропні**, коли в основі порівняння різного типу назви людей (етноніми,

власні імена, міфологеми, найменування людини за родом занять, соціальним статусом тощо); **не-антропні** – порівняння із предметами та об'єктами природи (зооніми, фітоніми, дендроніми, теоніми, орнітоніми, найменування предмети, назви продуктів харчування та ін.).

У групі багатокомпонентних порівняльних фразеологізмів (295 КФ) виявлено чимало сталих порівнянь, які належать до **антропної сфери** (63 КФ). В основі порівняння в таких фраземах можуть бути **етноніми**: як жиди з-за моря, як жид на войну, як у бідного жиди, як у жиди вошей, як циган на блохи, як циган на вівцях; **власні імена**: як Заболоцький на милі, як Ленін на буржуазію, як Марко в пеклі, як Нуфрій мамі, як Петро з конопель, як Фрозина курку; **теоніми, міфоніми**: як Бог на душу покладе, як Бог призначить, як Божя ласка, як дідько ладану, як дідько у суху вербу, як дух на покуті, як Матір Божя; **найменування людей за родом занять, станом, статусом, ознакою**: як вижницький равін, як мертвому кадило, як молода до вельону, як німий до суду, як одним боднарем стругані, як піп через річку паски святив, як сліпий плота, як у лінивого молотника, як у старого злодія, як школяр до школи, як бідний на Великдень, як босий на гадину, як голий у терня, як баба дівкою була, як мала дитина, як штири дівці, як дурний до поклонів, як облитий окропом, як тіло без душі.

До **неантропної сфери** належать 231 КФ, в яких зіставлення базується на порівнянні із **тваринами та птахами** (96 КФ): як на сто коней висадив, як баран до аптеки, як бджіл у вулику, як бджоли до цвіту, як бугай до корови, як віл до карети, як в курки зуби виростуть, як ворона в порожню кістку, як вош кожуха, як глуху зозулю, як горобчик на коловатниці, як до кобили Отченаш; **рослинами, деревами, виробами з дерева** (15 КФ): як гірка редька, як горохом об стіну, як грибів після дощу, як трави та листу, як хрін по коробці, як колода на землю, як на підпень срати, як прутом по воді б'є, як раз буком кинути, як у плоті стовпчиків, як чіп у барилці; **знаряддями праці, транспортними засобами та предметами побуту** (26 КФ): як вилами скиданий, як в терниці витіпана, як голку лигнув, як лисому гребінь, як сокира на воді, як сокира під лавицею, як цидило на молоці, як шило з мішка, як шилом каші зачерпнути, як бочка з бринзою, як полоник між ложками, як п'яте колесо до воза, як фіра без дишла, як батіг тріснув, як катран з плота, як циганський міх, як обухом по голові; **продуктами харчування** (15 ПФ): як гречаної паски, як житній сухар, як кавалок хліба, як мед точити, як мід по душі потік, як на рубля горошку, як пиріг у сметані, як сало без хліба, як сир у маслі, як у сирі дірочок, як цибулю після чаю; **явищами природи** (15 ПФ): як вітер в Петрівку, як вода горі течиме, як води в Дністрі, як водою нанесено, як грім серед ясного неба, як громом уражений, як з води куля, як серед води, як сніг на голову, як сухий дощ стане падати, як тогідного снігу, як у воду опущений; **одягом, взуттям** (4 ПФ): як Беркові штани, як гівно до портяниць, як Мошкові гатки, як Соломонів па-

тинок; **соматизмами** (17 КФ): як волосся на долоні виросте, як в сраці терня, як двоє очей, як гора з плечей упала, як зіницю ока, як з одних уст, як око в голові, як оком кліпнути, як пилюку в серці, як поскачеш головою за мною, як рукою зняти, як свої п'ять пальців, як сіль в оці, як спить зубами до стіни, як сраці фіранки, як хлюпнути окропу в обличчя.

Рідше в аналізованому матеріалі спостерігаємо порівняння із **часовими** окресленнями: як Божий день, як зійдуться дві середи докупти, як з Петрового дня, як одна фаля, як середа на п'ятницю, як сім неділь посту, як сьогодні вродився, як три дні не їв; **книгами чи ЗМІ**: як газета/книжка пише, як з книжки читати, як радіо послушав; **географічними об'єктами**: як до Хотина пішки, як з Америки пішки, як у Чернівцях на Калинівському ринку; **грошовими одиницями**: як дурні гроші, як нова копійка; **природними об'єктами**: як земля колгоспу, як земля носить, як земля проковтнула, як камінь під воду, як крізь землю, як у суху землю; та **абстрактними поняттями**: як брехня по селу.

Свідченням антропоцентричності фразеології є велика продуктивність у буковинських порівняльних фразеологізмах компонентів-соматизмів, наприклад, зі словами: **рука**: як (коли) волосся на долоні виросте, як рукою зняти; **палець**: як палець, як свої п'ять пальців; **око**: як двоє очей, як зіницю ока, як око в голові, як оком кліпнути, як сіль в оці; **голова**: як обухом по голові, як сніг на голову; **обличчя**: як хлюпнути окропу в обличчя; **рот**: як з одних уст; **серце**: як пилюку в серці; **плече**: як гора з плечей упала.

Крім соматизмів, великим фразеотворчим потенціалом характеризуються іменники-компоненти: Бог, вода, гадина, день, дух, душа, земля, камінь, колесо, копійка, мати, мішок, муха, небо, розум, хліб, світ та деякі інші. У порівняльних фразеологізмах буковинців також представлені найрізноманітніші сфери буття буковинців – побут, знаряддя праці, трудові процеси селянського життя: як посторонки, як фіра без колеса, як грані вхопити, як батіг тріснув, як полоник між ложками, як веретено, як маглівниця, як праник, як заорати, як ріжуть, як межу переорати тощо.

Оскільки буковинці відзначаються високою релігійністю, то немало сталих порівнянь із стрижневим словом Бог: як у Бога за дверима, як Божий день, як Бог призначив, як Бог на душу покладе, як Божя ласка, як Матір Божя та ін. Також виявлено порівняльні фразеологізми біблійного походження: як Гамана, як зіницю ока, як з хреста знятий, як манну з неба, як Пилат, як Отченаш, як саранча та ін. Є порівняльні фразеологізми в буковинських говірках, пов'язані з церквою, релігійними святами чи постами: як мертвому кадило, як з Петрового дня, як святі хату перелетіли, як вітер в Петрівку, як ягня в Петрівку та ін. В основі внутрішньої форми багатьох порівняльних фразеологізмів – вірування, повір'я, традиції, обряди, звичаї, міфологічні і демонологічні уявлення: як рукою зняти, як у воду дивитися, як середа на п'ятницю, як у воду опущений, як чорт в болото, як дух на покуті, як

дідько у суху вербу, як засватаний, як до шлюбу, як свяченої паски та ін.

У буковинських говірках функціонують порівняльні фразеологізми, джерелом яких є українські народні приказки: знається, як *циган на вівцях*; приказка-побажання: бажаю стільки діточок, як *на небі зірочок*; стільки думок, як у *пса стежок*. Різновидом приказок є часто вживані примовки: як *кіт наплавав*, як *гора з плечей упала*, як *Сидорову козу*, як *на сто коней висадив*, як *з Америки пішки*, як *сир у маслі*, як *скажений* та ін. В основі багатьох порівняльних фразеологізмів лежать ситуації, бувальщини, історії, які запам'яталися мовцям, сюжети народних казок, легенд чи анекдотів: як *Заболоцький на милі*, як *Фрозина курку*, як *Марко в пеклі* та ін.

Серед фразеологічних компаративів, що вживаються для характеристики людини, її зовнішності та характеру, характеру діяльності, характеристики предметів і ситуацій, трапляються як традиційні, поширені і в літературній мові, і в інших українських говорах, так і територіально обмежені. Компонетами буковинських сталих народних порівнянь, як засвідчує аналізований матеріал, виступають лексичні діалектизми буковинських говірок: *литнув* (проковтнув), *вараниці* (тачане та різане тісто), *клевець* (молоток), *тряхан* (індик), *капець* (ополонка), *штурба* (стара, кволла вівця) та ін.

У компонентному складі порівняльних фразеологізмів трапляються запозичення, поява яких в діалектному мовленні зумовлена географією поширення буковинських говірок та історичною багатонаціональністю мешканців Буковини в попередні епохи: *румунізми*: *малай* 'випічка з кукурудзяного борошна': *удатний*, як *малай на призьбі* 'поганий, ні до чого не здатний'; *бринза*: як *дурний до бризи* (*бринзі*), зі сл. *сміятися*, *згруб.* 'недоречно посміхатися'; *бомбони* (з рум. *bomboană* 'цукерка'): як *мавпа бомбонами* (*бумбонами*), зі сл. *перебирати*. 'дуже'; *мутул* (з рум. *tit* 'німий'): як *мутул*, зі сл. *ходити* 'сердитий, надутий'; *саджата* (з рум. *săgeată* 'стріла'): як *саджата*, зі сл. *побігти*, *бігти*. 'швидко'; *флютор* ('негідник, шахрай'; семантично видозмінене запозичення з рум. *fluture* 'метелик'): як *той флютор* 'дурень'; *германізми*: *тріс* (*тріс*) ('грубо змелений овес з ячменем', 'висівки'): як *свина в трісі*, зі сл. *розбиратися*, *розумітися* та ін. 'не розбиратися'; як *миш* (*нес*) до *трісу*, зі сл. *шкіритися*, *згруб.* 'не до речі посміхатися'; *zigарок* 'годинник': як *zigарок* (*в zigарку*) 'точно, злагоджено'; *катран* 'підтичка з тисненими квітами', 'жіночий фартух; ганчірка': як *катран з плоту*, зі сл. *пропасти*. 1. 'занепасти'. 2. 'зникнути безслідно'; *маглівниця* 'рубель; пральна дошка; велика палиця': як *маглівниця*, зі сл. *дорога*. 'нерівна, вся у вибоїнах'; *шток* 'палиця': як *шток* 'дуже п'яний';

шуфля 'совок, лопата': як *шуфля*. 'дуже п'яний'; *гебраїзми/їдишизми*: *гаман* (з гебр. *Hāmān* – ім'я біблійного перського сановника, ворога євреїв): як *гамана*, зі сл. *бити*, *побити*. 'дуже сильно'; єврейські імена: як *Беркові штани*, зі сл. *розумний*. 'дурень'; як *Мошкові гатки*, зі сл. *гарна*, *красна* та ін. 'негарна'; як *Соломонів патинок*, зі сл. *розумний*, *учений*. 'нерозумний' [Кузь 2019].

Висновки. Аналіз порівняльних фразеологізмів у буковинських говірках засвідчує їхню значну антропоцентричність. Найбільш численною є група фразеологізмів, що описують людину: її зовнішність, внутрішні риси, діяльність, стосунки, емоційний стан. Менш представленими є групи, що характеризують дії, предмети та ситуації, що вказує на домінування людського чинника у мовній картині світу. Порівняльні фразеологізми буковинських говірок демонструють значну перевагу негативних оцінних значень над позитивними. Значна частина КФ містить іронічне або жаргівливе забарвлення, висміюючи людські недоліки. Позитивно оцінювані фразеологізми найчастіше описують доброзичливі риси характеру або фізичні властивості.

Структурний аналіз показав наявність одночленних та багатокомпонентних фразеологізмів. Одночленні (атрибутивні) КФ характеризуються простою структурою (порівняльний сполучник + об'єкт порівняння), тоді як багатокомпонентні (сценарні) містять додаткові контекстуальні елементи, що деталізують значення порівняння.

Образи порівнянь можна поділити на антропні та неантропні. Антропні включають етноніми, власні імена, теоніми, міфоніми та назви людей за соціальним статусом чи професією. Неантропні охоплюють порівняння із тваринами, рослинами, предметами побуту, явищами природи тощо. У досліджуваному матеріалі простежується домінування неантропних порівнянь, що свідчить про активне використання метафоричних образів довкілля у народній мові.

Таким чином, порівняльні фразеологізми буковинських говірок відображають світогляд, культуру та оцінні пріоритети носіїв діалекту. Вони є носіями традиційних уявлень про норми поведінки, соціальну ієрархію та систему цінностей. У таких фразеологізмах виявляється характерний для носіїв говірок спосіб сприйняття світу, їхні морально-етичні орієнтири та ставлення до навколишньої дійсності. Крім того, вони відображають особливості місцевої матеріальної та духовної культури, оскільки значна частина образів походить із традиційного селянського побуту, фольклору та міфології. Це підтверджує тісний зв'язок мови з етнокультурним середовищем, в якому вона функціонує.

Література

1. Баранник Н.О. Сутність та структурні особливості компаративних фразеологізмів сучасної української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Вип. 10. Т. 1. 2014. С. 8–11.
2. Галас А. Порівняльні конструкції в закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 24. 2019. С. 25–33.

3. Добролюжа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир: Волинь, 2003.
4. Добролюжа Г.М. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин. Житомир: Волинь, 1997.
5. Коваленко Н.Д. Матеріали до Словника народних порівнянь у західноподільських говірках. *Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. № 22(II). 2010. С. 107–114.
6. Кузь Г. Лексичні запозичення в діалектній фразеології говірок Чернівецької області: діахронічний аспект. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. № 54. Warszawa, 2019. Режим доступу: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfps/article/view/sfps.1774> [дата звернення – 11.03.2025].
7. Левченко О. Словники порівнянь у сучасній фразеографії. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 2008. № 620. С. 116–121.
8. Левченко О. Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011.
9. Мізін К.І. Компаративна фразеологія: монографія. Кременчук: ПП. Щербатих О. В., 2007.
10. Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). Вінниця: Нова книга, 2005.
11. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський та ін. Київ: Укр. енцикл., 2000.
12. Фразеологізми та паремії Чернівеччини: матеріали до словника / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці, 2017.
13. Харківська О. Компаративні фраземи з анімалістичними компонентами в українських говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2 (48). 2022. С. 190–196.
14. Чабаненко В. Гартване слово: Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряниці. Вип. 3. Запоріжжя, 1995.
15. Шкуран О.В. Національно-культурне підґрунтя компаративних фразеологізмів східнослов'янських та східностепових говірок Середнього Подінців'я: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2011.
16. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993.

References

1. Baranyk N.O. (2014) Sutnist ta strukturni osoblyvosti komparatyvnykh frazeolohizmiv suchasnoi ukrainskoi movy [The essence and structural features of comparative phraseological units in modern Ukrainian]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii «Filolohiia»*. Vyp. 10. T. 1. S. 8–11 [in Ukrainian].
2. Halas A. (2019) Porivnialni konstruktsii v zakarpatskykh hovirkakh [Comparative constructions in Transcarpathian dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 24. S. 25–33 [in Ukrainian].
3. Dobrolozha H. (2003) Krasne slovo – yak zoloty kluch: Postiini narodni porivniannia v hovirkakh Serednoho Polissia ta sumizhnykh terytorii [A kind word is like a golden key: Constant folk comparisons in the dialects of Central Polissya and adjacent territories]. Zhytomyr: Volyn [in Ukrainian].
4. Dobrolozha H.M. (1997) Ideohrafichnyi slovnyk poliskykh narodnykh porivnian z komparatyvnymy ob'ektyamy – nazvamy tvaryn [Ideographic dictionary of Polissya folk comparisons with comparative objects – names of animals]. Zhytomyr: Volyn [in Ukrainian].
5. Kovalenko N.D. (2010) Materialy do Slovyka narodnykh porivnian u zakhidnopodilskykh hovirkakh [Materials for the Dictionary of Folk Comparisons in Western Podillia Dialects]. *Volyn-Zhytomyrshchyna: istoriko-filolohichni zbirnyk z rehionalnykh problem*. № 22(II). S. 107–114 [in Ukrainian].
6. Kuz H. (2019) Leksychni zapozychennia v dialektanii frazeolohii hovirok Chernivetskoï oblasti: diakhronichni aspekt [Lexical borrowings in the dialectal phraseology of Chernivtsi region dialects: a diachronic aspect]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. № 54. Warszawa. Rezhym dostupu: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfps/article/view/sfps.1774> [data zvernennia – 11.03.2025] [in Ukrainian].
7. Levchenko O. (2008) Slovyky porivnian u suchasni frazeohrafi [Dictionaries of comparisons in modern phraseography]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha»*. Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii». № 620. S. 116–121 [in Ukrainian].
8. Levchenko O. (2011) Ukrainsko-rosiisko-bilorusko-bolharsko-polskyi slovnyk porivnian [Ukrainian-Russian-Belarusian-Bulgarian-Polish Dictionary of Comparisons]. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha» [in Ukrainian].
9. Mizin K.I. (2007) Komparatyvna frazeolohiia: monohrafiia [Comparative Phraseology: Monograph]. Kremenchuk: PP. Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
10. Mizin K.I. (2005) Nimetsko-ukrainskyi frazeolohichni slovnyk (ustaleni porivniannia) [German-Ukrainian Phraseological Dictionary (Established Comparisons)]. Vinnytsia: «Nova knyha». [in Ukrainian].
11. Ukrainska mova. Entsyklopediia (2000) [Ukrainian Language. Encyclopedia] / redkol. V.M. Rusanivskyi ta in. Kyiv: Ukr. entsykl. [in Ukrainian].
12. Frazeolohizmy ta paremiï Chernivechchyny: materialy do slovnyka (2017) [Phraseologisms and Proverbs of Chernivtsi Region: Materials for a Dictionary] / uklad. H. Kuz, N. Rusnak, M. Skab, L. Tomusiak. Chernivtsi [in Ukrainian].

13. Kharkivska O. (2022) Komparatyvni frazemy z animalistychnymi komponentamy v ukrainskykh hovirkakh Zakarpattia [Comparative phrases with animalistic components in Ukrainian dialects of Transcarpathia]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Filolohiia*. 2 (48). S. 190–196 [in Ukrainian]
14. Chabanenko V. (1995) Hartovane slovo: Postiini porivniannia v hovirkakh Nyzhnoi Naddnyprianshchyny [Hardened Word: Constant Comparisons in the Dialects of the Lower Dnieper Region]. Vyp. 3. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
15. Shkuran O.V. Natsionalno-kulturne pidgruntia komparatyvnykh frazeolohizmiv skhidnoslobozhanskykh ta skhidnostepovykh hovirok Serednoho Podintsiivya [The national and cultural basis of comparative phraseological units in the Eastern Slobozhanshchyna and Eastern Steppe dialects of the Middle Podintsiivya region]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. 10.02.01 – ukrainska mova. Luhansk, 2011 [in Ukrainian].
16. Yurchenko O.S., Ivchenko A.O. (1993) Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian [Dictionary of stable folk comparisons]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

BUKOVYNIAN FIXED FOLK COMPARISONS IN THE DICTIONARY «PHRASEOLOGICAL UNITS AND PROVERBS OF CHERNIVTSI REGION»

Abstract. The article deals with the analysis Bukovinian dialectal stable folk comparisons based on the material of the dictionary «Phraseological units and proverbs of Chernivtsi region». The aim is to provide a comprehensive systematic description of comparative phraseologisms of Chernivtsi region from the perspective of their semantics, to present an ideographic and structural classification, as well as to identify regional features of the analyzed layer of phraseology.

The analysis of comparative phraseologisms in Bukovinian dialects demonstrates their strong anthropocentric nature. The largest group consists of phraseologisms describing a person: their appearance, internal traits, activities, relationships, and emotional state. Less represented are groups characterizing actions, objects, and situations, which indicates the dominance of the human factor in the linguistic worldview. Comparative phraseologisms in Bukovinian dialects show a significant predominance of negative evaluative meanings over positive ones. A considerable part of these phraseologisms carries an ironic or humorous connotation, ridiculing human flaws.

Structural analysis revealed the existence of single-member and multi-component phraseologisms. Single-member (attributive) comparative phrases are characterized by a simple structure (comparative conjunction + comparison object), whereas multi-component (scenario-based) ones contain additional contextual elements that specify the meaning of the comparison.

The imagery of comparisons can be divided into anthropic and non-anthropoc. The anthropic category includes ethnonyms, proper names, theonyms, mythonyms, and terms referring to people based on social status or profession. The non-anthropoc category comprises comparisons involving animals, plants, household objects, natural phenomena, etc.

Comparative phraseologisms of Bukovinian dialects reflect the worldview, culture, and evaluative priorities of dialect speakers. They also serve as carriers of traditional perceptions of behavioral norms, social hierarchy, and value systems.

Keywords: dialectal phraseologisms, comparative phraseologism, anthropocentrism, dialectal features, phraseologism components.

© Кузь Г., 2025 р.

Галина Кузь – кандидатка філологічних наук, доцентка Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві; kuz.halyna.cv@gmail.com; halyna.kuz@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

Halyna Kuz – PhD (Philology), Associate Professor of the Department of Institute of Ukrainian, University of Presov; kuz.halyna.cv@gmail.com; halyna.kuz@unipo.sk <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

РІЗДВО НА ЗАКАРПАТТІ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ НАРИС

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 811.161,2'282.2(477.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).100-105](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).100-105)

Мигoliniць О. Різдво на Закарпатті: етнолінгвістичний нарис; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями, етнографами та мовознавцями. Календарно-обрядова лексика містить інформацію про традиційну духовну і матеріальну культуру народу. Тому її фіксація, систематизація та аналіз у різних аспектах є першочерговим завданням українських мовознавців. Проте досі не вивчені мовні явища, які презентують календарно-обрядову лексику в закарпатських говірках. Раніше ми вже звертали увагу на антропоніми в складі календарно-обрядової лексики та календарно-обрядові назви літнього та осіннього циклів. У пропонованій статті подаємо спостереження над найбільш відомими і величними святами для всіх українців – різдвяними. Цей аналіз здійснюється в етнолінгвістичному аспекті. Зокрема звертаємо увагу на їх компонентний склад, лексико-граматичну характеристику та внутрішню форму. Назви на означення Різдва, засвідчені в закарпатських говірках, у фонетико-словотвірних варіантах із тотожним чи близьким значенням, функціонують і в інших говорах української мови. Деякі з них збігаються з літературними відповідниками. Як видно із зібраної нами лексики, календарно-обрядова лексика характеризується широкою варіантністю. Деякі з цих назв своїм походженням сягаютьще праслов'янської доби. Крім того, подаємо невеликі транскрибовані тексти, в яких описаний цей обряд. Зокрема в

текстах подається інформація про Святий вечір, випікання обрядової хлібини, приготування дванадцяти пісних страв. Також наводяться повір'я, які існували на Святвечір, описується обряд колядування на Святвечір і перший день Різдва, подається інформація про дійових осіб, які беруть участь у різдвяному мінідистві, а також про заборони, які існували впродовж цього часу. На матеріалі діалектних текстів можна ознайомитися з обрядовими діями та звичаями, які відбуваються на Закарпатті. Саме в цих текстах засвідчене багатство духовної та матеріальної культури представників закарпатських говірок.

Ключові слова: українські закарпатські говірки, календарно-обрядова лексика, лексико-семантична група, лексема, назви різдвяних свят.

Формулювання проблеми. Вивчення словникового складу українських народних говорів є одним із невідкладних завдань української діалектології. Адже лексична система української загальнонародної мови не може бути повністю досліджена без глибокого вивчення її діалектних систем. Цікавою для вивчення є лексика календарної обрядовості. Саме в цій лексичній групі можна знайти інформацію про етнічну історію населення, його традиції, звичаї, культуру. Календарно-обрядова лексика усе частіше привертає увагу вчених, які намагаються простежити зв'язки між розвитком лексичної системи мови й матеріальною та духовною культурою народу. Саме ця лексика відображає в собі національно-культурне бачення світу, побут та традиції народу. Цікавим для дослідження є регіон Закарпаття, жителі якого завжди поважали традиції предків і берегли духовну спадщину нашого народу.

Аналіз досліджень. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями та етнографами. Значна увага була приділена опису різдвяних свят на Закарпатті. Так, змістовний запис різдвяної драми («Різдвяний бетлегем в с. Верхня Апша. Мараморош») зробив Г. Стрипський. Цей запис І. Франко повністю залучив до своєї розвідки «Нові матеріали до історії українського вертепа» («Записки наукового товариства Т. Шевченка». Т. 22). Відомою є і стаття І. Мигалки «Вифлеємські ігри в р. 1870–1910», в якій наведено нові матеріали до історії вертепу. Ф. Потушняк записав і опублікував з Мараморошини стародавню різдвяну гру «Баранки» («Літературна неділя». Річник П. Ужгород,

1942). [Тиводар 2005, с. 175]. Кілька публікацій, присвячених різдвяним віруванням, належать перу відомого українського мовознавця, фольклориста та етнографа І. Панькевича. Це статті «Святий вечір» («Віночок». Ужгород, 1920. № 2), «Віфлеєм як різдвяна ігра 'вертеп'» («Підкарпатська Русь». Річник П. Ужгород, 1925).

Деякі відомості про різдвяний обряд на Закарпатті XIX – поч. XX ст. можемо почерпнути з праці закарпатського історика, етнографа і перекладача, священника Ю. Жатковича «Етнографический очерк угро-русских» (1895), яку опублікував О. Мазурок 2007 р. [Жаткович, 2007]. Автор подає назви страв, які обов'язково мають бути на це свято. Також описує ходіння колядників та випікання керечуна – великого, житного або тенгеричного хліба [Жаткович 2007, с. 156].

Певна увага була присвячена колядкам та щедрівкам. Так, учитель із Закарпаття В. Ульяновський зібрав і проаналізував колядки в статті «Старинні колядки Підкарпатської Руси» («Підкарпатська Русь». Річник І. Ужгород, 1924). І. Мигалка зібрав і опублікував новорічні вінчуння (щедрування) із села Терново та колядки з сіл долини р. Тересви («Підкарпатська Русь». Річник IX. Ужгород, 1932). У 1942 р. П. Лінтур видав збірник народних колядок «Угроскопські колядки», а в 1943 р. Ф. Потушняк опублікував статті «Три колядки», «Пісня про Дажбога Святівита» («Літературна неділя». Річник III. Ужгород, 1943) [Тиводар 2005, с. 174], «Отава, сіно і солома в рождественних вірованіях» («Русское слово», Ужгород, 1941. 5–9 лютого). Серед сучас-

них етнографічних досліджень відомими є монографії М. Тиводара [Тиводар 2011], Ю. Чорі [Чорі 1993, 2001], О. Тиховської [Тиховська 2021].

Крім появи праць етнографічного характеру, заслуговують на увагу і мовознавчі дослідження. Однією з перших мовознавчих студій на закарпатському ґрунті була публікація місцевого історика М. Бескида «Карачун» («A korácsony») в угорському журналі «Ethnographia» (Т. XXV, Budapest, 1914). Він робить висновки щодо походження назви *карачун*, яка, на його думку, як і сам обряд мають давньослов'янське походження і пов'язана з новорічним божеством Краком [Тиводар 2005, с. 184]. Досить ґрунтовний семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз назв календарно-обрядових свят, поширених у говірках Закарпаття, здійснено у дослідженні Е. Гоци [Гоца 2019]. Проте все ще не достатньо вивчені мовні явища, які презентують календарно-обрядову лексику в закарпатських говірках. Тому важливо представити не тільки репертуар одиниць, особливості їхньої семантики, поширення, а й виявити давні назви, що дотепер належать до активної лексики, та лексеми, які перебувають на периферії мовної системи і вживані лише в мовленні людей найстаршого покоління. Раніше ми вже звертали увагу на антропоніми в складі календарно-обрядової лексики та календарно-обрядові назви літнього та осіннього циклів [Мигoliniнecь 2021 (а), 2021 (б), 2021 (в)]. У цьому дослідженні ми намагалися проаналізувати назви найбільшого християнського свята – Різдва та звернули увагу на обряди, які відбуваються на Закарпатті впродовж цього свята. Основним джерелом для аналізу календарно-обрядової лексики закарпатських говорів стали польові матеріали, зібрані в 2018–2024 роках.

Мета статті – подати спостереження над найбільш відомими і величними святами для всіх українців – різдвяними, виявити варіативність їхнього складу й окремих компонентів, а також простежити наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах та українській літературній мові. Аналіз лексики подається через призму невеликих транскрибованих текстів, в яких описаний різдвяний обряд.

Методи та методика дослідження. Основний метод – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв'язками. У межах цього методу використано прийоми лексико-семантичного та словотвірного аналізу. Зіставний аналіз уможливив виявлення зв'язків календарно-обрядової лексики із відповідною групою лексики сусідніх ареалів. Крім цього, використано прийом лінгвогеографічного методу, який дозволив встановити територіальне поширення аналізованих назв.

Виклад основного матеріалу. Найвеличнішими і найулюбленішими святами для закарпатців, як і для всіх українців, звичайно, є різдвяні. Вони починаються Святим вечором.

Вечір перед Різдом (24 грудня) у закарпатських говірках представлений назвами: *С'в'атый*

(*С'атый*) *веч'ір* (*вічур*, *вічур*, *віч'ір*, *вічир'*), *С'в'атвеч(і, ү)ур*, *С'атый ба́бин вечу(ү)р*, *С'ата́ вичі́р'а*, *Кол'а́да*.

Словосполучення *С'в'атый* (*С'атый*) *веч'ір* (*вічур*, *вічур*, *віч'ір*, *вічир'*) утворене від прикм. *святий* < псл. *svetъ* [ЕСУМ 2006, т. V, с. 200] та іменника *вечір* < псл. *večerъ* [ЕСУМ 1982, т. I, с. 367]. Святий вечір – це спільна вечеря всього роду. Пор. гуц. *Свьїдвечір* [Негрич 2008, с. 165], *Свьїдвечир*, *Свьїдвечера*, *Свьїта́ вечє́ри* [Ковбаснюк, Масляник 2022, с. 179].

До Святого вечора старанно готувалися. Потрібно було зробити порядок у своїй оселі: *но тогды ў нас было йак і тупір' // так же" пєре"т С'атім вічором л'ўди ц'ілыі дин' пòстили / газдували // ўсе коліс' / накул'ко йа пòмн'у / б'ілілі хіжсу / же"бы пєре"д ве"ліким с'атом ўна ўпоз'ірувала файно / крásно* (В.Березний); *фурт у сис' час пєре"т с'атками ус'адиє с'ме мус'іли робіти пор'атки // возòри с'ме мь'ли / комòри с'а б'ілілі / в'ішалис'ме сáм'і л'іпи'і убрус'ата / пала́цы роски'дали / ф'іранки чистін'к'і в'ішали // ус'ò так мáло бы'ти чісто ў хы́жси / обыс'а мұ́ха рои́чє́хла* // (Осій Хс.).

Потім пекли обрядову хлібину – *карачун* (*кречун*, *крайчун*, *киріча*), *с'атий хл'іб*. У цей вечір на столі обов'язково має бути 12 пісних страв – за числом місяців у році та числом апостолів – учнів Христа. У цій багатій, але пісній вечері господаря представляє найголовніші плоди городу і саду. Серед страв у кожній хаті була обов'язково *кут'а*. Свята вечеря – це спільна вечеря всього роду: *мусит' бóти двана́ц'ат' страў / бо ўни символ'ізу́ють' двана́ц'ат' апóстолу // капұста з гриба́ми / фасóла / пиро́гі с капұстоў / жа́рен'і гри́бы° / пусні́й боршч / варє́н'і кро́мпл'і / помашчє́н'і олайóм / жа́рена ри́ба / фáнки* // (Бегендяцька Пастіль Уж.); *дв'і́нац'ат' страў ма́йє быти на столóв'і / бо было дв'і́нац'ат' апóстол'іў // пиро́гі і трі́н'і пал'і́ата рóбл'ат' / же"бы д'іти были тучн'і* // (Ставене Уж.).

Існували й деякі повір'я на Святий вечір: *на кутка́х столá кла́ли коліс' ш'і че"сно́к / грóш'і / цукир' і гр'іс' / і потóм то ўс'ò згòри засте"л'али портко́м // нòж"ки столá обўйáзували жил'ізним ланцко́м / же"бы ўс'а с'імйá де"ржа́лас'а ўкұп'і / і потóм пуд"м час ве"чір'і / колі́ ўже" сид'іли за столóм / то кла́ли нóги на тот ланц' / же"бы нóги были так'і муцн'і / йак тот ланц' // таздын'а за ц'ілий вічур не" мáла ўстава́ти із'а столá / же"бы наве"с'н'і квóчка потóм не" зо́йшла іс'во́йх йайіц' // д'іти л'убі́ли тоді́ зал'іза́ти пєре"д ве"чір'оў пуд"м сту́л / начинáли квáкати / но і зби́рати ор'іхи / же" хто бу́л'ше на́йде // ве"чір'у начинáли з моли́тви Оч'е" наш і да́ле // спочáтку йі́ли мáло че"сно́ка / же"бы йі́х хворóба не йі́мáлас'а' / потóм трéба было поку́штува́ти ўс'і двана́ц'іт' пусні́х страў // пòс'л'а то́го / йак ўс'і вони́ найліс'а' співа́лис'а ўс'ак'і кол'а́д"ки // пòс'л'а ве"чір'і / к'іт' у с'імй́ была д'і́тка та ўна б'і́гòм хапáла ўшійк'і лóже"ки / и́о были на стол'і / і б'і́гла на двур // там стұ́кала лóже"ка́ми і вұт'ам / де на́йскóрше забре"хаў пєс / там ка́зало́с'а же" ўна с'а б́удє од'ава́ти //* (В.Березний); *колі́ с'імйá с'і́дат' за сту́л* /

заходит' гайдá іс:оломоў і тар'ілкоў із гур'іхами і конфéтами / говорит' // даі / Бóже / ишаслівіі С'в'атій вічур // міче на зімл'у гур'іхи і конфéти / а д'іти йіх збірáвут' // (Лецовиця Мк.).

Одне з найбільших церковно-релігійних свят **Різдво Христове (25 грудня)** у закарпатських говірках має назви: *Рі(у,ў)здво́ (Руство́), Рожеде(н)ство́, Рождество́ Христове́ (Христóвойе, Христóвої), Колáды, Корáчун(н') (Крáчун)*.

Назва *Рі(у,ў)здво́*, очевидно, є результатом фонетичного розвитку давнішого **рожьство* 'народження, Різдво', пов'язаного з *родіти* (**рожьство* > **розство* > **розтво* > *різдво*) [ЕСУМ 2006, т. V, с. 92]. В основі назви лежить велика для всього християнського світу подія – народження Ісуса Христа у Вифлеємі. Пор. гуц. *Риздво́, Риздвєні сьвета (сетки)* [ГГ 1997, с. 163], *Сьвіта Різвіні* [Ковбаснюк 2022, с. 179], бойк. *Різтво́, Різдво́* [Онишкевич 1984, т. II, с. 177].

Назва *Колáды* з псл. *kolęda* 'Новий рік; Різдво; новорічний або святвечірній подарунок; колядування (обряди й пісні)'; давнє запозичення з лат. мови; лат. *Calendae (Kalendae)* 'календи (у римлян перший день місяця, день сплати боргів' [ЕСУМ 1985, т. II, с. 526–527]. Як зазначає Г. Кабакова, у сучасних південних і східнослов'янських мовах термін *коляда* належить до Різдва чи Святвечора. У болг. і східнослов'янських говорах ця назва є синонімом початку великих свят: Хрещення (болг. *попова коледа*, рос. діал. *коляда крещенская, третья колида*, поліс. *голодна, водяна, писана коляда*), Нового року, Вербної неділі. У багатьох слов'янських мовах назва *коляда* і її похідні вживається ще із значенням 'дари колядникам'. Пор. також макед. *коледе*, серб. *коледо* 'вогонь, який запалюють у перший (третій) день Різдва', *колѣда* 'група хлопців-колядників' [Кабакова, 1999, с. 568–569]. О. Воропай наводить докази походження цієї назви, яка є в багатьох народів, що зазнали на собі впливу стародавнього Риму, – у французів, румунів, чехів, сербів, словаків, поляків, росіян та ін. Але, крім цього, наводить й інші джерела, що свідчать про походження цього слова. Так, у слов'янській міфології Коляда згадується як поганський бог зимових свят. З цим же значенням подано цю назву у творі Інокентія Гізеля «Синопис...» та «Минеї» Дмитра Туптала [Воропай 1993, с. 127–128]. Назва фіксується і в інших українських говорах: бук. *коляда* 'гурт, компанія молоді на різдвяних святах' [СБГ 2005, с. 220], бойк. *кол'ада*: 1. 'Різдво'; 2. 'світська коляда, яку співають під час Різдва' [Онишкевич 1984, т. I, с. 369], гуц. *коліда́, колѣда́*: 1. 'коляда'; 2. 'винагорода колядникам', *велика коліда́* – дорослі колядники, *малá коліда́* – колядники; *умѣрска колѣда́* – коляда в хаті, де був покійник [ГГ 1997, с. 99]. У західнополіських говірках наголос переважає на останньому складі – *Кол'ада́*, хоч зрідка зафіксовано й *Кол'ада*. Також апелятив *кол'ада́* вживається з такими значеннями: 1. 'колядка'; 2. обряд. 'снопик жита, який ставили на покуті на Різдво' [Аркушин 2016, с. 237].

Назва *Корáчун(н')*, (*Крáчун*) є результатом метафоричного перенесення назви обрядового хлі-

ба, який випікають на Різдво, на саме свято. Пор. бойк. *крáчун, кричун, карачун, киричун, керечун, гереджун, геречун, гериджун, герідзин*: 1. 'великий різдвяний хліб'; 2. 'великий різдвяний пиріг, начинений різними стравами (пиріг, який обтикають зубцями часнику, їдять на Новий рік), а також болг. *крачуни*, слц. *крацій* [Онишкевич 1984, т. I, с. 386].

Це свято на Закарпатті супроводжується багатьма традиціями та прикметами. Так, незаміжні дівчата завжди старалися змінити свою долю: *котра́ з д'івок хотіла ма́й ско́ро с'а уд:ати́ / му́с'іла не"ре"ступіти пор'їх цѣрки та при"говор'увати // до́бры́ дин' / с'ат'і апо́столы / за три ни"д'і́л' і исфа́йним чо"ло"в'іком на по́сти"ли // айбо́ кит' ийу́ с'а не" полу́чало / та му́с'іла при́йти до цѣрки / ста́ти на ко́л'інки у за́кута та моли́тис'а // йакі́й би не бы"ў / та на́й бы ўже бы"ў // кобы́ лим нам хл'іба роздобы"ў* // (Осій Хс.).

Різдво вважалося суто родинним святом, тому всі намагалися бути вдома. До спільної вечері всього роду додається обряд колядування: *но у нас у се"лі у Кри"во́му ду́же св'атковáли фа́йно ї Руздво́ // і были так'і пов'áзан'і з німи обр'áды руздв'ан'і / бо с'і с'в'атá ду́же че"ка́ли ўс'а молод'о́ш / хло́нц'і / д'і́чáта / ўс'і до них гото́вили"с'а // были ўс'áк'і выконáўц'і / были ў нас у се"л'і мал'і кол'адники // мал'і кол'адники скла́дали"с'а із де"с'ати́ ос'і́б // ма́ли быти у ба́н'д'і ма́лых кол'аднику́ і а́нге"лы / се на́зывáли"с'а а́нге"лы // оні шли кол'адо́вати на С'аты́й вѣчур / на са́мый С'аты́й вѣчур / і захо́ди"ли ў ка́ждоу хы́жу і ка́зали / мош вас ве"си"літи / па́не та́зде / і та́зды йіх пу́ска́ли / і оні кол'адо́вали но // на дру́гый дин' у нас ході́ли ўже ве"лік'і кол'адни"кы // то были ўже хло́нц'і од ву́с'імнáц'і:im' до два́ц'і:im' го́ду // оні зби́ра́лис'а то́же пуду́же з музи"ка́нтами / з гус'л'а́шами / бо ўже у ве"ліку́ ба́н'д'і сих хло́нц'і ма́ли бы́ти обо́яз"ково гус'л'аши"і // то были хло́нц'і / йа́ких у с'у́ї ба́н'д'і было́ дйс'ат' / п'атнáц'і:ат хло́нц'у // оні ўс'і уби́ра́лис'а но так фа́йно / у так'і ша́пки закосі́чен'і // ішли́ у дву́риц' / просі́лис'а / де были молод'і д'і́ўкы і просі́лис'а / па́не та́зде / чи мош кол'адо́вати ва́шуў д'і́ўц'і чи д'і́віц'і // і ба́т'ко ка́зáў / захо́т'те но / кол'адо́ўте / мо́же"те // (Крива Тч.); *начи"на́лас'а с'атá ви"чир'а / а ўже ма́й у к'інц'і ході́ли кол'адо́вати // ка́ждоу хы́ж"ку в у́лиці ма́лис'ме ўхо́дити / обі́ же"бы бы́ли по́ўн'і / бо и́нак / йак дом'і при́деме / не"го́н:ис'ме с'а бы́ли ве"ртáти // айбо́ уд:а́ни́ц'ам не" гўн:о бы́ло за ви́чур пе́рвоў за́йти до чу́жої хы́ж'і кол'адо́вати / спе"ри́у ма́ли и́ти́ ли"г'ін'і / а там / де д'і́ўкі бизу́вали"с'а пе́рвими и́ти́ до хы́ж'і / та на го́лову йім над'і́вали сто́лиц' / та́й в'іником то́ўклі́ // бо спе"ри́у ма́лис'ме поду́ркати у дві́р'і та зв'і́дати // ге́й / па́не та́здо / ци да́йе"те ве"се"літи у сис' С'áти́й ви́чур // та кит' ка́зали / ве"се"л'і́т' / ве"се"л'і́т' / та мы захо́дили сп'ўáти // (Осій Хс.).**

У деяких селах колядники ходять не на Святвечір, а на перший день Різдва. На Закарпатті їх називають: *бра́цтво, па́рм'і́йа, вата́га, кол'а́ді, ко́л'адники́, в'інчу́ники́, в'інчу́вал'ники́, ба́нда, ро́ўта*. Причому у деяких селах розрізняють назви залежно від того, хто колядує: *л'ўди / zde"б'іл'шого*

д'іти / йак'і кол'адувут' / в'інчувут' зранку / в'інчувал'ники // л'уди / йак'і кол'адувут' п'іс'л'а об'іду / кол'адники // а т'і / хто кол'адуйе в'еч'ром / майже ўночі / роўта // (Вільхівка Хс.).

Починали колядування маленькі діти з торбинами. Молодші школярі йшли із зв'іздами. За звіздарями йшли старші з вертепом (турнічкою, стайенкою, хіжкою, шопкою, вифлейёмом, цёрковцею, капліцею). Після простого колядування з торбою, звіздуо і вертепом-церковцею йшло колядування ряджене. Його виконавців називають в'іфлейёмщиками, бетлегёмами. Перша назва походить від назви міста Вифлеєм, де народився Христос. А Бетлегем – назва того ж міста, тільки угорською мовою. Тут були ірод, корол'і, анге'ли, пастир'і, пастух, чорті, д'ідо, баба, бе'тле'гём, ци'г'анка, жид, коза.

мал'і хлопчики до вус'імн'ац'ат' году були анге'лы / а ве'лік'і фат'овы от вус'імн'ац'ати то была б'анда // у б'ан'д'і было мно́го л'удіи / быў чорт / баба / коза / пастух / д'ідо // (Крива Тч.); даўно ходіли бе'тле'гёмы / уби'ралис'а хлопці у д'іда / бабу / чорта / цар'а / анге'л'ю / пастыр'ю / та розігровали сц'енку наро́дже'н'а на с'в'іт Го́спода на́шого Ісуса Христа // робіли суб'і малін'ку ц'ерко́вц'у та носіли на но́шах таі з'ірки / была у них гармо́шка / мо́же с'а ото ии́чиі и ве́рне // ни́ткó ни л'ігат сп'ати / до́к'і ни при́дут кол'адо́вати на ци́ркоу // коли́ ци́р'ко́ун'і вы́ткол'адо́вали / тоды мои́ л'ігати сп'ати / тко н'иде́ на си'но́чное до ц'еркве // (Березники Хс.); на Р'у́здво́ хлопці' х'од'ат' іс х'ыжко́у кол'адо́ваты / ото́ с'а называт' у нас бетлегём // у бетлегём'і усё с'ім пастыр'ю // два нос'іл'шчыкы / ото́ тот'і / ко́ їде кол'адо́вати / лиш п'ервы́ р'ю́к та йім даву́т' носіти х'ышку // два другор'ан'і пастыр'і і два гла́ун'і // а анге́л йакы́ ходит' іс хресто́м таі гр'ош'і йак'і даву́т' л'уди за кол'аткы сохр'ан'а́вуц'а у н'ого //

Найбільш розповсюдженими дійовими особами в театральному різдвяному мінідйстві є два ангели, одягнуті в довгий білий одяг, обтягнутий через плечі та в поясі довгими червоними стрічками, у кожного на голові повинна бути коро́на, або ча́коу; чотири вівчарі (пастир'і), зодягнені в білі штани

(га́т'і), білу сорочку, а поверх неї – чорна камізелька (ла́йбик), на голові у кожного чорна шапка (криса́н'а), а в руках вівчарські палиці (бо́ти). Однак головною дійовою особою серед бетлегемщиків є Дідо, одягнутий у холо́шин'і (штани з овечої шерсті) і п'етек, а на голові у нього овеча шапка (коўпа́к).

На Різдво існують і заборони: *но йа т'амл'у за Ру́здво́ / бо то на Ру́здво́ такы́ быў пра́зник / шо ни мои́ было н'і сважа́тис'а у с'іміі / ни мои́ было диржа́ти зла оди́н на одно́го / н'ийа́ка не ма́ла быти сва́да у х'ыж'і // за ру́здв'а́ныі сту́л да́же не мои́ было с'іда́ти у те́мному чо́рному и́ма́т'ови таі замаи́че́ному / лиш с'іда́ли у с'в'ітлому і у чи́стому / бо то быў с'в'ітлы́ чи́стыі пра́зник но // та и́че на Ру́здво́ ни мои́ было н'і виши́вати / н'і и́йти і гада́ти ни мои́ было // а на С'аты́ в'ечур ни мои́ было ви́чирати / до́ку ни зы́де п'ерва з'ірка на н'іб'і // коли зы́шла п'ерва з'ірка / та ўс'і іс'імію́ с'іда́ли за сту́л і ви́ч'ерали // (Крива Тч.).*

Висновки. Як видно з нашого дослідження, календарно-обрядова лексика свідчить про багатство духовної та матеріальної культури українського народу і підтверджує збереженість репертуару мовних одиниць цієї тематичної групи, окреслює стан функціонування сучасних закарпатських говірок. Назви для найбільшого християнського свята Різдва входять до циклу зимових християнських свят і утворюють велику та структурно розгалужену тематичну групу лексики. Цій лексиці притаманна стійкість давньої традиційної системи.

Назви на означення Різдва, засвідчені в закарпатських говірках, у фонетико-словотвірних варіантах із тотожним чи близьким значенням функціонують і в інших говорах української мови. Деякі з них збігаються з літературними відповідниками.

Щодо номінативних засобів, то переважають однослівні назви.

Існує багато народних традицій, звичаїв, повір'їв, пов'язаних із певним святом. Невеликі транскрибовані тексти, які ми подали, поєднують у собі лінгвістичний та культурологічний аспекти. Ці діалектні записи свідчать про багатство духовної та матеріальної культури представників закарпатських говірок.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. Луцьк, 2016. 648 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993. 588 с.
3. ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
4. Гоца Е. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 38–44.
5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
6. Жаткович Ю. Етнографический очерк угро-русских. Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. 392 с.
7. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7, 2022. 228 с.
8. Мигoliniнecь О. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2021а. Вип. 1 (45). С. 284–289.
9. Мигoliniнecь О. Календарно-обрядові назви літнього циклу в українських закарпатських говірках. *Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультимедійному середовищі Закарпаття: монографія* / за заг. ред. Ю. М. Бідзілі, Г. В. Шаповалової, Я. М. Шебештян. Ужгород: РІК-У, 2021б. С. 34–52.

10. Мигoliniнecь О. Календарно-обрядові назви осіннього циклу в закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2021в. Вип. 2 (46). С. 139–144.
11. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів, 2008. 224 с.
12. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
13. СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
14. Тиводар М. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород, Гражда, 2011. 416 с.
15. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород: РІК-У, 2021. 512 с.
16. Чорі Ю. Від роду до роду (Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття). Ужгород: в-во В.Падяка, 2001. 171 с.
17. Чорі Ю. Звичаї рідного села (Обрядово-звичаєві традиції Закарпаття). Част. I. Ужгород, 1993. 239 с.

References

1. Arkushyn H. (2016) *Slovnýk zachidnopoliskykh hovirok* [Dictionary of West-Polissya Dialects]. Vyd. 2-he pererobl., vypr. i dop. Lutsk. 648 s. [in Ukrainian].
2. Voropai O. (1993) *Zvychai nashoho narodu: Etnohrafinchy narys* [Customs of Our People: An Ethnographic Essay]. Kyiv: Oberih. 588 s. [in Ukrainian].
3. НН – *Hutsulski hovirky: Korotkyi slovnýk* (1997) [Hutsul Patois: Concise Dictionary] / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
4. Gotsa E. (2019) *Nazvy kalendarno-obriadovykh sviat u hovirkakh Zakarpattia* [Names of Calendar-ritual Holidays in Transcarpathian Patois]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 2 (42). S. 38–44 [in Ukrainian].
5. ESUM – *Etymologichnyi slovnýk ukrainskoi movy* (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. / za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Zhatkovych Yu. (2007) *Etnohrafycheskii ocherk uhro-ruskykh* [Ethnographic Outline of the Ugro-Russians]. Uzhhorod: Mystetska Liniia. 392 s. [in Ukrainian].
7. Kovbasniuk H., Maslianyk O. (2022) *Slovnýk hovirky Zakarpatskoi Hutsulshchyny* [Dictionary of the Transcarpathian Hutsul Dialect]. Lviv: Rastr-7. 228 s. [in Ukrainian].
8. Myholynets O. (2021a) *Antroponimy u skladi kalendarno-obriadovykh nazv (na materialy zakarpatskykh hovirok)* [Anthroponyms in the Calendar-Ritual Names (on the Material of Transcarpathian Patoises)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 1 (45). S. 284–289 [in Ukrainian].
9. Myholynets O. (2021b) *Kalendarno-obriadovi nazvy litnoho tsyklu v ukrainskykh zakarpatskykh hovirkakh* [Calendar-ritual Names of the Summer Cycle in Ukrainian Transcarpathian Dialects]. *Linhvalnyi ta ekstralinhvalnyi aspekty komunikatsii v multykulturnomu seredovyschi Zakarpattia: monohrafiia* / za zah. red. Yu.M. Bidzili, H.V. Shapovalovoi, Ya.M. Shebeshtian. Uzhhorod: RIK-U. S. 34–52 [in Ukrainian].
10. Myholynets O. (2021v) *Kalendarno-obriadovi nazvy osinnoho tsyklu v zakarpatskykh hovirkakh* [Calendar-Ritual Names of the Autumn Cycle in Ukrainian Transcarpathian Patoises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 2 (46). S. 139–144 [in Ukrainian].
11. Negrych M. (2008) *Skarby hutsulskoho hovoru: Berezovy* [The Treasures of the Hutsul Patois: Berezovú]. Lviv. 224 s. [in Ukrainian].
12. Onyshkevych M.Yo. (1984) *Slovnýk boikivskykh hovirok* [Dictionary of Boyko's Dialects]: u 2 ch. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. SBH – *Slovnýk bukovynskykh hovirok* (2005) [The Dictionary of Bukovyna Patoises] / za zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
14. Tyvodar M. (2011) *Etnohrafiia Zakarpattia: Istoryko-etnografichni narys* [Ethnography of Transcarpathia: Historical and Ethnographic Outline]. Uzhhorod, Grazhda. 416 s. [in Ukrainian].
15. Tykhovska O. (2021) *Mahiiia ta mifolohiia v ukrainskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichni aspekt* [Magic and Mythology in the Ukrainian Folklore of Transcarpathia: Ethnopsychological Aspect]. Uzhhorod: RIK-U. 512 s. [in Ukrainian].
16. Chori Yu. (2001) *Vid rodu do rodu (Zvychaievo-obriadovi tradytsii Zakarpattia)* [From Family to Family (Customary and Ceremonial Traditions of Transcarpathia)]. Uzhhorod: v-vo V.Padiaka. 171 s. [in Ukrainian].
17. Chori Yu. (1993) *Zvychai ridnoho sela (Obriadovo-zvychaievi tradytsii Zakarpattia)* [Customs of the Native Village (Ritual and Customary Traditions of Transcarpathia)]. Chast. I. Uzhhorod. 239 s. [in Ukrainian].

CHRISTMAS IN TRANSCARPATHIA: AN ETHNOLINGUISTIC ESSAY

Abstract. Christian religious and folk holidays have been actively studied by scholars in the fields of religious studies, ethnography, and linguistics. The calendar-ritual lexicon contains information about the traditional spiritual and material culture of the people. Therefore, its documentation, systematization, and analysis from various perspectives are primary tasks for Ukrainian linguists. However, linguistic phenomena representing the calendar-ritual lexicon in Transcarpathian dialects have not yet been studied. Previously, we focused on anthroponyms within the calendar-ritual lexicon and the calendar-ritual names of the summer and autumn cycles. The present article provides observations on the most well-known and significant holidays for all Ukrainians—Christmas. This analysis is conducted from an ethnolinguistic perspective. In particular, we focus

on their component structure, lexical-grammatical characteristics, and internal form. The names used to refer to Christmas, as documented in Transcarpathian dialects, in phonetic and word-formation variants with identical or similar meanings, also function in other dialects of the Ukrainian language. Some of them coincide with their literary counterparts. As evidenced by the collected lexicon, the calendar-ritual lexicon is characterized by a wide variety of forms. Some of these names trace their origin back to the Proto-Slavic period. Additionally, we present small transcribed texts that describe the Christmas ritual. These texts provide information about Holy Evening, the baking of ritual bread, and the preparation of twelve lean dishes. They also include beliefs associated with Holy Evening, describe the caroling ritual on Christmas Eve and Christmas Day, and provide details about the participants involved in the Christmas festivities, as well as the prohibitions observed during this time. The dialectal texts offer insight into the ritual practices and customs that take place in Transcarpathia. These texts attest to the richness of the spiritual and material culture of the Transcarpathia dialect speakers.

Keywords: Ukrainian Transcarpathian dialects, calendar-ritual lexicon, lexical-semantic group, lexeme, names of Christmas holidays.

© Миголинець О., 2025 р.

Ольга Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Olha Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 81'42:340.13:378.147(045)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).106-112](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).106-112)

Павлов В. Психолінгвістичний підхід до формування термінологічної компетентності в англomовному юридичному дискурсі; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто психолінгвістичний підхід до формування термінологічної компетентності студентів-юристів у межах англomовного юридичного дискурсу. Особливу увагу приділено проблемам, пов'язаним із засвоєнням юридичної термінології: високий рівень лексичної насиченості текстів, багатозначність термінів, наявність архаїзмів, латинізмів та формалізованих структур, що утруднює інтерпретацію і продуктивне мовлення студентів.

У межах теоретичної частини статті проаналізовано ключові поняття: «термінологічна компетентність», «юридичний дискурс» та «психолінгвістика у вивченні іноземної мови». Представлено огляд наукових підходів, серед яких особливо виділено когнітивну лінгвістику, концепцію семантичних сіток, моделі довготривалого збереження термінів у пам'яті, а також взаємодію мисленнєвих операцій (класифікації, аналізу, порівняння) із процесами засвоєння спеціалізованої лексики.

З метою емпіричного підтвердження гіпотези про ефективність психолінгвістично обґрунтованої методики навчання юридичної термінології, проведено експериментальне дослідження на базі юридичного факультету. Участь взяли 60 студентів, поділених на контрольну та експериментальну групи. Навчання експериментальної групи здійснювалося за авторською методикою, що поєднувала контекстуальне вивчення термінів, асоціативне картування, когнітивно-аналітичні вправи, мнемонічні стратегії та інтерактивні інструменти на основі штучного інтелекту.

Для оцінювання результатів використано чотири типи завдань: тест на лексичну ідентифікацію, вправа на контекстуальне вживання термінів, письмова продуктивна вправа та опитувальник саморефлексії. Результати продемонстрували суттєве зростання рівня термінологічної компетентності в експериментальній групі: середній показник правильних відповідей зріс з 52 % до 82 %, тоді як у контрольній групі лише з 54 % до 62 %. Крім того, студенти експериментальної вибірки продемонстрували вищу точність у вживанні термінів, граматичну і стилістичну адекватність, а також кращі результати в письмовому мовленні.

Ключові слова: термінологічна компетентність, юридичний дискурс, психолінгвістика, професійна англійська мова, когнітивна лінгвістика, асоціативне навчання, методика викладання.

Формулювання проблеми. У сучасному глобалізованому світі англійська мова виконує функцію універсального засобу міжкультурної професійної комунікації, особливо в таких високоспеціалізованих сферах, як право, міжнародні відносини, економіка та ділове адміністрування. З огляду на це, формування термінологічної компетентності у студентів-юристів, які навчаються або планують працювати у міжнародному правовому середовищі, набуває особливої значущості. Уміння точно й доречно вживати юридичні терміни англійською мовою стає запорукою не лише успішного виконання професійних обов'язків, а й ефективного функціонування в міжкультурному правовому просторі. Юридична термінологія, будучи складовою професійного мовлення, виконує функцію структурного ядра правової комунікації, оскільки саме вона забезпечує однозначність і формальність викладу правових положень, норм, рішень. Професійний юридичний дискурс, який включає в себе такі жанри, як контракти, позови, судові рішення, міжнародні угоди, передбачає обов'язкове володіння відповідним термінологічним апаратом. Таким чином, точне розуміння та адекватне використання англomовних юридичних термінів є не лише бажаним, а й необхідним для майбутнього юриста. У зв'язку з цим, лінгводидактика нагально потребує не лише

у теоретичного осмислення процесу термінологічного навчання, а й практичного створення методик, які ґрунтуються на психолінгвістичних закономірностях засвоєння спеціалізованої лексики. Сучасні психолінгвістичні дослідження дозволяють краще зрозуміти, як студенти опрацьовують, зберігають і відтворюють складні мовні одиниці, що відкриває нові можливості для вдосконалення навчального процесу.

Водночас варто вказати на специфічну проблематику, яка виникає під час засвоєння юридичної термінології. По-перше, юридичні тексти характеризуються високим рівнем лексичної насиченості. У більшості юридичних документів простежується щільна концентрація вузькоспеціалізованих термінів, причому частина з них є рідко вживаними в побутовому чи загально-академічному контексті. Це значно ускладнює сприйняття тексту навіть за умови володіння загальною англійською на високому рівні. По-друге, чималу складність становить явище багатозначності юридичних термінів. Деякі лексеми в юридичному дискурсі можуть мати кілька інтерпретацій залежно від галузі права (цивільне, кримінальне, міжнародне), юрисдикції або конкретного контексту. Це потребує від студентів не лише механічного заучування значень, а й розвитку здатності до контекстуального мислення та гнучко-

го переносу значень. По-третє, у юридичних текстах досить часто використовуються архаїзми, латинізми та формулювання, що походять із нормансько-латинської юридичної традиції. Такі одиниці, як *habeas corpus*, *res judicata*, *pro bono*, *ex parte* тощо, мають глибоке коріння в історії права і не завжди наявні прямі еквіваленти в українській мові, що ускладнює переклад і осмислення. Для сучасних студентів, не ознайомлених з класичною латинською або романською юридичною традицією, ці терміни можуть виглядати як чужорідні елементи.

Таким чином, сукупність названих факторів – лексичної складності, багатозначності та використання історично маркованих мовних форм – створює серйозні виклики для студентів при засвоєнні англійської юридичної термінології. Це, у свою чергу, вимагає переосмислення підходів до викладання юридичної мови і, зокрема, акцентування уваги на психолінгвістичних аспектах цього процесу. Ефективна методика повинна враховувати особливості пам'яті, когнітивні механізми обробки нової інформації, роль контексту та мотиваційні фактори. Лише комплексний міждисциплінарний підхід, що поєднує досягнення прикладної лінгвістики, когнітивної психології та дидактики, може забезпечити успішне формування термінологічної компетентності майбутніх фахівців у галузі права.

Аналіз досліджень. Б. Баклаженко аналізував юридичний дискурс як систему мовних практик у сфері права та підкреслював важливість розуміння цього дискурсу для формування термінологічної бази знань студентів-юристів [Баклаженко 2023, с. 20]. Н.П. Курах, І.І. Труценко, Т.В. Редчиць розглядали засвоєння юридичної термінології як побудову ментальної семантичної мережі, що дозволяє студентам сформулювати цілісну терміносистему; вони також аналізували мисленнєві операції (класифікація, аналіз, порівняння) як основу глибокого засвоєння термінів [Курах 2022, с. 132].

В. Авраменко звернув увагу на залежність ефективного засвоєння термінів від частоти вживання, контекстів та особистої значущості терміна для студента [Авраменко 2021, с. 24]. В.О. Павлов доповнив це бачення, підкреслюючи роль повторення, емоційного забарвлення і структурування матеріалу в забезпеченні довготривалого запам'ятовування юридичних термінів [Павлов 2022, с. 97].

Н.М. Гоца, С.М. Цимбрило, Г.І. Шайнер наголосили на ключовій ролі контексту для коректного розуміння термінів, пояснюючи, як змінюється значення терміна залежно від галузі, країни чи правової системи [Гоца 2023, с. 12]. Є. Савченко, С.О. Швачко досліджували проблему мовної інтерференції при засвоєнні юридичних термінів, зокрема вплив рідної мови на неправильне використання термінів у перекладі [Савченко 2021, с. 44].

Метою статті є розкриття психолінгвістичних аспектів формування термінологічної компетентності у студентів-юристів в англійському юридичному дискурсі та пропозиція ефективних методичних підходів до викладання юридичної термінології.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолінгвістичні передумови засвоєння юридичної термінології в англійському дискурсі майбутніми юристами.

2. Описати та класифікувати основні труднощі, які виникають у студентів під час опанування юридичної лексики англійською мовою, з урахуванням явищ багатозначності, лексичної насиченості, архаїзмів і латинізмів.

3. Розробити та апробувати в умовах експерименту комплекс методичних прийомів, що базуються на психолінгвістичних принципах (контекстуальність, когнітивна переробка, асоціативність, аналітико-семантична обробка), з метою підвищення рівня термінологічної компетентності у студентів.

4. Провести практичне дослідження ефективності запропонованої методики: визначити рівень засвоєння юридичної термінології до й після впровадження психолінгвістично орієнтованих завдань, з подальшим аналізом динаміки й якісних характеристик сформованих компетентностей.

Методи та методика дослідження. З метою емпіричної перевірки ефективності психолінгвістичного підходу до формування термінологічної компетентності в англійському юридичному дискурсі було проведено експериментальне дослідження. Дослідження поєднало якісні та кількісні методи оцінювання, охопило студентів юридичних спеціальностей та базувалося на апробації авторської методики, побудованої з урахуванням когнітивних, контекстуальних і асоціативних механізмів мовного засвоєння.

У дослідженні взяли участь 60 студентів 2–3 курсів юридичного факультету, які вивчали курс «Legal English» у межах обов'язкової навчальної програми. Вибірка була поділена на експериментальну групу (30 осіб) та контрольну групу (30 осіб) за принципом репрезентативної однорідності (вікові характеристики, рівень англійської – B1-B2, відсутність тривалого перебування в англійському середовищі).

Протягом 6 тижнів студенти експериментальної групи проходили навчання за авторською програмою, яка включала такі компоненти:

Контекстуалізоване засвоєння термінів: використання реальних судових рішень, витягів з контрактів, позовів, конституційних положень з метою ідентифікації та інтерпретації термінів у професійному контексті.

Асоціативне картування термінів: побудова «термінологічних карт» (наприклад, *due process* → *fairness* → *law* → *procedural protection*), що дозволяло створювати семантичну мережу у довготривалій пам'яті.

Когнітивні вправи: завдання на класифікацію термінів за галузями права (наприклад, *contract law*, *criminal law*, *international law*), аналітичне порівняння термінів (*contract* vs *agreement*), заповнення термінологічних лакун у фрагментах тексту.

Мнемонічні прийоми та flashcards: систематичне використання програми Quizlet, де терміни

закріплювалися через візуальні образи, приклади вживання та автоматичне повторення.

Тестові вправи з штучним інтелектом: використання інтерактивних платформ (наприклад, Grammarly, ChatGPT) для перевірки правильності вживання термінів у письмовому мовленні.

Контрольна група навчалась за традиційною методикою, яка переважно включала переклад термінів, заучування дефініцій і письмове тестування без контекстуального й когнітивного навантаження.

Для всебічного вимірювання рівня сформованості термінологічної компетентності студентів-юристів в англomовному юридичному дискурсі було застосовано комплексний інструментарій, який дозволив оцінити як обсяг знань, так і глибину їхнього засвоєння, контекстуальну гнучкість, продуктивні мовленнєві навички та суб'єктивну впевненість студентів у власних термінологічних вміннях.

Першим інструментом слугував тест на лексичну ідентифікацію, який містив 20 термінів із базової юридичної терміносистеми англійської мови. Кожен студент мав вказати значення кожного терміна англійською мовою (в межах однієї-двох фраз), визначити галузь права, до якої цей термін належить (наприклад, кримінальне право, контрактне право, міжнародне публічне право тощо), а також дібрати хоча б один можливий синонім або близький за значенням термін у межах юридичного контексту.

Другим компонентом була вправа на контекстуальне вживання термінів. Учасникам пропонувалося два фрагменти автентичних юридичних текстів (з контракту та судового рішення), у яких були навмисно вилучені ключові терміни (загалом 12 пропусків у кожному тексті). Студенти мали заповнити ці пропуски, обираючи потрібні терміни із запропонованого списку, що містив як правильні варіанти, так і дистрактори – близькі за значенням, але непридатні у даному контексті. Завдання дозволяло виявити здатність студентів до дискурсивного мислення, вміння орієнтуватися у специфічних синтаксичних структурах юридичної мови, співвідносити лексеми зі змістом та логікою документа, уникати семантичної інтерференції.

Третім етапом вимірювання була письмова продуктивна вправа, в межах якої студенти повинні були самостійно написати короткий абзац (6–8 речень), у якому мали використати щонайменше п'ять нових юридичних термінів, вивчених упродовж експерименту. Тематика тексту була вільною в межах юридичної сфери (наприклад, «Breach of Contract», «Due Process in Criminal Proceedings», «Legal Remedies in Civil Law» тощо). Особлива увага приділялася не лише точності лексичного вживання, а й адекватності синтаксичних побудов, логіці викладу, стилістичній відповідності жанру юридичного дискурсу.

Завершальним елементом інструментарію був опитувальник саморефлексії, розроблений для виявлення суб'єктивних оцінок студентами власного рівня володіння юридичною термінологією. Опитувальник містив шкали Лайкерта (від 1 до 5 ба-

лів), за якими учасники оцінювали: (1) складність засвоєння юридичних термінів; (2) частоту їх використання у власному мовленні; (3) впевненість у правильному вживанні термінів у письмі й усному мовленні; (4) рівень мотивації до опанування юридичної англійської. Опитувальник також включав відкриті запитання: «Які типи завдань найбільше допомогли вам у засвоєнні термінології?» та «Які труднощі залишилися після проходження курсу?». Саморефлексивний компонент сприяв виявленню не лише кількісних, але й якісних характеристик навчального процесу та дозволив проаналізувати вплив психологічних чинників – таких як мотивація, тривожність, інтерес – на ефективність засвоєння юридичної термінології.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній освіті зростає значущість розвитку термінологічної компетентності як однієї з ключових складових професійної мовної підготовки. Оскільки англійська мова дедалі активніше використовується у міжнародному правовому дискурсі, майбутні юристи повинні не лише володіти загальними мовними навичками, а й глибоко розуміти специфіку юридичної термінології. Ефективне засвоєння правових термінів вимагає міждисциплінарного підходу, який поєднує психолінгвістичні, когнітивні та лінгвокультурні чинники.

У цьому контексті термінологічна компетентність трактується як здатність особи не лише правильно розуміти та інтерпретувати спеціалізовану лексику, а й доречно вживати її в межах певного професійного дискурсу. У юридичному контексті це означає володіння семантичними відтінками, синтаксичними функціями та прагматичними особливостями юридичних термінів. За спостереженнями В. Авраменка, ефективне засвоєння термінів залежить від частоти їх вживання, контекстного різноманіття та особистої значущості для студента [Авраменко 2021, с. 24].

Подальший аналіз термінологічної компетентності вимагає звернення до особливостей юридичного дискурсу, в якому функціонують ці терміни. Юридичний дискурс розглядається як сукупність мовних практик, властивих юридичним інституціям і професійній взаємодії. Він охоплює законодавчі акти, договори, судові рішення, юридичну документацію та професійну усну і письмову комунікацію. Б. Баклаженко і К. Герасименко підкреслюють, що юридичний дискурс має високий рівень формалізації, жорсткі синтаксичні структури та значну термінологічну насиченість, що створює виклики для перекладача й вимагає врахування міжмовних впливів [Баклаженко Б., Герасименко К., с. 20].

Аби краще зрозуміти, як терміни опрацьовуються у свідомості студентів-правників, варто звернутися до психолінгвістичного підходу. Психолінгвістика вивчає ментальні та нейрофізіологічні механізми сприйняття, обробки та продукування мови. У сфері засвоєння юридичної термінології вона пояснює, як терміни зберігаються в пам'яті, як відбувається їх відтворення, як формується розуміння нових понять. О. Клабал описує

покрокові ментальні процеси, що лежать в основі інтерпретації юридичних текстів, наголошуючи на важливості асоціативної пам'яті, концептуального картування та попереднього досвіду читача [Klabal 2024, с. 221].

Вагомим є також когнітивний підхід до засвоєння мови. Когнітивна лінгвістика розглядає мову як частину когнітивної системи людини, що ґрунтується на досвіді, уявленні та ментальній репрезентації. Н.П. Курах, І.І. Труцуненко, Т.В. Редчиць вказують, що у процесі навчання студенти формують ментальні структури, які інтегрують нові терміни у вже наявні знання. Таке когнітивне структурування активізує операції класифікації, аналізу, узагальнення і сприяє кращому засвоєнню термінів [Курах 2022, с. 132].

Розширення когнітивного підходу реалізується через побудову семантичних сіток, які візуалізують структуру юридичної терміносистеми. Семантична сітка – це модель, що візуалізує терміносистему у вигляді мережі понять, поєднаних семантичними зв'язками: синонімії, гіпонімії, контрасту тощо. Такий підхід допомагає формувати глибоке, а не поверхове знання термінів. Автори наголошують, що ця модель сприяє довготривалому запам'ятовуванню та гнучкому застосуванню термінів у професійному дискурсі [там само, с. 134].

Для повноцінного закріплення термінологічних знань у пам'яті слід враховувати також особливості навчального процесу. В.О. Павлов підкреслює важливість повторення, емоційного забарвлення та структурованої подачі матеріалу для ефективного переносу термінів у довготривалу пам'ять [Павлов 2022, с. 97]. Ці ідеї доповнюють висновки Л.В. Логінової та О.В. Іваніщенко, які вказують, що відбір термінів для навчання повинен базуватись на частотності, контекстуальній значущості та функціональній важливості термінів у юридичній практиці [Логінова 2021, с. 164].

Розширюючи ці положення, слід зауважити, що процес засвоєння юридичної термінології є складною когнітивною діяльністю, у якій важливу роль відіграє саме довготривала пам'ять. Згідно з дослідженням В.О. Павлова, ефективне запам'ятовування термінів залежить від декількох психолінгвістичних умов: регулярного повторення, емоційного забарвлення прикладів і логічної структурованості навчального матеріалу [Павлов 2022, с. 97]. Повторюваність термінів у контекстах, що мають професійну релевантність, формує стійкі нейронні зв'язки, що забезпечують надійне збереження інформації. В. Авраменко також зазначає, що для стабільного запам'ятовування термінів велике значення має частота їх вживання та індивідуальна значущість інформації для студента [Авраменко 2021, с. 24].

Однак, не менш важливою є і роль контексту у процесі інтерпретації термінів, оскільки саме контекстуальні умови визначають правильність і точність їхнього вживання. Як зазначають Н.М. Гоца, С.М. Цимбрило та Г.І. Шайнер, один і той самий термін може мати відмінні значення залежно від га-

лузі права, країни та правової системи. Наприклад, слово *consideration* у загальноанглійському дискурсі означає «увагу» або «розгляд», але у праві контрактів – «зустрічне задоволення» [Гоца 2023, с. 12]. Це підкреслює потребу в систематичному зануренні у професійний контекст, яке дозволяє студентам уникати помилок при інтерпретації подібних лексем.

Наступним аспектом ефективного засвоєння термінів є активне залучення мисленнєвих операцій. Зокрема, такі когнітивні процеси, як класифікація, аналіз і порівняння, відіграють провідну роль у формуванні термінологічної компетентності. Н.П. Курах, І.І. Труцуненко та Т.В. Редчиць наголошують, що когнітивна обробка юридичних термінів відбувається через їх структурування за правовими галузями (цивільне, кримінальне, міжнародне право) або за походженням (латинізми, англо-саксонізми тощо). Класифікація сприяє формуванню семантичних полів, аналіз дозволяє виявити морфологічні особливості, а порівняння — диференціювати близькі за значенням терміни, як-от *agreement*, *contract*, *treaty* [Курах 2022, с. 134].

Проте навіть за умов активної когнітивної обробки навчального матеріалу, істотним бар'єром у процесі засвоєння юридичної термінології залишається інтерференція рідної мови. Це явище полягає у несвідомому перенесенні лексичних значень або граматичних конструкцій з рідної мови на іноземну. Є. Савченко та С.О. Швачко звертають увагу на те, що, наприклад, українське слово «договір» не завжди відповідає англійському *contract* — в окремих випадках більш доречними є *agreement* або *treaty*, залежно від правового контексту [Савченко 2021, с. 152]. Це вимагає глибокого контрастивного аналізу термінів і систематичної корекції мовної практики студентів.

У контексті вищезазначених теоретичних положень особливої уваги заслуговують результати практичного дослідження, яке підтвердило ефективність психолінгвістично орієнтованого підходу до формування термінологічної компетентності. Аналіз результатів експериментального навчання засвідчив чітко виражену позитивну динаміку у студентів-юристів, які проходили підготовку за методикою, що інтегрує когнітивно-контекстуальне опрацювання термінології, семантичну асоціацію та активне занурення у юридичний дискурс. Порівняльні дані вхідного та підсумкового тестування підтверджують практичну доцільність такого підходу та його потенціал для покращення професійної мовної підготовки.

Так, в експериментальній групі, яка навчалася за розробленою програмою з акцентом на психолінгвістичні принципи, середній показник правильних відповідей у комплексному тестуванні зріс із 52 % (на етапі констатації) до 82 % (на етапі підсумкової перевірки). Це свідчить про значне підвищення рівня володіння юридичною термінологією не лише на рівні механічного запам'ятовування, а й на рівні її осмисленого контекстуального вживання. Студенти продемонстрували здатність до точного

розпізнавання термінів, їх граматично коректного вживання та семантичного розрізнення схожих лексем. Така динаміка, зумовлена системною роботою з контекстами, класифікаційними таблицями, термінологічними асоціативними картами та мнемонічними прийомами, вказує на ефективність глибокого когнітивного опрацювання юридичної лексики.

У контрольній групі, де застосовувалися традиційні методи викладання, які містили здебільшого переклад, вивчення визначень та тренування окремих термінів без контексту, показники зросли лише з 54% до 62%. Таке помірне покращення демонструє, що, хоча базовий рівень обізнаності з термінами дещо підвищився, студенти цієї групи не досягли того рівня гнучкості й контекстуальної орієнтації, який виявили учасники експериментальної вибірки. Зокрема, у письмових роботах студентів контрольної групи часто траплялися типові помилки – некоректне вживання синонімів (agreement замість contract у формальному правовому документі), змішування галузевих термінів (наприклад, застосування кримінально-правових термінів у цивільно-правовому контексті) або стилістична невідповідність академічному юридичному мовленню.

Навпаки, письмові роботи студентів експериментальної групи демонстрували не лише помітне зростання кількості використаних термінів (у середньому на 45% більше порівняно з попереднім тестом), а й суттєве підвищення якості цього вживання. У більшості робіт відзначалося граматично правильне включення термінів у складні синтаксичні конструкції, дотримання стилістичних норм офіційно-ділового стилю та логічна структуризація абзаців. Особливо позитивним результатом стало те, що студенти почали демонструвати вміння оперувати не лише лексемами, які часто зустрічалися під час навчання, а й тими, що були представлені в ширшому професійному контексті, засвоєному через читання джерел та виконання дискурсивних вправ.

Крім об'єктивних результатів тестування та аналізу письмових робіт, було зафіксовано позитивні зміни у суб'єктивному сприйнятті студентами власного рівня термінологічної компетентності. Згідно з результатами опитувальника саморефлексії, самооцінка учасників експериментальної групи зросла на 30–35% за такими критеріями: рівень впевненості у вживанні юридичних термінів, сприйняття складності термінології, мотивація до подальшого навчання фахової англійської та готовність використовувати набуті знання у професійній діяльності. Студенти повідомляли про зменшення страху перед юридичними текстами англійською мовою, покращення навичок письма та більшу легкість при читанні контрактів і правових документів. Ці зміни свідчать про те, що запропонована методика не лише сприяла академічному зростанню, а й позитивно вплинула на емоційно-мотиваційний

компонент навчання, що є важливим фактором стійкого засвоєння складної лексики.

Аналіз результатів експериментального дослідження, проведеного з метою вивчення ефективності психолінгвістичного підходу до формування термінологічної компетентності у студентів-юристів в англomовному юридичному дискурсі, засвідчив чітку позитивну динаміку в усіх параметрах – когнітивному, лінгвістичному та афективному. У фокусі дослідження перебував процес засвоєння, осмислення, відтворення та продуктивного використання юридичної термінології студентами, що навчалися за спеціально розробленою методикою, яка враховувала ключові положення сучасної психолінгвістики, зокрема теорії інформаційного оброблення, концепцію семантичних мереж, теорію подвійного кодування, модель обробки інформації в робочій та довготривалій пам'яті, а також соціокогнітивний підхід до мовної освіти.

Окрему увагу було приділено аналізу суб'єктивного сприйняття ефективності навчання через інструмент саморефлексії. Учасники експериментальної групи повідомили про зростання впевненості у володінні юридичними термінами, покращення здатності розуміти та тлумачити юридичні тексти англійською, а також підвищення власної мотивації до подальшого вивчення фахової мови. Кількісні результати свідчать про збільшення самооцінки на 30–35% за основними шкалами (мотивація, впевненість, інтерес). У межах теорії саморегульованого навчання, зростання суб'єктивної ефективності навчального процесу виступає критично важливим чинником для довготривалого утримання знань і активної мовної продукції в майбутньому професійному середовищі. Таким чином, психолінгвістично орієнтований підхід сприяв не лише формальному зростанню компетентності, а й активізації внутрішньої мотивації та розвиткові автономної навчальної поведінки.

Висновки. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що впровадження методичних прийомів, заснованих на психолінгвістичних моделях пам'яті, когнітивної обробки інформації, контекстуального навчання та семантичного структурування, є дієвим засобом підвищення термінологічної компетентності у студентів-юристів. Експериментальні дані переконливо демонструють, що такий підхід дозволяє не лише розширити активний термінологічний словник, а й забезпечити якісну інтеграцію термінів у мовлення, що особливо важливо для реалізації функцій юридичного дискурсу – точності, формалізації, логічності й об'єктивності. У контексті зростаючих вимог до підготовки фахівців у міжнародному правовому просторі такі результати відкривають перспективу для подальшого вдосконалення навчальних програм з іноземної юридичної мови через інтеграцію міждисциплінарних знань – зокрема психолінгвістики, когнітивної психології, прикладної лінгвістики та дидактики вищої освіти.

Література

1. Авраменко В. Формування термінологічної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2021. № 4. С. 21–26.
2. Баклаженко Б., Герасименко К. Особливості лексико-граматичних трансформацій у перекладі англомовних міжнародно-правових документів. *Advanced Linguistics*. 2023. № 12. С. 18–24.
3. Гоца Н.М., Цимбрило С.М., Шайнер Г.І. Особливості англоукраїнського перекладу термінологічної лексики текстів юридичних договорів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. 2023. № 20. С. 10–14.
4. Курах Н.П., Труценко І.І., Редчиць Т.В. Лексичні трансформації у перекладі юридичних текстів. *Вчені записки ТНУ імені Вернадського*. 2022. № 33 (72). С. 130–135.
5. Логінова Л.В., Іваніщенко О.В. Особливості перекладу юридичних текстів англійською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 49. Т. 2. С. 162–165.
6. Моїсєєва Н.О., Савостіна Д.Д. Лексичні труднощі перекладу юридичної термінології. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (86). С. 473–477.
7. Павлов В.О. Лексичні засоби офіційно-ділового стилю юридичної документації в англійській мові. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 95–99.
8. Савченко Є., Швачко С.О. Способи та труднощі перекладу англомовних юридичних термінів. *Перекладацькі інновації: матеріали XI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, м. Суми, 19–20 березня 2021 р.*; за заг. ред. С.О. Швачко, І.К. Кобякова, О.О. Жулавська та ін. Суми: СумДУ, 2021. С. 151–153.
9. Шуменко О.А., Кашенко П.В. Теоретичні засади вивчення юридичних термінів в англомовному художньому дискурсі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. № 1. С. 75–79.
10. Cosmulescu A.M. Views on the Complexity of Legal Translation. *Romanian Journal of English Studies*. 2021. № 18. P. 134–144.
11. Klabal O. Step-by-step approach to teaching legal translation: the case of understanding English legal texts. *The Interpreter and Translator Trainer*. 2024. № 18 (2). P. 212–229.

References

1. Avramenko V. (2021) Formuvannia terminolohichnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilu [Formation of terminological competence of future economic specialists]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. № 4. S. 21–26 [in Ukrainian].
2. Baklazhenko B., Herasymenko K. (2023) Osoblyvosti leksyko-hramatychnykh transformatsii u perekladі anhlomovnykh mizhnarodno-pravovykh dokumentiv [Peculiarities of lexical and grammatical transformations in the translation of English-language international legal documents]. *Advanced Linguistics*. № 12. S. 18–24 [in Ukrainian].
3. Hotsa N.M., Tsymbrylo, S.M., Shainer, H.I. (2023) Osoblyvosti anhloukrainskoho perekladu terminolohichnoi leksyky tekstiv yurydychnykh dohovoriv [Peculiarities of English-Ukrainian translation of legal contract vocabulary]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka*. № 20. C. 10–14 [in Ukrainian].
4. Kurakh N.P., Trutsunenko, I.I., Redchyts, T.V. (2022) Leksychni transformatsii u perekladі yurydychnykh tekstiv [Lexical transformations in the translation of legal texts]. *Vcheni zapysky TNU imeni Vernadskoho*. № 33 (72). S. 130–135 [in Ukrainian].
5. Lohinova L.V., Ivanishchenko O.V. (2021) Osoblyvosti perekladu yurydychnykh tekstiv anhliskoiu movoiu [Features of translation of legal texts into English]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 49. T. 2. S. 162–165 [in Ukrainian].
6. Moisieieva N.O., Savostina D.D. (2020) Leksychni trudnoshchi perekladu yurydychnoi terminolohii [Lexical difficulties in translating legal terminology]. *Molodyi vchenyi*. № 10 (86). C. 473–477 [in Ukrainian].
7. Pavlov V.O. (2022) Leksychni zasoby ofitsiino-dilovoho styliu yurydychnoi dokumentatsii v anhliskii movi [Vocabulary of the formal business style of legal documentation in English]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2–4. S. 95–99 [in Ukrainian].
8. Savchenko, Ye., Shvachko S.O. (2021) Sposoby ta trudnoshchi perekladu anhlomovnykh yurydychnykh terminiv [Ways and difficulties of translating English legal terms]. *Perekladatski innovatsii: materialy KhI Vseukrainskoi studentskoi nauko-praktychnoi konferentsii (m. Sumy, 19–20 bereznia 2021 r.)*. S. 151–153. Sumy: SumDU [in Ukrainian].
9. Shumenko O.A., Kashenko P.V. (2020) Teoretychni zasady vyvchennia yurydychnykh terminiv v anhlomovnomu khudozhnomu dyskursi [Theoretical Foundations of Studying Legal Terms in English Literary Discourse]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. № 1. C. 75–79 [in Ukrainian].
10. Cosmulescu A.M. (2021) Views on the Complexity of Legal Translation. *Romanian Journal of English Studies*. № 18. P. 134–144 [in English].
11. Klabal O. (2024) Step-by-step approach to teaching legal translation: the case of understanding English legal texts. *The Interpreter and Translator Trainer*. № 18 (2). P. 212–229 [in English].

**PSYCHOLINGUISTIC APPROACH TO THE FORMATION
OF TERMINOLOGICAL COMPETENCE IN ENGLISH LEGAL DISCOURSE**

Abstract. The article deals with the psycholinguistic approach to the formation of terminological competence of law students in the English legal discourse. Particular attention is paid to the problems associated with the acquisition of legal terminology: a high level of lexical saturation of texts, ambiguity of terms, the presence of archaisms, Latinisms and formalized structures, which makes it difficult for students to interpret and speak productively.

The theoretical part of the article analyzes the key concepts: “terminological competence”, ‘legal discourse’ and ‘psycholinguistics in foreign language learning’. The author provides an overview of scientific approaches, among which the author emphasizes cognitive linguistics, the concept of semantic networks, models of long-term retention of terms in memory, and the interaction of mental operations (classification, analysis, comparison) with the processes of acquiring specialized vocabulary.

In order to empirically confirm the hypothesis about the effectiveness of a psycholinguistically based methodology for teaching legal terminology, an experimental study was conducted at the Law Faculty. The study involved 60 students divided into control and experimental groups. The experimental group was taught according to the author’s methodology, which combined contextual learning of terms, associative mapping, cognitive and analytical exercises, mnemonic strategies, and interactive tools based on artificial intelligence.

Four types of tasks were used to evaluate the results: a lexical identification test, a contextual use of terms exercise, a written productive exercise, and a self-reflection questionnaire. The results demonstrated a significant increase in the level of terminological competence in the experimental group: the average rate of correct answers increased from 52 % to 82 %, while in the control group it increased only from 54% to 62%. In addition, students in the experimental sample demonstrated higher accuracy in the use of terms, grammatical and stylistic adequacy, and better results in written communication.

Keywords: terminological competence, legal discourse, psycholinguistics, professional English, cognitive linguistics, associative learning, teaching methods.

© Павлов В., 2025 р.

Володимир Павлов — старший викладач кафедри загальнотеоретичних правових та соціально-гуманітарних дисциплін Київського університету права Національної академії наук України, Київ, Україна; pavlovvova333@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3319-9015>

Volodymyr Pavlov — Senior Lecturer at the Department of General Theoretical Legal and Social and Humanitarian Disciplines, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; pavlovvova333@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3319-9015>

ІМЕНУВАННЯ ЖІНОК У ЧЕСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ
ДОПРІЗВИЩЕВОГО ПЕРІОДУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 811.162.3'373.23'04

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).113-119](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).113-119)

Петрица Н.М. Іменування жінок у чеських писемних пам'ятках допрізвищевго періоду; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Пропонована стаття продовжує вивчення питань функціонування та розвитку чеської антропонімійної системи допрізвищевго періоду. У статті здійснено аналіз засобів та способів творення жіночих антропонімних формул, зафіксованих у чеських писемних пам'ятках допрізвищевго періоду. Джерельну базу дослідження складають різноманітні документи: правові акти, хроніки, листування, також міські та церковні книги XI–XVII століть, що дозволяє простежити динаміку розвитку жіночої антропонімії впродовж кількох століть. У роботі класифіковано основні формули номінації жінок: однолексемні (особові імена), дво- трилексемні антропонімійні формули (особове ім'я + родовий чи шлюбний антропонім), моделі, що містять вказівки на соціальний статус, професійну належність або сімейні зв'язки (наприклад, згадки про батька, чоловіка, прізвище чи місце походження).

Особливу увагу приділено семантичним особливостям і граматичним маркерам, що відображають гендерну специфіку та соціокультурні трансформації середньовічного й ранньомодерного чеського суспільства. Проаналізовано різницю у формах іменування представниць різних соціальних верств – шляхти, міщанства, селянства – та специфіку відображення жіночої номінації у писемних пам'ятках різного стилю. Виявлено, що впродовж досліджуваного періоду поступово змінюється статус жінки в суспільстві, що відбивається і в практиках іменування.

У роботі також розглядаються питання функціонування суфіксальних формантів, характерних для жіночих антропонімів, їх роль у вираженні родинних та соціальних зв'язків. Результати дослідження дозволяють глибше зрозуміти еволюцію чеської жіночої антропонімії та її взаємозв'язок із суспільними трансформаціями; окреслити особливості чеських жіночих антропонімійних формул допрізвищевго періоду в загальнослов'янському контексті.

Ключові слова: антропонім, однолексемні іменування, багатолексемні антропоніми, відтопонімне означення, патронім, прізвище.

Формулювання проблеми. Формування чеської антропонімійної системи відбувалося упродовж багатьох століть, має певні етапи свого становлення – від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної дволексемної антропонімійної формули.

Аналіз досліджень. У роботах з чеської історичної ономастики мало уваги приділяється формулам іменування жінок, оскільки останні рідше згадуються в пам'ятках ділової писемності XI–XVIII ст. Частково жіночі історичні антропоніми представлені у праці Й. Бенеша “O českých příjmeních”, у розвідках Ф. Оберфальцера “Přechylování jmen jako výraz rozdílu v pohlaví”.

Чеські жіночі іменування періоду зародження та формування складених власних назв особи залишаються ще маловивченим сегментом історичної антропоніміки.

Методи та методика дослідження. Основними методами дослідження є описовий і його базові прийоми систематизації та інтерпретації мовних одиниць: внутрішньої – для встановлення синтагматичних та парадигматичних відношень між антропонімними одиницями і зовнішньої – культурно-історичної. У процесі систематизації та класифікації антропонімного матеріалу застосовуються також елементи статистичного методу, що дозволяють визначити продуктивність словотворчих формантів, динаміку поширення автохтонних слов'янських імен упродовж кількох століть.

Виклад основного матеріалу.

І. Іменування жінок у догуситський період. Іменування жінок у чеських пам'ятках ділової

писемності простежуються з XIV ст. Як правило, це були поширені словосполучення, що, крім особового імені жінки, передбачали наявність назви за батьком чи чоловіком. Дослідники історичної антропонімії переконані, що з найдавніших часів сімейні зв'язки на мовному рівні виражалися аналітичним і синтетичним способом. Перший спосіб вважають давнішим. Аналітичний спосіб передбачав наявність у складі посесивної синтагми таких лексем як *син*, *донька*, *жінка*, *вдова*, *батько* [Blanár 1967, с. 27].

У пам'ятках літописного жанру жіночих імен близько 1%. Ними, як правило, ідентифікували жінок та доньок чеських князів. Перші фіксації жіночих імен у літописних джерелах датуються 894 роком: доньки першого чеського князя Крока *Kazi*, *Theta* (894 AGO, 386), *Ludmila*, *Zlavoboris comitis filia* (894 AGO, 386). Також фіксується ім'я сестри Болеслава Збожного, котра прийняла хрещене ім'я Марія, ставши першою ігуменею монастиря св. Їржі: *Huius soror Mlada nomine hoc ipso mutato Maria* (957 AGO, 387).

З XI ст. першою є фіксація іменування Боже-ни, матері князя Бржецислава: *obiit Bozena, coniunx Oldrici, mater Bracizlai* (1052 AGO, 389); далі інші княгині: *Judita, uxor Bracizlai, ductrix Boemie* (1052 AGO, 389), *regina Zuatava* (1111 AGO, 392), *Eufemia vocata que Botschconis erat domini* (1255 CDS, 534), *filia Pribizlai, Eufemia* (1252 CDS, 534), *Agnes uxor Cunonis filii Gumpoldi* (1193 CDB-I, 309), *Modlis cum uxore et filia, Milohna* (1132 CDB-I, 130), *Ceraua filia Bodobe* (1132 CDB-I, 406), *Bolemila filia*

Ugronis (1132 CDB-I, 406), *Troianus et fratres sui, filii Dluhomili* (1183 CDB-I, 419).

Вищезазначені фіксації свідчать, що індивідуалізація жінок досягалася переважно з допомогою описових патронімічних та андронімічних назв, за винятком імені королеви Славати. Часто особове ім'я жінки було включене до ланцюга імен, що вказували на сімейну належність: *Krabaua, cum filia nomine Nebroga, altera Ziznaua, tertia Ceyka* (1088 CDB-I, 390); *Milica, filia eius Rozneta cum filiabus Koyis, Visemila et Mutina* (1088 CDB-I, 390); *utana, Bogumila, Radohna, Bratrohna, Wratena, Decana* (1100 CDB-I, 105); *Iohannis episcopi familia: Munis, Radowan, Uteha, Ratua, Malaua, Manka, Bohumila, Mosna, Milgozt, Branka, Cikta, Agta, Piuona, Hanata, Nepriud, Morawka, Thoma, Mztiss, Boletag* (1148 CDB-I, 157); *Radata cum uxore et tres filiis et una filia, Milhost, Bogdan, Rados, Bratomila* (1132 CDB-I, 130).

Іменування жінок у XIV ст. представлені у вигляді одно- та дволексемних антропонімів. У межах однолексемного способу індивідуалізація проявлялася таким чином, що особове ім'я жінки вживалося в постпозиції до імені чоловіка чи батька: *Rzehako de Pluzna et Maretha conjunx sua* (1396 BL, 16), *Wojir a Ewa žena jeho* (1397 Ač-2, 357), *dictus Marcus dicte Jane conthorali sue* (1388 BL, 14), *conthorali sue Marcze* (1387 BL, 13), *uxori sui Elizabeth* (1396 BL, 19), *Margarethe conthorali sue nomine* (1377 LN, 21), *uxori sue dicte Marusse* (1377 BL, 10).

Виняток становили іменування вдів: *viduam Gyelena* (1377 BL, 10), *Agneška wdowa* (1397 Ač-2, 357).

Однак найчастіше ім'я жінки доповнювалося іменем чоловіка чи батька. Аналізований матеріал засвідчує, що в XIV ст. детермінація за родичами чоловічої статі реалізована у вигляді описових андронімів чи патронімів: *Phiolca, filia ducis de Tessyn* (1305 CFP, 370), *Anna žena urozeného Petra z Šternberka* (1395 Ač-1, 139), *pani Annu ženu Puoty mladšeho* (1396 Ač-2, 49), *domina Milena uxor Niemeczkonis* (1376 BL, 12), *Domka, relictia Rinardi de Kowarzew* (1318 PDZ-1, 25), *Marusska filia Quiechonis* (1372 BL, 8), *Katherina et Luxa filie Janonis de Bezdyez* (1362 BL, 4), *Maretha et Anka filie bone memorie Bohuchvalonis* (1391 BL, 15), *Jan Diuisij de Sudomirz filia* (1392 BL, 16), *Jana filia olim Pauli Kuthe* (1397 BL, 20), *Marzka, Byetha, Barthiena, Duchna filie Radkonis* (1376 BL, 9).

Меншою кількістю представлені дволексемні іменування жінок без вказівки на сімейну належність. Як правило, такі антропоніми містили відтопонімне означення та ідентифікували жінок знатного роду або вказували місце проживання особи (в актах міської самоуправи): *domine Kaczce de Mssen* (1379 BL, 11), *Kaczce de Sudomirz* (1384 BL, 13), *Markleta de Bukowen* (1380 BL, 11), *Margaretam de Lkanye* (1324 PDZ-1, 23), *Margaretham de Nowosedl* (1318 PDZ-1, 29).

Оказіональними є фіксації трилексемних іменувань жінок, котрі крім особового імені жінки містять описовий андронім та патронім: *žena krále Janová a dci Václava druhého poslednie Elška* (1310

ChBD, 36), або відтопонімне означення та описовий андронім: *domina Wanka de Chotietow uxor olym Radkonis* (1381 BL, 12).

Питома вага різних способів ідентифікації жінок представлена в таблиці 1. (з огляду на незначну кількість фіксацій відсоткове співвідношення не подається).

Таблиця 1.

Питома вага жіночих антропонімів у XIV столітті.

	XIV ст.
Однолексемні іменування	17 фіксацій
Дволексемні іменування:	
1) Ім'я + описова посесивна назва	22 фіксації
2) Ім'я + відтопонімне означення	12 фіксацій
Трилексемні іменування	2 фіксації

У XIV ст. найпоширенішим способом ідентифікації жінок були назви у формі описових патронімів та андронімів. Іменування жінки за одним особовим іменем здійснювалося в разі, якщо ім'я чоловіка чи батька уже згадувалося в тексті або стояло в препозиції до імені жінки. Рідше в іменуванні жінок присутнє відтопонімне означення, котре свідчило про знатне походження жінки.

II. Іменування жінок у XV–XVII столітті

2.1. Однолексемні іменування жінок

залишаються поширеним способом ідентифікації у XV ст. Однак самостійне вживання жіночих імен ще не є типовим явищем, адже контекст речення чи тексту передбачав препозицію імені родича чоловічої статі. Ім'я жінки завжди супроводжувалося сполучками присвійних займенників та апелятивів *žena, manželka, dcera, uxor*. У такий спосіб зазначалася родинна належність жінки. Питома вага таких однолексемних антропонімів у той період ще досить висока — близько половини усіх іменувань: *Přibík měl ženu Katru* (1456 Ač-1, 174), *Bartoň a jeho manželka Marketa* (1445 BL, 56), *Pavel Stryček a Lida manželka jeho* (1464 BL, 65), *Jana a Annu, manželku jeho* (1527 Ač-26, 57), *Katrusi jeho manželce* (1454 Ač-2, 184), *Welca jeho manželka* (1414 Ač-2, 446), *Anně manželce jeho* (1454 Ač-2, 197), *Anně ženě swe* (1465 Ač-3, 362), *Oršila jeho manželka* (1429 Ač-2, 205), *Dorotě jeho manželce* (1429 Ač-2, 205), *jeho manželce Alžbětě* (1454 Ač-2, 205), *Kunka manželka jeho* (1409 Ač-2, 370), *domine Dorothee vxori sue* (1409 PDZ-2, 63), *swú dceru pannu Žofku* (1404 Ač-1, 144).

Якщо жінка було вдовою, то ім'я чоловіка вказувалося лише в окремих випадках, коли поставала необхідність підтвердження родинних зв'язків, наприклад при оформленні спадку. Іменування вдів представлені, як правило, у вигляді антропонімічно-апелятивного сполучення зі словом *vidua* (вдова): *Katherina vidua* (1407 PDZ-2, 38), *Petra vidua* (14118 BL, 35), *vidua Blazka* (1407 PDZ-2, 40), *Wawrzena vidua* (1412 PDZ-2, 88), *Wogka vidua* (1418 BL, 35).

2.2. Дволексемні жіночі іменування.

2.2.1. Особове ім'я + посесивний компонент.

У XV–XVI ст. відбуваються якісні зміни в структурі дволексемних антропонімів, що ідентифікували жінок. У складі таких іменувань і надалі актуальним є присутність імені чоловіка чи батька як голови сім'ї. Однак змінюється морфологічна структура таких присвійних назв. З XV ст. з'являються синтетично виражені патроніми та андроніми. Їх питома вага ще незначна – 15,4 % від усієї кількості присвійних означень. Але вже в XVI ст. кількість фіксацій синтетично виражених посесивів становить 65%. Динаміка поширення аналітично та синтетично виражених посесивних назв у складі іменувань жінок представлена у таблиці 2.

Таблиця 2.

Питома вага посесивних назв у складі іменувань жінок у діяхронії

	XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.
Аналітично виражений посесив	100 %	84,6 %	35 %	2 %
Синтетично виражений посесив	-	15,4 %	65 %	98 %

Описові іменування жінок, як правило, – це розгорнуті найменування, що містять не тільки ім'я родича, але і його прізвище чи допрізвище означення: *Annou, dcerou jeho Jana perníkáře z Berúna* (1533 Ач-26, 19), *Dorota, dcera Jana Třebičského* (1533 Ач-26, 69), *Markytě, dceři Jiříka Fioly* (1543 Ач-26, 22), *Johanna, dcera Petržilková* (1533 Ач-26, 70), *Uršila požustala vdova po někdy Jiříkovi Vlkoři* (1528 Ач-26, 9), *Kačce, své schovanici, ženě Wachmanově z Mitrovic* (1512 Ач-19, 78), *pani Johanka, dcera páne Petrovu na Třevači* (1512 Ач-19, 76), *pani Marketu, Bartošovu ženu nebožku* (1511 Ач-19, 74), *Anna, manželka někdy Prokopa Klokočky měšečníka* (1534 Ач-26, 41), *Alžbeta, manželka páne Buzková* (1512 Ач-19, 73), *Elžka, manželka Matouška krajčího* (1512 Ач-19, 118), *Kateřina, slovutného Jiříka z Bernarečku manželka* (1526 Ач-26, 107), *Anna, manželka Řehoře řezníka* (1511 Ач-26, 48), *Markety, Jakubovy baby* (1535 Ач-26, 72).

Синтетично виражений посесив в іменуваннях жінок утворювався за допомогою суфікса *-ová*, котрий приєднувався до індивідуального прізвища, рідше – до імені чоловіка або батька. Уже з XVI століття в чеських дволексемних іменуваннях жінок така присвійна назва не тільки превалює, але й доповнюється ще одним морфологічним компонентом – субстантивним.

1) Ад'єктивний компонент жіночих іменувань утворювався за допомогою суфікса *-ová*: *Dorothea Pecmanová* (1430 Ач-26, 2), *Kateřina Bořková* (1472 Ач-26, 4), *Dorothea někdy Marková* (1426 Ач-26, 1), *Machna Tožičowá* (1420 Ач-2, 197), *Elzcze Sudiakowe* (1437 PDZ-2, 154), *Elžka Sudradková* (1437 Ач-2, 384), *Margtetě Hanušowe, zlátnika královského* (1454 Ач-2, 194), *Dorothee dicte Kladywowe* (1418 BL, 36), *Kačka Zubková* (1445 BL, 55), *Bačková Duora* (1455 BL, 64), *p. Katerina Rochovcová* (1512 Ач-19, 81), *p. Marketa Zlatníková* (1512 Ач-19, 92).

2) Субстантивний компонент жіночих іменувань, оформлений з допомогою суфікса *-ka*: *Kateřina Přemylka* (1457 Ач-1, 163), *Kateřina Mavranka* (1547 Ач-26, 189), *panně Anně Běšince* (1533 Ач-26, 146), *Majdalenou Gamaryrkou* (1541 Ач-26, 99), *Rabuska Vaňa // Vaňa vdova Rabuska* (1507 BL, 86), *Marta Mulačka* (1512 Ач-19, 90), *Voršila Kašparka* (1540 Ач-26, 95), *Dorota Pešťalka* (1512 Ач-19, 92), *Eva Štefanka* (1540 Ач-26, 96), *Majdalenou Šalomunkou* (1541 Ач-26, 99), *Martha Hradička* (1502 Ач-19, 53), *Anna Kotaska* (1526 Ач-26, 55).

Андроніми та патроніми з суфіксом *-ka* присутні в усіх південослов'янських мовах, у словацькій, польській та українській [Чучка 2008, с.233]. Франтішек Оберфальсер переконаний, що у чехів це давній спосіб творення іменування дружини від імені або назви за професією чоловіка [Оберфальцер 1932, с. 229]:

Duška, kuchařka kněze Mikulášova Doušová (1511 Ач-13, 418), *Majdalena Jindřichová bečvářka* (1511 Ач-13, 442),

Čejkarka šenkérka v Holanech (1455 Ач-1, 170). Можна припустити, що за допомогою суфікса *-ička*, творилися іменування доньок: *Martha Hradička* (1502 Ач-19, 53). Ф. Оберфальцер стверджує, що подібні явища присутні також у деяких чеських діалектах [Оберфальцер 1932, с. 229].

Питома вага ад'єктивних та субстантивних посесивів у XVI ст. становить 69% та 31% відповідно. Джерела ділової писемності XVI–XVII століть засвідчили високу продуктивність ад'єктивних компонентів з суфіксом *-ová* на фоні поодиноких фіксацій субстантивних компонентів з суфіксом *-ka*. Ф. Оберфальцер переконаний, що у такий спосіб іменують жінок у всіх чеських діалектах, однак лише в присутності іменованої жінки. У разі її відсутності вживають присвійні іменування на *-ová* [Оберфальцер 1932, с. 229].

Одиничними є описові конструкції, що ідентифікували жінку без її імені: *Čapek který měl sestru Harantowu* (1456 Ач-1, 174), *panie Brložčině dceři* (1512 Ач-19, 106), *nebožka Hronová* (1512 Ач-19, 87), *panie Rousce* (1495 Ач-26, 48). Поряд з цим з XVI ст. збільшується кількість фіксацій самотійних андронімів: *pani Rochovcová* (1512 Ач-19, 81), *pani Sirotková* (1512 Ач-19, 93), *pani Jeničkovou* (1542 Ач-26, 198), *Ptáčková* (1525 Ач-22, 55), *Kašparce* (1540 Ач-26, 95), *pani Hrochová* (1538 Ач-26, 90), *páně Brhancově* (1512 Ач-19, 129), *pani Jandová* (1512 Ач-19, 99), *ona Hnátová* (1525 Ач-26, 38), *ona Mášková* (1512 Ач-19, 98). Це свідчить не тільки про високий ступінь ідентифікації жіночих іменувань на *-ová*, а й про закріплення таких назв на рівні антропонімійної традиції. З XVII століття допрізвищеве родинне означення жінки виражалось за допомогою присвійного прикметника на *-ova*. У подальшому цей спосіб став визначальним при ідентифікації осіб жіночої статі. Так, сучасні прізвища жінок утворюються додаванням присвійного суфікса *-ová* (для ад'єктивних прізвищ *-á*) до прізвища

вища чоловіка чи батька. До того ж це правило поширюється також і на прізвища жінок – іноземок.

2.2.2. Особове ім'я +прізвисько. З XVI ст. дволексемні іменування могли містити й **прізвисько жінки**. У ролі прізвища вживалася назва за ремеслом жінки або її чоловіка, утворена за допомогою суфікса *-ka*: *Krystynkou formankou* (1541 Ач-26, 99), *Markétě šafáře* (1525 Ач-22, 73), *Mandaleně pékaře* (1525 Ач-26, 37), *Dorota pekařka* (1529 Ач-26, 62), *Alžběta svičnice* (1512 Ач-19, 92), *Duory kolářky* (1541 Ач-26, 99), *Barboře pastvici* (1525 Ач-22, 74), іноді індивідуальне прізвисько чоловіка: *Dorota Černá* (1537 Ач-26, 83), *Elžšku Mrštnú* (1512 Ач-19, 166). Рідше дволексемні іменування жінок представлені у вигляді андроніма та назви за професією: *Hnátové pekaře/ Majdaleně Hnátové* (1525 Ач-26, 38), *Vanclově šafáře* (1525 Ач-22, 74).

2.2.3. Особове ім'я + відтопонімне означення. Менш поширеним способом була ідентифікація жінки за **відтопонімним означенням**. Як і в догуситський період, таким чином іменували жінок знатного роду або вказували на місце проживання чи походження особи, якщо цього вимагав документ. Уживаність відтопонімних прізвищевих назв в іменуванні жінок була особливо актуальна, коли жінка після заміжжя змінювала місце проживання. Войцехівська Н.К. зазначає, що відтопонімні означення в іменуванні жінок фіксують також пам'ятки староукраїнської ділової писемності, хоча назви за територіальною приналежністю були малопоширеними порівняно з назвами особи чоловічої статі [Войцехівська 2011, 240]. Український дослідник Ю.Редько об'єктивно пояснював ужиток таких іменувань серед українців: «Коли людина була не місцева, усіх цікавило питання, звідки вона прибула, звідки походить. Визначення типу «полтавець» або «поліщук» було достатньою характеристикою, що відрізняла пришеляця від місцевого населення» [Редько 1969, с. 36].

В аналізованих нами писемних пам'ятках відтопонімне означення в жіночих іменуваннях реалізоване у формі генитивної іменниково-прийменникової конструкції з прийменником *z*: *urozené panie Anny z Alberic* (1508 Ач-26, 1), *Markétha z Ounhoště vdova* (1512 Ач-19, 189), *Dorotu z Vratu* (1542 Ач-26, 140), *Lidmile z Tuchoraze* (1504 Ач-26, 139), *Katheřinu z Hostíně* (1511 Ач-19, 48), *Anny z Ledec manželky* (1514 Ач-26, 131), *Johanka z Dědibab* (1533 Ач-26, 145), *Salomena z Radovesic* (1511 Ач-19, 3 6), *Johanka z Koupidlna* (1512 Ач-19, 76), *Elška z Mikovic* (1512 Ач-19, 105). У XVI ст. такі конструкції становили 87,5 % від числа усіх відтопонімних означень, і тільки 4,76 % реалізовані у вигляді відтопонімного прикметника з суфіксом *-ská*: *pani Dorota Mikovská* (1512 Ач-19, 126), *Lida Černohorská* (1515 Ач-26, 107), *pani Mandelena Kerovská* (1512 Ач-19, 114), рідше описовою конструкцією: *Bitu, obyvatelkyni na Horach Kutnach* (1539 Ач-26, 94).

В аналізованих пам'ятках подекуди фіксуємо випадки елімінації імені жінки та вживання андроніма чи патроніма у поєднанні з відтопонімним означенням: *neboha Ptáčková z Cziesticz* (1525

Ач-22, 55), *pani Ščastné z Fulšteina* (1505 Ач-2, 398), *pani Konvová, městka Starého města Pražského* (1512 Ач-19, 199).

2.3. Трилексемні іменування жінок.

З XVI століття з'являються фіксації трилексемних жіночих іменувань. Очевидно, в умовах певного мовного узусу бракувало дволексемного найменування. Найчисленнішу групу таких іменувань становлять конструкції у складі особового імені жінки, посесивної назви (андроніма чи патроніма) або відтопонімного означення. Послідовність компонентів у таких антропонімах стабільна: посесивна назва завжди стоїть у препозиції до відтопонімного означення: *Jana Křižová z Berúna* (1541 Ач 26, 21), *Marketa Charouzová z NmP* (1511 Ач-19, 19), *Martha Miková z Votic* (1512 Ач-19, 94), *Kateřina Rochovcová z Stroupce* (1511 Ач-19, 81), *Anna Maternová z Litohlav* (1511 Ач-19, 19), *Elška Jandová na Toušení* (1512 Ач-19, 99), *Kateřina Sirotková z Hradce Krlové* (1512 Ач-19, 92), *Anna Benešová z Jivovice* (1512 Ач-19, 155), *Anička Rábová z Svinětic* (1512 Ач-19, 113), *Katheřina Stěpánová z Prahy* (1512 Ач-19, 158), *Marketa Mazlová z Rakovníka* (1512 Ач-19, 103), *panně Margaretě, Johanessové dceři z Tachová* (1484 Ач-26, 28).

Й. Бенеш стверджує, що з XVI ст. знатні заміжні жінки та вдови, як правило, іменувалися за особовим іменем чи прізвищем чоловіка та за місцем походження свого роду [Beneš 1962, с. 24]. Тобто *Jana Křižová z Berúna* була жінкою *Křiže*, а походила з *z Berúna*. З цією антропонімією традицією, очевидно, пов'язана й суворя регламентація послідовності компонентів.

Іноді один з компонентів реалізується у вигляді описової назви, наприклад, нею може бути відтопонімне означення: *Zuzana Vyšková, městka Starého města Pražského* (1511 Ач-19, 44), *Alžběta Mašková, městka Nového města Pražského puovodem* (1512 Ач-19, 98), *Regina Vlková na Horach Kutnach obývající* (1511 Ач-19, 17), посесивна назва *Kateřina z Kozojed, manželka někdy Smila Ražického ze Vchynic* (1532 Ач-26, 27), *Johanka z Přítočna, manželka někdy Jana Širokého z Mirovic* (1540 Ач-26, 45), *Anežka z Březnice, jeho Hošťalková manželka* (1511 Ач-19, 13), *Barbora z Zarášova, manželka Jindřicha Kamayka z Pokratic* (1511 Ач-19, 24). Аналізований матеріал свідчить, що описова назва несе додаткову інформацію про іменовану особу. Присутність описового компонента у кінці трилексемних антропонімів вказує на актуальність таких поширених іменувань лише за певних обставин.

Значно рідше в межах трилексемних жіночих іменувань уживаються дві посесивні назви. Й. Бенеш висловлює припущення, що вдова, котра вдруге вийшла заміж, могла іменуватися також за прізвищем свого першого чоловіка [Beneš 1962, с. 24]. У таких випадках поєднувалися два андроніми: *Anna Rybová, vdova pozustalá po smrti Jilka zvonáře* (1502 Ач-26, 113), *Kateřina Kulová někdy Adama řezníka manželka* (1545 Ач-26, 103), *Kateřinú, někdy Jakuba Šalomuna a nyní Václava trubače manželku* (1488 Ач-26, 31), *pani Ofka, někdy manželka Jana*

Holého Rytieře z Přiekopa, a nyní žena Vaňkova Lykova (1435 Ač-26, 12). Іноді фіксуємо іменування жінок, що містять одночасно патронім та андронім: *Majdalena, dcera neb. Václava Kantorá a manželka Duchková* (1541 Ač-26, 100), *pani Marketa Johaneská, žena Bartošová* (1511 Ač-19, 74), *dcera Weberova Kateřina Voršila* (1623 Ač-23, 189).

Менш поширеними є трилексемні іменування з двома особовими іменами. Як правило, такі антропоніми ідентифікували представниць соціальних верхів. У ролі третього компонента зазвичай реалізується відтопонімне означення чи андронім: *Anna Kateřina Stařímská* (1740 Ač-24, 213), *hr. Marie Anna Hrzanová* (1741 Ač-24, 219).

Одиничними є поєднання різних антропонімічних означень, напр., назв за оселею, описових андронімів та відтопонімних означень: *Martha od Křižka sNmP* (1512 Ač-19, 86), *Alžběta od bílých křižov, v SmP obývající* (1512 Ač-19, 90), *Lidmílu jinak Příbu, manželku Václava Rysavého z Třebeská* (1511 Ač-19, 22), *Klára, vdova po neb. Boršovi barvieři, městka Starého města Pražského* (1475 Ač-26, 14).

Аналізований матеріал засвідчив, що часто іменування жінок у XV–XVI ст. – це словосполучення, котрі, за висловом Й. Бенеша, були не іменем, а точнішим визначенням особи. Незмінним залишалося тільки особове ім'я [Beneš 1962, с. 24]. Пор.: *Kateřině, která se vdala za Jakuba Věžického* (1512 Ač-19, 1512), *Martú, dceru Mikulášovu Pušpankovú z Berúna, nyní manželku Jankovú, syna Řehořkova nožieře* (1446 Ač-26, 17).

Що стосується представниць аристократичного походження, то їхні іменування, зафіксовані у джерелах XVII–XVIII ст., могли містити чотири та більше компонентів. Як правило, поєднувалися:

а) два особові імені, посесивний компонент та одне чи кілька відтопонімних означень: *Lucie Ottilie hraběnka Slavatová z Hradce* (1628 Ač-23, 13)/ *Lucie Ottilie hraběny Slavatové rozene z Hradce na Hradci, Telčí a Stráži* (1628 Ač-23, 12), *paní Marie Magdalena Trčková, rozená z Lobkovic* (1622 Ač-22, 549), *paní Beatrix Benigna kněžna z Portiae a Brugnieri, rozena Kavkovna z Ričan* (1665 Ač-23, 403), *panně Lidmíle Břežanské z Břežan převoře* (1601-30, Ač-23, 379), *panně Žofiji Albínce z Helfenburku abatyši* (1601-30, Ač-23, 379), *Anna Kateřina Stařímská rozena Dohalská z Dohalic a na Sobětuši* (1740 Ač-24, 213);

б) андронім і патронім: *ur. paní Františce Magdaleně Zárubové rozené Grammové* (1678 Ač-23, 435);

в) відтопонімне означення та андронім: *urozenej paní Perchtě z Krawař, mej Petra ze Šternberka vlastněj manželce* (1415 Ač-1, 146). Аналізовані факти свідчать, що кожен компонент АФ підкреслював знатне походження поіменованої особи.

Кількісне співвідношення одно- та багатолексемних іменувань жінок у XV–XVII століттях представлено в таблиці 3.

Таблиця 3.

Питома вага багатолексемних жіночих іменувань у XV–XVII ст.

	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.
Однолексемні іменування	49 %	18,8 %	11 %
Дволексемні іменування	51 %	63,2 %	87 %
Трилексемні іменування	-	18 %	2 %

З XVII ст. простежується стабілізація у вживанні жіночих іменувань. У більшості випадків жінку ідентифікували за особовим іменем та андронімом/ патронімом на *-ová*: *Anna Šnybsová (branna)* (1680 BL, 107), *Anně Karáskový* (1678 Ač-23, 459), а з XVIII ст. родинним означенням: *Jakub a Alžbeta Vostárek (podd.)* (1770 Ač-24, 415). Винятками є одиничні фіксації іменувань, що складаються з трьох і більше антропонімічних лексем, носіями яких були представниці аристократичного походження.

Висновки. Дослідження чеських пам'яток XI–XVII ст. засвідчило, що до XIV ст. поширеним способом ідентифікації є однолексемні іменування жінок. З XV по XVII століття чеська жіноча антропонімія поступово ускладнюється, демонструючи розширення формул номінації: від простого імені до багатоконпонентних формул з маркерами роду, шлюбу, місця та соціального статусу. Іменування жінок у XIV–XVIII ст. реалізовані у вигляді поширених синтагм, які, крім особового імені жінки, передбачали наявність назви за батьком чи чоловіком. У межах однолексемного способу сімейна належність жінки оформлялась ланцюгоподібними іменуваннями таким чином, що ім'я голови сім'ї (чоловіка чи батька) стояло у препозиції до особового імені жінки. У межах дволексемного способу детермінацію жінок за родичами чоловічої статі у XIV столітті реалізовано у вигляді описових андронімів чи патронімів, а з XV ст. з'являються синтетичні варіанти цього виду антропонімічних одиниць. Синтетично виражений посесив у іменуваннях жінок утворювався за допомогою суфіксів *-ová*, *-ka* котрі приєднувалися до індивідуального прізвища, рідше — до імені чоловіка або батька. З часом фіналь *-ová* слугувала для творення родинної допрізвищової назви осіб жіночої статі, а згодом і прізвищ. У ролі допрізвищової назви жінки іноді вживалися відтопонімні означення та прізвища. Відтопонімні означення у складі жіночих антропонімів представлені двома морфологічними варіантами: субстантивним та ад'єктивним. При цьому перший варіант кількісно превалює над другим.

Трилексемні жіночі іменування реалізовано у вигляді особового імені жінки, посесивної назви (андроніма чи патроніма) та відтопонімного означення. Таким чином ідентифікували представниць соціальних верхів. З XVI ст. поширеним явищем в іменуваннях аристократок стають чотирілексемні антропонімічні формули, які містили два особові імена, посесивну назву та відтопонімне означення.

Скорочення

Ač-1 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F.Palacký. Praha, 1840. 612 s.

Ač-2 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F.Palacký. Praha, 1842. 584 s.

Ač-19 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 19. XIX. Vydal J.Čelakovský. Praha, 1901. 707 s.

Ač-23 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 23. Vydal J.Kalousek. Praha, 1906. 600 s.

Ač-24 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 24. Vydal J.Kalousek. Praha, 1908. 605 s.

Ač-26 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 26. Vydal J.Teige. Praha, 1909. 634 s.

AGO – Annales Gradicensis-Opatovicenses [Letopisy Hradištsko-Opatovické] ed. Josef Emler / Fontes rerum Bohemicarum. Tom II/2. Pragae, 1875. S. 386-400.

BL – Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345 – 1708. Vydal J.Kalousek. Praha, 1889. 154 s.

CDB-1 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Tomus I. Pragae 1904-1907. 568 s.

CDB-2 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Tomus I. Pragae 1912. 574 s.

CDS – Cronica Domus Sarensis [Kronika Žďárského kláštera] ed. Jaroslav Ludvíkovský. Cronica Domus Sarensis. Brno, 1964. S. 158-224.

PDZ-1 – Pozůstatky desk zemských Království Českého Ed. Josef Emler. Díl I. Praha, 1870. 607 s.

Література

1. Войцехівська Н.К. Словотвір фемінних назв за походженням і місцем проживання (на матеріалі давньоруської та староукраїнської мов). Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вип. 8. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 238–241.

2. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. Київ, 1969. 255 с.

3. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.

4. Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962. 356 s.

5. Blánár V. K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy (14.- 17.9.1966): sborník referátů a příspěvků, 1967. S. 21–38.

6. Oberpfalzer F. Přechylování jmen jako výraz rozdílu v pohlaví I-II. Naše řeč 8. Ročník 16/1932. S. 197, S. 225–231.

References

1. Voitsekhivska N.K. (2011) Slovo tvir feminnykh nazv za pokhodzhenniam i mistsem prozhyvannia (na materiali davnorusskoj ta staroukrainskoj mov) [Word formation of feminine names by origin and place of residence (based on the material of Old Rus and Old Ukrainian languages)]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 8. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. S. 238–241 [in Ukrainian].

2. Redko Yu.K. (1969) Dovidnyk ukrainskykh prizvyshch [Guide to Ukrainian surnames]. Kyiv. 255 s. [in Ukrainian].

3. Chuchka P.P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod. 672 s. [in Ukrainian].

4. Beneš J. (1962) O českých příjmeních [About Czech surnames]. Praha [in Czech].

5. Blánár V. (1967) K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV (14–17.9.1966): sborník referátů a příspěvků [On the development of Slavic personal naming systems. Third meeting of the International Commission for Slavic Onomastics at the International Committee of Slavists in the House of Scientists of the Czechoslovak Academy of Sciences (September 14–17, 1966): proceedings and contributions]. Praha. S. 21–38 [in Czech].

6. Oberpfalzer F. (1932) Přechylování jmen jako výraz rozdílu v pohlaví I-II. [Inflection of names as an expression of gender difference I-II.]. Naše řeč 8. Ročník 16/1932. S. 197, S. 225–231 [in Czech].

NAMING OF WOMEN IN CZECH WRITTEN MONUMENTS OF PRE-PROPER NAME PERIOD

Abstract. The proposed article continues the study of the functioning and development of the Czech anthroponymic system during the pre-proper name period. The article analyzes the means and methods of forming female anthroponymic formulas recorded in Czech written monuments of the pre-proper name period. The source base of the research consists of various types of documents: legal acts, chronicles, correspondence, as well as municipal and church books from the 11th to the 17th centuries, which makes it possible to trace the dynamics of the development of female anthroponymy over several centuries. The study classifies the main formulas of female nomination: single-lexeme (personal names), two- and three-lexeme anthroponymic formulas (personal name + family or marital anthroponym), and models containing references to social status, professional affiliation, or family ties (such as mentions of father, husband, nickname, or place of origin).

Special attention is paid to semantic features and grammatical markers that reflect gender specifics and sociocultural transformations of medieval and early modern Czech society. The article analyzes the differences in naming forms of women from various social strata – nobility, burghers, peasants – and the specifics of representing female nominations in written monuments of different styles. It is revealed that throughout the studied period, the status of women in society gradually changes, which is also reflected in naming practices.

The study also addresses the functioning of suffixal formants characteristic of female anthroponyms and their role in expressing family and social connections. The results of the research provide a deeper understanding of the evolution of Czech female anthroponymy and its correlation with societal transformations, as well as outline the peculiarities of Czech female anthroponymic formulas of the pre-proper name period in the general Slavic context.

Keywords: anthroponym, one-lexeme personal name, multi-lexeme anthroponyms, toponimic attribute, patronym, nickname.

© Петріца Н., 2025 р.

Наталія Петріца – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petritya – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

СИМВОЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ НАЗВ У МОВОТВОРЧОСТІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА (на матеріалі поетичних збірок «Пори року», «Поезії», «Далекі вогні», «Хвилини вічності»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 81'373.612.2(Потушняк)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).120-125](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).120-125)

Сньозик Г. Символізація предметних назв у мовотворчості Федора Потушняка (на матеріалі поетичних збірок «Пори року», «Поезії», «Далекі вогні», «Хвилини вічності»); кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті розглядається проблема словесних символів у мові художньої літератури на прикладі творчості Федора Потушняка. Здійснено аналіз лінгвістичних досліджень, присвячених символізації. У роботі виокремлено основні методи аналізу словесних символів у художньому тексті та визначено їх семантичні особливості й функції. Особливу увагу приділено дослідженню символічного навантаження поетичних творів Федора Потушняка, що дозволяє простежити специфіку використання мовних образів у літературному дискурсі. У результаті проведеного аналізу визначено характерні риси словесної символіки, її роль у структурі художнього тексту та вплив на формування стилістичних особливостей мовотворчості письменника. Здійснено також аналіз символізації предметних назв, зокрема семантичного та символічного їх навантаження у творчості Федора Потушняка. У дослідженні розглядаються як лексичні одиниці, що позначають природні явища, так і абстрактні поняття, які набувають розширеного смислового значення в його художньому мовленні. Особлива увага приділена їхній метафоричній функції, що сприяє формуванню глибокого емоційного та філософського підтексту художніх творів автора. Аналіз предметних назв мовотворчості Федора Потушняка дозволяє стверджувати, що вони виконують не лише номінативну роль, а й слугують потужним засобом авторського самовираження. Вони можуть позначати як конкретні об'єкти, так і абстрактні поняття, емоції та філософські ідеї. У статті виокремлено основні лексико-тематичні групи предметних назв, їхнє місце в образній системі письменника та семантичні механізми, які сприяють розширенню значення слів у художньому просторі. Результати дослідження дозволяють розглядати символізацію предметних назв як один із визначальних аспектів мовотворчості Федора Потушняка, що формує його унікальний мовний і літературний стиль. Доведено, що символізація предметних назв у мовотворчості Федора Потушняка є важливим аспектом його стилю, що дозволяє глибше зрозуміти авторське бачення світу. Використання предметних назв як символів сприяє створенню багатозначного художнього простору, де кожне слово має особливе значення. Отримані висновки відкривають нові перспективи для дослідження творчої спадщини письменника, зокрема в напрямі семантичного аналізу та дослідження метафоричних механізмів художнього тексту.

Ключові слова: асоціативні зв'язки, контекст, мовна система, поетична мовотворчість, Потушняк Федір, семантика, символ.

Формулювання проблеми. Словесні символи в художній літературі є потужними засобами передавання авторських задумів, емоційного наповнення та втілення образів. Вони надають творам багатозначності, сприяють поглибленню сприйняття і зануренню читача в атмосферу твору. Національна мова постійно створює нові символічні значення, що відображають суспільні запити, культурні й історичні контексти. Це особливо помітно в текстах української літератури різних періодів, зокрема ХХ століття, де символи виявляються через комбінації очевидних, прихованих і випадкових асоціацій, стаючи інструментом вираження глибокого чуттєвого досвіду і художньої витонченості.

Для Федора Потушняка символіка є не лише засобом мовного вираження, а й ключовою характеристикою його творчого обличчя. Його система словесних символів органічно переплітається з художнім задумом, відображаючи як загальнолюдські, так і унікальні авторські світоглядні пошуки. Символіка у творчості Федора Потушняка стає ефективним інструментом дослідження філософських, культурних і естетичних ідей, збагачуючи літературну спадщину й мовну картину світу. Саме тому аналіз функціонування словесних символів у ху-

дожній літературі відкриває нові горизонти для розуміння специфіки української символіки, її впливу на читача і роль у формуванні національної ідентичності.

Аналіз досліджень. У сучасному мовознавстві наявна значна кількість досліджень, присвячених символам. Зокрема, це такі наукові розвідки, де вивчаються теоретичні аспекти символу та його природа, а також дослідження символу в контексті паремій та його часткове вивчення в організації мовної системи (Н. Дашенкова [Дашенкова 2006], С. Єрмоленко [Єрмоленко 2009], Л. Запорожець [Запорожець 2002], Н. Ковальчук [Ковальчук, 2003], В. Кононенко [Кононенко 1996, 2006], Л. Лемець [Лемець 2018], Н. Лисюк [Лисюк 2004], Н. Пастух [Пастух 2004], Л. Пустовіт [Пустовіт 2000], О. Селіванова [Селіванова 2010], С. Танадайчук [Танадайчук 2002], О. Тиховська [Тиховська 2021], Н. Ткаченко [Ткаченко, 2002]). «Символ (гр. знак, прикмета) – багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів. Як алегорія та метафора символ утворює свої переносні значення на основі спорідненості, спільності» [УТСП

2016, с. 604]. Він формується на основі слова, яке відтворює художньо переосмислену реальність, проходячи такі етапи розвитку художнього образу: 1) на рівні народної міфопоетичної традиції (формування фольклорного символу в усіх його формах); 2) на рівні індивідуальної авторської системи митця, який застосовує символ як засіб художнього вираження (створення авторського символу) [Єрмоленко 2009, с. 44]. О. Селіванова зазначає, що символ – це «естетично канонізована культурно значима концептуальна структура іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери» [Селіванова 2010, с. 645]. В. Кононенко, дослідник символів в українській мові, акцентує увагу на важливому розмежуванні понять «концепт» і «символ». У його інтерпретації символ та концепт є категоріями, які за своєю суттю нерозривно пов'язані з архетипним осмисленням. Значну роль у цьому процесі відіграють етнічні та національні чинники, які впливають як на визначення смислу цих одиниць, так і на їх взаємозв'язок. Символ і концепт виступають відображенням конкретного етнічного простору, через який проходить їх семантична інтерпретація. В. Кононенко також наголошує, що оцінно-значеннева структура слова-символу формується через поступове розширення його образної бази. Цей процес включає перетворення слова в образ-ідею, оперуючи глибинними національно-культурними традиціями, які виступають фундаментом для формування символічного значення [Кононенко 1996, с. 87]. В українській літературі словесні символи часто використовуються для формування національного культурного коду. Словесний символ є багатофункціональним засобом у літературі, який сприяє глибокому розкриттю ідейного, емоційного та культурного багатства тексту. Його дослідження дозволяє краще розуміти художню творчість, а також культурний та історичний контексти, у якому вона виникає. Таким чином, словесні символи стають унікальним засобом репрезентації ідей, які спираються на історичні, етнічні та культурні контексти, характерні для української мовної системи.

Мета статті, завдання. Метою нашої роботи є дослідження словесних символів у мові художньої літератури на основі аналізу мовотворчості Федора Потушняка. Поставлена мета зумовлює виконання таких **завдань**: зібрати й узагальнити напрацювання лінгвістів із проблем символізації; виокремити й проаналізувати основні підходи до аналізу словесних символів у художньому тексті; здійснити аналіз словесних символів на основі їх семантичних особливостей та окреслити їх функції; зробити висновки щодо особливостей словесних символів у мові художньої літератури (на матеріалі поетичної творчості Федора Потушняка).

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз і синтез) та спеціальні методи дослідження. Основним є описовий метод із залученням різних методик і прийомів: суцільної вибірки аналізованого матеріалу, класифікації його за критеріями, які властиві зазначеній тематиці, зіставлення класифікаційних

рядів за певними параметрами, обробка й узагальнення отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Словесні символи є важливими елементами художньої літератури, виконуючи функцію передавання глибоких ідей та емоційного наповнення творів. Їх багатозначність сприяє розкриттю прихованих змістів і створенню асоціативних зв'язків між елементами художнього тексту. У творчості українських письменників символіка відіграє особливу роль, відображаючи культурні, історичні та індивідуально-авторські особливості. Поетична мовотворчість Ф. Потушняка є яскравим прикладом майстерного використання словесних символів для вираження його світоглядних та естетичних пошуків.

Словесний символ визначається як багатозначний художній образ, в якому наявний глибинний, прихований зміст. Він є сукупністю смислів, які виходять за межі прямого значення слова, що формується у певній взаємодії. У цьому контексті символ виступає посередником між авторським задумом та сприйняттям читача, створюючи багатогранну семантичну структуру. В. Кононенко зазначає, що «категорія символу виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами даного соціуму» [Кононенко 2001, с. 137].

Словесний символ є знаковою одиницею, що виходить за межі буквального значення слова, набуваючи багатозначного і часто абстрактного змісту. У художній літературі символіка виконує декілька функцій: поглиблення смислового навантаження тексту, створення емоційного фону та атмосферності, вираження культурних кодів і світоглядних концепцій, підкреслення національної та індивідуальної ідентичності. Водночас у сучасній лінгвістиці наявні й функції словесного символу в поетичному творі: смислово-інтерпретаційна функція (символи є джерелом багатозначності у тексті, відкриваючи широкі можливості для інтерпретації; в цьому аспекті символічний образ створює додаткові смислові горизонти, що збагачують текст), емоційно-образна функція (словесний символ створює певний емоційний фон і сприяє формуванню атмосфери тексту; наприклад, такі символи, як «туман» чи «вогонь», часто вживаються для передавання тривожності або катарсису), національно-культурна функція (символи в українській літературі не тільки відображають загальнолюдські ідеї, але й формують національну ідентичність), смислова економія (символ, як концентрована форма художнього образу, дозволяє автору передати складні ідеї коротко і лаконічно).

Твори Федора Потушняка демонструють широку палітру словесних символів, що органічно вписуються у його поетичний стиль. Основними мотивами його символіки є:

- природні символи (Федір Потушняк часто використовує образи природи, такі як *гори*, *річки*, *дерева*, які символізують гармонію людини з при-

родою, а також екзистенційні пошуки; наприклад, образ моря у його поезії може символізувати безмежність життя або невідомість);

- екзистенційна символіка (у творчості Федора Потушняка простежується вплив екзистенціалізму; символи, такі як *шлях, хрест, темрява*, передають філософські роздуми про сенс життя, смерть і безсмертя; у своїх творах автор часто звертається до теми пошуку істини та духовного очищення);

- міфологічні мотиви (у поезії письменника наявні міфологічні образи, які поєднують традиційні українські символи з християнськими ідеями; наприклад, символіка *світла і темряви* може відображати боротьбу добра і зла);

- індивідуально-авторська символіка (Федір Потушняк створює унікальні символи, які відображають його особистий світогляд; символіка його мовотворчості часто має багатозначний характер, що дозволяє читачам інтерпретувати її по-різному залежно від контексту);

- мовна витонченість (поетична мова Федора Потушняка насичена метафорами, алюзіями та полісемантичними образами, що вимагають вдумливого прочитання; його твори є прикладом гармонійного поєднання модернізму та традиційної української культури.

Федір Потушняк активно використовував *природні символи* у своїй мовотворчості, надаючи їм глибокого філософського та емоційного значення. Його художня творчість містить багатий спектр образів природи, які виконують не лише описову, а й символічну функцію. Наприклад:

- вода та річка – символізуютьплинність часу, життєвий шлях, а також внутрішні переживання героїв (пор.: «Чую, чую похоронний дзвін, / Ніч на землю тихо западає, / Сумно грає, монотонно він, / Тане в полі, в водах завмирає. / Чую, чую похоронний дзвін, Ясні зорі в небі погасають, / Ідуть полем тіні, мов на скін, / В темні води сходять, потопляють» [Потушняк 2007, с. 23], «В горах ти живеш високих, / Духом ясним серед туч, / І у водах сих глибоких / Твого серця срібний луч» [Потушняк 2007, с. 50]);

- гори – уособлюють стійкість, велич та духовне піднесення (пор.: «В гори вечір йде і мріє / Місяць ясний із-за лісу / Визирає на обрію» [Потушняк 2007, с. 26], «І без вагання вічно в далі / У гори юний дух мій йде, / Старе, що згублені коралі, / Мене з дорogi не зведе» [Потушняк 2007, с. 53], «В долоні гір скотились думи зір» [Потушняк 2007, с. 57]);

- дерева та квіти – символізують життя, оновлення, зв'язок із природою, а також внутрішній стан персонажів (пор.: «Над полями сонце сходить, Пробудився гай, / Усміхнулись квіти ранні, / Пчілки, птахи, рай» [Потушняк 2007, с. 25], «Усміхаєсь ніжно мило / Квітка кожна на лугах, / Як незнання твоя сила / Закопише душу в снах» [Потушняк 2007, с. 25], «Ніжно прекрасна біла лелія, / З далі вертаєсь страчена мрія, / Днесь я побачив в явора квітку, / Сонця лучами тебе одіту. / Білі лелії – ніжні лелії, / Повен налитий келих надії» [Потушняк 2007, с. 52], «В глуші лісів прозоре слово, / Ожили знову думи

сині. / О, ти ростеш в душі наново, / Синява квіточко пустині» [Потушняк 2007, с. 59]);

- сонце та світло – виступають як символ надії, мудрості та духовного прозріння (пор.: «Йде сонце в гори бором, / Збудивши луки й ліс» [Потушняк 2007, с. 26], «Білою пташкою з сонця лучистого, / Сі-яли звуки срібне намисто» [Потушняк 2007, с. 52]).

У своїх творах Федір Потушняк майстерно використовував метафоричні образи природи, щоб передати екзистенційні переживання та глибокі філософські ідеї. Його поезія часто поєднує міфологічні мотиви з природними символами, створюючи багатшаровий художній простір. Екзистенційна символіка у мовотворчості Федора Потушняка є важливим аспектом його художнього стилю, що відображає глибокі філософські роздуми про сенс життя, смерть, свободу та людське існування. Яскравими прикладами екзистенційної символіки мовотворчості митця є такі категорії:

- час і плинність – у його творах час часто постає як невідворотний процес, що символізує неминучість змін та людську смертність (пор.: «Тихо стало... Час вмирає, / Серце дрогнуло...» [Потушняк 2007, с. 24]); «Проходить час весільним кроком, / Танцюють дзвони на роздоллі, / І випивають думи кволі / Із серця днини буйні соки» [Потушняк 2007, с. 61]);

- світло і темрява – світло уособлює надію, духовне прозріння, а темрява – невідомість, страх перед майбутнім та внутрішню боротьбу (пор.: «В простори чорні мрак крадеться, / Крізь хмари світло йде з лучів, / І звонів звук у даль несеться, / У світлі вид монастирів» [Потушняк 2007, с. 47], «Похмурий час, знов огник тут горить, / Ти йдеш і світло так манить, / В спокою вся стихає непогода, / Теплом огня радіє вся природа» [Потушняк 2007, с. 52]);

- шлях і дорога – символізують життєвий вибір, пошук істини та внутрішнє становлення особистості (пор.: «В серці знову відізветься / Гомін вмерлий на полях, / І в далечі понесеться / Човен в невідомий шлях» [Потушняк 2007, с. 43], «Йду дорогою я невідомою, / Серцем гуляє сум. / Жалі вчорашні, в лісі дубовому, / Вовком завили на глум» [Потушняк 2007, с. 49], «...В непізнані, невідомі дороги / Чийсь втоплені одбігають ноги» [Потушняк 2007, с. 57]);

- природні стихії – вода, вогонь, вітер, земля набувають метафоричного значення, відображаючи внутрішній стан героїв та їхні екзистенційні переживання (пор.: «Вітри весняним хором / З далеких дмуть завіс» [Потушняк 2007, с. 26], «Життя замовкло, і поволи / Осінній вітер сумно в'єсь / Над полем ніч і ніч у полю, / Вогонь у хатах не здійметься» [Потушняк 2007, с. 40]);

- самотність і тиша – часто використовуються для передавання відчуття ізоляції, внутрішнього діалогу та пошуку сенсу буття (пор.: «І падає дощ, не втихає, / У хаті і сухо, й тепло, / І сили знов серце не має, / Мов в водах самотнє весло» [Потушняк 2007, с. 23], «А кругом ніч й зрадлива тиша, / Весна п'яніє, меркне глибина» [Потушняк 2007, с. 36]).

Письменник майстерно поєднує метафоричні образи з філософськими концепціями. Його мовотворчість сповнена глибоких екзистенційних мотивів, що спонукає замислюватися над фундаментальними питаннями людського існування. Федір Потушняк широко застосовував міфологічні мотиви у своїй творчості, наповнюючи словесні символи глибоким культурним і філософським змістом. Його мистецьке бачення гармонійно об'єднує народні міфологічні образи, архетипи та символічні компоненти, що сприяють створенню неповторного художнього світу. Прикладами міфологічних мотивів словесної символіки є такі знаки та образи:

– космогонічні символи – це знаки та образи, що відображають уявлення про походження Всесвіту, його структуру та взаємозв'язок між космічними силами; вони часто зустрічаються в міфології, релігії, мистецтві, літературі та філософії різних народів; наприклад, образи сонця, місяця, зірок як уособлення життєвого циклу, мудрості та долі (пор.: *«Блищать над льодом млаки, / На водах ламлесь лід / На небі хмари-мраки / І сонце – лиш як слід»* [Потушняк 2007, с. 30]; *«Зір дорогою в просторі – / Ходить сим земля шляхом, / І високо понад гори / Метеор упав кругом»* [Потушняк 2007, с. 46], *«У серцю віще слово в'ється, / Зірок на небі перелив, / І земне серце твоім б'ється, / В просторах сонце серед нив»* [Потушняк 2007, с. 49]);

– стихійні елементи – вода, вітер, вогонь, земля, які символізують рух, очищення, силу та зв'язок із природою (пор.: *«Громи обізвались, / Вітри зашвирили – / І похмурі мраки / Над землею стали»* [Потушняк 2007, с. 22], *«І оре вітер скиби золоті, / Піщані площі, дикі чорторії / Змочивши пальці у прудкій воді»* [Потушняк 2007, с. 63], *«В келихи вогні розлились, / В тихі води потопились»* [Потушняк 2007, с. 64]);

– архетипи героїв – узагальнені образи персонажів, які мають характерні риси та поведінку, що повторюються у міфах, літературі, кіно та культурі загалом; вони відображають глибокі психологічні та соціальні моделі, які впливають на сприйняття героїзму; наприклад, мандрівник, мудрець, воїн, лицар, царівна та ін. (пор.: *«В світлу з сталі вбраний броню / Лицар в далечі спішить, / Знову смерті у погоню / Кінь його грізний біжить / <...> / Місто там стоїть заляте / Знам'єм тайни царівним, / Де царівна сном об'ята / Спить закляттям віковим / <...> / Смерть у рівні знову бою / Хоче тут зустріти він, / Та, овита тишиною / Піднялась, – грізний воїн. / <...> / Мертво в замку спить царівна, / Мертво молодіж гучна, / Куна лиш старців безслівна / П'яних тут його стріча* [Потушняк 2007, с. 44–45]);

– магічні ритуали – згадки про духів, обряди, заклинання, народні вірування, що додають текстам містичної глибини (пор.: *«Місяць в горах мутно сяє, / Зорі мерехтять, З-понад гір ось духи бачу – Як метіль, летять»* [Потушняк 2007, с. 24], *«І на стінах тіні різні, / Демон чорний в вишині / В діл глядить – і тиша тане, / Страх спинає дух мені»* [Потушняк 2007, с. 24], *«О треба скоро в ліс зелений / шляхом нам білим відійти, / І матері лісів й Морені / Жервенник дини принести»* [Потушняк 2007, с. 50], *«Півбог, півзвір на горах білих він / Струнки героям посилає стріли. / Там, на скалі, в проваллю вічних змін / Незнані птахи з ночі прилетіли»* [Потушняк 2007, с. 58]).

Дослідження мовотворчості Федора Потушняка показує, що його словесні символи не лише передають етнічну пам'ять, а й формують універсальні екзистенційні концепції. Його стиль поєднує традиційні міфологічні мотиви з авторським переосмисленням, створюючи багатшарову художню канву. Федір Потушняк створив унікальну систему символів, які відображають його індивідуальне світосприйняття та філософське осмислення реальності. Його мовотворчість вирізняється глибокою метафоричністю, використанням авторських символів, що формують багатий художній простір. Зокрема, це культурні архетипи – використання народних міфологем, що поєднують традиційне світобачення з авторським переосмисленням, а також метафоричні конструкції – авторські порівняння та метафори, які створюють емоційний та філософський підтекст.

Висновки. Система словесних символів, створена Федором Потушняком, доповнює мовну картину світу української культури. Його символіка збагачує літературну спадщину, висвітлює унікальні риси українського світогляду та формує глибоку образність художніх текстів. Через семантичне наповнення його символів простежується зв'язок між особистим і національним, індивідуальним і загальнолюдським. Словесні символи у мові художньої літератури виконують роль мосту між автором і читачем, допомагаючи передати багатшарові сенси та емоційні відтінки. Творчість Федора Потушняка є прикладом того, як символіка може стати ефективним інструментом для вираження філософських, культурних та естетичних ідей, створюючи унікальний мовно-літературний простір. Аналіз мовотворчості Федора Потушняка дає можливість констатувати, що його символічна система є неповторною, а її аналіз відкриває нові перспективи для розуміння його мовно-літературної спадщини. Таким чином, дослідження символіки того чи того письменника дозволяє не лише глибше зрозуміти його мовотворчість, а й осмислити специфіку української культурної та літературної традиції.

Література

1. Дашенкова Н.Д. Роль символу в конструюванні реальності: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2006. 16 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: монографія. Київ, 2009. 352 с.
3. Запорожець Л.П. Співвідношення між предметним та символічним у структурі змісту паремії. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2002. № 6. С. 154–157.
4. Ковальчук Н.Д. Архетипи і символізм в українській культурі. *Нова парадигма*. 2003. Вип. 30. С. 42–48.

5. Кононенко В.І. Символи української мови. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 272 с.
6. Кононенко В.І. Концепт і символ: лінгвокультурологічний аспект. *Мова. Людина. Світ*: зб. наук. статей. Київ, 2006. С. 157–162.
7. Лемець Л.В. Символи в поезії Івана Франка: лінгвостилістичний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дрогобич, 2018. 22 с.
8. Лисюк Н.П. Михайло Максимович про символіку назв рослин в українському фольклорі. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 5. С. 72–77.
9. Пастух Н.А. Тваринна образно-символічна система українського фольклору. *Мандрівець*. 2004. № 3–4. С. 66–77.
10. Потушняк Ф.М. Мій сад: Поезії і драми. Ужгород: Закарпаття, 2007. 567 с.
11. Пустовіт Л.А. Символ. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 604.
12. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.
13. Снѣозик Г. Символи як мовні знаки вираження світосприйняття Федора Потушняка. *PPUSN (Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe)*. 2022. № 3 (6). С. 123–134.
14. Танадайчук С.М. Рослини-символи в українському фольклорі. *Українська культура*. 2002. № 2–3. С. 66–74.
15. Тиховська О. Магія та фольклор в українському фольклорі Закарпаття: ентопсихологічний аспект. Ужгород, 2021. 512 с.
16. Ткаченко Н.П. Числові символізми та їх мовна реалізація. *Філологічні науки*. 2006. № 5. С. 68–71.
17. Український тлумачний словник паремій / за заг.ред. Ж.В. Колоїз. Кривий Ріг, 2016. 454 с.

References

1. Dashenkova N.D. (2006) Rol symbolu v konstruiuvanni realnosti [The role of the symbol in constructing reality]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv, 16 s. [in Ukrainian].
2. Yermolenko S.Ya. (2009) Movno-estetychni znaky ukrainskoi kultury [Linguistic-aesthetic signs of Ukrainian culture]: monohrafiia. Kyiv. 352 s. [in Ukrainian].
3. Zaporozhets L.P. (2002) Spivvidnoshennia mizh predmetnym ta symbolichnym u strukturi zmistu paremii [The relationship between the substantive and the symbolic in the structure of the content of the parable]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. № 6. S. 154–157 [in Ukrainian].
4. Kovalchuk N.D. (2003) Arkhetypy i symbolizm v ukrainskii kulturi [Archetypes and symbolism in Ukrainian culture]. *Nova paradyhma*. Vyp. 30. S. 42–48 [in Ukrainian].
5. Kononenko V.I. (1996) Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian language]. Ivano-Frankivsk: Plai. 272 s. [in Ukrainian].
6. Kononenko V.I. (2006) Kontsept i symvol: linhvokulturolohichniy aspekt [Concept and Symbol: A Linguocultural Aspect]. *Mova. Liudyna. Svit*: zb. nauk. statei. Kyiv. S. 157–162 [in Ukrainian].
7. Lemets L.V. (2018) Symvoly v poezii Ivana Franka: linhvostylistychnyi aspekt [Symbols in the poetry of Ivan Franko: linguistic and stylistic aspect]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Drohobych. 22 s. [in Ukrainian].
8. Lysiuk N.P. (2004) Mykhailo Maksymovych pro symboliku nazv roslin v ukrainskomu folklori [Mykhailo Maksymovych on the symbolism of plant names in Ukrainian folklore]. *Narodna tvorchist ta etnografia*. № 5. S. 72–77 [in Ukrainian].
9. Pastukh N.A. (2004) Tvarynna obrazno-symbolichna systema ukrainskoho folkloru [The animal imagery-symbolic system of Ukrainian folklore]. *Mandrivets*. № 3–4. S. 66–77 [in Ukrainian].
10. Potushniak F.M. (2007) Mii sad: Poezii i dramy [My garden: Poems and dramas]. Uzhhorod: Zakarpattia. 567 s. [in Ukrainian].
11. Pustovit L.A. (2000) Symvol [Symbol]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv. S. 604 [in Ukrainian].
12. Selivanova O.O. (2010) Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]. Poltava. 844 s. [in Ukrainian].
13. Snozyk H. (2022) Symvoly yak movni znaky vyrazhennia svitospriyniattia Fedora Potushniaka [Symbols as linguistic signs of the worldview of Fedir Potushnyak]. *PPUSN (Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe)*. № 3(6). S. 123–134 [in Ukrainian].
14. Tanadaichuk S.M. (2002) Roslyny-symvoly v ukrainskomu folklori [Symbolic plants in Ukrainian folklore]. *Ukrainska kultura*. № 2–3. S. 66–74 [in Ukrainian].
15. Tykhovska O. (2021) Mahiia ta folklor v ukrainskomu folklori Zakarpattia: entopsykhologichniy aspekt [Magic and folklore in the Ukrainian folklore of Transcarpathia: an entopsychological aspect]. Uzhhorod. 512 s. [in Ukrainian].
16. Tkachenko N.P. (2006) Chyslovi symbolizmy ta yikh movna realizatsiia [Numerical symbolisms and their linguistic realization]. *Filolohichni nauky*. № 5. S. 68–71 [in Ukrainian].
17. Ukrainskyi tлумачnyi slovnyk paremii (2016) [Ukrainian explanatory dictionary of paremias] / za zah. red. Zh.V. Koloiz. Kryvyi Rih. 454 s. [in Ukrainian].

**SYMBOLIZATION OF NOUN NAMES IN THE LINGUISTIC CREATIVITY
OF FEDIR POTUSHNYAK (BASED ON THE MATERIAL OF THE POETIC COLLECTIONS
“SEASONS”, “POEMS”, “DISTANT LIGHTS”, “MOMENTS OF ETERNITY”)**

Abstract. The article considers the problem of verbal symbols in the language of fiction using the example of Fedir Potushnyak's work. An analysis of linguistic research devoted to symbolization is carried out. The work identifies the main methods of analyzing verbal symbols in a literary text and identifies their semantic features and functions. Particular attention is paid to the study of the symbolic load of Fedir Potushnyak's poetic works, which allows us to trace the specifics of the use of linguistic images in literary discourse. As a result of the analysis, the characteristic features of verbal symbolism, its role in the structure of the literary text and its influence on the formation of the stylistic features of the writer's speech creativity are determined. An analysis of the symbolization of subject names, in particular their semantic and symbolic load in Fedir Potushnyak's work, is also carried out. The study considers both lexical units denoting natural phenomena and abstract concepts that acquire an expanded semantic meaning in his artistic speech. Special attention is paid to their metaphorical function, which contributes to the formation of a deep emotional and philosophical subtext of the author's works. The analysis of subject names in the language of Fedir Potushnyak allows us to assert that they perform not only a nominative role, but also serve as a powerful means of authorial self-expression. They can denote both concrete objects and abstract concepts, emotions and philosophical ideas. The article identifies the main lexical and thematic groups of subject names, their place in the writer's figurative system and semantic mechanisms that contribute to the expansion of the meaning of words in the artistic space. The results of the study allow us to consider the symbolization of subject names as one of the key aspects of Fedir Potushnyak's language, which forms his unique linguistic and literary style. It is proved that the symbolization of subject names in the language of Fedir Potushnyak is an important aspect of his style, which allows us to more deeply understand the author's vision of the world. The use of subject names as symbols contributes to the creation of a multi-meaning artistic space, where each word has a special meaning. The conclusions obtained open new perspectives for the study of the writer's creative heritage, in particular in the context of semantic analysis and the study of metaphorical mechanisms of the literary text.

Keywords: associative connections, context, language system, poetic language creation, Fedir Potushnyak, semantics, symbol.

© Снъозик Г., 2025 р.

Ганна Снъозик – доктор філософії в галузі філології (PhD); провідний фахівець кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; hanna.snozyk@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1572-7064>

Hanna Snozyk – PhD; Leading Specialist of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; hanna.snozyk@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1572-7064>

СПОМИНИ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО «ЧОРНІ РЯДКИ» В КОНТЕКСТІ МОРФОНОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 811.161.2'42'373.611:821.09(092)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).126-133](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).126-133)

Федурко Марія. Спомини Андрія Чайковського «Чорні рядки» в контексті морфонології; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про відомого письменника й громадського діяча Східної Галичини Андрія Чайковського та про його мемуари «Чорні рядки», у яких описані події з часу змагань галицьких українців в 1918–1919 рр. за волю й власну державу. Письменник був безпосередньо долучений до них у статусі повітового комісара прифронтового міста Самбір, а тому добре знав усі перипетії їх перебігу, як і проблеми, з ними пов'язані. Проте зазначеним цінність аналізованих спогадів не вичерпується. Адже вони – важлива пам'ятка історії західноукраїнського варіанта літературної мови 20–30-х рр. XX ст., свідцтво її доволі високого рівня розвитку та стильової виробленості. Увагу зосереджено не на мові твору загалом, а лиш на похідних одиницях його лексики, які досліджено в контексті морфонології. Відповідно й визначено *мету* розвідки: встановити морфонологічні особливості вжитих у тексті спогадів А. Чайковського словотвірних форм; з'ясувати їхню відповідність / невідповідність морфонологічним нормам сучасної української літературної мови; окреслити закономірності, яким вони підпорядковані. Поставлена мета вимагала розв'язання таких завдань: 1) відшукати в тексті спогадів А. Чайковського похідні слова, компоненти словотвірної структури яких марковані морфонологічними перетвореннями; 2) встановити характер цих перетворень; 3) з'ясувати, дії яких морфонологічних правил і закономірностей вони підпорядковані та в який спосіб ці правила й закономірності корелюють з нині чинними. Використані у ході дослідження загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації та прийоми й процедури описового й структурного методів допомогли успішно реалізувати визначені завдання. У висновках зазначено, що словник містить похідні одиниці, марковані усіма властивими українській мові морфонологічними перетвореннями – чергуваннями приголосних і голосних фонем, альтернацією наголосу, нарощенням морфем та їх усиченням і що ці перетворення підпорядковані правилам й закономірностям, які збігаються з нині чинними, тоді як виявлені відмінності спричинені здебільшого стилістичними характеристиками слів-мотиваторів.

Ключові слова: Андрій Чайковський, «Чорні рядки», морфонологічна структура, морфонологічне перетворення, чергування фонем і наголосу, усичення й нарощення морфем.

Формулювання проблеми. Андрій Чайковський (1857–1935), уродженець м. Самбора, що на Львівщині, – відомий український письменник, автор низки наукових публікацій, громадсько-політичний і культурно-просвітницький діяч, доктор права, адвокат у Галичині, добрий приятель І. Франка та М. Грушевського. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1919. рр.) був повітовим комісаром у Самборі й залишив спогади про той час, людей і події, пов'язані з ним, і про власну участь у ньому. «Чорні рядки» (така назва цих спогадів) опубліковано за життя автора всього один раз – у Львові 1930 р. видавничим кооперативом «Червона калина». Б. Якимович, упорядник тексту й автор коментарів до другого їх видання у шостому числі часопису «Дзвін» за 1990 р., наголосив, серед іншого, на такому: «<...> мемуари А. Чайковського, окрім історичної розповіді учасника трагічного періоду історії нашого краю, є героїчною і водночас цінною пам'яткою української мови Галичини 20–30 рр. нашого століття» [Чайковський 1990, с. 44], котрій, за твердженням багатьох дослідників, належить важлива роль у становленні літературного стандарту сучасної української мови [Шевельов 2002]. А. Чайковський не стояв осторонь цього процесу, позаяк завжди був уважний до слова, дбав про його чистоту й збагачення, зокрема через звернення до діалектної мови, маючи переконання, що ми «ще гаразд не розслідили й не знаємо, які мовні скарби ховаються в тих ріжних ді-

ялектах, які там мовні перлини, що їх тільки брати б повними пригорщами до нашої літературної мови. Ми прямо ногами топчемо по тих перлинах мовних недоціненої вартости» [Чайковський 2002, с. 361]. Тож у контексті зазначеного видається суттєвим з'ясувати, чи виявляють спогади і якою мірою особливості західноукраїнського варіанта літературної мови на одному з неосновних її рівнів – морфонології.

Аналіз досліджень. Андрій Чайковський належить до тієї когорти митців, чия творчість у підрадянській Україні послідовно замовчувано через безмежну любов письменника до рідного народу й бажання йому волі й доброї долі. У ювілейній промові, виголошеній 3 березня 1929 року на святкуванні 40-річчя власної письменницької й громадсько-політичної діяльності, він звернувся до присутніх із закликом, не менш актуальним і сьогодні: «Любіть Україну, любіть своє рідне, хоч воно не дорівнює чужому, але воно своє, старайтесь це рідне піднести до рівня чужих культур. Не міряйте свого рідного французьким метром, а оцінюйте його висоту своїм рідним ліктем, додумайте про те, що коли б ті великі народи, після яких дехто нашу культуру оцінює, жили серед таких злиднів як ми, то хто зна, чи їхня література дорівнювала б сьогоднішній нашій» [Чайковський 2002, с. 6].

Дослідники, передусім літературознавці й історики (М. Ільницький, М. Гнатюк, В. Качкан, Л. Кулакевич, І. Продан, О. Нахлік, В. Погребен-

ник, О. Химин, Б. Якимович, О. Васянович, О. Гринів, О. Седляр та ін.), стали звертатися до творчості письменника в основному наприкінці 80-х – з початком 90-х рр. минулого сторіччя. Щоправда, у часи хрущовської відлиги Ю. Мельничук спробував відновити пам'ять про письменника, підготувавши до друку збірку його творів «За сестрою» (Львів, 1958) і представивши українській громадськості літературний портрет автора, за який був звинувачений в ідеалізації Чайковського, у замовчуванні його серйозних ідейних хиб чоловіком, украї вороже налаштованим і до українців, і до їхньої літератури та культури, – Володимиром Беляєвим [Якимович, 2002, с. 16–17].

Аналіз творів А. Чайковського з позицій мовознавства менш репрезентативний, представлений кількома розвідками. Закцентуємо передусім на докторській дисертації Т. Сукаленко. Виділяючи й описуючи лінгвокультурні типи українського художнього дискурсу XIX. ст. як концепти й мовні особистості та визначаючи їхні поняттєві, образно-перцептивні, оцінні й ціннісні ознаки, авторка на підтвердження власних думок і виявлених закономірностей звертається, серед іншого, і до текстів А. Чайковського [Сукаленко 2018].

Стаття М. Лесюка, автора розлогої монографії про становлення й розвиток української літературної мови в Галичині, стосується особливостей мови лиш А. Чайковського [Лесюк 2017]. Її він здійснив на матеріалі оповідання «На переломі» (1916 р.), яке письменник написав із дотриманням норм чинного на той час у краї правопису, затвердженого 1904 р. Науковим товариством ім. Шевченка. Виявивши й проаналізувавши ті з мовних форм оповідання, що містять здебільшого історично обґрунтовані відхилення від норм сучасної української літературної мови (фонетичних, граматичних, лексичних), учений доходить такого висновку: «Оповідання А. Чайковського “На переломі” захоплює не тільки своїм сюжетом і героїчними вчинками основного персонажа Максимка, у ньому продемонстрована краса і чарівність народної мови мешканців Бойківщини» [Лесюк 2017, с. 252].

Дві попередні наші публікації мають за основу повість А. Чайковського «Олюнька». В одній із них акцентовано на тих мовних засобах твору, зокрема лексико-фразеологічних, які розкривають особливості світобачення й світосприйняття особливої групи у структурі галицького селянства – дрібноземельної шляхти. Вони підтверджують загалом український характер представників цього суспільного прошарку, попри наявність у них певних соціально й історично зумовлених рис [Федурко 2012a]. У другій статті, теж із 2012 р., ідеться про категорію розмовності як засіб мовно-естетичного моделювання дійсності й про особливості використання її репрезентантів у тексті повісті. Наголошено на функціях цього типу одиниць, засвідчено, що Чайковський вправно використовує їх не тільки в мовленні персонажів – представників дрібної малоземельної шляхти (що вповні резонно й закономірно), а й у мовленні наратора твору [Федурко 2012b].

Мета статті, завдання. Мета статті – встановити морфологічні особливості вжитих у тексті спогадів А. Чайковського словотвірних форм; з'ясувати їхню відповідність / невідповідність морфологічним нормам сучасної української літературної мови; окреслити закономірності, яким вони підпорядковані.

Завдання статті: 1) відшукати в тексті спогадів А. Чайковського похідні слова, компоненти словотвірної структури яких марковані морфологічними перетвореннями; 2) встановити характер цих перетворень; 3) з'ясувати, дії яких морфологічних правил і закономірностей вони підпорядковані та в який спосіб ці останні корелюють з нині чинними.

Методи та методика дослідження. У статті використано загальнонаукові методи спостереження, аналізу, синтезу, узагальнення та класифікації задля вияву в тексті спогадів А. Чайковського похідних слів, встановлення їхньої морфологічної структури, групування їх за тими чи тими морфологічними характеристиками; процедур структурного, й описового методів для з'ясування семантики похідного та напрямків словотвірної похідності, виокремлення словотвірних морфем і виявлення змін у зовнішньому вигляді їхніх репрезентантів та їх адекватного представлення.

Виклад основного матеріалу. Листопадовий чин і Визвольні змагання українців Східної Галичини не стали для А. Чайковського, як і багатьох його товаришів з праці та творчості, цілковитою несподіванкою: усі його дотодішні громадські й літературні потуги, як і адвокатська практика, були спрямовані на просвіту й пробудження національної свідомості своїх земляків, на виховання у них на прикладі героїв власних історичних творів потягу до волі й готовності до боротьби за неї. У своєму вступному слові до тритомника «Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження» (2002) автор ідеї видання, головний упорядник і редактор Богдан Якимович зауважує: «А. Чайковський був людиною, яка завжди ставила за наріжний камінь свій громадський обов'язок перед власним народом. <...> Саме патріотизм дав українській літературі письменника А. Чайковського, а те, що через потребу плекати націю українська література втрачала на естетичному рівні творів, як це відзначає проф. Ю. Луцький, було попросту необхідністю, зумовленою нашим історичним шляхом. Свою літературну працю він вважав саме громадським обов'язком, який мусив щоденно виконувати» [Якимович 2002, с. 14]. Попри те, була ще робота в організованому Чайковським «Товаристві українських журналістів і письменників», антиалкогольному товаристві «Відродження», «Руському Педагогічному Товаристві», «Руській Бесіді», долучення до створення «клітин» «Січі» на Бережанщині, де мав адвокатську практику, праця над розвитком читальне товариства «Провісита» тощо [Якимович 2002, с. 9].

Перша світова війна застала А. Чайковського в Самборі, де він на той час замешкав із сім'єю. Там же – розпад восени 1918 р. Австро-Угорської імпе-

рії, Листопадове повстання, здійснене силами українських січових стрільців з метою встановлення влади Української Держави, визнання Української Національної Ради її найвищою керівною силою, проголошення Західноукраїнської Народної Республіки та Визвольні змагання за її збереження й утвердження, які, врешті-решт, було програно краще зорганізованому, озброєному й підтриманому Антантою і США польському військові, що обстоювало начебто справедливе право Польщі на землі Східної Галичини.

Тут же, у Самборі, пізнім вечором 31 жовтня 1918 р. А. Чайковський отримав переданий через Олену Степанівну наказ «української влади зі Львова», «що дня першого листопада українське громадянство має перебрати в Самборі і повіті уся цивільну й військову владу» [Чайковський 2002, с. 208], а через два дні організація народовської партії, рядовим членом якої він був, вибрала його повітовим комісаром.

Спогади «Чорні рядки» стосуються саме цих днів і цих подій і написані автором у надії, що слугуватимуть не лише майбутнім історикам «вірною світліною того всього, що тоді діялось, доброго і злого», але й наукою грядущому поколінню, «що треба наслідувати, а що оминати» [Чайковський 2002, с. 207].

Приступивши до виконання обов'язків, у сфері яких не мав ані знань, ні досвіду, письменник намагався сповняти їх максимально ефективно та з великим, плеканим роками сподіванням на волю й перемогу. Тож зрозумілим є і безмір розчарування, про яке автор теж каже у своїх споминах: «Я так щиро вірив в успіх нашої святої справи, я ніколи стільки не працював, як у тім періоді наших визвольних змагань. > Мимо того я працював у тій твердій непохитній вірі що наша свята справа не може пропасти та що ми по сотках літ неволі заживемо у своїй батьківщині своїм вольним життям.

Та нараз усе порскнуло, мов мильний пузир на воді. Нас перешахували, продали, зробили з нас подарунок тим, що більше обіцяли дати.

По таких розчаруванні можна було збожеволіти» [Чайковський 2002, с. 207].

Ми навели цей доволі суттєвий за обсягом фрагмент тексту спогадів не тільки з метою засвідчити патріотизм автора, а й на підтвердження близькості його мови до сучасного літературного стандарту, відповідної в основному його нормам, пор. з заувагою М. Лесюка: «А. Чайковський завжди був активним прихильником розвитку української літературної мови в Галичині на народній основі, фонетичного принципу письма (“фонетики”), різко висміював “твердяків” (москвофілів) у їхніх намаганнях нав'язати галичанам етимологічний правопис та російську мову чи так зване язичіє – мову, круто замішану на російській та старослов'янській лексичі» [Лесюк 2017, с. 352–353].

Щоправда, належить визнати наявність у цьому фрагменті одиниць із відхиленням від сучасної норми, зокрема фонетичної: *порскнуло / порскнути* супроти фіксованого словниками дієслова док.

виду *порснуло / порснути*, недок. *порскати* ‘викидати, розкидати, розсипати бризки рідини, іскри, дрібні часточки і т. ін’ [Словник 1976, 7, с. 289] чи словотвірної: *перешахували / перешахувати* при засвідченому в словниках *шахрувати* ‘вдаючись до хитрощів, підступів, обдурювати кого-небудь’ [Словник 1976, 7, с. 289]. Вони наявні і в інших фрагментах тексту спогадів, і іншого типу. Скажімо, у реченні *Коли в 1917 р. підписано Берестейський мир і це святочно проголошено в Самборі, а залога (кадра рязівського полку) робила в місті парад і кричала трикрат «Гох Україна!»*, то місцеве українське громадянство зробило собі величавий народний здвиг із богослуженням у місцевій церкві і вічем у ринку (с. 46) фіксуємо відхилення від фонетичної (богослуженням замість богослужінням), лексичної (кадра в значенні ‘склад’; здвиг у значенні ‘скупчення, натовп’, яке тлумачний словник наводить із поміткою *діал.* [Словник 1972, 3, с. 532]; *трикрат* у значенні ‘тричі’ за наявності в словнику прикметника *трикратний* та прислівника *трикратно* [Словник 1979, 10, с. 259]; *робити парад* при сучасному *організувати парад*), морфологічної (іменник ж. р. *парада* [Малоруско-німецький 1886, 2, с. 600] супроти нормативного *парад*), синтаксичної (з богослуженням у ринку при нормативному на ринку) норм.

Можемо на підставі зазначеного припустити наявність у тексті спогадів як збігів, так і розбіжностей також на рівні морфонології. Приглянемося в такому разі до нього пильніше. Аналіз його лексичного складу дає підстави до найзагальнішого висновку про збіжність морфонологічного оформлення його одиниць із морфонологічними нормами сучасної української літературної мови: у них фіксуємо чергування голосних і приголосних фонем, усичення й нарощення морфем, чергування наголо-сповідно до чинних у сучасній мові правил і закономірностей щодо оформлення зовнішнього вигляду морфем в усіх актах словозміни й словотворення. Наші спостереження обмежимо сферою словотвірної морфонології.

Почнемо з найпродуктивнішого явища морфонології, і не лише української, – чергування фонем. Як відомо, у системі приголосних фонем воно пов'язане з процесами палаталізації (пом'якшення) й депалаталізації (ствердіння). Сьогодні чинне й регулярно здійснюване навіть у новотворах від основ запозичених слів чергування задньоязикових фонем /t/, /k/, /x/, глоткової /g/ з /дж/, /ч/, /ш/, /ж/, відоме в історії мови як перше перехідне пом'якшення (палаталізація), послідовно виявляє себе й у похідних аналізованого тексту з суфіксами -ок, -к-, -ен'/ат, -ин-, -иц', -анк-, -неч(а), -ник-, -н-, -и-, суфіксом-закінченням -ий. До того ж воно може маркувати як фінали коренів, так і похідних основ у статусі твірних: *міх* – *міш-ок*, *сік-ти* – *січ-к-а*; *сіря-к* – *сіряч-ін-а*; *кожух* – *кожуш-ін-а*; *рук-а* – *руч-иц-я*; *обіг-а-ти* / *обіг* ‘відповідник німецького Umlauf та інтернаціонального терміна Circulation’ [Панько] – *обіж-ник* ‘рідко; циркуляр’; *ваг-а* – *важ-н-ий* (СУМ наводить його з поміткою

розм. [Словник 1970 1, с. 280]), *важк-и-ти* – *важк-к-ий*; *бік* – *при-біч-н-ий* ‘заст. наближений, довірений’ [Словник 1976 7, с. 559]; *ворог* – *ворог-ува-ти* – *ворож-неч-а*; *дорóg-а* – *при-дорóж-н-ий*; *каню* ‘к’ – *каню* ‘ч-и-ти’ – *ви-канючити*; *ók-о* – *пере-óч-и-ти* ‘не помітити, пропустити’ [Лексикон]; *лік-и* – *ліч-и-ти*; *всіляк-ий* – *всіляч-ин-а*; *слуг-а* – *служ-анк-а*, *служ-и-ти* – *служ-ба*; *робітник* – *робітнич-ий*; *Бог* – *бóж-ий*; *невільник* – *невільнич-ий*. Серед наведених похідних виявляємо як активні в сучасному мовленні одиниці, так і застарілі чи локального вжитку, а також okazіоналізми, наприклад, *критик-а* – *безкритич-н-ий*. Пор. у тексті: *Їх усіх посадили на коні, а я йду, держачись за рyчицю воза* (с. 73); *Я був з того дуже радий, бо справді не було ким обсадити такого важного місця* (с. 47); *Я не міг сам тої справи вирішувати і порадився моєї прибічної ради* (с. 48); *Безкритичний слухач повірить відразу в такі докази* <...> (с. 78); *Ця любов до близького з’єднала всі без різниці народності в одне велике гарне, що дало на хвилю забути всю ворожнечу* (с. 50); *Я звертався до мого «колеги» Вітика в Дрогобичі за допомогою в грошах і зразу децю виканючив* <...> (с. 49); <...> *бо в коректі одну букву переочили* (с. 70); *То було лиш невільниче наслідування Москви* (с. 79).

У контексті аналізованого чергування звернемо увагу на ужитий автором дериват *убожество*, мотивований прикметником *убогий*. СУМ подає два його значення, кожне з яких має відмінне стилістичне маркування: «заст. 1. Убоztтво, убогість, бідність. 2. розм. Про бідну людину; // зневажл. Про духовно обмежену, нікчемну людину» [Словник 1979, 10, с. 358]. Контекст фіксує вживання цього слова в першому значенні: *А в старшинській харчівні таке убожество, що вірити не хочеться* (с. 75). З погляду морфології трактуємо це слово як одиницю з проявленим у складі словотворчого суфікса давнім коротким ь (-ьск-). Можлива й інша схема інтерпретації його морфологічної структури – через відсилання до моделі народженням суфікса.

Фонеми /t/, /k/, /x/, /z/ у певних коренях / основах і за певних умов можуть вступати в альтернативні відношення не лише з шиплячими фонемами /дж/, /ч/, /ш/, /ж/, але також і свистячими /дз/, /ц/, /с/, /ц’/ – результатами II і III палаталізацій. Ці чергування система словотворення використовує не так активно, як система словозміни, пор: (*військова*) *фурдига* ‘арешт’ – *фурдизи*, *підв’я’зка* – *підв’я’зці*, *салóнка* ‘вагон-салон’ – *салóнці*. Попри це в аналізованому тексті виявляємо дериват, позначений цим типом чергування – прислівник *невдовзі* ‘те саме, що незабаром’ [Словник 1976 5, с. 559], словотвірно співвідносний з прикметником *довгий*: *Обіцяв нам теж, що кадра 77 полку буде невдовзі перенесена до Самбора* (с. 46).

Помічено в аналізованому тексті також форми з чергуванням ц’/ч у демінутивах на -к(а), -ик, відіменникових прикметниках із суфіксами -н-, -ий та дієсловах із суфіксом -и-, які вимагають обов’язкового перехідного пом’якшення не

лише фонем /t/, /k/, /x/, /z/, але й /ц’/: *шибениц’-а* – *шибенич-к-а*; *стілéc’* – *стільч-ик*; *в’язніц’-а* – *в’язніч-ий*; *блискавіц’-а* – *блискавіч-н-ий*; *кінець* – *кінч-и-ти* – *с-кінчити* – *скінч-ен-ий*: <...> *треба було одної сильної руки з доброю дротянкою і шибиеничкою замість безглузвих парламентів, котрі деморалізували військо на фронті* (с. 75); <...> *охота самому засісти на тому стільчику, з котрого треба другого струтити* (с. 78); *Тільки я не міг з дива виїти через той блискавичний аванс* (с. 47). Окрім того, перед суфіксами -к-, -ц-, -ник, -н-, -ськ- можлива тільки фонема /л’/, тож ця позиція завжди (як у похідних від питомих, так і запозичених основ) позначена чергуванням л/л’: *крило* – *кріл’-ц-е* / *крил’ц’-ат-а*; *діл-о* – *без-діл’-ник*: <...> *набере стільки всілячини на свої крильцята, що й орел не дивгнун би такого тягару* (с. 78).

Зазначеними альтернативними парами система консонантних чергувань, як відомо, не висчерпується. Можливі чергування твердих приголосних фонем /d/, /dz/, /m/, /z/, /c/, /ц/, /л/, /н/ /p/ із м’якими їх корелятами /d’/, /dz’/, /m’/, /z’/, /c’/, /ц’/, /л’/, /н’/, /p’/ і навпаки, м’яких фонем із твердими. Деривати з репрезентантами цих чергувань ужито й у тексті «Чорних рядків», наприклад: *ховз-а-ти(ся)* – *ховз’-к-ий* (пор. з норм. *ковз-а-ти* – *ковз-к-ий*); *кукурúдз-а* – *кукурúдз’-ан-ий*, *мóжн-ий* ‘заст. 1) могутній, сильний; 2) заможний; 3) діал. можливий; із *моз-ти*) – *мóжн’-ість*; *гнил-ий* – *гнил’*, *осібн-ий* – *осібн’-ак*, *Самбір* – *самбор’-ан-и*, *Старий Самбір* – *стар(о)самбор’-ан-и*; *багáт-ий* – *багат’-ий* і *сóтн’-а* – *сóтн-ик*, *смерт’* – *перед-смерт-н-ий*; *корóл’* – *корол-ен-я’*: *Багато з них попадало з тих ховзьких, обмерзлих сиджень, калічилося або забивалося на смерть* (с. 50); *А коли ще той осібняк багатій, тоді мало є таких, щоб відважилися його бойкотувати* <...> (с. 79); *І тепер довідуюся, що таку наглу зміну спричинили старосамборяни* (с. 47); *Вчора я бачив когось хорунжим, а сьогодні вже сотник!* (с. 47); *Богдан Хмельницький у першій стадії козацького повстання хотів лиш приборкати магнатів-короленят* <...> (с. 77).

Віддієслівний іменник *сидження* в значенні ‘місце для сидіння’, ужитий в одному з наведених у попередньому абзаці речень, засвідчує ймовірність чергування д//дж (див. ще: *заряд-и-ти* – *заря’дж-ува-ти*, *дохóд-и-ти* – *дохóдж-енн’-а*), а поряд з ним – також з/ж, т/ч, с/ш, ст/щ: *гроз-и-ти* – *від-грóж-ува-ти-ся*; *за-гроз-и-ти* – *загрóж-ен-ий*, *загрóж-ува-ти*; *болото* – *болот-и-ти* – *заболотити* – *заболоч-ува-ти*, *заболоч-ен-ий*; *завіс-и-ти* – *завіш-енн’-я*, *прос-и-ти* – *прош-ак*, *пас-ти* – *паш-а* в позиції перед словотворчими суфіксами -ува-, -ен-, -ак та нульовим: *Прокуратура заряджує доходження* <...> (с. 49); *Тоді вони стали тут і там відгрозжуватися, що таку нам вчинять лазню, що нам відхочеться України* (с. 46); *Увесь заболочений, бо не було часу обчиститися* (с. 75); *У тім часі, як велись переговори про завішення зброї над Львовом, <...> приходять до мене обіжники, щоб слідувати за більшовицьким рухом у Галичині* <...> (с. 70).

У віддієслівних похідних, утворених за участі суфікса *-енн'* – нормативним є чергування *б//бл, в//вл, м//мл п//пл, ф//фл*. Таких похідних не бракує в тексті споминів, до прикладу: *предста́в-и-ти – предста́вл-енн'-а; крива́в-и-ти – крива́вл-енн'-а; прокорм-и-ти – проко́рмл-енн'-а; уступ-и-ти – усту́пл-енн-я: Нас мусять конечно відтяжити і перебрати про́кормлення фронту* (с. 71); *Це не па́ніка, яка у війні буває, це добровільне уступлення з позиції, утрата всякої дисципліни <...>* (с. 73).

У контексті проаналізованих чергувань видається важливим з'ясувати дериваційну історію, а водночас і її морфонологічний супровід іменника *передміщанки*: *Робили це навіть залюбки жінки передміщанки <...>* (с. 46). Вона, на наш погляд, виглядає так: *міст-о – перед-місь-к-ий – передміщан-ин* (з чергуванням *к//ч* та асиміляцією за місцем і способом творення, див.: [сч] → [шч], як і в *міськ-ий – міщан-ин*) – *передміщан-к-а*, хоч наявний також іменник *передмістя*, проте дериват від нього мав би форму *передмістя'нка*, подібно до *місто – містя'нин – містя'нка*.

Чергування голосних у коренях, суфіксах і префіксах за творення похідних одиниць словника – доволі активна морфонологічна зміна, помічена й у словах аналізованого тексту. Фіксуємо в ньому одиниці як із найдавнішими чергуваннями голосних, так і тими, що постали внаслідок падіння редукованих *ъ* та *ь*. Приклади виявлених у тексті дериватів із найдавнішими чергуваннями голосних: *скак-а-ти – скóч-и-ти – за-скóчити; дёр-ти – по-дёрти – подёр-ан-ий; ста́-ти – сто́й-а-ти – у-стій-н/и-ти: Цей наказ мене так раптом заскочив <...>* (с. 45); *Я відразу завважив, що пан полковник у двох різних чоботах з різних парафій та старім подра́нім* засмальцьованим однострою (с. 75).

Іншу з цих двох груп репрезентують похідні з чергуваннями:

1) фонем */о/, /е/* у відкритому складі з */і/* в закритому: *во́л'-а – віл'-н-ий; по́л-е – за-пíлл-я 'тил'; ход-и́-ти – хід, хід-нік; ко́лес-о – ко́ліс-ц-е: Тепер приказ, щоб давати ще харчі для запілля <...>* (с. 63); *Ідеалістів було між нами небагато, але таких патріотів, що заодно оглядалися на задні ко́лісця <...> було дуже-дуже багато* (с. 78);

2) */і/* в закритому складі з */е/* та */о/* у відкритому (т. зв. зворотне чергування): *лі́д – лед-ен/и́-ти, ві́з – воз-ик, кін'-а – кон'-а́ / кон'-а́т-а: В мене леденіє серце* (с. 73); *Нарешті доктор Ріпецький присилає мені два возики з малими конятами <...>* (с. 73);

3) *е, о//ө* в коренях твірних слів (*день – дон-и́н-а, овес – ві́вс-ик*) і в їхніх суфіксах, якщо ці твірні похідні (*стіле́ць – сті́льч-ик; порятуно́к – порятуно́к-ов-ий; кватеруно́к – кватеруно́к-ов-ий*): *Але зараз другої днини приїхав за мною мій син Богдан як висланник місцевої організації* (с. 46); *<...> охота самому засісти на тому сті́льчику, з котрого треба другого струтити* (с. 78); *Опісля вибрано зараз поряту́нковий комітет* (с. 50); *<...> не можна було серед нічної пітьми допитатися, де поміщається кватеру́нковий уряд 'квартир'єрська служба'* (с. 65);

4) *ө//е, о: пісөн-я – пісень-к-а; це́ркөв-а – церкóв-н-ий, фі́ртөк-а – фі́ртөч-к-а : <...> показували із себе убоженьких, наче та миша церковна* (с. 64). В морфонологічній структурі одного похідного можлива взаємодія двох типів чергувань голосних, наприклад, *і//о* та *ө//е: війо́н-а – во́је́н-н-ий*

Щодо чергувань у префіксах, то вони в мові аналізованого твору, як і в системі мови загалом, не виявляють ні активності, ні альтернативного розмаїття. Йдеться лиш про префікс *по-*, який перед коренями зі сполукою приголосних у ініціалі презентує морф *пі-*: *гна́-ти – пі-гна́ти, сла́-ти – пі-сла́ти* супроти *ділі́-ти – по-ділі́ти, жали́-ти – по-жали́ти*.

Усі наведені вище приклади чергувань засвідчують, окрім того, можливість долучення до дериваційної процедури альтернативі наголосу, яка залежить від акцентної природи суфікса: здатний чи не здатний він впливати на наголосові характеристики похідного слова, пор., з одного боку, *Самбо́р – самбо́р'-а́н-и*, а з другого – *кукурудза – кукурудза'-ан-ий*. До слова, чергування наголосу може бути єдиним використаним у ході дериваційного акту морфонологічним засобом, наприклад: *чета́ 'дрібний відділ війська; іст. чота' – четáр; гро́ш-и – грош-ови́т-ий; резе́рв – резерв-ов-ий; касарн 'а 'казарма' – касарн'-а́н-ий, респе́кт – ресpekt-ува́-ти, інтерес (у значенні 'діло, справа') – інтерес-а́нт 'прохач': Я є четар з дивізії <...>* (с. 79); *<...> як же ж можна такого грошовитого чоловіка не ресpektувати* (с. 79).

Поряд із чергуваннями голосних і приголосних фонем та наголосу у ході дериваційних процедур можуть бути використані такі способи видозміни зовнішнього вигляду морфем, як нарощення й усичення. У тексті спогадів виявляємо чимало лексем, утворених із нарощенням дериваційних морфем. У таких похідних основний вияв питомої / запозиченої кореневої морфеми чи основи загалом (зрідка, суфіксальної (здебільшого) постає розширенням за рахунок того чи того сегмента (у нашій інтерпретації – субморфа), зазвичай не випадкового, а співвідносного з наявним у системі мови афіксом – питомим чи запозиченим, пор.: *у́ряд – у́ряд-ов/ець; ка́дра – кадр-ов/ець; фах – фах-ів/ець; фронт – фронт-ов/ик; харч – харч-ів/н-я 'рідко; те саме, що заст. харчівня'* [Словник 1980, 11, с. 28]; *ве́рх – ве́рх-ов/н-ий (ве́рховна влада –с. 48); ви́йт – ви́йт-ів/ський; жи́д – жид-ів/ський; це́нтр – це́нтр-а́ль/н-ий; фа́кт – фа́кт-и́ч/н-ий; жда́-ти – жда́-ль/н-я* (супроти *папі́р – папі́р-н-я: От, приміром, вважав конечною потребою заложити папі́рню, бо був великий брак папери* (с. 50)); *Але зараз дня 1 листопада <...> ряшівські ка́дровці* помандрували додому (с. 46); *Цією справою зайнялися наші, польські і жи́дівські пані* (с. 50); *Але командування запросило мене до себе, до військової харчі́вні обідати* (с. 75); *Це був би сам стан фа́ктичний усієї справи <...>* (с. 76); *Спав на лаві де-не-будь в жеда́льні III класу на станції́ці* (с. 50). Як бачимо, воно маркує основи тих дериватів, що мотивовані словами з односкладовими основами, проте не тільки такі, пор., з одного боку, *хлоп – хло́п-ськ-ий*, а з друго-

го – *ста́роста* – *старост-і́н/ськ-ий*, *марша́лок* – *маршалк-і́в/ськ-ий*, *па́рох/і́й-а* – *парохі́-а́ль/н-ий*, *Заку́тт'-а* – *заку́т'-а́н/ськ-ий*, *огріва́-ти* – *огріва́-ль/н-я* та складний іменник, очевидно, okazіonalіzm *золот(о)ковні́р-ів/ець* ('начальник'; від *золотий ко́мір*): <...> він [Наполеон] говорив, що кожний його вояк носить у напличнику *маршалкі́вську* булаву (с. 70); <...> сів на шляхо́цьку *заку́тянську* фіру і поїхав до добре знайомих мені сіл набирати охотників до українського війська (с. 46); Але ж той пої́зд віз самих *золотовні́рців* (с. 73).

Морфологічна структура деяких із похідних виявляє розширення дериваційного суфікса двома субморфами. У лексиконі спогадів виявлено один із них – *наці-он/аль/н-ий* від *на́ц'/'і́й-а*: <...> а ми добу́демо *націо́нальні* права добрими граматами та словарями <...> (с. 77).

Нарощення основи твірного слова вбачаємо у вжитих автором відприслівникових прикметниках *тоді* – *тоді/ш-н'-ий*, *до́ма* – *дома́/ш-н'-ий*, *спра́вді* – *спра́вді/ш-н-ий*, *ніні* – *ніні/ш-н-ий*, *вну́трі* – *вну́трі/ш-н-ий*: *Тоді́шній* старшинський корпус в Самборі був такий малий, що я усіх знав (с. 49); Заходить небезпека *домашньо́ї* війни <...> (с. 75); Там командував тоді полковник Шепель, *справді́шній* полковник давньої російської армії (с. 75); А вони існують по *ніні́шній* день <...> (с. 76); Поперед усього говорю про причини *вну́трішні* (с. 76). Позаяк прикметниковий суфікс *-н-* взаємодіє лише з основами на приголосний – як іменниковими (*вод-а* – *вод-н-ий*, *шко́л-а* – *шкі́ль-н-ий*), так і дієслівними (*наво́д-и-ти* – *наві́д-н-ий*, *збі́г-а-ти(ся)* – *збі́ж-н-ий* і, можливо, заст. *рі́ж-н-ий* від *рі́з-а-ти*: Сказав, що в цій частині є *рі́жні* нації (с. 45), *надо́куч-а-ти* – *надо́куч-н-ий*), то прислівникова основа зазнає консонантизації за рахунок сегмента *-ш-* (про нього див. докладніше у [Федурко 2023]). Прикметники *тепе́р/ш-н-ий*, *ту́т/еш-н-ий* утворені, вважаємо, за аналогією, бо формально основа прислівників *тепе́р*, *ту́т* – консонантна.

Усічення – морфологічне перетворення, за своєю суттю протилежне нарощенню. Його фіксуємо в разі скорочення зовнішнього (формального) плану здебільшого тих кореневих морфем, питомих і запозичених, що містять у своєму складі субморфи, або ж основ в утвореннях від похідних слів, пор.: *тяж-к-ий* – **у́тяж-и-ти* – *у́тяж-лив-ий*, *на́д-дні́прянець* – *на́ддні́рян-ськ-ий*: Це була *на́ддні́пря́нська* агітація: «дало́й паго́ни!» (с. 73). Активне воно й за утворення віддієслівних похідних, де усіченню підлягає суфікс дієслівної основи загалом чи його частина: *балак-а-ти* – *балак-ун*, *па́л-і́-ти* – *па́л-енн-я*. У багатьох випадках усічена основа твірного слова позначена чергуванням фінальних фонем: *лі́н-ив-ий* – *лі́н'-у́х*, *ві́плат-и-ти* – *ві́плач-ен-ий*, *ві́дрод-і́-ти* – *ві́дроді́ж-енн-я*, *сиппа́т'/'і́й-а* – *сиппа́т-ик*: Мені аж соромно признатися, що я, перший голова нашого антиалкогольного товариства «*Ві́дроді́ження*», дозволив на *па́лення* горілки <...> (с. 49); Майора Шебесту я знав давніше як великого *сиппа́тика* українців (с. 47) чи наголосу, наприклад, *телефо́н-н-ий* – *телефо́н-а́т* 'телефон-

не повідомлення'; *офе́рт-а* – *офер-е́нт*: Черговий старшина, що прийняв *телефо́нат*, сміється і відповідає: «а панци́рка гу́ляє по шля́ху» (с. 66); <...> той мій *оферент* не мав на думці краденого збі́ж-ся (с. 64).

Впадає в око активне вживання автором віддієслівних іменників із нульовим суфіксом, творення яких супроводжує морфологічна операція усічення з чергуванням наголосу чи без нього й/або з альтернативою фонем: *осу́д-і́-ти* – *о́суд*; *засу́д-і́-ти* – *за́суд*; *ход-і́-ти* – *хі́д*; *захо́д-и-ти* – *за́хід*; *злуч-і́-ти* – *злу́к-а*; *ро́зваж-а́-ти* – *ро́зва́г* 'військова виправа', *підпе́р-ти* / *підпи́р-а́-ти* – *підпо́р-а*; *сте́ж-и-ти* – *сте́ж-а*; *ро́звал-і́-ти* – *ро́зва́л*, *начерк-ну́-ти* – *на́черк*, *асист-ува́-ти* – *аси́ст-а*: Прийшов до мене рабин із своєю *асисто́ю* (с. 67); <...> ви́ложив їм ста́н справ і *начерк* української конституції <...> (с. 67).

Системою мови дозволене творення паралельних форм від того чи того слова за участі різних суфіксів і з відмінним морфологічним супроводом. Зазначене підтверджують похідні *мілі́ція'нт* і *міліціо́не́р* від *мілі́ція*, ужиті в тексті майже поряд. Перше утворене за допомогою суфікса *-ант*, приєднаного до основи *мілі́ці́й-*, та чергування наголосу: цей суфікс завжди наголошений. Друге – шляхом додавання нарощеного суфікса *-ер* (*-он/ер*) до усіченої основи *мілі́ц'-* та з чергуванням наголосу: По дорозі на «Бесі́ду» бачу наших *мілі́ціянті́в*. Вони на австрійських ша́пках маю́ть синьо-жо́вті стрі́чки. Вони з крі́сами. Але стрі́чаю і *міліціо́нері́в* з біло-черво́ними ленточка́ми, те́ж з крі́сами (с. 47).

У процесі творення похідних, як впливає з наведених прикладів, механізми усічення й нарощення морфем часто-густо взаємодіють (*страте́г/['ij-a]* – *страте́г-і́ч/н-ий*), нерідко в поєднанні з чергуванням – чи то фонем, чи наголосу або і фонем, і наголосу водночас: *рево́лю'ц'/'і́й-а* – *революціо́н-е́р*, *бюрокра́т'/'[ij-a]* – *бюрокра́т-і́ч/н-ий*, *дипло́мат'/'[ij-a]* – *дипло́мат-і́ч/н-ий*. Див. у тексті: Вони все ходили у хвості російських революціо́нері́в <...> (с. 79); Та я руково́дився не *бюрокра́тичними* приписа́ми, лише війти́вським розу́мом і хло́пською практи́кою багатолі́тнього адво́ката (с. 48); Пам'ятаю якогось вимусканого елега́нтного німе́цького гра́фа, котрий на́кидався мені як *дипло́матичний* посере́дник між мною і поля́ками (с. 51).

Взаємодією нарощення суфікса з чергуванням наголосу позначені вжиті у тексті «Чорних рядків» відтопонімні утворення *Ту́р/к-а* – *турч-а́н/ськ-ий*, *Ту́рч-а́н/щин-а* супроти нині усталених *Ту́р/к-а* – *ту́рк-ів/ськ-ий*, *Ту́рк-ів/щин-а*: Самбі́р муси́ть жи́вити пові́т *турча́нський*, де лю́тує голо́д (с. 63); О́тож, *Турча́ниціно*, дава́й тве́рде зерно́, може, і для По́ділля при́значе́не, бо так на́казає вла́да! (с. 63). Морфологічну структуру прикметника *на́ддні́стря́нський* від Дні́стер формують, поряд з нарощенням і чергуванням наголосу, також чергування *е//о* та *р//р'*, а іменників-okazіonalіzmів *Ліво́дні́строви́щина*, *Право́дні́строви́щина* – нарощення, чергування наголосу та *е//о*: Ми ви́давали часо́пис «*На́ддні́стря́нські Ві́сті*», о́рган пові́тових комі́са-

ріатів в Самборі, Старім Самборі і Турці (с. 68); Давніше було Правобережжя і Лівобережжя; тепер Ліводністровщина, Праводністровщина, чи як... (с. 68). Інший тип чергування приголосних, депаліталізаційний, (m//m') демонструє прикметник від топоніма *Берест'-а* – *берест-ей/ськ-ий*. У пов'язанні з зазначеними варто звернути увагу на вживаний автором відтопонімний ад'єктив *рудецьк-ий* від *Рудьки* (пор. (із) *Рудок*), що теж не збігається за своєю морфологічною формою з сучасним нормативним *рудк-ів/ськ-ий*.

Висновки. Проаналізований матеріал засвідчує, що словник спогадів А. Чайковського «Чорні рядки» містить похідні одиниці, марковані морфологічними перетвореннями – чергуваннями приголосних і голосних фонем, альтернацією наголосу,

нарощенням морфем та їх усіченням. Правила й закономірності, яким підпорядковані ці перетворення, збігаються з тими, що чинні в сучасній мові й згідно з якими творено сьогодні нові одиниці її словникового складу. Виявлені відмінності стосуються загалом не відхилень у застосуванні тих чи тих морфологічних правил, які провокують специфічність морфологічної структури деривата в зіставленні з чинною нормою, а своєрідністю самих твірних слів, серед яких чимало архаїчних одиниць або територіально маркованих. Випадають із зазначеної закономірності відтопонімі утворення *турчанський, Турчаницина, рудецький*, які не збігаються за своєю морфологічною формою з нині чинними, хоча й утворені без порушення морфологічних норм.

Література

1. Лексикон львівський. URL: <http://slovopedia.org.ua/101/53407/1065516.html>.
2. Лесюк М. Мовні орієнтації Андрія Чайковського. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Випуск 64. Ч. I. С. 352–359.
3. Малоруско-німецький словар: У 2 т. / Уложили: Євгеній Желеховський та Софрон Недільський. Львів, 1886. VIII + 1118 + 10 с. URL: http://litopys.org.ua/djvu/zheleh_slovnyk.htm
4. Панько Т.І. Обіг чи оборот. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine7-4.pdf>.
5. Словник української мови: В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
6. Федурко М. Світ галицького селянина-шляхтича у дзеркалі мови (за повістю А. Чайковського «Олюнька»). *Рідне слово в етнокультурному вимірі [Текст]: зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*. Дрогобич: Посвіт, 2012а. С. 259–267.
7. Федурко М. Усно-розмовна лексика в художній мові А. Чайковського (на матеріалі повісті «Олюнька»). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012б. № 1. С. 458–462.
8. Федурко М. Василь Васильович Німчук і проблеми сучасної української словотвірної морфології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 2 (50). С. 453–459. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).453-459](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).453-459).
9. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. 514 с.
10. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 160 с.
11. Якимович Б. Андрій Чайковський: життя, творчість, громадсько-політична діяльність. *Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. 514 с.*

Джерело фактичного матеріалу

1. Чайковський А. Чорні рядки. *Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р.* Дзвін. 1990. № 6. С. 44–79.

References

1. Leksykon lvivskyi [Lviv Lexicon]. URL: <http://slovopedia.org.ua/101/53407/1065516.html> [in Ukrainian].
2. Lesiuk M. (2017) Movni oriientatsii Andriia Chaikovskoho [Linguistic orientations of Andrei Tchaikovsky]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*. Vypusk 64. Ch. I. S. 352–359 [in Ukrainian].
3. Malorusko-nimetskyi slovar: U 2 t. (1886) [Little Russian-German dictionary: In 2 volumes] / Ulozhyly: Yevheniy Zhelekhovskiy ta Sofron Nedil'skiy. Lviv. VIII + 1118 + 10 s. URL: http://litopys.org.ua/djvu/zheleh_slovnyk.htm [in Ukrainian].
4. Panko T.I. Obih chy oborot [Circulation or turnover]. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine7-4.pdf> [in Ukrainian].
5. Slovyk ukrainskoi movy : V 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes] / redkol.: I.K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].
6. Fedurko M. (12a) Svit halytskoho selianyna-shliakhtycha u dzerkali movy (za povisti A. Chaikovskoho «Oliunka») [The world of the Galician peasant-nobleman in the mirror of language (based on A. Tchaikovsky's story «Olyunka»)]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri* [Tekst]: zb. nauk. prats / Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. Drohobych: Posvit. C. 259–267 [in Ukrainian].

7. Fedurko M. (12b) Usno-rozmovna leksyka v khudozhnii movi A. Chaikovskoho (na materialy povisti «Oliunka») [Oral and colloquial vocabulary in the artistic language of A. Tchaikovsky (based on the story «Olyunka»)]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. Zaporizhzhia: ZNU. № 1. S. 458–462 [in Ukrainian].
8. Fedurko M. (2023) Vasyl Vasylovych Nimchuk i problemy suchasnoi ukrainskoi slovotvirnoi morfonolohii [Vasyl Vasyliovych Nimchuk and the problems of contemporary Ukrainian word-formation morphonology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (50). S. 453–459. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).453-459](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).453-459) [in Ukrainian].
9. Chaikovskiy A. (2002) Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 3 t. [Tchaikovsky A. Memories. Letters. Research: In 3 vols.] / Uporiadkuvannia B. Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 1. 514 s. [in Ukrainian].
10. Shevelov Yu. (2003) Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy [Galicia's contribution to the formation of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia». 160 s. [in Ukrainian].
11. Yakymovych B. (2002) Andrii Chaikovskiy: zhyttia, tvorchist, hromadsko-politychna diialnist [Andriy Tchaikovsky: life, creativity, social and political activity]. Chaikovskiy A. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 3 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 1. 514 s. [in Ukrainian].

Source of factual material Source of factual material

1. Chaikovskiy A. (1990) Chorni riadky. Moi spomyny za chas vid 1 lystopada 1918 r. do 13 travnia 1919 r. [Black lines. My memories from November 1, 1918 to May 13, 1919]. *Dzvin*. № 6. S. 44–79 [in Ukrainian].

MEMORIES OF ANDRIY CHAIKOVSKY “BLACK LINES” IN THE CONTEXT OF MORPHONOLOGY

The article deals with Andriy Chaikovsky, a well-known writer and public figure of Eastern Galicia, and his memoirs “Black Lines,” which describe events from the time of Galician Ukrainians in 1918–1919 for freedom and their own state. The writer was directly attached to them in the status of county commissioner of the frontline city of Sambir, and therefore he was well aware of all the vicissitudes of their course, as well as the problems associated with it. However, the value of the analyzed memories is not limited to the above.

After all, they are an important monument in the history of the Western Ukrainian version of the literary language of the 1920s and 1930s. 20th century, evidence of its rather high level of development and stylistic production. Attention is not focused on the language of the work in general, but only on the derived units of its lexicon, which are studied in the context of morphonology. Accordingly, the purpose of the exploration was determined: to establish the morphonological features of the memories used in the text of A. Chaikovsky's word-forming forms; find out their correspondence / inconsistency with the morphonological norms of the modern Ukrainian literary language; outline the regularities to which they are subordinated. The set goal required the solution of the following tasks: 1) to find in the text of memories A. Chaikovsky's derivative words, the components of the word-forming structure of which are marked by morphonological transformations; 2) to establish the nature of these transformations; 3) to find out the actions of which morphonological rules and patterns they are subordinated to and how these rules and patterns correlate with the current ones. The general scientific methods of analysis, synthesis, generalization, classification and techniques and procedures of descriptive and structural methods used in the course of the study helped to successfully implement the defined tasks. The conclusions state that the dictionary contains derivative units marked with all morphonological transformations inherent in the Ukrainian language – alternation of consonants and vowel phonemes, alternation of stress, morpheme build-up and their truncation, and that these transformations are subject to rules and patterns that coincide with the currently valid ones, and the differences found are caused mainly by the stylistic characteristics of motivating words.

Keywords: Andriy Chaikovsky, “Black Lines”, morphonological structure, morphonological transformation, alternation of phonemes and stress, truncation and morpheme extension.

© Федурко М., 2025 р.

Марія Федурко – доктор філологічних наук, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, Україна; mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Mariia Fedurko – Doctor of Philology, Professor of the Department of Primary Education Fundamental Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine, mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

ЮВІЛЕЙ

«ЛЮБЛЮ СЛОВА ЧИСТІ Й НЕЛУКАВІ» (до ювілею Христини Керити)

Майже у кожного поета є твори про сутність мистецтва, природу і місію художнього слова. На думку Христини Керити, справжня поезія народжується із слів, здатних пробитися «до спраглої душі аж із глибин Космосу». Вона зізнається, що любить слово первозданно чисте, нелукаве, позбавлене «плебейства і хули», яке скроплює стражденну душу, освітлює «і горобину ніч». Із таких слів, стверджує поетеса, «народжується поезія». Це творчо-естетична програма творчості Христини Керити.

Кожен поет народжується з любові до рідної землі і її народу, це провідний мотив і її поезії. Не знаю, чи писала б Христина Керита вірші, коли б не народилася у мальовничому селі Драгово, що на Хустщині. 6 лютого 2025 року минуло 70 літ із тих пір, коли побачила світ. Її дитинство минуло на чистих водах ріки Терембі, де світанок усміхався з-над високої гори Діл, а казкові кучеряві гори, вічнозелені ялиці дивували, вражали і захоплювали. Невимовна краса природи, цікаві розповіді батька Василя Федоровича, чарівні вишивки матері Марії Михайлівни, яка складала і виконувала свої коломийки, пробудили інтерес дівчини до творчості. Перші вірші були простими, наївними, інформативними, але з часом її перо поступово відточується, слово стає виразнішим, точнішим, емоційнішим.

У 1969 році, після закінчення восьмого класу, Христина вступила в Хустське медучилище. У Хусті при районній газеті працювала літературна студія, дівчина стала її членом. По закінченні медучилища з 1972 по 1976 рік Христина Керита працювала медичною сестрою хірургічного відділення Хустської районної лікарні. З часом прийшло розуміння, що поезія в її житті важить більше, ніж медицина. У 1976 році Христина Керита вступила на українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету. Уже тоді мала підготовлену до друку збірку «Березневі заручини», яка з'явилася у 1981 році, це був рік закінчення навчання. Студентські роки Христини були продуктивними. Її вірші друкували журнали «Дні-

про», «Жовтень», альманах «Вітрила», збірники творчої молоді «Ранковий клич», «Калиновий спів», обласна і республіканська преса. У 1982 році Христину Кериту прийняли до Спілки письменників України. У 1983 році у видавництві «Радянський письменник» з'явилася її друга збірка «Чекання дива», а в 1989 – третя «Одкровення». Водночас допомагала початкуючим авторам, підтримувала творчу молодь, підготувала збірки творчості молодих авторів «Джерело» (1994), «Пролісок» (2001), «Ластівка» (1997), «Вітрила» (1999), «Світанок віку» (2001).

У 2001 році Христина Керита опублікувала поетичну збірку «На руїнах храму». Робота рятувала від невимовного болю, що поселився у серці з дня смерті чоловіка, поета Василя Вароді (1998). До шістдесятиріччя В. Вароді підготувала книжку його вибраних творів «З висоти соколиного лету» (2003), у яку ввійшли його вірші та спогади про нього.

У 2005 році побачила світ ювілейна збірка віршів Христини Керити «У затінку літа», у 2008 – збірка для дітей дошкільного і молодшого віку «Ви чули про гнома?», у 2012 – з'явилася книжка її вибраних творів «У долонях світанку».

Мене захоплює в творах Христини Керити її вміння знаходити у звичайному, буденному щось незвичайне, створити цікавий ліричний сюжет, виразну рельєфну картину, знайти промовисту деталь. Це добре помітно у її пейзажній ліриці, яка настояна на цілющих джерелах історії і краси Карпат. Вони – органічна частина художнього простору її поетичного світу, порятунком від самотності і земних буднів. Поетеса сприймає світ через призму любові до Карпат, вони для неї – символ краси і вільного духу, «світлоокий дім», вісь, навколо якої обертається вся її творчість.

Карпати ваблять Христину Кериту своєю незвичайністю і казковістю, вони не тло, а конкретна реальність. Природа у її творах здебільшого нерукотворна, первісна. Погляд на природу у неї захоплено-романтичний або спокійно-зосереджений,

ніжно мрійливий, сповнений радістю відкриття живого світу. Природу вона змальовує як імпресіоніст. Символіка кольорів у поезії Христини вражає оригінальністю, свіжістю образного бачення, виражає різні душевні, емоційні та психологічні стани.

У палітрі кольорів Христини Керити домінують ніжні, світлі кольори, зокрема прозорий, ясний та білий. Прозорі – біла тиша («Дивні в горах наші зими»), ранішня роса («Подорожник»), слюза («Настроєве»), душа, опромінена радістю, «прозоріє дзвінка, мов кришталь («Прозорішають води»)). У неї «Сосни у білі світання зорі несуть на раменах»), білий вранішній світ («Пропахли медами ранкові тумани»), зимові сні («Зимовий сон»). Світлим є ранки («В руках у нього промінь ще горів»), щасливі ночі, «опромінені радістю», слюзи закоханої душі, яка втрачає найдорожчу людину («Одержима»). Світлий дім, у якому панує щастя («Пливуть сніги. Зима. І морозець»), дівочі сні («На межі весни і літа»). Світлі слюзи Лесі Українки, що оплакує смертельно хворого Мержинського («Одержима»), щаслива ніч («Йшов до обрію день»). Білий і світлі кольори – символи моральної, духовної чистоти, радості і мудрості.

Народжений день у віршах Христини Керити має здебільшого голубий колір, ранок торкається храму душі «пальчиком голубим» («Отак і живу»). Зорі зникають «в голубім розкриллі світанковім» («Жмуток світла скаламутив ніч»). Голубий колір має освітлена сонцем рання тиша («Коли смерека струни вечерові»), голубою здається Христині Кериті дорога кохання («Щось демонічне є в тобі»). Голубий колір, який асоціюється з небом і водою, віщує надію, а синій нерідко сповнений тривогою. Синій колір мають грозові краплі («Учора вдарила гроза»), встояна вода («У ботанічному саду»), невідомі дороги («Час забув про моє існування»). Синява ранкова тремтить на віях коханого («Я поруч тебе в шепоті травинім»). Карпати здаються їй синьою квіткою «в розсипах роси» («Краю мій зелений, мій Почаїв»), сповнена передчуттям тривоги вода, стає «синім тягучим згустком».

Рідше використовує поетеса блакитний колір. Блакитним їй бачиться рік, зігрітий коханням, і голуба здивована днина («Під небесами лісу»).

Сивий – це колір печалі, болючих думок, спогадів і смутку («Біла тину жоржина боса»), відчай («Сон у чужому місті»), осінній дощ («А у вікні маленький кусень світу»), сірим каменем лягає на плечі втома («Колихала в обіймах пустку»). Сіра жорстока юрба, не спроможна збагнути високого почуття героїв поеми «Тисяча друга ніч»). Дощ у вікна сивим смутком б'є («А у вікні – маленький кусень світу»).

Рідше в ліриці Христини Керити зустрічаємо червоний колір. Він пов'язаний з вогнем, це колір радості, болю і страждання. Восени «вдягають черлене... молоді... гіллясті клени («Вмовкніть на хвилю, вухаті антени»). Вишні нагадують поетесі молодич у почервонених хустках («Знайома хата. Тин. Дерева»). Червоно догорає обрій у передчутті розлуки («Колообіг»), вічність чи хвилина без

коханого скочуються «палючим колесом червоним («Скотилась вічність чи хвилина»).

У збірці «На руїнах храму» часто з'являється чорний колір: чорні круки, чорне вороння, чорні хмари («Остання гроза»), чорна готика осіннього саду («Осінні дерева»). Від болю чорніють літа («Я не знаю, чи там...»). «Крізь темінь» пробивається «тиха луна» голосу коханого. Чорний колір символізує в ліриці Христини Керити біль, розлуку, тривогу, таємничість. Чорніють від німотного болю вуста баби Ганни («Журба»). Чорніє від чекання самотнє гніздо на старій яблуні, чорніє літо, чекаючи осені («Відговорило, відсміялось»).

Христина Керита володіє даром поетичного живописання. Її світовідчуття, одухотворена споглядальність сповнені радісним зачудуванням. Персоніфікуючи світ, вона створила цікаві портрети кожної пори доби. У неї ранок, проклонувшись у долонях світанку, вмивається росю. («В долонях світанку проклонувся день»). Її лірична героїня боїться самотніх ранків («Баркасик сну уткнувся у причал»).

Є у Христини Керити неперевершені акварельні малюнки вечірньої пори. Вечір у келиху розливає огні («В руках у нього промінь ще горів»). Вечір змиває «кольори строкаті», настає тиша, яку час від часу будять цвіркуні і музика золотих клавирів («Сутінки»). В уяві поетеси вечір – татуйований індіанець, що «поціляє зорями в траву» («Вечірне небо, дивом заволочене»), вечірне небо нагадує їй синю гаму («Смерть Наливайка»).

Пейзажі вечірньої пори здебільшого умиротворені, сумовиті, з пастельними кольорами. Іноді вони мажорно озвучені, барвисті, як у вірші «Коли промінчик днини розстає». Тут старі дуби співають про Чугайстра, «дзвенять підкови золотим клинцем».

Христина Керита надзвичайно винахідлива в пошуках виражальних форм. Дивовижні казкові картини вона творить за принципами кінематографічного мислення. Неповторності надають цим малюнкам і кольорові епітети:

*Забувши клопоти тижднів,
Темінь щось вимальовує
Синім чарівним квачиком.
Стіни плывуть, зникають
Від того тонкого поруху,
Птаха рожжева видзьобує
Сиві хмаринки вікон (1, с. 56).
(«Дивними вечорами»)*

Так може бачити природу людина з багатою фантазією, романтично захоплена навколишнім світом. Природа у віршах Христини Керити у постійному русі, у змінах, у розвитку, творенні, які знакують плін часу. Рух, розвиток у ліриці поетеси символізують птахи, крила, вітер. Лірична героїня Христини Керити відчуває себе тугокрилим птахом («Час забув про моє існування»), думки нагадують птахів («Думки, мов птахи»).

Улюблені птахи Христини Керити – журавлі, лебеді, лелеки. Птахи, за українською міфологією, сполучають земний і небесний світ, вони символізують людську душу, мрію. Окрилена щаслива душа,

радість пливе і літає лебедем. Лірична героїня поетеси, що втратила коханого, – птах з одним крилом («За мить одну розсипався наш дім»). Летять звуки скрипки («На концерті»). Навіть самотність має крила.

Художню модель світу Христина Керита не уявляє без потоків, річок, струмків, які символізують душевний неспокій. Ріка у поетеси динамічна, як і саме життя, вона розхитує тісну тюрму берегів («Баркасик сну уткнувся у причал»). Ріка оплакує загиблих захисників Карпатської України, обмиває їхні рани («За ними вже відплакала рідня»).

Народження світу й оновлення природи Христина Керита пов'язує з образом весни, весняний колір вважає кольором життя. Тому закономірні у її «Травневому поверненні» образи зеленого лошати, зеленої пісні, яка вчувається у клекоті дощу, рясно-зеленого жита, розплетених трав і зелених верб. Весна пробуджує у поетеси піднесений святковий настрій, сповнює душу «передчуттям великого й святого». Цьому нашою відповідає бадьорий ритм і урочисті інтонації:

*Весна зеленим понеслась лошам!
Вже й клен зодяг свою врочисту тогу.
По вінця сповнена моя душа
Передчуттям великого й святого! (1, с. 28).*
(«Травневе повернення»)

Настрій радості передає танець, у Христини Керити «весна танцює з березнем заручини». Енергію радості виражають оплески («Конюшинки плещуть у долоньки»). При читанні віршів здається, що навколо весь світ співає, танцює, радіє. Він, поетичний світ авторки, – мальовничий, святковий, музичний, радіснотушний.

У палітрі звуків природи часто зустрічається дзвін, який передає відчуття радості і свята. У Христини Керити дзвінко виграють горіхи («Ніч підперла нашу стріху»), дзвенить щастям літня тиша («Білим лебедем летіла днина»), дзвенить роса, видзвонює весну підсніжник («Підсніжник»).

Зміни в природі Христина Керита передає образами горіння палахкотіння. Палає вечір, мов зимовий птах («Зимовий сон»). Вона уміє слухати природу і чути її:

*Чуєте шурхит – вдягають черлене
Два молоді і гіллясті клени,
Чуєте – пнеться навишпиньки грибок!*
(1, с. 177).

(«Вмовкніть на хвилю, вухаті антени»)

Образний світ чи світотвір Христини Керити випромінює таке дивне світло, що мимоволі проймається ним, захоплюється фантазією, народженою язичницьким захопленням і любов'ю до природи. Ось починається гроза з громом і блискавкою. Цей стан природи постає в асоціативно-розкутій казковій формі, у багатстві моторно-зорових і слухових образів:

*Проїхав грім старенькою кареткою,
Поляскав блискавицею на став,
А вже хтось височенний трафареткою
На небі жовті айстри малював (1, с. 182).*
(«Проїхав грім старенькою кареткою»)

Тут що не образ, то щедрa метафорична знахідка.

У Христини Керити своя образно-асоціативна лабораторія. Серед експериментальних засобів вона найчастіше використовує метафору, яка творить дивовижний поетичний світ. Метафора – засіб художнього світовідчуття, спосіб мислення, форма розгортання ідеї. Кожна метафора Христини Керити відзначається життєвою і художньою достовірністю. Умовно-асоціативна образність, предметно-зорова пластична конкретика увиразнюють картину, роблять її рельєфнішою і водночас казковою. Візьмім для прикладу поетично-драматичний малюнок грози:

*Злодійкувато уночі
Гроза долину молотила,
І вістря блискавок топила
В ріллі похилому плечі.
І реготала, веселилась
І бавилася досхочу,
А вранці на вербу схилилась,
Та й затремтіла од плачу (1, с. 21).*
(«Злодійкувато уночі»)

У весняних і літніх пейзажах Христини Керити домінує мажорний настрій, мотив сподівання, радість оновлення життя. Кожна пора року активна і діяльна. Весна проноситься в уяві поетеси зеленим дощем. Навесні душа по вінця сповнюється «передчуттям великого й святого» («Я можу все – любити, берегти»). Весна «танцює з березнем заручини» («Травневе повернення»). Весну озвучують лебедіні ключі («Чуєте, мамко, знову весна»). Весна наворожила ліричній героїні Христини Керити кохання («Любов»). У весняних пейзажах панує здебільшого віталістичний дух. Але в житті ліричної героїні траплялися весни болючі, коли на шляху до сподіваного щастя вгрузала «в талу землю» («Отак і живу»).

Літо у Христини Керити повертається з базару, сідає коло обороту, попивши водиці з холодного потоку. Воно вирішило відпочити, роздало все деревам, птицям, лугам. Коли у світлоокому домі «меде літо», «статечно ходять по двору шпаки...».

Осінні пейзажі здебільшого сугерують мінорний настрій, асоціюються в ліриці Христини Керити з незбутими мріями («Таке гаряче листя восени»). Вони сповнені тихою задумою («Тиха осінь сльозинкою впала до ніг»), пригріченим спокоєм, викликаним усвідомленням згасання, проминальності усього живого. Асоціації з осінньою порою в людському житті озиваються світло-печальним настроєм. Наприкінці осені дні стають коротшими і холоднішими, вітри розносять пожухле листя. Картину пізньої осені створюють цікаві зорові і звукові образи:

*І я чую, як липи вночі
Тягнуть віти промерзлі до шибики.
І простуджено стогнуть поля,
Вітер листя пожухле збуриє,
Й виграє у вузьких димарях
Свої відьомські каламбури (1, с. 20).*
(«Пов'язали хустини липам»)

Христині Кериті до вподоби рання осінь із прив'язаною красою жоржин, із соняхом, забризканим сонцем («Зайома хата. Тин. Дерева»). Вона любить спостерігати, як відцвітає «барвистий ситчик літа», виблискує золотом жовте вбрання білокорі берези.

Художня модель світу в ліриці Христини Керити представлена й зимою. Народження зимового ранку нагадує казку. Коли зайнялося на світ, приходить до хати блакитний кіт. Проліває чорнило на квітчасту скатерть, зникає – і все стає блакитне: «І стіл, і стілець... А старенький диван // Раптом фіалками вкрився» («Зимова казка»).

Христина Керита вміє відчувати природу серцем. У світі природи авторка знаходить цікаві аналогії. Проймаючись настроєм втомленої спекою землі, що чекає дощу, бачить, як схиляє в зажурі свою голівку мак, в'януть жоржини, жовкнуть лозяні коси, як у молитовному чеканні грози («видибувають на ґрунь старенькі сосни» («Спекота»)).

Карпатський космос Христини Керити густо заселений деревами, квітами і травами. Поетична світобудова лірики поетеси включає такі дерева Карпатського краю як дуб, ясен, клен, сосна, смерека, явір, липа, береза, верба, калина, горіх, вишня. Він завітаний підсніжниками, ромашками, мальвами, дзвіночками, фіалками, тюльпанами, жоржинами, любистком. Поетеса щаслива у тому квітковому дивосвіті.

Рослинний світ дає можливість мисткині створити яскраві картини, він сповнений багатством асоціацій, спілкування з ним – завжди радість. Вишні нагадують Христині Кериті «молодиць у почервонених хустках» («Зимова хата. Тин. Дерева»). Її лірична героїня відчуває себе золотим листком тополі, який тулиться до долоні коханого («Забуто дике шаленство грози»), маленькою травинкою на ґрудах землі («Подорожник»).

Антропологізація, живі образно-стильові сегменти розкривають загадкову душу природи. Персоніфіковані образи природи Христина Керита вміє наповнити суворою правдою життя. Черешня з однойменного вірша «висохла, зів'яла» і, взявши за руку «стерплю свою душу», подибуляла через зелений сад на кручу, щоб віддати себе на поталу самотності та безжальних вітрів. Щем від дочасності життя поетеса передає промовистою деталлю: «На вершку зелені дві черешні // Хиталися неначе дві сльози».

Лірика Христини Керити змушує проїнятися глибокою тривогою за долю того дивосвіту природи, який дарований Богом, замислитися над майбутнім планети Земля. Цей мотив на повну силу зазвучав у збірці «На руїнах храму».

У ліриці Христини Керити важливе місце займає соляна символіка. У її віршах присутні образи сонця, місяця, зір, які виконують важливу психологічну функцію, супроводжують щасливі миті життя і душевні драми. Образи небесних світил домінують у пейзажній та інтимній ліриці. Сонце у неї завжди добре, воно джерело світла, тепла і надій. Живе за людськими законами. Воно, як пудель,

біжить за вітром – пілігримом («Шляхами бродить вітер-пілігрим»), виглядає із-за віт струнких ялин («Стоять дуби такі сакраментальні»). Сонце – символ життєвої енергії, від його тепла розцвітають вродливі крокуси («Іванове диво»). Воно – символ радості і краси, супроводжує людину на всіх життєвих дорогах. Сонячною є творчість, сонце, що втомилася від грози, «ласкавим словом проситься у вірш» («Сивіють ген далеко оболоньки»).

Місяць – постійний атрибут вечірніх і нічних пейзажів. Він свідок зародження інтимних почуттів, повертає у снах коханого, що відійшов за межу життя («Як тільки небеса ясні запалють зорі»). А ще він здатний гарцювати, як вершник («Мозаїка віку»).

Діти сонця і місяця зорі є атрибутом інтимної лірики Христини Керити. Весняна ніч, мов зоре-ня, «освічує стежку до віч коханого» («Весняний біль»). Коли помирає близька людина – у прірву падає зірка («Дивлюсь на профіль гречний»).

Солярні образи творять у ліриці Христини Керити своєрідний поетичний космос, солярна символіка у її творах різнопланова, солярний культ – основа світовідчуття поетеси.

Одним із ключових образів Христини Керити є час. Минущі і прудкі літа поетеса порівнює з неслухняними конями («Імпровізація»). Перебіг життя вона передає дієсловами минає, проходить, біжить, летить, пливе «усе минає і не буде вдруге» («Вже відгула весна. Осіння мжичка»), біжить, озираючись, вулиця («Знову дощ під вікнами журиться»). Категорія часу в ліриці Христини Керити пов'язана з архетипними образами швидкоплинної ріки і дороги, які передають динаміку життя.

Проминання часу – це завжди гіркота і смуток. Відчуття, що «Деся у зеленому безмежжі // Розгубилися літа», супроводжується мінорним настроєм. Усвідомлюючи, що минуле ніколи не повернеться, Христина Керита хотіла б, щоб воно приходило хоча б у сни. Минуле часто набуває у її поезії казкового характеру, пам'ять доповнює уява. У часи темнущі, «коли розум не прокинувся від сплячки», «Із левами хапались навкулачки // Нестримані такі чоловіки. // На мамонта відточували списа // А звір отой – не кузька, а гора» («Дарунок»).

Світ здається казкою, коли до ліричної героїні Христини Керити приходить кохання. У кохання весняний настрій, сповнений безмірною радістю:

*Мені весна тебе наворожила,
Коли в березах колобродив сік,
Коли снага – у груди та у жили.
Я народилась з доторків твоїх (1, с. 21).
(«Любов»)*

Свідком і співучасником народження інтимного почуття й усіх пригод серця у ліриці Христини Керити є природа. Настрій природи і почуття ліричної героїні, зливаючись, творять довершений поетичний візерунок, увесь образний лад вірша сповнений спрагою любові:

*Я поруч тебе в шепоті травинім.
Тремтить на віях синява ранкова (1, 17).
(«Я поруч тебе в шепоті травинім»)*

Любовне почуття в поезії Христини Керити рідко буває безтурботним, ідилічним, здебільшого воно має драматичний характер, сповнене хвилюванням і болем. Звертаючись до обранця свого серця, вона зізнається:

*Боюсь єдиної біди –
Тебе в собі не загубити,
Тебе в тобі не обійти* (1, с. 17).
(«Із днів стрімкої круговерті»)

Більшість ранніх віршів поетеси про любов – це короткі ліричні етюди, що приваблюють особливою щирістю, емоційною насиченістю, розкутістю почуття, природно вільним плином думок. Як щиро сповідь серця, сповненого любов'ю і тривогою, сприймаєш зізнання: «Ховала очі, повні по вінця щастям, // Ховала очі, щоб не позаздрив вітер» («Плинула в долонях безмежну радість»).

Тут стільки глибокої і світлої ніжності, сердечного тепла! Щире, романтизоване почуття сусидить із жагою любові. Інтимна лірика Христини Керити щира, безпосередня, пронизлива, їй властивий високий етичний пафос. Кохання для поетеси – це свято душі, сплав щастя і тривоги. У цьому переконуєшся, коли читає вірш «Ти вертаєш з доріг», сповнений ніжною пульсуючою інтимністю:

*І я боязко якимось
Хилюсь до твого плеча.
.....
Тремко пальці мої стікають,
Відкриваючи знову
Покірність твого волосся.
І так глибоко й лунко
Тиша над нами зітхає,
І так щедро і вільно
Радість у мені голосить* (1, с. 73).

Це лірика про спрагу кохання як квінтесенції життя. Є в цій мелодії кохання і печальна нота: «Радість в мені голосить». Ніжна, пульсуюча інтимність, природність почуттів, схиляння перед величчю кохання, обожнення коханого, замилювання – характерні особливості лірики Христини Керити. Почуття її ліричної героїні сповнене глибоким емоційним напруженням, цю ніжну жагу любові, невгамовний порив до щастя, гарячий подих почуття відчуваєш, читаючи звернення до коханого:

*У тиху ніч мою прийди,
Як лист кленовий, у долоні
Дарунком долі упади!
В мою самотню і солону...
У тиху ніч мою прийди!* (1, с. 121).
(«У тиху ніч мою прийди»)

Цей ніжний натиск сугестії передають словесні повтори, порівняння та інтонація.

Кохання для ліричної героїні Христини Керити – таємниця серця, святе почуття, дароване Богом, яке знає гіркоту розлук, трепетне чекання і тиху надію на щастя. Без нього світ – незатишний і гіркий, воно багатовимірне. Це не лише щастя, але й смуток, біль, печаль, пов'язані з втратою коханого. Ці модуси екзистенції передають такі ключові образи, як згасання, плач, смуток, туга, ніч, виття вітру, сльози, осиротіле серце. Любовна лірика

Христини Керити балансує між любов'ю і втратою. Згадка про чоловіка, який так несподівано відійшов за межу життя, озивається в душі ліричної героїні глибоким болем. Ця втрата не відболить у серці, ця печаль «довіку не мене» («В минуле глянеш, наче зі скали»). Всупереч суворій логіці факту, вслухавшись у тишу, вона чує його легкі кроки («Пливуть сніги. Зима. І морозець»). Безодню жіночої туги, викликану втратою коханого, передають погаслий обрій темна алея, погаслий день, самотня ніч, стомлена німа тиша, охриплий день, високий і печальний спів пташки. Їй хочеться хоча б на мить сховатися від болю. Біль самотності можна досягти розумом, а не серцем:

*Лиш розумом, не серцем осягла,
Що вже – одна, що не спинити болю* (1, с. 192).
(«Світ є...»)

Магнетичний заряд туги і болю лірики Христини Керити такий сильний, що мимоволі потрапляєш під його вплив. Поетеса вміє знайти образи, адекватні стану самотності, пам'яті кохання, самопосвяти, в яких просвітлюється її зболена ніжна душа. Анафора, хвилюючі звертання, мотиви-прохання творять виразний психологічний малюнок пам'яті, в якому органічно поєднуються мотив смерті й вічної любові:

*Я єдине прошу –
Залиши мені, рідний, пам'ять.
Я зумію підняти
турботи усі на горбу,
.....
Я на всі хвилювання
зумію накласти табу,
Але губи твої
я забути ніяк не зумію* (1, с. 191).
(«Я не знаю, чи там...»)

Ці чутливі, світло-емоційні рядки, сповнені безміром втрати з відчутно потамованим драматизмом, не можна читати без хвилювання.

Навколишній світ, що не вберіг коханого, не радує. Тому закономірне риторичне питання, сповнене непогамовним болем:

*Але чи буде
Мені треба
І сніг,
І сміх,
І той поріг,
Що твоє серце
Не вберіг?* (1, с. 120).
(«Ще буде сніг»)

У психологізації ліричного переживання бере участь природа. Хвилювання ліричної героїні Христини Керити передають тремтіння сині і заплакане серце. Коли ніч на обрії запалює зорю, мовчать слова і віщі птиці, мерехтіння свіч вичаровують із сутіні й мрева «дивний профіль коханого». Десь на межі реальності й сну до неї пробивається дорожечка і зболений до дна його голос («Баркас сну уткнувся у причал»).

Відчуття невимовного болю, розпачу від втрати найдорожчої людини посилюють алюзійні вгадування про його перебування в інших, невідомих

нам світах:

*Я не знаю, чи там,
у твоїх невимовних світах,
Сходить зірка вночі
і освітлює стомлене рам'я* (1, с. 191).
(«Я не знаю, чи там...»)

Кохання в поезії Христини Керити – духовна опора в житті, його квінтесенція. Приклади любові й доброти вона знаходить і в природі: «Цілюють бджоли запахущу липу», дощ «тихо, крадькома, щоб не знайшлися свідки, // В цілункові припав до теплих уст жоржин» («Обвуглювався день»).

Інтимна лірика Христини Керити – цікавий материк в українській любовній ліриці. Поезія Христини Керити балансує між тим, що відійшло, відшуміло, залишилося у сховищах пам'яті і прийдешнім. Тему пам'яті, якої торкнулася в перших книгах, поетеса поглибила у збірці «На руїнах храму». Авторка вважає, що маємо бути гідними нащадками наших славних прадідів, які «від зла й наруги» берегли свій рід. Їх мужність і нескореність будять наше сумління, утверджують історичну свідомість.

Пам'ять у поезії Христини Керити зматеріалізована у замках, легендах, історичних подіях, біографіях видатних діячів історії та культури.

Минуле асоціюється в ліриці поетеси з казкою, яка завжди має щасливий кінець. У тій казці «Зло не уміло злитися // І завжди зникало кудись, // Опришки такі красиві, // Їх коники легкі в ході, // І ще світанки не сиві, // І ще батьки молоді» («Як гарно жилося у казці»).

Топонімія пам'яті в ліриці Христини Керити – широка, від античних часів до сьогодення. У просторі пам'яті присутні Дажбог, Перун, Стрибог, етруски, сармати, гуни, діячі культури, Бальзак, Леся Українка, Шевченко, Стус. Пам'ять й історія мають у ліриці поетеси неповторну барву і голос. Пам'ять виконує моральну, соціальну і націєтворчу функції. Пам'ять – це пережите народом, людиною, трагедія і динаміка життя.

Категорія «пам'ять» у трактуванні Христини Керити тісно пов'язана з такими категоріями, як «духовність», «совість», «патріотизм». Там, де Христина Керита говорить про долю України, морально-етичні категорії, нерідко зникає характерна для її лірики м'яка елегійність, слово стає гнівним, нещадним, публіцистично загостреним, пружним, афористичним. Гнів і обурення викликають у авторки доморощені іуди готові, менші ніж за тридцять продати («Вже топиться народ у словоблудді»), дволикі пристосуванці, які постійно змінюють маски. Тавруючи зло, поетеса утверджує нові соціальні ідеали. Її хвилює проблема нівеляції, руйнування духовних цінностей. Говорячи про наше сьогодення, Христина Керита нерідко вживає слово руїна. Руйнарами держави є злодії, ненаситні казнокради, які «Крадуть, терзають, тягнуть жили // І рвуть державу на шматки» («Колись був Давній Рим, Со-крат»).

Душу ліричної героїні пече національне безпам'ятство:

Такий навколо розлад і полон...

*Нащадки ходять по святих могилах,
І пам'ять, мов сліпець, бреде селом.*

.....

*Як в людях більше нічого і злого,
То чи крізь них засвітиться майбутнє?* (1, с. 149).

(«Коли смерека струни вечорові»)

На думку Христини Керити, об'єктивно оцінивши сучасність ми можемо передбачити майбутнє. Вона вважає, що совість сучасників може пробудити пам'ять про славних синів нашого народу, зокрема захисників Карпатської України («Вставайте, хлопці, час уже настав»).

Христина Керита – тонкий психолог й аналітик. У її поезії відчувається пристрасне прагнення до простоти, чіткості і передовсім намагання висловити зрозумілу й оригінальну думку. Вона віртуозно володіє народнопісенною поетикою. Фольклорні елементи допомагають розкрити душевні переживання її героїв. У фольклорно-асоціативному ключі написана «Стара весільна». У її основі – традиційний сюжет, характерний для українських народних пісень: мати віддає дочку за нелюба. Настрою нареченої відповідає музика: жалібно виграють, захлинаючись, гуслі, басовито й порожньо регоче бубон «всім гостям на втіху». З арсеналу фольклорної поетики Христина Керита запозичує коліскову мелодію, стилістику і римування:

Ой, летіли співанки

Високо над хату.

Наречена плакала,

Мов ішла на страту (1, с. 51).

Поезія Христини Керити вдало репрезентує глибинне жіноче світовідчуття, в якому особистісне домінує над колективним, уніфікованим. Домінуючими особливостями її письма є легкий ритм, використання діалогічних форм, запитань, вигуків, зменшувально-пестливих слів, поєднання реальності і казковості, тенденція до імітації усного мовлення, ліризм, емоційність, сповідальність тону. Ознаками фемінності її лірики є увага до внутрішньої сутності людини, поєднання свідомого й підсвідомого, а ще – теми дому, родини, дітей. У творах Христини Керити представлені різні типи жінок: жінка-мати, жінка – господиня дому, хранителька домашнього вогнища, жінка-поетеса.

Цікавий материк творчості Христини Керити – дитяча лірика. Для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку письменниця підготувала збірку «Ви чули про гнома?», яка відзначена обласною літературною премією ім. Федора Потошняка в номінації «Твори для дітей». Книжка відкриває маленьким читачам дивовижний світ природи з її барвами і звуками. Спостереження за природними явищами завжди сповнене радістю відкриття. Світ природи Христини Керити живий, жвавий, незвичайний, усміхнений, окрилений піснею. Звеселяють навколишній світ «Лісові дзвіночки»:

– Дзень-дзень

Цілий день

Не стихають

Від пісень.

*Виграють комахам,
Пташкам і ромашкам* (2, с. 80).

Її лірична героїня – дитина уважна, допитлива, спостережлива, з чуйним серцем, вона в постійній гармонії з природою. У світі природи Христина Керита завжди уміє знайти щось незвичайне, тут панує добро, слово «добро» стрічається у багатьох творах поетеси. Добрі справи роблять маленькі герої, вони вирощують у відрі ялинку з надією, що вона підросе «на радість і добро людям» («Ялинка»). Приводячи через близький дитині світ природи приклади доброти, готовності прийти на допомогу, Христина Керита подає маленьким читачам ненав'язливі уроки моралі. Хлопчик із вірша «Сон» у сні летить на ракеті, а місяць, побачивши його, запрошує до себе, обіцяє пригостити горішками, цукерками, хрускотливими колачами. У дитячому віці важливу роль відіграє виховання в дитині любові до праці. У віршах Христини Керити трудяться не лише люди, дорослі і діти, але й природа і тварини. Поетеса уміє знайти цікаві образи, створити рельєфну картину. Для активізації дитячого сприймання вона вводить цікаві діалоги. У вірші «На світанні» дятел своїм тукотінням будить синицю, сову, ластівку, горобця:

– *Тут-тук-тук, тут-тук-тук, –*
Залунав у лісі стук.
– *Це кому вже там не спиться, –*
Вигляда з гнізда синиця.
– *Це кому ще не до сну?*
Зацікавило сову.

.....
– *Лише ластівка прудка*
Ластів'ятонькам гука:
– *Годі спати, любі діти,*

.....
Проганяйте сон-дрімоту –
Вийшов дятел на роботу (2, с. 30).
(«На світанні»)

У віршах Христини Керити для дітей все казкове, усміхнене, зігріте любов'ю і радістю. Усміхається природа, люди, речі, веселість і радість – характерні особливості багатьох творів. Граючись, радіючи, дитина легше пізнає світ, їй стають ближчими й зрозумілішими явища природи і життя. Активізації пізнавальної діяльності дитини, творчого мислення сприяють загадки. Знаючи особливості психології дитини, Христина Керита створює цікаві портрети соняшника, їжака, рака, білочки, півня. Їх характеристики лаконічні, зрозумілі, близькі дитячому сприйманню. Дитині не важко розгадати загадку «Хто це?»:

Жовточубий, головатий
Стоїть хлопець коло хати,
Та одну роботу має

Все за сонцем повертає (2, с. 67).
Їжачок із «Загадки» представляє сам себе:
Маю голок я багато,
Та не вмію вишивати.
Можу тільки невеличку
Наколоти грушу-дичку (2, с. 74).

Загадки Христини Керити, як і вся її творчість для дітей, сповнені любов'ю і ніжністю до живого дивосвіту природи, спонукають замислитися над цінністю життя, пробуджують одухотворено-поетичний погляд на світ. Мисткиня вміє зацікавити маленького читача незвичайним, справді казковим сюжетом, як у вірші «Ви чули про гому?». Гном Христини Керити не карлик, не злий дух, він загадкова, добра, таємнича істота, що живе у чайнику, який «хаткою зове».

Христина Керита зарекомендувала себе як здібний наставник творчої молоді, керувала літературною студією «Джерело», що функціонувала при Ужгородській середній школі № 6 ім. В. С. Гренджі-Донського.

Профіль творчості Христини Керити значною мірою окреслився у першій збірці «Березневі заручини», яка приємно вразила читачів глибокою людяністю, щирістю, чистотою, незахищеністю почуттів, умінням зупинити трепетну мить, радісну і сумну, побачити красу і неповторність буття у буденних речах. Цю стильову лінію, розпочату в «Березневих заручинах» (1981), вона успішно продовжила у книжках «Чекання дива» (1983), «Одкровення» (1989), «На руїнах храму» (2001), «У затінку літа» (2005), «У долонях світанку» («2012»).

Христина Керита у творчій дорозі, від збагаченої життєвим і творчим досвідом письменниці сподіваємося сходження на нові мистецькі вершини.

Література

1. Христина Керита. У затінку літа. Вибрані твори. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2005. 224 с.
2. Христина Керита. Ви чули про гнома? Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Ужгород: «Ужгородська міська друкарня», 2008. 81 с.
3. Ференц Надія. Художній світ Христини Керити: Літературно-критичний нарис. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 144 с.

Надія ФЕРЕНЦ,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української

літератури ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»,

<https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>;

фото Анни Семенюк (Zaholovok.com.ua)

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ПЕРШОПРОХОДЕЦЬ (до сторіччя відомого літературознавця Василя Микитася)

Минувшину Закарпаття вивчало чимало дослідників, але серед них завжди виділялися ті постаті, які за своїм внеском підіймалися над іншими. У літературознавстві другої половини XX століття це насамперед два доктори філологічних наук Василь Микитась та Олекса Мишанич. Обидва, до речі, у свій час завідували відділами в Інституті літератури імені Т.Шевченка Академії наук України. Щоправда, в кожного з них по-різному складалася наукова доля. Василь Микитась (1924–1999) отримав найбільше визнання в радянські часи, а Олекса Мишанич (1933–2004) – вже після здобуття Незалежності.

Про це говорилося на круглому столі в Закарпатській обласній науковій бібліотеці імені Федора Потушняка, присвяченому сторіччю В.Микитася, яке відзначалося 23 жовтня 2024 року. Присутні на зустрічі закарпатські науковці Іван Хланта, Надія Ференц, Іван Сенько, Сергій Федака згадували свого вчителя і старшого колегу.

ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРНИХ ЗАКУТКІВ

За 15 років (1955–1970), які провів уродженець Дніпропетровщини на Закарпатті, він зробив стільки, скільки під силу цілим науковим інституціям. Ясна річ, що в ті тоталітарні часи вчений писав і «на злобу дня», що нині не додає йому авторитету. Однак у своїх численних працях завжди намагався відштовхуватися від факту, а для цього чимало часу проводив в архівах, описавши, для прикладу, давні рукописи та стародруки, що знаходилися в бібліотеці Ужгородського державного університету та обласного краєзнавчого музею.

Василь Микитась був автором першої монографії про Олександра Духновича у 1959 році, що зняло табу на дослідження творчості закарпатських будителів не стільки на Закарпатті, як на Пряшівщині, яка з того часу повила перед у публікаціях спадщини закарпатських письменників XIX і першої половини XX століття. Пряшівська дослідниця

*Василь Микитась
(1924–1999)*

Олена Рудовчак разом із Василем Микитасем розпочали роботу над академічним виданням творів Олександра Духновича (на сьогодні видано чотири обсяжні томи). Також вони підготували і об'ємну поетичну антологію закарпатського письменства від першопочатків аж до 1945 року, ввівши в науковий обіг десятки забутих чи невідомих для загалу імен. Ця праця ніким досі не перевершена.

Василь Микитась опублікував перші ґрунтовні нариси розвитку закарпатського письменства у XIX столітті та на початку XX у книжках «Галузка могутнього дерева» (1971) та «З ночі пробивалися...» (1977). У СРСР це були єдині монографії, з яких можна було детальніше дізнатися про літературний процес на Закарпатті аж до 1919 року, коли край перейшов під владу Чехословаччини. Згодом Олекса Мишанич дослідить попередні століття, а Юрій Балега дасть своє бачення закарпатської літератури у чехословацьку добу, на жаль, надмірно заідеологізовано.

Василь Поп, той же Юрій Балега та Олекса Мишанич чимало писатимуть про творчі здобутки своїх сучасників, таким чином завершуючи картину літературного розвитку краю від сивої давнини аж до початку XXI століття. Їхнім наступникам уже значно легше простувати протоптаним путівцем.

ПЕРША МОНОГРАФІЯ ПРО ПЕРШОГО ЛІТЕРАТОРА ЗАКАРПАТТЯ

Кандидатську дисертацію Василь Микитась захищав про життя і творчість Михайла Андрели, якого вважають першим літератором Закарпаття, адже той був сучасником Богдана Хмельницького та Ференца Ракоці II. Його книжка «Український письменник-полеміст Михайло Андрелла», видана у 1960 році, стала набутокком нашого літературознавства, адже раніше ця постать була маловідома. А саме цей священник-полеміст став автором перших на Закарпатті оригінальних рукописів, написаного церковнослов'янською мовою, яка тоді вважалася книжною, з домішками місцевих слів.

Михайло Андрелла (1637-1710) народився в селі Росвигово, яке нині є мікрорайоном Мукачєва, через що підписувався «Оросвигівський», як інший відомий український полеміст, його попередник, Іван із Судової Вишні на Львівщині прозвав себе «Вишенським». Андрелла був освіченою людиною, вчився у Відні, Братиславі, Трнавi. Знав декілька іноземних мов – латину, угорську, польську. Був греко-католицьким священником, але згодом повернувся до «старої віри» і став агітувати за повернення до православ'я, через що переслідувався владою і навіть сидів у Мукачєвському замку в кайданах.

Спочатку Андрелла проповідував свої погляди усно, мандруючи Закарпаттям, а наприкінці життя сів за писання полемічних праць. На сьогодні збереглися дві з них – «Логос», що знаходиться в Санкт-Петербурзі, і «Оборона вірного чоловіка», яку продали свого часу до львівського «Народного Дому». Як зауважував перший публікатор цих писань Олексій Петров, у ХІХ столітті в єпископській бібліотеці зберігалися ще кілька праць Михайла Андрелли, але через сто років Василь Микитась їх уже там не виявив. Вірогідно, вони втрачені назавжди.

Михайло Андрелла – по-стать непроста, його полеміка з католиками, протестантами та уніатами, переповнена емоціями і часом не парламентськими виразами, що було характерним у ту добу релігійних воєн. Але з його обширних рукописів ми можемо чимало дізнатися, адже він писав про те, що бачив доволі, що відчував, як мислив.

У своїй монографії Василь Микитась наводить цікаві факти, які перегукуються із сьогоденням. Так, нині дехто би хотів показати Мукачєвську греко-католицьку єпархію, як таку, що не мала нічого спільного із сусідніми українськими регіонами. Мовляв, у неї завжди був особливий шлях. Але чи відповідає це дійсності?

ПРО ДАВНІ ЗВ'ЯЗКИ З РЕШТОЮ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ось декілька фактів про зародження греко-католицької церкви на Закарпатті із книжки про

Найзапитуваніша книжка Василя Микитася, перевидана в Києві 2020 року

Остання монографія «Геній у терновому вінку: А.Ю. Кримський» видана у видавництві «Наукова думка» 2022 року

Михайла Андреллу: «Форма самої унії була відома і Пазмано (католицькому кардиналу), і Другету, бо вона вже існувала по сусідству в Галичині. Для досягнення своєї мети граф Другет запросив до своїх володінь уніатського Перемишльського єпископа Атанасія Крупецького». Але через активний опір місцевих людей той змушений був негайно повернутися до Галичини.

Другою спробою стали намагання Віденського двору, які були вірними католиками: «Габсбурги намагаються використати у своїх цілях мукачєвського єпископа Василя Тарасовича, що теж походив з Галичини і був таємним уніатом. Підкуплений католицьким примасом, Тарасович у свою чергу підмовив кількох попів і ті згодилися прийняти унію. Але коли про це дізналося православне населення, зокрема, мукачєвці, то вони витягли Тарасовича з келії монастиря і наказали розірвати зв'язки з ненависною їм унією. Припертий до стіни єпископ погоджується з вимогами населення і «кається про людське око», а насправді збирається таємно покинути свою резиденцію та разом з кількома співниками влаштувати офіційне проголошення унії. Однак в останню хвилину семигородські власті заарештовують Тарасовича і відправляють його в тюрму». Лише заступництво Фердинанда III звільнило єпископа з-за ґрат.

Далі єзуїти викликають на підмогу двох інших галицьких ченців Петра Розтопчинського і Гаврила Косовича з василіянського ордена. Нарешті 24 квітня 1646 року 63 священники зібралися на чолі з Розтопчинським в ужгородському замку, резиденції графині Анни Другет, яка владно керувала цим процесом, і проголосили унію з католицькою церквою. Першим уніатським єпископом обирають того ж таки Петра (Парфенія) Розтопчинського, яким ним був до смерті.

Як бачимо, галичани приймали безпосередню участь у цій складній міжконфесійній боротьбі і навіть очолювали процес переходу до греко-католицької віри.

Василь Микитась зауважує, що «з ХV і до кінця ХVІІ століття у Мукачєвську православну єпархію часто присилали зі Сходу єпископів, які привозили із

Учасники круглого столу до 100-річчя Василя Микитася – науковці Іван Сенько, Надія Ферени, Іван Хланта та письменник Олександр Гаврош

собою значну кількість церковних книг. Так, наприклад, православний мукачівський єпископ Сергій на початку XVII століття був висвячений аж у Києві».

У користуванні Михайла Андрелли, який добре знав історію Берестейської унії 1596 року, були книжки українських вчених і мислителів – «Лексикон славеноросский и имен толкование» Памви Беринди, «Ключ розумения» Іоанакія Галатовського, «Камінь» Петра Могили. Так само доставлялися з Галичини й уніатські книги.

Не дивно, що «твори Андрелли пересипані українськими і російськими словами і зворотами. Міг би він, за його словами, писати і простою народною мовою, але не хотів, щоб його звинувачували в темноті і неграмотності, як це любили робити вчені католики. Тому й писав тодішньою книжною мовою».

Особливо великий вогонь полеміки Андрелла спрямовує проти мукачівського греко-католицького

єпископа Йосифа де Камеліса, який, не знаючи церковнослов'янської, написав латинською мовою досить великий за розміром катехизис для потреб молодшого покоління. «Цей грек, підтримуваний Римом і Віднем, раніше був скриптором ватиканської бібліотеки, римським прокуратором руських василіян», – зазначає Василь Микитась.

З латини його писання переклав викликаний з Галичини греко-католицький священник Іван Корницький. Книжка була надрукована в 1698 році в Трнаві в друкарні єзуїтської академії під заголовком «Катехизис для науки угорським людям». Перекладаючи «Кахизис» з латин-

ської мови Корницький написав для нього післямову, крім того вніс багато слів і зворотів галицького наріччя. Галичанин був впливовою фігурою під час правління Йосифа де Камеліса.

На завершення свого дослідження Василь Микитась робить висновок: «Андрелла єдиний подібний представник в літературі закарпатської гілки українського народу. Поєднання гумору, сатири і нещадного сарказму визначають особливість його полемічної майстерності. Суспільна і літературно-полемічна діяльність Михайла Андрелли є яскравою сторінкою в історії української літератури. Твори Андрели, поряд з посланнями Іваном Вишенського та інших письменників, є зразком полемічної літератури XVII століття, її золотим фондом».

Олександр Гаврош,

письменник, публіцист;

<https://orcid.org/0009-0006-6731-6052>

ВАСИЛЬ МИКИТАСЬ: ПОГЛЯД КРІЗЬ СТОЛІТТЯ

«Круглий стіл» з нагоди сторіччя доктора філологічних наук, професора, колишнього завідувача кафедри української літератури Ужгородського державного університету.

Олександр Гаврош, організатор зустрічі:

■ Саме сьогодні, 23 жовтня 2024 року, виповнюється 100 років з дня народження Василя Микитася, видатного вченого, який працював на Закарпатті 15 років і зробив для нього стільки, щоб, дай, Боже, аби інші зуміли за все життя. Сталася б велика прикрість, якби такий круглий ювілей пройшов непоміченим. Тож дякуємо Закарпатській обласній науковій універсальній бібліотеці імені Ф.Потушняка за надану можливість поспілкуватися в тісному колі шанувальників Василя Микитася. Адже маємо ще в Ужгороді тих, хто його знав особисто. Наприклад, тут присутній автор єдиного біобібліографічного покажчика Іван Хланта, який безпосередньо контактував з ученим при його укладанні. Вийшов покажчик в 1998 році у видавництві «Патент», за рік до закінчення земного шляху Василя Микитася.

Кандидат філологічних наук Іван Хланта:

■ Я знав Василя Лазаровича ще з 1959 року, відколи став студентом першого курсу філологічного факультету Ужгородського державного університету. Але триваліше зустрічався із Василем Микитасем, коли вже завершував навчання на філологічному факультеті. Він був незвичайно доброю, щирою людиною. З ним завжди можна було поговорити будь-де: в аудиторії, в коридорі, на вулиці. Міг пояснити, порадити.

На жаль, ми недооцінювали в той час, як то завжди буває, що людина не вічна і що треба від неї все вичерпати, коли є така можливість. На українському відділенні він читав лекції. Спеціальний курс був про Тараса Шевченка, як і курс української літератури першої половини XIX століття. Це були важливі, солідні курси, які ми з великим задоволенням слухали, бо Василь Лазарович завжди умів піднести щось нове, розповісти таке, що ми самі не знайдемо. Тому ми з радістю чекали його лекції. Вони були дуже змістовні. Він був начитаний, різносторонній і вмів свої знання викладати студентам.

У той час він працював над кандидатською дисертацією про полеміста Михайла Андреллу (Оросвигівського). Це був греко-католицький священник, який перейшов у православ'я.

В. Микитась спеціально їздив по тих місцях, де Андрелла бував, шукав матеріали. Так об'їздив Хустський район, бо там Михайло Андрелла працював і похований у селі Іза в 1710 році. На жаль, невідоме місце його могили. Наприклад, поховання Івана Раковського у тому селі збереглося. Коли В. Микитась зібрав великий матеріал, то науковці із Києва запропонували йому писати дисертацію про Михайла Андреллу.

Коли у 1995 році в мене вийшов солідний покажчик «Літературне Закарпаття у XX столітті», і я побачив, що залишається ще величезний матеріал для подальших бібліографій. До речі, слід чесно сказати, що давню літературу Закарпаття вперше системно прослідкував, вивчив і описав в міру тогочасних можливостей саме Василь Лазарович Микитась. Він опрацював величезне коло проблем. Є більше сотні його статей – журнальних і газетних, про які ми мало знаємо.

Книжки останнього часу, такі, як «Вінценосні розпусниці» та «Давньоукраїнські студенти і професори», мали успіх. Писав про всіх будителів Закарпаття – Олександра Духновича, Олександра Павловича, Анатолія Кралицького, Євгена Фендика, Олександра Митрака, Феодосія Злоцького. Не має такого письменника минулого нашого краю, аби про нього не написав Микитась. Працюючи над його бібліографією, я переглянув усі газети Закарпаття того часу – «Закарпатську правду», «Советское Закарпатье», «Молодь Закарпаття». Коли зібрав матеріал, заходився писати ґрунтовну передмову про Микитася. І був би радий, якби хтось перевершив мою працю.

Мій покажчик доведено до 1998 року, а наступного – він помер. Микитась читав мою працю. У той час він жив у Києві, був одружений з енергійною, молодшою на двадцять років жінкою, колишньою своєю студенткою Надією Горбатюк, родом з Київщини. Я навмисно поїхав до них у гуртожиток зі своїми матеріалами і звернув увагу, яка в нього величезна література про Закарпаття. Потім його бібліотеку придбав нині покійний вже Василь Дмитрович Довганич, директор Ужгородського хлібокомбінату. Просто хотів допомогти вченому пережити скрутні часи, бо в той час він переніс дві складні операції. Нині ця бібліотека в його доньки, Тетяни Данко. Такої докладної бібліотеки ніхто не мав, бо він намагався тримати під рукою все, про що писав. На жаль, помер 20 березня 1999 року, проживши 75 років, що на наші часи не так і багато. Думаю, що Василя Микитася ніхто не перевершив по зробленому на ниві давньої літератури Закарпаття.

Коли він завідував відділом давньої української літератури в Інституті літератури імені Тараса Шевченка, я навчався в аспірантурі у цій же будівлі Академії наук поверхом вище, тож ми часто зустрічалися. Він причетний до 50-томного видання Івана Франка, 12-томного Лесі Українки, тритомника Євгена Гребінки, і багатьох інших класиків, які в той час друкувалися. Часто виступав як упорядник чи редактор.

Мені приємно, що Василь Лазарович цікавився не тільки літературою. Тут на виставці представлена книжка закарпатських сміховинок, яку підготував Василь Микитась, яка тоді вийшла неймовірним тиражем у 100 000 примірників. Згадую, що читачі чекали й наступне видання. Він, до речі, любив гумор.

Або як не згадати антологію закарпатської поезії від XVI століття до 1945 року, яка вийшла в Пряшеві у 1965 році, яку вони уклали спільно з Оленою Рудловчак. Ні до, ні після в нас такого вичерпного видання не було. Аж у 1984 році в «Карпатах» вийшов збірник «На Верховині», упорядкований Олексою Мишаничем, де більший акцент вже зроблений на прозі.

Кандидат філологічних наук Надія Ференц:

■ Я вперше побачила Василя Лазаровича в 1964 році, коли вступила на перший курс, приїхавши з Івано-Франківської області. Давня література, яку він читав, не була вельми цікавою для нас. Я грішним ділом подумала, якщо література з такою архаїчною мовою і текстами буде до кінця, то я не витримаю. Але Василь Микитась умів викладати, умів зацікавити. Він належав до кращих лекторів, не користувався записами.

Я на першому курсі почула такий жарт, що є три категорії лекторів: 1) соловейки, які не дивляться в записи; 2) лектори-півні – трохи клюють, підглядаючи в нотатки і 3) лектори-свині, які не виймають очей із конспекта.

Лекції Микитася були цікавими, бо він робив і авторські відступи, згадував свої студентські роки, зустрічі з видатними людьми, наприклад, як їздив в Мукачівський монастир до о. Василя Проніна.

Він багато працював, і лаборантка кафедри розповідала, що Василь Лазарович пише при будь-яких

умовах – навіть на перерві. Запам'ятався його спецкурс про поезію Тараса Шевченка. Він її дуже гарно декламував, а також тексти, що були присвячені Кобзарю. Зокрема, Бориса Олійника «Смерть Шевченка». Я запам'ятала його читання: повільне, з акцентами, з максимальним наголошенням деяких слів.

Ми не любили лекторів, які читали із зошита. Думали, що кожен з нас так може робити. Нащо тоді на пари ходити?

Василь Лазарович був рецензентом моєї дипломної. Вона була завеликою і ніхто не хапався її читати. А він каже: «Я прочитаю вашу роботу». Я втомлена відмовами, випалюю, не подумавши: «Та мені вже до лампочки!». А він до мене: «Як гадаєте, де та лампочка?», мені стало соромно.

Мої однокурсники відвідували його в Академії наук у Києві, і для них було щастям із ним поспілкуватися. Називали його «наш Микитусик». Він був невисокого зросту, дуже гарно одягався. Тоді це було ознакою високої культури. Моя дисертація рік лежала в Києві. Її все не читали. Василь Микитась мені каже: «Треба попросити у тому відділі, нагадати про себе», а я встидаюся. А Олекса Мишанич навпаки: «Нічого не просить, це їхній обов'язок».

На захисті дисертації Василь Микитась виступив і похвалив мене, хоча не мусив цього робити, бо не був опонентом, лише членом ради. Листувався з моїм чоловіком Юрієм Балеґою. Підтримували одне одного, мали близькі погляди на літературні явища Закарпаття.

Писав, що хоче одружитися вдруге. Він був довгий час вдівцем, його перша дружина, лікарка, померла. Мали з нею двох доньок. А моя однокурсниця Надія почала йому допомагати, дбати про нього. Вона теж захистила дисертацію про творчість літературознавця Олександра Білецького, хоча в університеті наукою не цікавилася. Видно, її заохотив Василь Лазарович. Надія взяла прізвище Микитась, процювала згодом у приватних вишах. Була на двадцять два роки молодша, а зверталася до нього лагідно «Васильку».

У нього, до речі, було гарне почуття гумору, що є ознакою мудрості. Він володів самоіронією, міг над собою посміятися. Таких людей мало. Два його листи я помістила у виданні епістолярію Юрія Балеґи, а тепер знайшла третій. Подивіться, який гарний почерк, а це 1984 рік! У нас уже нема тої культури письма.

«Дорогий Юрію Івановичу!

Оце, як бачите, наближається моє повноліття, заслужений відпочинок і так далі. Зрозуміла річ, мітингів не буде, маніфестацій та музики також. Радіо і телебачення будуть зайняті іншими, більш важливими справами. Люди – також.

То, може, ви нагадаєте православним і католикам, що є на світі папоборець і ватиканоборець, чоловік не солоденький, який щось зробив і для Закарпаття. 15 років пилювся в архівах, витягував на світ божий те, що можна і треба було витягувати, чи не так?

Подивіться довідку, виділив закарпатський період. А щодо оцінки написаного, то, як писав Шевченко, «не нам на прю з тобою стати, не нам діла твої судить». І якщо це вам не важко буде пригадати, якщо знайдете потрібним, звичайно, а також час, зателефонуйте заступнику редактора «Закарпатської правди» М. Рішку, чи зможуть вони подати таку замітку. А мо'є вдвох напишете, бо Микола Васильович був добрим студентом, заочником, писав у мене дипломну роботу. Це один з небагатьох заочників, яких я запам'ятав від першого і до останнього курсу. Водночас привітайте його від мене із присудженням Галанівської премії.

Як ви? Що нового? Чи обійшла вас ота катавасія з Дзендзелівським і компанією? Я щось чув п'яте через десяте, але неприємно. (Мова йде про кляузника, який писав доноси на Й. Дзендзелівського, звинувачував, що батько останнього був фашистським старостою, хоча сам Йосип Олексійович брав участь у параді Перемоги у Москві як фронтовик – Надія Ференц).

Будете в Києві, загляньте до моєї хижі. Я ціле літо прохворів, от тільки тепер приступив до праці в інституті, але вдома папір псував. Вітайте найближчих, друзів.

Із щирою повагою, Василь Микитась»

Нині не треба особливо суворо засуджувати тих, які жили в той час і щось робили, але змушені були посилатися на Леніна, Маркса, Енгельса, партійні постулати, бо інакше книжка не могла вийти друком. У мене дисертація три роки провалялася. Я змушена була теж цитувати генсека КПРС Л.Брежньова, бо він виступив на черговому пленумі і сказав щось там про працю. Це було ненормально, але так було.

Кандидат філологічних наук Іван Сенько:

■ Про Василя Микитася я, звичайно, чув ще в студентські роки, бо на партійних зборах він теж виступав. Був відповідальним секретарем у вченій раді університету. Коли Петро Лінтур опублікував статтю про будителя О.Митрака, священника, то йому винесли партійну догану із занесенням в облікову картку. І це за рік до смерті! А В.Микитась мав доступ до спецфонду в бібліотеці УЖДУ, міг вільно писати про Духновича, Андреллу, інших будителів.

До речі, у той спецфонд ми з Василем Попом як упорядники бібліографічного покажчика про О. Духновича не мали доступу навіть у 1990-ті роки. Так що він мав карт-бланш від влади на таку роботу. Як каже прислів'я, що можна попу, то попаді – зась.

Ясно, що книжка про Михайла Андреллу відповідала духові того часу, бо йшла боротьба проти уніатської церкви, а Андрелла перед смертю перейшов із греко-католицизму у православ'я. Кажуть, що решето

часу просіює все недовговічне. І з часом дірки в решеті дедалі більшають і все важче в ньому залишитися.

Він мав можливість опрацювати закриті фонди і нашої університетської бібліотеки і краєзнавчого музею. В Америці до ювілею вийшла книжечка про Олександра Духновича, і нагорі вирішили, що треба видати і в нас. У 1954 році, на 150-річний ювілей, таку книжку було неможливо видати ні в Пряшеві, ні в Ужгороді. У 1965 році влада вже наважилась відзначити сторіччя смерті Духновича в Пряшеві. Між іншим, доступ до текстів Духновича у Львові Олена Рудловчак отримувала за допомогою Василя Микитася. Вони плідно співпрацювали довгий час.

Якщо Микитася асоціювати з кимось, то перше, що в мене зринає в голові, це – постать Олекси Мишанича. Згадую, як останньому було нелегко захищати дисертацію, на відміну від Микитася, який здобув вчений ступінь за три роки. Далі вони працювали в одному Інституті літератури імені Т.Шевченка. Однак те, що написане Мишаничем, не потребує переоцінки, на відміну від праць Микитася, яким не бракувало ідеологічних упереджень.

Звісно, що В.Микитась був першопрохідцем, бо міг спиратися на оригінальний матеріал. Пишучи про Ф. Потушняка, мав змогу прочитати всі ті видання, які ми не могли й мріяти. Це був складний час й оцінювати із висоти сьогодення потрібно все з розумом.

Василем Микитасем зроблено немало. Він опрацював літературу, яка була недоступною для інших. Чудово, що зробив науковий опис стародруків та давніх рукописів в бібліотеці УжНУ та в обласному краєзнавчому музеї. Це те, що залишиться на згаданому ситі часу.

Олександр Гаврош, письменник, журналіст:

■ Справді, у доробку вченого є різні праці. Є й такі, якими тепер не похвалишся. Думаю, що чудовий підсумок його діяльності зробив той же Олекса Мишанич, виступаючи на вечорі з нагоди 70-річчя Василя Микитася в присутності ювіляра. Дозволю собі зацитувати найвагоміший уривок:

«Не помилюся, коли скажу, що перебування на Закарпатті і дослідження місцевого літературного процесу було зоряним часом для вченого, принесло йому загальне визнання в Україні і поза нею. Ці його публікації зберігають своє наукове значення, перебувають в активному науковому обігу, на них посилаються інші дослідники.

З початку 1970-х років наукові інтереси Микитася трохи змінюються. Перехід до Києва, праця в Інституті історії над псевдоактуальними для того часу проблемами боротьби з буржуазною ідеологією та буржуазно-націоналістичними фальсифікаціями української літератури позначилися на науковому доробку вченого. Можливо, що в ювілейному жанрі слова ці факти не варто згадувати. Та все ж «всупереч правді», «правди не здолати», треба відверто говорити про те, як система ставила собі на службу науку, відволікаючи вчених від їхньої магістральної теми і фактично змушувала займатися не властивими для науки справами.

Час покаже, наскільки потрібними, злободенними і науково виваженими були книжки Микитася 1970-80-х років про Лесю Українку, Василя Стефаника, про унію греко-католицької церкви в українській літературі та інші. Скільки в них зерна, скільки полови, скільки правди, скільки політичної кон'юнктури і скороминущих висновків. Думаю, що ніхто цього не розуміє краще, ніж сам автор.

Проте Микитась не цілком піддався спокусі. Він паралельно опрацьовував історико-літературні матеріали, не відривався від своєї основної теми, давньої української літератури. Тут він по-справжньому почував себе вільно, розкуто, має думку і доходить помітних результатів.

Кращою книгою останніх років Микитася я вважаю монографію «Іван Франко як дослідник давньої української літератури», яка є значним внеском як у франкознавство, так і в медієвістику. Вчений працював тут переважно на позитивному матеріалі, глибоко і всебічно простежив і розкрив цілий світ франкового розуміння і захоплення давнім українським письменством.

До свого 70-річчя Василь Микитась підійшов зі значним науковим доробком. Більшість його книг витримали іспит часу, служать українській науці, сприяють розбудові української держави».

Доповнив би слова Олекси Мишанича тим, що, вочевидь, доступ до спецфондів він мав через те, що вважався «своєю» людиною в «компетентних органах», тобто, можемо припускати між ними певну співпрацю. До речі, вчений був фронтовиком, переніс важке поранення. Однак попри радянську ідеологію, усвідомлював себе українцем. І працював він над закарпатським матеріалом не тільки, як радянський дослідник, якому довіряли складні теми, але й як людина, яка вболіває за українську минувшину.

Я перечитав днями його монографію про Духновича («О.В.Духнович», 1960 р.), ґрунтовний аналіз літературного процесу на Закарпатті в XIX столітті («Галузка могутнього дерева», 1971 р.) та початку XX століття («З ночі пробивалися...», 1977 р.) і хочу відзначити, що якщо забрати з них оті ідеологічні штампи, які були обов'язкові в тодішніх виданнях, то ці праці досі не втратили своєї актуальності. Вони вражають знанням джерел, в чому їх ніхто не перевершив.

До речі, вже за часів незалежності Василь Микитась видав ще кілька своїх праць, які розійшлися по всій Україні. Це «Вінценосні розпусниці» про правительок Росії та «Давньоукраїнські студенти і професори», яке вже витримало кілька перевидань. Власне, остання книжка робить ім'я вченого присутнім у сучасних книгарнях.

Доктор історичних наук Сергій Федака:

■ Василь Микитась був великим дослідником, але, на жаль, я не міг його пізнати в Ужгородському університеті, на відміну від мого батька, який слухав його лекції і, без сумніву, зазнав його впливу. Дмитро Федака продовжив багато з того, що започаткував Василь Лазарович, видаючи і редагуючи нашу спадщину. Якщо Микитась першим досліджував постаті будителів, то батько згодом готував їхні тексти до друку, як-от О.Духновича, О.Павловича, М.Лучкая.

Головний редактор Закарпатської обласної наукової універсальної бібліотеки імені Ф.Потушняка Іванна Когутич-Гаврош:

■ Працюючи над підшивкою «Закарпатської правди» 1950–1960-х років, бачу, як плідно друкувався Василь Микитась на шпальтах газети. Вів окрему рубрику «Чи знаєте ви історію рідного краю?», де вміщував свої розповіді про Лаборця, Корятовича, Лучкая, Орлая, Довговича, Кралицького, Духновича, приїзд Драгоманова на Закарпаття. А також писав статті на тему «Шевченко і Закарпаття», «Леся Українка і Закарпаття», «Кобилянська і Закарпаття», про інших українських класиків – Котляревського, Коцюбинського. Себто, вів цілеспрямовану просвітницьку роботу.

До речі, ми виявили одне опубліковане психологічне оповідання Василя Микитася в «Закарпатській правді» за 1963-й рік на тему війни, яке варто передрукувати. У бібліотечних виданнях «Закарпатська Шевченкіана» та «Закарпатська Лесіяна» ми використали його публікації.

Олександр Гаврош:

■ Підбиваючи підсумки, хотів би нагадати думку Олени Рудловчак, що книжка Василя Микитася про Духновича відкрила зелене світло на Пряшівщині для досліджень про будителів. Бо якщо в Україні про них позитивно пишуть, то і в Словаччині, значить, можна.

Для увіковічнення пам'яті вченого слід би розшукати його особисту бібліотеку, яку варто би передати в Ужгородський національний університет, як це вже зроблено з приватними бібліотеками Олени Рудловчак та Василя Німчука. Им'ям ученого доречно було би назвати вулиці в тих населених пунктах, де він проживав і працював, зокрема, в рідному селі та в Ужгороді. Годилося би видати спомини про нього та листування, упорядкувати його праці в новій редакції.

Підготувала

Іванна Когутич-Гаврош;

<https://orcid.org/0000-0003-1646-4558>

ЗМІСТ

ПАМ'ЯТЬ

Кузьма Оксана. «Промовляла до мене рідна історія, будила уяву, тривожила сумління...». До 100-річчя від дня народження Василя Чумака, критика, літературознавця, професора кафедри української літератури.....	6
---	---

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Балла Евеліна. Сонети Дмитра Павличка в перекладі угорською мовою.....	8
Дроздовський Дмитро. Моделі репрезентації історичного наративу в романах А. Леві та Дж. Робертсона: метамодерністська перспектива.....	15
Кузьма Оксана. Мотив богопізнання в ліриці Маріанни Кіяновської (збірка «373»).....	21
Куштан Марина. «Приходь, моя Весно, кохана...»: мотив любові в ліриці Корнелія Ірода.....	28
Ліхтей Тетяна. Українські переклади словацької поезії в рецепції Юрія Кундрата.....	35
Тиховська Оксана, Харук Антоніна. Міфологізм роману Дари Корній і Тали Владимирової «Крила кольору хмар»	42

МОВОЗНАВСТВО

Буднікова Леся, Мадяр Ольга. Лексико-семантичний спосіб творення іменників на позначення особи у словацькій та українській мовах	49
Вегеш Анастасія. Літературно-художній антропонімікон роману «Амадока» Софії Андрухович»	56
Венжинович Наталія. Фразеологізми з ключовими словами-соматизмами в романі-баладі В. Шевчука «Дім на горі»	63
Гериш Надія. Пронімінативний ад'єктив як засіб текстотворення.....	72
Головаш Ігор, Щербина Тетяна. Машинний переклад та його постредагування як засоби формування основ перекладацької компетенції.....	78
Kesselová Jana. Konkurencia a Komplementarita Dvoch Typov Deantronymických Adjektiv v Slovenčine.....	84
Кузь Галина. Буковинські стійкі народні порівняння у словнику «Фразеологізми та паремії Чернівеччини»	93
Мигoliniць Ольга. Різдво на Закарпатті: етнолінгвістичний нарис	100
Павлов Володимир. Психолінгвістичний підхід до формування термінологічної компетентності в англійському юридичному дискурсі	106
Петріца Наталія. Іменування жінок у чеських писемних пам'ятках допрізвищового періоду	113
Сньозик Ганна. Символізація предметних назв у мовотворчості Федора Потушняка (на матеріалі поетичних збірок «Пори року», «Поезії», «Далекі вогні», «Хвилини вічності»)	120
Федурко Марія. Спомини Андрія Чайковського «Чорні рядки» в контексті морфології	126

ЮВІЛЕЙ

Ференц Надія. «Люблю слова чисті й нелукаві» (до ювілею Христини Керити).....	134
--	-----

ХРОНІКА

Гаврош Олександр. Закарпатський першопроходець. До сторіччя відомого літературознавця Василя Микитаса	141
Когутич-Гаврош Іванна. Василь Микитас: погляд крізь століття.....	143

CONTENTS

MEMORY

Kuzma Oksana. “My native history spoke to me, awakened my imagination, troubled my conscience...” On the 100th anniversary of the birth of Vasyl Chumak, Critic, Literary Scholar, Professor of the Ukrainian Literature Department	6
--	---

LITERARY STUDIES

Balla Evelina. Dmytro Pavlychko’s Sonnets Translated into Hungarian	8
Drozdovskyi Dmytro. Models of Representation of Historical Narrative in J. Robertson’s and A. Levy’s Novels: from the Metamodern Perspective	15
Kuzma Oksana. The Motif of God’s Cognition in the Lyrics of Marianna Kiyanovska (collection «373»)	21
Kushtan Maryna. «Come to me, my beloved spring...”: the Love Motif in the Corneliy Irod’s Lyrics	28
Likhtei Tetiana. Ukrainian Translations of Slovak Poetry in Reception of Yuriy Kundrat	35
Tykhovska Oksana, Kharuk Antonina. Mythologism of the Novel “The Colour of Clouds Wings” by Dara Korniy and Tala Vladimirova	35

LINGUISTICS

Budnikova Lesia, Madyar Olha. Lexical and Semantic Method of Noun Formation for the Designation of Persons in Slovak and Ukrainian	49
Vehesh Anastasia. Literary Anthroponymicon of the Novel “Amadoka” by Sofia Andrukhovych	56
Venzhynovych Natalia. Phraseologisms with Keywords-Somatisms in the Novel-Ballad of V. Shevchuk “House on the Mountain”	63
Herysh Nadia. Pronominative Adjective as a Means of Text Creation	72
Holovash Ihor, Shcherbyna Tetyana. Machine Translation and Its Post-Editing as a Means of the Translation Competence Foundations Forming	78
Kesselová Jana. Concurrence and Complementarity of Two Types of Deanthroponymic Adjectives in Slovak	84
Kuz Halyna. Bukovynian Fixed Folk Comparisons in the Dictionary “Phraseological Units and Proverbs of Chernivtsi Region”	93
Myholynets Olha. Christmas in Transcarpathia: an Ethnolinguistic Essay	100
Pavlov Volodymyr. Psycholinguistic Approach to the Formation of Terminological Competence in English Legal Discourse	106
Petritsa Natalia. Naming of Women in Czech Written Monuments Of Pre-Proper Name Period	113
Snozyk Hanna. Symbolization of Noun Names in the Linguistic Creativity of Fedir Potushnyak (based on the material of the poetic collections “Seasons”, “Poems”, “Distant Lights”, “Moments of Eternity”)	120
Fedurko Mariia. Memories of Andriy Chaikovsky “Black Lines” in the Context of Morphology	126

ANNIVERSARY

Ferenc Nadia. “I love words that are pure and sincere” (on the anniversary of Khrystyna Keryta)..... 134

CHRONICLE

Havrosh Oleksandr. Transcarpathian Pioneer. On the Centenary of the Famous Literary
Scholar Vasyl Mykytas..... 141

Kohutych-Havrosh Ivanna. Vasyl Mykytas: a View through the centuries..... 143

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

**ВИПУСК 1(53)
2025**

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Макетування та верстання
Василя Путрашика

Н 34 **Науковий вісник Ужгородського університету**. Серія: Філологія. На пошану Василя Чумака, доктора філологічних наук, професора (до 100-річчя з дня народження). М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2025. Вип. 1(53). 151 с.

ISSN 2663–6840(Print)
УДК 800(066)+070

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53))

Підписано до друку 30.06.2025. Формат 60х84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 17,4. Зам. № 189.
Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com